

AZƏRBAYCAN

3'2018

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-28-34
Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

09.03.2018

Sifariş 708

Tiraj 600

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

12 çap vərəqi

16,8 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com
qasimzadeh@azby.az

Qiyməti

1 manat 50 qəpik

**Bakı şəhəri,
“Azərbaycan”**

**nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur**

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

BU SAYIMIZDA:

Anarın 80 yaşı

İMDAT AVŞAR - Anar haqqında düşüncələr	3
TOFİQ MƏLİKLİ - “Nələr etmədik bu vətən üçün”	11
RÜSTƏM KAMAL - Tənha qəhrəman	15

P O E Z İ Y A

ŞƏFƏQ SAHİBLİ - Şeirlər	85
ŞÖVKƏT ZƏRİN - Şeirlər	110
SƏNƏM SƏBAYEL - Şeirlər	118
GÜLNARƏ SADİQ - Şeirlər	120
TƏRANƏ VAHİD - Şeirlər	145
NƏZAKƏT MƏMMƏDLİ - Şeirlər	152
ƏFSANƏ RƏVAN - Şeirlər	156
FİRƏNGİZ SABİRQIZI - Şeirlər	157
RAMİZ DUYĞUN - Şeirlər	159

N Ə S R

MUSTAFA ÇƏMƏNLİ - Səhnə fədaisi (sənədli povest).....	21
ZEMFİRA MƏHƏRRƏMLİ - Sevgimi neylədin, Daşaltı dərəsi?	80
MƏNSURƏ QAÇAYQIZI - Səs	84

Ə Ş R Ə F V E Y S Ə L L İ N İ N 8 0 Y A Ş I

ƏŞRƏF VEYSƏLLİ - Şeirlər	70
--------------------------------	----

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

VAQİF YUSİFLİ - Poeziya... Poeziya...	94
GÜLGÜN ƏLİYEVƏ - Klassik türkmən poeziyasında Nəsimi obrazı	169

S Ə R H Ə D S İ Z S Ö Z S Ə R V Ə T İ M İ Z

ŞAHİN FAZİL - Mir Həməzə Seyid Nigari	123
---	-----

İ N C Ə S Ə N Ə T

İSRAFİL İSRAFİLOV - Teatr sənətinin “əzəl mübtədasi”	163
--	-----

K L A S S İ K İ R S İ M İ Z D Ə N

ALXAN BAYRAMOĞLU - Abdulla bəy Divanbəyoğlunun bədii nəsrı	178
--	-----

F O L K L O R D Ü N Y A M I Z

İLHAM QƏHRƏMAN - Tapmaca sehri	184
--------------------------------------	-----

K İ T A B L A R , R Ə Y L Ə R

ƏLƏDDİN ƏZİMLİ - Eşqin cazibəsində	188
--	-----

K İ T A B R Ə F İ

191

Anarın 80 yaşı

Anar haqqında düşüncələr

Ədəbiyyatın və sənətin zirvəsi Anar

Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının dünyaya açılan ən önəmli pəncərələrindən biri də, heç şübhəsiz, Azərbaycanın bu gün də yaşayıb yaradan ən böyük yazıçısı Anar və onun ölməz əsərləridir. Ədəbi şəxsiyyət kimi 1960-cı illərdə qədəm basdığı ədəbiyyat dünyasında keçdiyi mərhələlərə dərin izlər buraxaraq irəliləyən Anarın, atası Rəsul Rzanın deyimiylə, “çinar ömrü”nə sığdırdığı ədəbi irsi Azərbaycanın müxtəlif dövrlərinə işıq tutan qiymətli bir xəzinə olaraq qəbul edilməlidir. İsa Həbibbəylinin deyimiylə: *“Anarın sadəcə zəngin ədəbi yaradıcılığı deyil, geniş mənada elmin, mədəniyyətin və ictimai düşüncənin bütün sahələrini əhatə edən çox yönlü və uğurlu fəaliyyəti Azərbaycanın söz sənəti və çağdaş mədəniyyətinin inkişaf səviyyəsini göstərən əsas parametrlərdən biridir”*. (“Qardaş qələmlər” dərgisi, yanvar, 2012, №61).

Azərbaycan ədəbiyyatının və sənətinin bayrağını aşılmaz zirvələrə ucaldan yazıçı, şair və sənətkarlar var. Mirzə Fətəli Axundzadə, Hüseyn Cavid, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Bəxtiyar Vahabzadə, Cəfər Cəbbarlı və Üzeyir Hacıbəyli bu görkəmli şəxsiyyətlərdən sadəcə bir neçəsidir. Bu zirvə şəxsiyyətlərdən irs olaraq aldığı sənət bayrağını fərqli bir zirvəyə sancan Anarın ən önəmli xüsusiyyətlərindən bir də yuxarıda sadaladığımız abidəvi şəxsiyyətlər ilə yeni nəsillər arasında sağlam bir körpü olmasıdır. Onun “Molla Nəsrəddin-66”, “Yaxşı padşahın nağılı”, “Anlamaq dərdi”, “Sizi deyib gəlmişəm” və s. əsərləri nəsillər arasında sosializm

realizmi anlayışıyla qoparılan bağların və böyük ustad Mirzə Cəlil ənənəsinin yenidən bərpası yolunda atılmış böyük addımlardır.

Bir nasir kimi tanınsa da, əslində, çoxyönlü bir sənətçi olan Anarın nəsillər arasında körpü olma sahəsində əsas rolu sovet dönəmində uzun illər yasaq olan "Kitabi-Dədə Qorqud"u Azərbaycanda yenidən tanıtmasından və 1975-ci ildə ssenarisi əsasında "Dədə Qorqud" filmi çəkilməsindən ibarətdir. 1923-cü ildən bu yana müstəqil olan Türkiyə Cümhuriyyətində "Dədə Qorqud" filmi çəkilmədiyi halda ilk filmin SSRİ tabeliyində olan Azərbaycanda Anar tərəfindən çəkilməsi diqqətəlayiq bir hadisədir. Mənə görə, Anarın "Dədə Qorqud" filmi minlərcə illik oğuz nəslini kinoda, "1500 ilin oğuz şeiri" əsəri isə misralarda birləşdirən böyük əsərlərdir. Onun "Gəl gör mənə eşq neylədi" məqaləsində dilə gətirdiyi *"Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi niyə Yunus Emredən başlanmasın"* təəssüfü Azərbaycan və Türkiyə nəsilləri arasında körpülər qurmaq istəməsindən qaynaqlanmaqdadır. Bu səbəbdən onun "Dədə Qorqud" və "1500 ilin oğuz şeiri" adlı əsərlərini tamamilə milli qaynaqlardan çıxış edərək ortaya qoyduğunu söyləmək gərəkdir.

Yeri gəlmişkən, Anarın Konstantin Simonovun başçılığı ilə sovet yazıçıları heyəti tərkibində Türkiyəyə ikinci səfərində yaşadığı bir xatirəni nəql etmək istəyirəm. Anar "Çağdaşlarım" adıyla Türkiyədə TÜRKSOY tərəfindən nəşr edilən kitabında bunları qeyd edir: *"Konstantin Simonovun rəhbərlik etdiyi heyətin tərkibində Türkiyəni ziyarət etdiyimiz zaman SSRİ-nin İstanbul konsulluğundakı rəsmi ziyafətdə "Cümhuriyyət" qəzetinin iki gənc müxbiri mənə yaxınlaşıb "son zamanlar nəylə məşğulsunuz, nə yazırsınız" deyə soruşdular. "Dədə Qorqud barədə ssenari yazıram" dedim. Az qaldı ki, müxbirlərin gözləri hədəqəsindən çıxsın:*

- Nəəə? Sovet yazıçısı Dədə Qorqud barədə ssenari yazarmı?

Mən bu sualdan çaşdım və suala sualla cavab verdim:

- Niyə yazmasın?

Onlar belə bir hökm verdilər:

- Çünki "Dədə Qorqud" faşistlərin maraqlandığı bir əsərdir!

Təəssüf ki, o illərdə Türkiyədəki ideoloji qütbləşmələr solçular arasında "Kitabi - Dədə Qorqud" barədə belə bir hökm verilməsinə şərait yaratmışdı. Lakin Türkiyədəki bəzi ziyalıların dərk etmədiyi və ya etmək istəmədiyi bir dövrdə, SSRİ-də türklükdən danışmağın yasaq edildiyi zaman Anar vurğulayaraq: *"Dədə Qorqud" dastanı qədim oğuzların dili ilə yazılmışdır, yəni bizim dilimizdə yazılmış bir dastandır! Biz oğuzuq, yəni biz türkük"* deyirdi! Ənənəyə söykənərək ədəbiyyat yaratmağı mənimsəyən Anarı ədəbiyyatın və sənətin zirvəsinə aparan özünü dərk etmə və özünə yönəlmə anlayışıdır.

Sovet cəmiyyətində yetişmiş bir yazıçı olaraq və 1990-cı illərə qədər istər Sovetlər Birliyində, istərsə də Türkiyədə sadəcə sovet quruluşunun icazə verdiyi sol ideologiyayı mənimsəmiş yazıçı və şairlərlə təmasda olan və o qruplara sənət anlayışı baxımından ciddi təsir edən Anarın müstəqillik dövründə milliyyətçi kəsimlərlə təmasından sonra onlara da fərqli təsir göstərməsini onun milli köklərə bağlılığı və bu təməllərdə yaratdığı əsərlərlə izah edilə bilər. Yavuz Bülənd Bakilərin *"Azərbaycan ürəyimdə bir şah damardır"* adlı şeirində *"Bir dastan yazar kimi yaz məni, Anar"*, Əli Ağbaşın *"Göygöl"* adlı şeirində *"Çinar pıçıldasır bulağa söylər, Bulaq da ustadı m Anara söylər"* misralarını yazmaları təsadüfi deyildir. Hər iki kəsime eyni dostluq duyğularıyla yanaşan Anarın bu obyektiv münasibəti onun ədəbiyyat və sənət zirvəsindəki yerini daha da möhkəmləndirmişdir.

Mərhum prezidentimiz Süleyman Dəmirələ aid edilən bir söz var: *"Zirvədən o yana yalnız bir yol var - aşağıya doğru!"*. Öz sahələrində zirvəyə ucalan ehtişamlı liderlərin, görkəmli idmançıların, yazıçıların, şairlərin, sənətçilərin də günəş kimi batmaq vaxtı gəlir. Bəlkə, özlərini yeniləyə bilmirlər, bəlkə də, özlərində o yenilənmə gücünü tapa bilmirlər və bəlkə, ictimai meydandan uzaqlaşaraq tarix səhifələrindəki yerlərini tuturlar. Lakin Anarın son 10-15 ildə ortaya qoyduğu "Kərəm kimi", "Yaşamaq haqqı", "Sizsiz", "Çağdaşlar", "Göz muncuğu" kimi əsərləri, iri həcmli məqalələri onun hələ də ədəbiyyat gündəmində olduğunu göstərən əsərlərdir. Bu durum onun zirvədə qaldığını, yeni zirvələr, yeni yollar axtardığını göstərməkdədir.

İdeologiyalar və Anarın Nazim Hikməti

İdeologiyalar öncədən hazırlanmış suallara cavab verirlər. İdeologiyaların həyatlarını davam etdirməsi və kütlələri arxasında apara bilməsi üçün onların veriləcək bütün sualları öncədən görüb bu suallara məntiqli cavab hazırlanmaları gərkdir. Bu səbəbdən ideologiyalar öncədən görmədikləri və cavab verə bilməyəcəkləri sualları şiddətlə yasaqlayırlar! Mənə görə, Anar gənclik illərindən öz içində olsa da rejimə cavab verə bilməyəcəyi suallar yönəlmiş və cavab almadığı üçün öz içində sovet rejimini yıxmış bir yazıçıdır. "Çağdaşlarım" adlı əsərində sosializmə və kommunizmə səmimiyyətlə inanmış türkiyəli dostu Ataol Bəhramoğlu ilə bağlı xatirələri mənim bu düşüncələrimi təsdiq edir. Anar "Çağdaşlarım" adlı əsərindəki "Ataol Bəhramoğlunun ümidləri" başlıqlı yazısında bu xatirəni nəql edir: *"... Dediym kimi, Ataolla ilk görüşdən etibarən dost olduq. Amma haradasa ilk görüşümüzdən etibarən də qızğın mübahisələrimiz başladı. Bu mübahisələrimizin əsas səbəbi sovet cəmiyyətinə baxışlarımızdakı fikir ayrılıqları idi.*

Ataol Moskvaya o dövr Türkiyəsinin sosial və siyasi həyatındakı mənfi hallara etiraz edən bir ziyalı kimi, amma eyni zamanda, çox gənc olduğu üçün hər şeyi dəyişdirmək, yenidən qurmaq, yaratmaq eşqiylə gəlmişdi. O zaman Ataol kapitalist dünyasının rəzilliklərinin alternativinin sovet rejimi olduğunu zənn edirdi. Mən isə bu rejimin içində yetişmişdim və rejimin bütün bəlalərini, sözüylə əməli arasındakı uçurumu daha doğru təhlil və dərk edə bilirdim".

Böyük fikir adamı Cəmil Meriç "ideologiyalar idrakımıza geydirilmiş köynəkləridir" deyir. Çünki Cəmil Meriç ideologiyaların insan zəhnini işğal edərək dəli insanın həqiqəti görməsini əngəllədiyini başa düşür. Anar da eləcə...

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra meydana çıxan ideoloji qütbləşmə dövlətləri, sərhədləri, düşüncələri, insanları, hətta ədəbiyyatı və sənəti də böldü. Türkiyədəki bu ideoloji qovğalar içində insanların çoxu həqiqətləri dərk etmədi, bir yazıçı, şair və sənətçi də layiq olduğu dəyəri görmədi. Solçuların zirvəyə çıxardığı yazıçı və şairləri sağ görüşlülər "kommunist" damğasıyla yerin dibinə batırırkən, sağçıların müqəddəsləşdirdiyi yazıçı və şairləri də sol görüşlər "faşist" damğasıyla yox sayırdılar. Əlbəttə, sovet cəmiyyətində də fərqli siyasi görüşü olanların həyat haqqı tanınırdı. Türkiyədə bu ideoloji qütbləşmələr çərçivəsində haqqında ən çox danışılan, solçular və sağçılar tərəfindən haqqında ifrat dərəcəyə varan dəyərləndirmələr aparılan şair Nazim Hikmətdi. Türkiyənin bir yarısının Nazim Hikməti "vətən xaini", digər yarısının isə "vətənsəvər" olaraq görməsi

ideologiyaların insan zehninə yerləşdirdiyi dar qəliblərin nəticəsiydi. İnsan eyni zamanda həm vətənsəvər, həm də vətən xaini ola bilərmidi? Anar ilk dəfə Türkiyədə nəşr edilən, Nazim Hikmətin həyatını və əsərlərini incələdiyi “Kərəm kimi” adlı əsərində şairə ideoloji münasibətləri bir kənara qoyaraq “insan Nazim”, “şair Nazim” pəncərəsindən baxan Anar Nazimin şəxsində bir büt yaradaraq onu müqəddəsləşdirən və dar ideoloji qəliblər arasına sıxışdıran sol görüşlü intellektualları da, pis bildiyi hər şeyin Nazimdə də olduğuna inanaraq onun şair kimliyini və başdan-başa sovrulan həyatını görməzdən gələn sağ görüşlü intellektualları da “insan Nazim”i tanımağa dəvət edirdi. Ancaq Sovetlər Birliyi dağılmış, ideologiyalar bitmiş olsa da onların əsir etdiyi zehinlər yox olmamışdı, olmayacaqdı. Bu səbəbdən Anar da Nazimin taleyini yaşamış, üstəlik də Nazimdən fərqli olaraq hər iki tərəfin hücumuna uğramışdı.

Necmiyə Alpay 12.11.2009-cu il tarixli “Radikal qəzetesi”ndə nəşr etdirdiyi “Nazimi özlərinə mal edənlər” başlıqlı məqaləsində deyir: *“Türk respublikaları ilə əlaqə qurmaq və ya inkişaf etdirmək istəyən “Türk-islam mədəniyyəti” tərəfdarları özlərini Nazimin heyranı elan etməkdən daha çəkinmirlər. Deyəsən, bunu ilk başa düşən Alpaslan Türkeş olmuşdur. İndi də görünür ki, azərbaycanlı yazıçı Anarın “Nazim Hikmət: Kərəm kimi” adlı kitabı eyni məqsədlə yazılmışdır*”. O, kitabın tərcüməçisi olan bəndənizi imla xətalalarına görə tənqid etdikdən sonra davam edir: *“Yaxşı, kitabın müəllifi Anar nə deyir? Anara görə, Nazim 1950-ci illərdə Sovetlər Birliyinə gətirdikdə bu ölkənin mütərəqqi, sərbəst düşüncəli ziyalıları onu zindandan qurtulan bir məhbus kimi deyil, dəmir pərdə arxasından gələn azad dünyanın bir elçisi kimi qarşılayıb qəbul etmişdilər*”.

Nazim! Azad dünyanın elçisi! Anar bu sözləri ilə Nazimi tam mənası ilə inkar edir! “Azad dünya” sözü tarixən Qərb kapitalizminin özü-özünə verdiyi addır və Nazimin, elçisi olduğunu bir yana qoyaq, içində yer aldığı bir dünyadır.

Türkiyənin məşhur şair və yazıçılarından biri və Anarın dostu Yavuz Bülend Bakiler 31 mart - 5 aprel 2009-cu il tarixlərində İstanbul Maltəpə Universitetində keçirilən “Türk ləhcələri arasında aktarım (çevirmə) çalışmaları” simpoziumunda Anarı tənqid etmiş, mənə də belə əsərlərin tərcüməsinə deyil, öz əsərlərimə vaxt sərf etməyi məsləhət görmüşdü. Bütün bunlar ideologiyaların insan zehninə yaratdığı təsəvvürün asanlıqla keçib getməyəcəyini göstərirdi.

2010-cu ildə gənc və istedadlı azərbaycanlı yazıçı Pərvinə verdim və Anarın “Kərəm kimi” adlı əsəri barədə də danışdığımız müsahibədə demişdim: *“Anar “Kərəm kimi” ilə Türkiyədəki Nazim barədə təsəvvürləri alt-üst etdi*”.

İşin əsl budur ki, Anarın bu əsərinin köməyi ilə Türkiyənin həm sağçı, həm də solçu ziyalıları bu həqiqəti qəbul etməsələr də Sovetlər Birliyindəki türklərin Nazim barədə təsəvvürləriylə Türkiyədəki Nazim barədə təsəvvürlərin daban-dabana zidd olduğunu anladılar.

Anar “Kərəm kimi” kitabının “Şair və üsyankar Nazimə öygu” adlı ilk məqaləsində belə deyir: *“O illərdə Nazim Türkiyədə bir çoxları üçün “Moskvanın adamı”, “türk düşməni” idisə də azərbaycanlılar üçün Türkiyənin, türklüyün, türk dilinin rəmzi idi. Nazimi bitib-tükənməyən alqışlara qərq edən Bakı salonlarındakı dinləyicilər onun şəxsində kommunizm təbliğatçısını deyil, bizə uzun illər həsrətini çəkdiyimiz Türkiyənin qoxusunu, ruhunu gətirən, canımız qədər yaxın olan türk dilində danışan, ölümsüz şeirlərini türkcə oxuyan bir türk şairini alqışlayırdı. O illərdə Sovetlər Birliyinin*

bölgələrində, əlbəttə ki, xüsusilə Azərbaycanda heç kim türklük ruhunu, türkçülük şüurunu Nazim Hikmət qədər yüksəldə bilməmişdi. “Türk” sözü Azərbaycanda xalqımızın, dilimizin adı kimi yaşaqlandığı, Türkiyə ilə tarix, ədəbiyyat, folklor, soy, adət və ənənə birliyimiz haqqında hər hansı bir fikrin cinayət sayıldığı, bizi bağlayan bütün iplərin qoparıldığı, Türkiyəni sevənlərin görə və ya Türkiyədə qohumlarının olduğunu söyləyənlərin qətl edildiyi illərdə Nazim Hikmət kütlələrə toplantılarda, üstəlik ən yüksək kürsülərdən belə deyirdi:

Anar İstanbulda Bosfor boğazının sahilində

“Mən türkəm, siz də türk-sünüz, ruhumuz, ənənələrimiz bir, xalqlarımız, dillərimiz qardaşdır” (Anar. Nazim Hikmət: Kərəm kimi. Ankara, Bengü yayınları, s.17).

Anarın “röyalarının məmləkəti” Sovetlər Birliyində dərin xəyal qırıqlıqları yaşayan “gizli Nazim”i ortaya çıxarmasından və dediği yuxarıdakı sözləri bir tarixi sənəd olaraq yazıya almasından sonra “bütlləri devirən” sol görüşlü yazıçıların Anara hücumu normal qarşılanı bilər.

Ancaq bizim türkçü-milliyətçi dünyagörüşünün sahibi kimi tanıdığımız Bəxtiyar Vahabzadə, Xəlil Rza Ulutürk, Sabir Rüstəmxanlı kimi şairlərin Nazimə şeir ithaf etmələrinin səbəbini anlamayanların Anarın yuxarıdakı yozumunu bir daha oxumaları gərəkdir.

Anar həmin əsərdə ideologiyaların və sovet təbliğatının onu necə aldatdığını bu sözlərlə etiraf edir: *“Türkiyədə yalnız Nazimin həbsə atıldığını zənn edirdik. Təəssüf ki, bizə ancaq son iyirmi-iyirmi beş ildə məlum oldu ki, Türkiyədə kommunistlərə, solçulara qarşı edilənlərin eynisi sağçılara, milliyətçilərə, ülküçülərə, turançılara da rəva görülmüşdü”* (Anar. Nazim Hikmət: Kərəm kimi. Ankara, Bengü yayınları, s.47).

Anar “Mütləq görüşəcəyik” adlı əsərində ideoloji baxış bucaqlarını ironik, satirik bir dillə qələmə alır. Türkiyədəki müxtəlif ideologiyaların Azərbaycanın Qarabağ məsələsinə hansı pəncərədən baxdığını və ideoloji qrupların məsələlərə real gerçəklikdən uzaq yanaşmasını möhtəşəm şəkildə ortaya qoyur. “Ağ qoç, qara qoç” adlı əsərində gələcəyi düşünərək ideoloji təməldə üç yerə bölünmüş Bakını anladır. Bütün bunlar Anarın məsələlərə və şəxsiyyətlərə ideoloji yanaşmaları qəbul etmədiyi göstəricisidir.

Sözü uzatmadan məsələnin mahiyyətinə dönək. Anar, heç sübhəsis, Nazim Hikməti çox sevir. Ancaq bu durum onun obyektiv münasibətinə təsir etmir. Bu səbəbdən Anar həm “bütlləri yıxmaq” üçün yola çıxan Nazimi bütləşdirənlərin, həm də Nazimi sürəkli hədəf taxtasına qoyanların əksinə, günahları və savablarıyla, aldanışları və aldatmalarıyla, xəyalları və xəyal qırıqlıqlarıyla, eşqləri və şeirləriylə birlikdə “insan Nazim”in, “şair Nazim”in portretini çəkdi. O portretdəki şair nə sağçıların, nə də solçularındır, o şair sadəcə Anarın Nazim Hikmətidir.

Dostluğun zirvəsi və şair Anar

“Anarın adını ilk dəfə eşitdiyim zaman universitetdə təzə oxuyurdum. Yəni, 32 il bundan əvvəl idi... O illərə qədər bizim üçün yox kimiydi bu yazıçı. Yaxşı, Anar kimdir? Yavuz Bülənt Bakilər “... *Bir dastan yazar kimi yaz məni, Anar*” deyərək səslənərək onu Bəxtiyar Vahabzadə ilə birlikdə anırsa və Əli Ağbaş “*Bulaq da ustadım Anara söylər*” deyirsə, deməli, Anar da bir şairdir...

O illərdə əlimə keçən “Çağdaş Azərbaycan povesti” adlı kiril əlifbasıyla nəşr edilmiş kitabı oxuya bilmək üçün günlərlə əlifba öyrənmişdim. O hekayələr toplusunda Anarın “Dantenin yubileyi” adlı əsəri vardı. Anarla və onun yaratdığı Feyzulla Kəbirlinski ilə tanış oldum. Sonralar Anarın yaratdığı əsərləri bir-bir oxumağa başladım. “Bayram həsrətində” hekayəsində bir gənc qızın yıxılan duyğu dünyasına, “Keçən ilin son gecəsi”ndə bir qadının ruhumdakı təlatümlərə, “Mən, sən, o və telefon”da bir insanın qurduğu dünyasında özü ilə mübarizəsinə və özünə amansız bir rəqib olmasına, “Taksi və vaxt”da axıb gedən zamanın sağalmayacaq xəyal qırıqlıqlarına səbəb olmasına, “Hekayə”də sovet sistemindəki ədəbiyyatın başına bəla olan senzura, “O gecənin sabahı” və “İztirabın vicdanı”nda türk ziyalıların 1937-ci ildə yaşadıkları dəhşətə, “Qaragilə”də Təbrizlə Bakının arasına hörülən divarlara, bunun divarların iki yanındakı insanlarda yaratdığı duyğulara, “Dörd çahar”, “Ləyaqət”, “Dağ dağa qovuşmaz” və “Yaxşı padşahın nağılı” kimi əsərlərində sovetlər sisteminin iç üzünə, sistem kimi onun tənqidinə, “Vahimə”də Azərbaycan insanının içində düşdüyü Qarabağ psixozuna, “Mütləq görüşəcəyik”də Azərbaycan və Türkiyə ziyalılarının tragikomik əlaqələrinə, “Ağ qoç, qara qoç”da müasir Azərbaycanı gözləyən problemlərə şahid oldum, bunları dərinlən hiss etdim, yaşadım, gördüm, yandım, üzüldüm... Onun bu əsərlərini oxuduqda öz-özümə gülərək: “Yanılmısınız, İmdat Avşar! Anar şair deyilmiş...” dedim.

Anar ilə 2009-cu ildə tanış oldum. Mənim üçün sonsuz bir xoşbəxtlikdi. Əlindən buraxmadığı qəlyan və qalın şüşəli gözlükləriylə həyata “qəm pəncərə”sindən baxan Anarın bəzi əsərlərinin və Rəsul Rzanın, Nigar Rəfibəylinin, Günel Anarqızının əsərlərinin tərcüməçisi də oldum. Birlikdə Hollandiyaya, Trabzona, Gümüşhanəyə, Gəncəyə, Göyçaya, Şəkiyə getdik, Kayseridə, Kırşehirdə, Ankarada, İstanbulda, Nevşehirdə, Kapadokiyada müxtəlif işlərə qatıldığımız. Brüsseldə, Amsterdamda, Ankarada, İstanbulda, Kayseridə... “gecənin susqun nəğməsi” Rəsul Rzanı anlatdıq, onun şeirlərindən nümunələr dedik.

Sənətin bütün sahələrində əsərlər verən Azərbaycanın ədəbiyyatında əvəzsiz rol oynayan Anarla aramızdakı yaş fərqi baxmayaraq, yaxın dost olduq. Bu dostluğun möhkəmlənməsində xüsusi yeri olan əziz dostlarım Rəşad Məcid və Pərvini də yad etməyi borc bilərəm. Bu dostluq sayəsində onun həyatı necə dərinlən qavradığına, milli məsələlərdəki aydın münasibətinə, dil və ədəbiyyat dünyamızdakı problemlərə baxış bucağına şahid oldum. Ən önəmlisi də onun dostlarına qarşı vəfasının, əhdə vəfali dostlarıyla məzara qədər dost olduğunun, dostlarını əsla satmadığının şahidi oldum. Anarın “çağdaşım” deyərək məqalə həsr etdiyi böyük mütəfəkkir Mövlana “Qüsursuz dost axtaran dostsuz qalar” deyir. İnsan olaraq hamımızın qüsurlu olduğunu, ancaq qüsursuz dost deyil, qüsursuz dostluq axtaranların Anar ilə dost olmaları gərəkdir! Çünki o, dostluğun da zirvəsidir!

Şimali Kipr Türk Respublikasında keçirilən “IV Türk dünyası ədəbiyyat dərgiləri” konfransında Anarın “2012-ci ildə Türk dünyasında ilin ədəbiyyat adamı” elan edilməsi üçün təklifi mən vermişdim. Anarın adı çəkildikdə bütün digər təkliflər sükutla qarşılanmış və yekdilliklə Anar seçilmişdi. Sonra “Qardaş qələmlər” dərgisinin 2012-ci ilin yanvar ayında buraxılacaq 61-ci sayının “Özəl Anar sayı” olmasını qərarlaşdırmışdıq. Bu özəl sayı hazırlamaq vəzifəsini üzərimə götürəndə Anara telefon edib ona aid bəzi kitabları mənə göndərməsini rica etmişdim.

Təxminən bir ay sonra Bakıdan böyük bir bağlama gəldi. Anarın göndərdiyi kitabların üzərində bir də zərf vardı, içində də ustadın əl yazısıyla bir məktub...

“Əziz qardaşım İmdat bəy!

*Mənə aid olan iki cildlik kitabı və “Odlar yurdu” kitabımı sizə yollayıram. Əlavə olaraq **şeyr kitabımı** və **əsərlərimin üçüncü cildini** də göndərirəm. “Qardaş qələmlər”in özəl sayında üçüncü cilddəki “Gecə düşüncələri”mdən parçaları və şeyr kitabımdan bir neçə şeyri də dərgidə vermək olar. Saygılarımla və sevgilərimlə...*

Anar. 28.X.2011.”

Məktubu oxuyub bağlamadakı kitabları çıxartdıqda bir az çaşdım. “Yanılmışam, Anar şair deyilmiş!” demişdim. Halbuki yanıldığımı zənn etməklə yanılmışdım. Çünki Anar eyni zamanda bir şairmiş! Sən demə, Anar Nizamiylə, Nəsimiylə, Yunus Emreylə, Şah İsmayıl Xətai ilə, Aşıq Qəriblə, Qaracaoğlu ilə bizdən gizli söhbət edirmiş.

Anarın “Şair Əziz Nesin” adlı bir məqaləsi var. Mən onun məktubunu oxuduğum və onun şeyr kitabını əlimə aldığım gün Əziz Nesinin şeyr kitabını gördükdə çaşan Anar ilə eyni duyğuları yaşadım...

Bu il Anarın 80 yaşı tamam olur. Anar 80 yaşın əngin üfüqlərinə yelkən açdı. Bu münsibətlə Anarı təbrik edir, türk dünyasının müdrik ağsaqqalına uzun ömürlər, sağlamlıq, yaradıcılıq uğurları arzulayır və sözlərimi şair Anarın Yunus Emre ilə dərdləşdiyi şeyriylə bitirmək istəyirəm.

Yunus Emreyə

*Keçib getdi ömrüm mənim
Yellər əsib keçmiş kimi.
Ömrün sonu qaçılmazdır
Fələk kəfən biçmiş kimi.*

*İstədim dəryadan üzəm,
Qartal kimi göydə süzəm,
Elə bildim ölümsüzəm,
Abi-həyat içmiş kimi.*

*Heç bilmirəm hara gedim,
Dünyanı hardan seyr edirəm.
Sözümü göydəmi dedim
Qanad açıb uçmuş kimi.*

İmdat AVŞAR

Anarın əsərlərindən seçmələr

Molla Nəsrəddin - 66

(Zarəfat)

Mirzə Cəlilə min rəhmət!

...Altmış il bundan qabaq xanların, bəylərin, dərviş-rövzəxanın, əyan-əşrəfin kökü kəsilib, amma, a başına dönüm, qorxaqlığın kökü hələ kəsilməyib ha. Təkdən-birdən, ayda-ildə bir dəfə, görürsən işdi düşür, qorxaq adama da rast gəlirsən.

Gündüz çıraqla axtaranda, yəni sözün düzü, elə gecə çıraqsız axtarmayanda da bir də görürsən ki, qarşıya çıxdı kim? Ay sağ ol. Qorxaq.

Bəli, bəli. QORXAQ. AXMAQ. ALÇAQ. YALTAQ.

Bu "ağlar". Bir də var "xorlar" - RÜŞVƏTXORLAR, MÜFTƏXORLAR.

Bir də var "bazlar" - DƏSTƏBAZLAR, DOSTBAZLAR, SÖZBAZLAR, QOHUMBAZLAR, YERLİBAZLAR.

Bir də var "pərəstlər" - ŞÖHRƏTPƏRƏSTLƏR, MƏNSƏBPƏRƏSTLƏR və yenə YERLİPƏRƏSTLƏR.

Bir də var "karlar", yox, yox, şikəst karlar yox, RİYAKARLAR, SAXTAKARLAR.

Bir də var "çılar": BÖHTANÇILAR, YALANÇILAR, MİYANÇILAR.

Bir də var paxıllar, var, vallah var, billah var.

Bir də var - AVAMLAR, CAHİLLƏR, NADANLAR, QANMAZLAR, desən yoxdur, çanımcün, inciyərəm səndən.

Bir də var LAQEYDLƏR, BİGANƏLƏR, DƏYMƏ MƏNƏ, DƏYMƏRƏM SƏNƏLƏR, ƏŞİ MƏNİM NƏ İŞİMƏLƏR, dad onların əlindən, dad-bidad.

Bir də var... Əlqərəz, hamısını saysam, deyəcəklər, ifrata varırsan, boyaların tündüdür, bə hanı yaxşı "çılar" - əlaçılar, zərbəçilər...

Hanı yaxşı - "pərəstlər" - həqiqətpərəstlər, vətənpərəstlər.

Hanı yaxşı "karlar" - sənətkarlar, fədakarlar.

Hanı mərdlər, qocaqlar, doğruçular, ağıllılar, gözəllər. Deyirsən, yəni yoxdur? Necə yoxdur, əzizim, əksinə, çoxdur. Lap çoxdur. Pislərdən qat-qat çoxdur. Və elə ona görə də yaxşılardan yazan da qat-qat çoxdur, yaxşılardan qat-qat çox yazırlar və yaxşılardan qat-qat yaxşı yazırlar.

“NƏLƏR ETMƏDİK BU VƏTƏN ÜÇÜN”

Dəfələrlə dediyimi bir daha təkrar etmək istəyirəm: Anar müasir ədəbiyyatımızın canlı klassikidir. Bu dəyərləndirməm kiminsə xoşuna gələ bilər, kiminsə yox. Amma həqiqət belədir. Bilirəm, ən dürüst, eyni zamanda ən qəddar hakim zamandır. Şairin dediği kimi, ulduzların parlaqlığı, ondan uzaqlaşdıqca daha aydın görünür, amma Anara gəlincə bu yanaşma bir xeyli dəyişir - çağdaş ədəbiyyatımızda onun yazıçı kimi, filosof kimi ulduzu indidən parıldamaqdadır. Anar haqqında çoxlu kitablar, məqalələr, esselər yazılsa da, hələ onun yaradıcılığının əsas məqamları, düşüncələrinin, ideyalarının kontekstində gizli qalmış sirləri hələ tam mənasıyla açılmayıb. Vaxt gələcək, yaxın tariximiz və özəlliklə, bu tarixdə baş vermiş mənəvi transformasiyamız elmi əsərlərdən daha çox, məhz onun “Ağ qoç, qara qoç”, “Göz muncuğu”, “Otel otağı” kimi romanlarından, povestlərindən öyrəniləcəkdir.

Bu yazıda onun yaradıcılığının özəllikləri haqqında danışmaq istəmirəm. Anar mənimlə bağlı bir məqaləsinə “Ziyalı borcu” başlığını qoymuşdu. İndi mən də uzun illər yaxından tanıdığım, sonralar dost olduğum, xoş, acılı, həsrətli günləri birlikdə paylaşdığım Anarın bir insan kimi, bir elsevər kimi, bir ziyalı kimi bəzi məziyyətlərindən söz açmaq, onun nə qədər örnək ziyalı olmasından azacıq da olsa, danışmaq istəyirəm.

1989-cu ildə, Qarabağ hadisələrinin ən qızgın vaxtında Moskvada, SSRİ Ali Sovetində bu hadisəylə bağlı ciddi dərüşmələr gedirdi. Qarabağ olaylarından böyük narahatlıq keçirən Moskvada yaşayan azərbaycanlılar, “Ocaq” cəmiyyətinin keçirdiyi tədbirlərdə bizim Ali Sovetdəki deputatlarımızla görüşərək onların xalqımızın mənafeyini necə qoruduqlarını öyrənmək istəyirdilər. Həqiqətən, çox dərüşməli, gərgin keçən, həyəcanın, emosianın fısqırdığı bu görüşlərə üç-dörd deputatımız gəlirdi. Görünür, gərgin atmosfərə dözə bilməyən deputatlarımız yavaş-yavaş bu görüşlərdən uzaq durmağa çalışırdılar. Anardan başqa. O, bütün tədbirlərimizə gələr, verilən suallara, bəzən yerli, bəzən yersiz ittihamlara təmkinlə, sakit və məntiqlə cavab verərdi. Bir dəfəsində həmyerlilərimizdən biri “başqa deputatlar bizimlə görüşə niyə gəlmirlər, yoxsa bizim suallarımızdan çəkinirlər?”- deyə soruşdu, Anar: “Mən ki burdayam, bunu niyə mənə deyirsiniz? Bu, bilirsinizmi, nəyə bənzəyir, müəllimin dərstdən qaçan uşaqların yerinə sinifdə oturanları danlamasına bənzəyir”, - deyəndə gərginlik bir anda aradan qalxdı, hətta gülüşə səbəb oldu.

Biz, Ali Sovetdə gedən prosesləri yaxından izləyir, orada Anarın, Tofiq İsmayılovun, Vəli Məmmədovun, Rüstəm İbrahimbəyovun Azərbaycanın milli maraqlarını necə qoruduqlarını, necə müdafiə etdiklərini görürdük. Vətənin taleyi ilə bağlı o gərdin dövr, o böyük sınaq kimin həqiqi ziyalı olduğunu, kimin isə, Orxan Vəli demiş, “nitq söyləməklə” məşğul olduğunu ortaya çıxarırdı. Siz də, yəqin ki, Orxan Vəlinin “Vətən üçün” adlı üç misralı şeirini xatırlayırsınız.

***Nələr etmədik bu Vətən üçün -
Kimimiz öldük,
Kimimiz nitq söylədik.***

Bu şeirdə Vətəni göz bəbəyi kimi qorumaq, onun mənafeyini hər şeydən üstün tutmaq anlamına gələn “ölmək” metaforu, Nazim Hikmətin “yanmaq” metaforu qədər çoxmənalıdır və bir-birini tamamlayır. Böyük yazıçı, böyük şair, böyük alim ola bilərsən, ancaq bununla bərabər, böyük Vətəndaş, Vətənsəver olmaq hər yazıçıya, alimə, əli qələm tutana nəsib olmur, daha doğrusu, onlar bu yükü daşıya bilmirlər. Böyük Mirzə Cəlilin ədəbiyyatımızda, sosial həyatımızda ən uğurlu varisi olan Anar bu ziyalı borcunu da şərəflə ödəməkdədir.

Sizə daha bir nüsxə verim. Sovet İttifaqı dağılmadan bir neçə ay əvvəl, 1991-ci ilin sentyabrında İstanbul Universitetinin rektoru, professor Cəmi Dəmiroğlu'nun özəl dəvətiylə universitetdə “Rus dili və ədəbiyyatı” bölümünü qurmaq üçün Türkiyəyə getdim. Sovet İttifaqı parçalandıqdan, başqa respublikalarda olduğu kimi, Azərbaycanda da keçid dövrü başladıqdan sonra, Anar da Mərmərə Universitetində Azərbaycan ədəbiyyatından mühazirələr oxumaq üçün İstanbula gəldi. Onun orada qaldığı bir il müddətində biz tez-tez görüşür, bir-birimizə dəstək olmağa çalışırıq. Türkiyə bizə yad bir yer deyil, qardaş ölkədir. Mən onlara həmişə əmi uşaqları deyirəm. Çünki ikimiz də eyni oğuz, səlcuqlu kökündən gəlmişik. Amma bu gün onların ürəklərində İstanbul, Türkiyə sevdası yaşadığı kimi, bizim də qəlbimizdə Bakı, Azərbaycan sevdası yaşamaqdadır. Türkiyədəyken məhz bu duyğu və vətən həsrəti Anarla məni daha da yaxınlaşdırmış, bir-birimizi daha da yaxşı tanımağa imkan vermişdi.

O illərdə Türkiyə ictimaiyyətinin Azərbaycanda gedən proseslərdən, Qarabağ problemindən, bizim ədəbiyyatımızdan, mədəniyyətimizdən bilgisi olduqca az idi. Odur ki, əsas işimizlə yanaşı, Anarla bərabər Qarabağ həqiqətləriylə, Azərbaycandakı durumla bağlı mətbuat konfransları keçirir, müxtəlif qəzet və jurnallara müsahibələr verir, məqalələr yazırıq.

Bilirsiniz ki, 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan öz tarixinin ən ağır,

olduqca ziddiyətli, hər baxımdan çətin dövrünü yaşamaqdaydı. O illərdə Fidan Qasimova, Lütfiyar İmanov kimi bir çox tanınmış incəsənət adamlarımız Türkiyənin konservatoriyaları və teatrlarında çalışırdılar. Bir gün Anarla belə qərara gəldik ki, İstanbulda Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti günü keçirək. Bu fikrimizi Türkiyə yazarlar sendikasının başqanı, tanınmış yazıçı, əslən Qarabağdan olan Oqtay Akballa bölüşdük. Oqtay bəy təklifimizi bəyəndi və İstiqlal caddəsindəki teatrda gecənin keçirilməsinə çalışacağını söylədi. Bir neçə gündən sonra Oqtay bəy telefon edərək, filan tarixdə teatrda tədbiri keçirə biləcəyimizi söylədi. Qısa vaxtda gecənin hazırlıq işlərini tamamlamalıyıdıq. Anar yaxından tanıdığı Fidan Qasimova və Lütfiyar İmanovla danışdı və biz birlikdə gecənin proqramını hazırlamağa başladıq.

Tədbirin keçiriləcəyi gün Oqtay Akbal xəbər verdi ki, bizim gecəyə Türkiyənin mədəniyyət naziri Fikri Sağlar da gələcək. Nazir, Oqtay bəyin və bizlərin iştirakıyla olduqca uğurlu keçən Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti gününü sonuna qədər izlədikdən sonra həmin gecə Ankaraya döndü.

İki gündən sonra Ankaradan zəng edib, Anar, Fidan xanım, Lütfiyar bəy və mənimlə görüşmək üçün Fikri Sağların bizi Ankaraya dəvət etdiyini bildirdilər. Bir günlüyünə Ankaraya getdik və nazirlə görüşdük. Fikri bəy gecədən çox etkiləndiyini, iki ölkə arasındakı mədəni və ədəbi əlaqələri lazımi səviyyəyə qaldırmaq üçün bizim təkliflərlə tanış olmaq istədiyini bildirdi. Anarın o görüşdə dilə gətirdiyi təkliflərin bir qisminin zamanla həyata keçdiyini söyləməliyəm.

Deyə bilərsiniz, bunları nə üçün yazırsan, biz onun daha böyük işlərini - Azərbaycan Yazıçılar Birliyini, Rusiyadakı kimi, dağılmağa qoymadığını, Birliyin binasına göz dikənləri yerlərinə oturtduğunu, Birliyin qəzet və jurnallarına büdcədən vəsait ayrılmasına, yazıçılara Prezident təqaüdü verilməsinə və daha nələrə, nələrə nail olduğunu yaxşı bilirik. Siz haqlısınız. Ancaq bir sədr kimi vəzifə borcu var, bir də ziyalı borcu var, yəni tutduğu vəzifədən asılı olmayaraq hər zaman və hər yerdə Vətəninə, xalqını düşünmək, hər fürsətdə ölkəni tanıtmaq, onun mədəniyyətini, ədəbiyyatını təbliğ etməyi özünə börc bilmək görəvi var.

Belə bir deyim var: "Mən yaxşılıq etmədim ki, pislik görəəm". Anarın həyat kredosu hər kəsə yardım, yaxşılıq etməkdir, hətta yaramaz adamlara belə. Görünür, bu səbəbdən də ən çox pislik görən yazıçı da odur. Ancaq yaxşı ki, Anarın həyat karvanı bunlara məhəl qoymadan aramla yoluna davam etməkdədir.

80 illiyini qeyd etdiyimiz bu günlərdə, əziz Anar, sənə bir arzum var: karvanının mənzili uzun, qələminin də ucu hər zaman iti olsun, qardaşım!

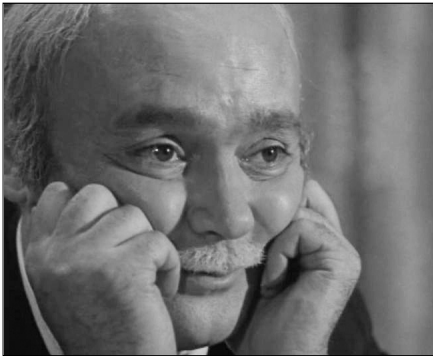
Tofiq MƏLİKLİ

Anarın əsərlərindən seçmələr

Dantenin yubileyi

(povest)

...Rejissor ilan çalmış kimi yerindən sıçradı:

- Ay kişi, ay yoldaş, vətəndaş, müsəlman, erməni, moltanı, adam oğlusan axı. Ay... - deyə birdən-birə ovcuyla ağzını bərk-bərk yumub zarıdı.

Aktyorlar onun bu hərəkətinə bələd idilər, bilirdilər ki, ovcuyla ağzını yumanda dişinin dibindən çıxan söyüşləri saxlayır, saxladığı üçün də zarıyır.

- Siyavuş, sakit, ol, - deyə rəssam əlini

rejissorun çiyinə qoydu, - bir toxta görək.

Rejissor "Badamlı"nı stəkana tökmədən birbaşa şüşədən başına çəkdi. Bir qədər sakitləşib rəssama tərəf döndü:

- Görürsən də, görürsən də mənim günümü. Sən də deyirsən ki, bəs Brext belə gəldi, Meyerxold belə getdi. Adə, bu məxluqnan Brext olar, bu məxluqnan Meyerxold olar? Üç kəlmə sözü səhərdən adam kimi buna dedizdirə bilmirəm. Mən köpək oğlu Feyzulla Kəbirlinskiynən böyük sənət yaradacam? - Əsəbi titrək barmaqlarıyla papirosu götürüb yandırdı, sümürüb tüstünü ciyərlərinə çəkdi. - Balam, səndən yaxşı pinəçi olar, çayçı, aşpaz, mən nə bilim, camadar, məsciddə mürdəşir olar, amma daha aktyor yox, atam, aktyor yox. Aktyorluq sənətdir ey, ay müsəlmanlar, açın qulağınızı, eşidin, iskusstvo. Yaradıcılıq. Tvorçestvo. Burda istedad lazımdır. Temperament, hərarət lazımdır. Bəli, hərarət. 36,6 hərarətiylə sənət yaratmaq olmaz. Gərək qaynaysan, yanasan ki, yaradasan. Yoxsa səsinin zor yerinə salmaqnan iş keçməz, atam balası, çığır-bağırnan obraz yaratmaq olmaz. Səsin gurdur, çox əcəb, get məscidə, ol əzançı.

Feyzulla səhnədə lal-dinməz dayanmışdı. Pörtüb qıpqırmızı qızarmışdı. Bolluca tər töküdü. Qırx ildə səhnədəydi və qırx ildə cürbəcür rejissorlardan, aktyorlardan bu cür sözləri, töhmətləri az eşitməmişdi. Amma indi ona yer eləyən Siyavuşun son sözləri - məscid, əzan, mürdəşir söhbəti oldu.

1968

TƏNHA QƏHRƏMAN

Anarın bütün yaradıcılığı bütövlükdə Azərbaycan mədəniyyətinin yaddaşındır. “Üzeyir ömrü”, “Qəm pəncərəsi”, “Dədə Qorqud”, “Ağ qoç, qara qoç”, yüzlərlə esseləri və ədəbi portretləri - mədəniyyətimizin salnaməsidir, özü də şərəfli və qürurlu salnaməsidir.

“Min beş yüz ilin oğuz şeiri” antologiyası, “Xalçanın hikməti”, “Qobustan”, İçərişəhər, Qobustan qaya rəsmləri, “Qəm pəncərəsi”ndə Mirzə Cəlilin, “Sübhün səfiri” filminə Mirzə Fətəli Axundzadənin, “Cavid ömrü” filminə Hüseyn Cavidin, “Kərəm kimi” romanında Nazim Hikmətin obrazları... - hamısı bir yaddaşın ilmələri və bir ömrün naxışlarıdır.

Nə gizlədim: universitetdə tələbələrə ədəbiyyat tarixinə dair ən mötəbər və gərəklisi, klassik mənbələr kimi Anarın məqalələrini, esselərini tövsiyə edirəm. İşimizə çox yararlıdır, qolumuzdan yaman tutur. Tələbələr Anar müəllimindən yalnız maraqlı ədəbi, tarixi faktları və paradoksal nəzəri ümumiləşdirmələri deyil, həm də millətimizə və mədəniyyətimizə sevgini öyrənirlər.

Anarın şəxsiyyətini də, yazıçı və vətəndaş taleyini də mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın taleyindən ayrı düşünmək olmaz (“Azərbaycan haqqında düşüncələr”). Həsən bəy Zərdabi, Mirzə Cəlil, Üzeyir bəy... kimi böyük şəxsiyyətlərin qoyduğu mübarək ənənənin sonuncu nümayəndəsidir. Onlar kimi Anar da mədəniyyətimizin və millətimizin ağırlı, böhran nöqtələrini canıyla-qanıyla duyur.

Bu yaddaşın ensiklopedik miqyası və məna sıqlığı doğrudan da heyranə doğurur...

Şəhər memarlığı Anarın urbanistik yaddaşının ən mənalı gerçəkliyidir, nəsrində sujetqurmanın görümlü elementidir. Qəhrəmanlarının davranışı, nitq etiketləri, adları və peşələri, geyimi və kosmetikası şəhər mədəniyyətinin işarələridir. O, əsərlərində şəhərin ruhsal tarixini bərpa və təsvir edir.

Bu fikrimizi vaxtilə Ramiz Rövşən də şair fəhmi ilə hiss etmişdi. “...nəsil-nəsil oxucular üçün bizim yaşadığımız bu Bakı şəhərindən savayı, həm də Anarın yaratdığı, küçələrində onun qəhrəmanlarının gəzib-dolaşdığı, evlərində onun qəhrəmanlarının kəsib-başıdığı, sevdiyi, tənhalıqdan əzab çəkdiyi bir şəhər də var. Və çoxlarından ötrü günü-gündən dəyişən və böyüyüb abadlaşan, amma böyüdükcə yadlaşan bu şəhərdən Anarın əsərindəki - roman, povest, hekayə və filmlərindəki o şəhər daha doğmadır...” (Anarın “Şairlik də bir həvədi” adlı şeirlər kitabına ön sözündən).

Anarın memar düşüncəsi, memarlıq fəlsəfəsi bu şəhərin (məsələn, İçərişəhərin, bir də İstanbulun) ruhunu dərk etməyə imkan verir. Anar Bakını bir canlı varlıq kimi, hətta deyərdim ki, onu qadın kimi hiss edir...

Anar Azərbaycan ədəbiyyatının bəlkə də yeganə klassikidir ki, ömür boyu Bakı şəhərinin “ruh tarixini” yazmaqla məşğuldur. Şəhərin keçmişini bildiyi üçün gələcəyini də görür. “Gecə düşüncələri” silsiləsində özü də bunu etiraf edir: “Bu povest (“Ağ qoç, qara qoç” - R.K.) haqqında çox dəyərli yazılar çıxdı. Amma mənə elə gəlir heç kəs bunu nəzərə almadı ki, bu həm də sırf urbanistik əsərdir, yəni əsərin əsas obrazı kimi Şəhər özü qələmə alınıb. Həm müsbət, həm mənfi simasıyla.”

Anarın yaddaşında, təhtəlsüurunda iki zaman - keçmiş və gələcək birləşir, bir-birilə mübarizə aparır. Keçmiş onun yaddaşında sanki xüsusi

etik dəyəərə və önəmə malikdir. "Nə dəhşətli zamanədə yaşayırdıq, İlahi, - deyə düşündüm. Keçmişdə də belə şeylər olurdumu? Keçmişdə də murdarlıq az deyildi, amma heç kəs murdarlığıyla öyünmürdü, heç kəs əclafılığıyla fəxr etmirdi" ("Bir sən, bir mən, bir ölüm").

Anarın yaddaşı min il, yüz il, əlli il öncəni də, gələcəyi də yığışdır. Kimlər gəlib-gedib bu dünyadan, kimlər gələcək - sanki hamısı onun yadındadır.

Utopiya, antiutopiya Anarın bioqrafik, sürrealist yaddaşının ayrılmaz hissəsidir. Yalnız "Sizsiz", "Kərəm kimi" xatirə-romanları deyil, "Əlaqə", "Macal", "Ağ qoç, qara qoç" kimi əsərlər də onun yaddaşının gerçək səhifələridir. Anar yalnız inandıqlarını yazır: "Arzuladığım Gələcəyə inamım onunla bağlıdır ki, vaxtiylə yazdığım, diqqət mərkəzinə çəkdiyim bir çox şeylər artıq elə bizim zamanda gerçəkliyə çevrilib" ("Gecə düşüncələri").

Anarın yaddaşı keçmişin kinoeffektini yaradır. Buraya melanxolik və nostalji ovqatı hopduğu xatirələri də əlavə etsək, doğrudan da belə yaddaşın daşıyıcısı olmaq çox çətindir və bir insan, bir yazıçı ömrü üçün ağır məsuliyyətdir...

Anarın sürreal yaddaşı keçmişin hadisələrinin mistik enerjisini hiss edir, bədii təxəyyülü bizi bu dünyanın mistik qeyri-adiliyinə inandırmaq gücündədir. Anarda rəqəmlərin mistikası ayrıca bir söhbətin mövzudur. "Molla Nəsrəddin - 66"-dan tutmuş, "Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi"ndək, sayların, rəqəmlərin magiyası özünü göstərir. "Əlaqə" də gecənin vahiməsi fonunda kiminsə tələsmədən sayması hadisənin mistik atmosferini bir az da artırır: "Tələbə bu işıq zolağına tərəf süründü və səsləri, xısın-xısın danışmaları daha aydın eşitdi. O, bir kəlmə sözü də ayıra bilmirdi, amma danışanların kişi və qadın olduğunu və qızgın mübahisə etdiklərini müəyyənləşdirdi. Bir an tələbəyə elə gəldi ki, onun adını çəkirlər, sonra boğuş gülüş səsləri eşitdi. Sonra yenə kiminsə güclə sezilən iniltisi, kiminsə hiddətli pıçıldları ... Kimsə yeknəsəqliklə sayırdı. Bir, iki, üç, dörd..."

Anarın epik yaddaşı sürreal-mistik tiplidir, bircə detal keçmiş "yuxudan oyatmağa" qadirdir. Əgər belə müqayisə mümkünsə: yaddaş tipinə görə, məsələn İ. Şıxlı ozandırsa, Anar şamandır.

Qəribədir: qəhrəmanların keçmiş xatırlaması ölüm ərəfəsində baş verir.

Kərim qürbətdə Şuşanı xatırlayan kimi: "Ankara-İstanbul yolunda "Varan" avtobuslarının dayanacağı deyildi bura, Şuşaydı. Aşağıda üstünü duman almış dərənin dibində axan, səsi bura çatmayan çay da Daşaltı idi. Dərənin hər iki yamacında bitən orman da Topxana meşəsi idi və o, - Kərim də Cıdır düzündə Məlik Şahnəzər kahasının ağzında dayanıb sağa - Kirs dağının zirvəsinə baxırdı. Sola-Ərimgəldi səmtinə baxırdı və daha uzaqlara, Bağırqan deyil, Buğra xan olduğunu idarə edirdi. Bu topa-topa, didik-didik duman da Şuşanın dumanıydı və bu duman olmasaydı, o tayda, sivri yamacda İbrahim xan siqnağını da görəcəkdə. Bu duman çəkiləndən sonra Qırxpilləkəni də tapacaqdı və pillə-pillə dərənin dibinə düşüb Daşaltının köpüklü suyundan içəcəkdə" ("Otel otağı").

"Mübarizə bu gün də var" kitabının süjetinin əsasında Xeyir-Şər mifologemi durur. Rəsul Rzanın ömür kitabını varaqalayırısan, Xeyirlə Şərin mübarizəsinin şahidi olursan, bədxahlara, kosmopolitlərə, donosçulara, ermənilərə... - şər qüvvələrə qarşı mücadiləsini görürsən. Əsərin fəlsəfi yekunu budur ki, budur ki, Xeyirlə Şərin mübarizəsi, Şər qüvvələrlə mübarizə sabah da olacaq. Necə ki, "Avesta"dakı Hörmüz-Əhriman mübarizəsi yalnız Şərq kosmoqoniyasının əsası deyil, həm də bəşər tarixinin hadisəsidir.

Anar yaxşı bilir ki, Xeyirlə Şər qarşıdurması bu ölkənin, bu millətin tarixindən və taleyindən keçir.

Onun böyük sələfləri də bu ağır yolu keçib. “Əkinçi”nin nəşrindən sonra Şuşanın bir sürü mərsiyəçi şairi həcvlər yazıb Həsənbəy Zərdabının gününü necə qara etmişdi!..

Anar yaxşı bilir ki, Xeyir də, Şər də bir insanın içindədir, qoşa yaşayır. Əhrimanın Diribabayla söhbətdə gəldiyi qənaət də budur: “İnsan özü-özünü yaradır, istəsə özünü Hörmüzd kimi, istəsə Əhriman kimi yetişdirə bilər. İnsanın içində hər ikisi var - Hörmüzd də, Əhriman da...” (“Göz muncuğu”)

Tarixin dərsləri (Nizami Gəncəvi, “Sirrlər xəzinəsi”) belədir.

Xeyir meydanda həmişə tək qalır, həmişə təklənir. Şəri müdafiə edənlər, dəstəkləyənlər isə həmişə çox olur.

Anar da Xeyir-Şər meydanında təkdir, tənhadır. “Otel otağı”nda Kərim “ürəkyaxan iblislər” (S.Vurğun) arasında tənha qalan kimi.

Və Anarda bu şəhərin hər bir hücrəsi, odası tənhalıq havası ilə doludur. İçərişəhərdəki mənzildən tutmuş hotel oduqlarına, yazıçının AYB-dəki sədr otağına qədər - hamısı tənhalığın simvolik məkanlarıdır. Onun tənhalığının bir səbəbi də Bakının yuxularda, xatirələrdə, xəyallardakı keçmişinə ümidi, gələcəyinə isə (Bakı Siti) ümitsizliyidir.

Əsmərin, Mədinənin (“Mən, sən, o və telefon”), Təhminənin (“Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi”) taleyi qadın tənhalığının məcmusudur.

Faciə, itki, ölüm yaşantıları onun qəhrəmanlarını daim tənhalığa sürükləyir. Dostların itkisi (E.Sabitoğlu, V.Səmədoğlu, A.Dadaşzadə...) Anarın içindəki tənhalıq ovqatını bir az da artırır - bunu hiss etməmək mümkünəzür. Təsadüfi deyil ki, Vaqif Səmədoğlunun “Mən burdayam, ilahi” kitabına ön sözündə də şüuraltı bu mövzuya qaydır: “O illərin intellektual və emosional, zehni və duyğusal tənhalıq səhrasında bir-birimizə qısılib yaşadığımız yoldaşlarını düşünürəm, uşaqıq, gənclik dostlarını - rəhmətlik Araz Dadaşzadə, Emin Sabitoğlu, Rəhman Bədəlov, Yusif Səmədoğlu, Maqsud, Rüstəm İbrahimbəyovlar, Elçin, Əkrəm Əylisli, Fikrət Qoca, İsa, Ələkbər, Ramiz Rövşən. Zaman, hadisələr - olaylar, dəyişən anlayışlar, siyasi təmayüllər, əxlaq sınaqları bizi ayırdı, pərən - pərən saldı...”

Tənhalıq Anarda təhtəlsür hadisəsidir, artıq düşüncə obrazıdır. Bu düşüncə sistemində hər kəs və hər şey tənhadır. Tələbə də, memar da, qoca da, uşaq da... Əşyalar da, binalar da! Bakının, İçərişəhərin özü də! Telefon, pətefon, saat bu tənhalığın əşyavi - simvolik dəlil-sübutlarıdır. Onun əsərlərində mistik elementlərin bu qədər əhəmiyyətli yer tutması da bəlkə bu üzdəndir. Qəhrəmanların həyatında, məişətində mistik hadisələrin, işarətlərin (“Qırmızı limuzin”, “Vahimə”, “Əlaqə”, “Macal”, “Otel otağı”...) intensivliyi də tənhalığın təbiətindən gəlir. Axı, tənha qəhrəmanlar adətən mistikaya meyilli olurlar.

Anarın tənhalığı türk epos qəhrəmanlarının tənhalığını xatırladır. Qocalmış Koroğlunun Çənlibeldəki təkliyini və tənhalığını yada salın...

Rüstəm KAMAL

Anarın “Gecə düşüncələri”ndən...

Özümü ona görə güclü hiss edirəm ki, başımın üstündə iki böyük qüdrət var: Allah və Vaxt. Daha doğrusu, tək bir varlıq: - Allah, çünki Vaxt da elə Allahın səbridir.

Allah: - Tələsik nəticələr çıxarmayın, darıxmayın, darılmayın, səbriniz olsun, - deyir. - Zaman hər şeyi yerbəyer edəcək. Hər şey vaxtında həqiqi və ədalətli qiymətini alacaq. Vaxt - səbr deməkdir. Səbr - vaxtın ölçüsüdür.

Tarix də Allahın səbridir.

Azadlıq nə gözəl şeydir. Zəncir nə pis şeydir. Amma bir var qolunun zəncirini qırıb sərbəst olasan, bir də var itin zəncirini açıb onun-bunun üstünə qısqırdasan.

İnsanın ən amansız, ən qəliz və ən uzun mübarizəsi onun özü-özüylə - içindəki eqoizmi, şöhrətpərəstliyi, qorxaqlığı, ağciyərliliyi, laqeydliyi, heyranlığı, illüziya və tənhalığı... ilə davasıdır.

Susmaq həqiqətdir. Bəlkə, həqiqətin özü elə sükutun içindədir?!

İçimizdəki bomboz səhralardır. Deməli, ilğımı da var.

İstedadsız adamların yalnız bir istedadı var: istedadlı adamların arasını vurmaq istedadı.

Zamanın və məkanın əvvəlinin və sonunun dərk olunmazlığı elə Allah deməkdir.

İstərdim ki, mən öləndən sonra məni tanıyan adamlar - hərə öz bildiyi kimi, hərə məndən bir parçanı çəkməklə mənim portretimi yaratsınlar. Qoy lap Pikasso portretlərindəki kimi beş burnum olsun; nə qəm.

Anarın əsərlərindən seçmələr

Keçən ilin son gecəsi

...Həmidə xala maqnitafona yaxınlaşdı. “Görəsən, niyə adama ömrünün axırında bircə bu cihazlar qalır?” - deyə düşündü və dərhal bu bədbin fikirləri başından qovdu: “Yox, mən haqlı deyiləm. Mənə yalnız tək bir cihazlar qalmayıb. Mənim gül kimi balalarım var. Hamısı da məni çox istəyir.” Birdən Həmidə xalanın başına qəribə bir fikir gəldi. O, bu fikri nə qədər qovmaq istəyirdisə də, qova bilmirdi. O, bu işi etmək istəyirdi. Qorxurdu. Çünki evdə tək idi. Amma yenə də istəyirdi. O, Qəzənfərlə danışmaq, daha doğrusu, Qəzənfəri dinləmək istəyirdi. Qəzənfərin səsini eşitmək istəyirdi.

Qəzənfər öz sağlığında səsini maqnitafona yazmışdı. O, öləndən bəri evdə heç kəs bir dəfə də olsun bu səsə qulaq asmağa ürək eləməmişdi. Birdən hardansa Həmidə xalanın başına gələn bu fikir, onun iradəsinə hakim kəsildi.

O, axırda öz istəyinə tabe oldu. Balaca siyirməni açdı, lenti çıxartdı, maqnitafonu işə salıb dinləməyə başladı.

Qəzənfərdən əvvəl uşaqların və onun özünün - Həmidənin səsi gəlirdi. Gülüşlər, qəhqəhələr, səs-küy. Sonra qəfil sakitlik və Qəzənfərin mülayim səsi:

“Qulaq as, Həmidə...”

Həmidə xalanın əti ürپəşdi. Elə bil Qəzənfər o dünyadan onunla danışdı.

“Mən nə şairəm, nə filosof. Mən adi bir fəhlə babayam. Doğrudur, özümə görə adım-sanım var, beş kişinin içində hörmətim olub. Amma yenə deyirəm ki, mən adi bir adamam, elə bilmə ki, çox dərin qırılmaq ya filosofluq eləmək istəyirəm. Yox. İntəhası mənim həyatda təcrübəm çox olub. Həyatın, necə deyirlər, hər üzünü görmüşəm, sənə də bir-iki söz demək istəyirəm. Görürsən, nə ədəbi cümlələr qırıldadıram. Bir gün olacaq ki, mən olmayacağam”.

Maqnitafondan Həmidə xalanın etiraz dolu səsi eşidildi:

- Bəsdə, yenə başlama, sən Allah, sənsiz bizim bir günümüz olmasın.

O vaxt bu sözlər nə qədər təbii idi və nə qədər inkaredilməz görünürdü.

Qəzənfərin gülüşü eşidildi:

“Yaxşı, ay arvad, qırx-əlli ildən sonra. Qulaq as. Bir gün olacaq mən olmayacağam. Bax, sənə bircə əmanətim bu uşaqlardır. Ömür vəfa eləsə, hamısını özüm böyüdüb başa çatdıracağam. Yox, işdi... Onda bax, bunları sənə tapşırıram. Demirəm ki, hamısına ali təhsil ver. Demirəm ki, hamısını doktor elə, injener elə, amma adam olsunlar. Yaxşı adam olsunlar.

Sonra, Həmidə, bir gün gələcək, hamısı böyüyəcək, boya-başa çatacaq və yuvasından qanadlanan quşlar kimi bir-bir uçub gedəcəklər. Bax, onda onlara vəfasız demə ha!

Onu bil ki, hara getsələr, hansı ailəyə düşsələr, hansı mühitə düşsələr,

Anar ailəsi ilə, 2016-cı il

səndən və məndən nə isə aparacaqlar, necə ki, biz bir-birimizlə görüşəndə hərəməz öz ata-babalarımızdan nə isə gətirmişdik. Deyəcəksən Qəzənfər yenə filosofluq eləyir. Amma bax, mən, vallah, belə fikirləşirəm. Adamlar hamısı nəsil-nəsil bir-birilərinə bir şey verirlər. O işi ki, biri başlayır, amma qurtara bilmir, o iş itmir, batmır, sonrakı nəslə qalır, o işi sonra gələnlər tamamlayırlar. Dünyada heç nə itmir, batmır, heç kəs ölmür. Yaxşı da, pis də keçir, nəsildən-nəsilə keçir. Biz, Həmidə, mən biləni, yaxşı yaşamışıq, əlimizin zəhmətiylə çörək qazanmışıq. Qoy bizim həyatımızda yaxşı nə olubsa, uşaqlarımız özləriynən öz təzə həyatlarına, təzə nəsillərə aparsınlar. Həyat da elə budur da...

Hə, yaxşı, görək necə yazıb. Lentin lap axırıdır”.

Burada yazı qurtarırdı. Qəzənfər də qurtarırdı. Doğrudur, bir də başdan qulaq asmaq olardı. Amma neçə kərə qulaq assan da, Qəzənfər bir kəlmə də artıq söz deməyəcəkdi.

Yanvar 1960

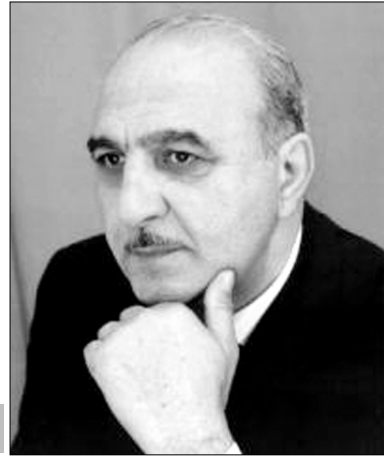
◆ N ə s r

Mustafa ÇƏMƏNLİ

SƏHNƏ FƏDAİSİ

*Görkəmli opera müğənnisi
Əhməd Ağdamskinin ömür yolu*

◆ *Sənədli povest*

BƏDƏLBƏYLİLƏR

O gün yaman qar yağmışdı. Ağacların budaqlarından sanki büllur çilçıraqlar asılmışdı. Baxanda, şəfəqindən, işığından göz qamaşırdı. O gün (5 yanvar 1884) büllur çilçıraqların, düz-dünyanı bürümüş ağappaq qarın işığında Ağdamda (lap elə ondan çox-çox uzaqlarda da) ürəkləri, beyinləri qar kimi bəyaz nə qədər körpə gəlmişdi dünyaya.

O gün Bəşir bəyin də oğlu olmuşdu. Uşağın adını Əhməd qoymuşdular. Əhməd ailənin sonbeşiyi idi. Ailənin ilki Bədəl bəy, ortancılı Mahmud bəy, bacıları Mənzər xanımdı.

Böyük qardaşı Bədəl 1875-ci ildə anadan olmuşdu. Bəşir bəy Bədəli Qori Müəllimlər seminariyasına oxumağa göndərmişdi. Sonbeşiyin - Əhmədin bəxti gətirməmişdi, üç yaşının tamamında Bəşir bəy vəfat etmişdi. Bəşir bəyin kimliyi, nə sənətin sahibi olduğu haqda əlimizdə sənəd yoxdur. Bu məşhur nəslin həyatda olan törəmələrinin yaddaşında da bu barədə, təəssüf ki, kiçik bir işartı belə qalmayıb.

Bəzi tarixi mənbələrə istinad edərək onu deyə bilərik ki, Bədəlbəylilərin ulu babası olan Miri bəy Qarabağın Kəbirli mahalından idi. Bu Miri bəyin oğlu Məhərrəm Kəbirli mahalının Güllü obasında doğulmuşdu. Məhərrəm bəyin də iki oğlu olmuşdu. Böyük oğluna babası Mirinin adını qoymuşdu, digər oğluna isə Bədəl ismini vermişdi.

Məhərrəm bəyin ikinci oğlu Bədəl bəy 1825-ci ildə Şuşada anadan olmuşdu. Məşğuliyyəti ticarət idi. Onun törəmələri Bədəlbəylilər soyadını daşıyırlar. Bədəl bəy Hüsnü xanımla evlənmiş, ondan Məhəmməd və Bəşir adlı övladları doğulmuşdur.¹

Üç yaşında ata itirmək böyük dərddir. Ata məhəbbəti ilə böyüməmək, nəvəziş görməmək insanın həyatında heç də izsiz qalmır. Mərhəmət, təəssübkeşlik göstərən sənə sahib çıxanlar tapılsa da, heç kəs doğma atanın yerini verə bilməz. Lakin insanı böyüdü-başa çatdırmaq üçün sinəsini irəli verənləri də unutmaq olmaz.

Atasını itirmiş Əhmədə əmisi Kərbəlayi Məhəmməd sahib çıxıb. Çünki başqa yol da yox idi. Ailənin böyük oğlu Qori seminariyasında oxuyurdu,

¹ Bax: Ə.Çingizoğlu, V.Quliyev. *Elmi-kütləvi dərgi. B.*, 2009, may, № 5 (25), səh. 34.

arvadı Əzizə xanım isə evdar qadın idi. Həyət-baca, ev işlərindən başqa əlindən heç nə gəlmirdi. Gəlsə belə, o zamanlar azərbaycanlı qadınların kənar bir işdə çalışması mümkün olası məsələ deyildi.

Sonralar Əhməd bəyin dayısı Ağalar bəy Əliverdibəyov dəyərli "Rəsmli musiqi tarixi" kitabında bacısı oğlu haqqında yazırdı: "Əhməd Ağdamski Bəşir oğlu Bədəlbəyov 1884-cü ildə doğulub. Üç yaşında atadan məhrum olub. Atasından sonra əmisi Kərbəlayi Məhəmməd ona pərəstar (xidmət edən, bəsləyən - M.Ç.) olub, 7 yaşında Ağdam məktəbinə oxumağa gedib. On yaşında əmisi vəfat edib, vəziyyət daha da ağırlaşdı. 1895-ci ildə böyük qardaşı Bədəl Qori Müəllimlər seminariyasını bitirib, Ağdama müəllim təyin olunub və ailəni öz öhdəsinə götürsə də, vəziyyət lazımınca yüngülləşmir, çünki kənd müəllimi maaşı ilə beş baş ailəni layiqincə dolandırma bilməzdi. Odur ki qardaşı məcburiyyət qarşısında qalıb Bakıya köçməyi lazım bilir".

Bədəl bəy Bədəlbəyovun Bakıya dəqiq neçənci ildə gəldiyi mənə məlum deyil. Amma təsadüfən əslən Maştağadan olan jurnalist Aida Quliyevadan eşitdim ki, Bədəl bəy 1864-cü ildə Maştağada anadan olmuş, daha sonra Bakıya köçmüş Məşədi Xəliq Rzayevlə dost olub. Onlar nə zaman, neçənci ildə tanış olublar - indi bunu demək çətindir. Yaddaşdan yaddaşa ötürülən bilgi isə belədir ki, Məşədi Xəliqin məşhur Sovetski deyilən ərazidə baqqal dükənləri, kömür anbarları və mülkü var imiş.

Bədəl bəy Məşədi Xəliqin təklifi ilə Qarabağdan Bakıya gələndə, onun həyətində - bağışladığı ərazidə məskunlaşmışdı. Xatirələrdən bəlli olur ki, Məşədi Xəliq bir xeyriyyəçi kimi ictimai binaların, Sabunçu vağzalının tikintisində yaxından iştirak edib.

Məşədi Xəliq Rza oğlu 1924-cü ildə vəfat edib. Məlumat üçün deyim ki, onun dörd qızı, bir oğlu olub. Qızı Anaxanım Azərbaycan SSR Ali Sovetin deputatı imiş. Məşədi Xəliqin nəvəsi Mirabutalıb Ağakərim oğlu Səmədov (1905-1952) 1940-1947-ci illərdə Azərbaycan SSR Maliyyə naziri, 1947-52-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Bankının müdiri vəzifəsində çalışıb. Bakıda Fəxri Xiyabanda dəfn olunub.

"Bakıda Əhməd Ağdamski qabaqca sənət məktəbinə və ordan iki il sonra Realni məktəbə daxil olur. Amma bu məktəbi bitirmir, çünki bütün şüglüğünü və fikrini tar çalmağa, bir də artistliyə verir. 1909-cü ildən etibarən məktəbi tamam buraxıb səhnədə işləməyə başlayır"².

Əldə olunmuş yazılı və şifahi xatirələrdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, Əhməd bəy səhnə fəaliyyətinə başlamazdan əvvəl meylini tara salmışdır. Onun tale və yaradıcılıq yolunu izləyəndə, görürük ki, bütün ömrü boyu sədəfli tarından ayrılmayıb. Tərəddüd etmədən demək olar ki, o, tar çalmağı böyük qardaşı Bədəl bəydən öyrənmişdi. Bədəlbəylilər nəslinin istedad sarıdan bəxti gətirmişdi. Ağalar bəy Əliverdibəyovun dediyi kimi, "Xoş sövtlük (sövti-əla - gözəl səs, əla səs - M.Ç.) Bədəlbəylilər nəslinə bir bəxşeyişdir".

Ağalar bəy "Rəsmli musiqi tarixi" əsərində gözəl səsli Bədəlbəylilər haqqında, qısaca da olsa, bilgi vermişdir. O, Əhməd bəyin əmisi oğlu Muxtar Bədəlbəylidən söz açaraq yazırdı: *"Muxtar da musiqini artıq dərəcədə sevirdi. O, həvəskar olaraq qonaqlıqlarda, məşhur toylarda bir para xatirli adamların təvəqqəsinə görə oxuyardı. Bunun sövtündə olan yağ və boğazında həcərə bir oxuyana müəssər deyildi... Qarabağda böyük şöhrət qazanmışdı. Bu şəxs ucaboylu, xoşsima, nəhayət, gözəl cavanlardan biri olub. Odur ki Xasay xan (xan qızı Xurşidbanu Nəvəvanın əri Xasay xan Usmiyev nəzərdə tutulur - M.Ç.) ondan, bir dəqiqə də olsa, ayrılmazdı, onu öz mülklərinə darüğə təyin etmişdi və ölənə qədər ondan ayrılmadı. ...Muxtarın əmisi oğlu Cavad gözəl bayatı çağırmaq ilə Qarabağda məşhurdur. Digər əmioğlusu Bədəl Bədəlbəyli həm*

² A.B.Əliverdibəyov. Rəsmli musiqi tarixi B., "Şur", 2001, səh. 196-197.

tar çalib, həm də xoş ləhnə (avaz, ahəng, gözəl səs - M.Ç.) şikəstə və bayatı oxuyardı. Onun bayatı çağırmağı bir kəsə müəssər deyildi. Üçüncü əmioğlu Əhməd Bədəlbəyli (Ağdamski) məşhur incəsənət xadimidir".³

Əlbəttə, istedad o zaman dəyərli olur ki, sahibi xalqına xidmət etsin. Yadımdadır, 1978-ci ildə Əməkdar artist Yavər xanım Kələntərli ilə söhbət zamanı o dedi ki, 1924-cü ildə indiki Sabir bağının yanında "Maarif evi" var idi, orada konsert verəndə, onu tarda Bədəl bəy Bədəlbəyli, skripkada Cəmo Cəbrayılbəyli müşayiət edib.

Böyük bəstəkar və musiqişünas-alim Əfrasiyab Bədəlbəyli çox dəyərli "Musiqi lüğəti" kitabında Azərbaycan rəqs sənətinin janrları və mənşəyi barədə

söz açarkən "Xalq arasında bu günə qədər işlənən "deyib-oyunmaq", "çalıb-çağırmaq" kimi təbirlər mahnı ilə rəqsin ən qədim zamanlardan bəri bir-biri ilə sıx surətdə bağlı olduğunu göstərir" qənaətinə gəldikdən sonra sözüünə qüvvət olaraq kiçik bir xatirəni qələmə alıb (bu cür xatirə-ricətlər Əfrasiyab müəllimin publisistik yazılarına xas olan bir cəhətdir). Əfrasiyab müəllim yazırdı: "Bu sətirin müəllifinə (Əfrasiyab Bədəlbəyliyə - M.Ç.) öz xatirələrinə müraciət etmək caiz görülsə, qeyd edərdi ki, o hələ çox gənc yaşlarında Üzeyir Hacıbəylinin anası Şirinxanım Hacıbəylinin "Heyratı" ritmik muğamının müşayiəti altında rəqs etdiyini dəfələrlə görmüşdür. Şirinxanım arabir öz doğma bacısı Əzizə xanım Bədəlbəyliyilə qonaq gəldiyi günlərdə ondan rəqs etməsini xahiş edən bacısı oğlanlarının könlünü sındırmamaq və sözlərini yerə salmamaq üçün: "Yaxşı, onda qoy Əhməd çalsın, Bədəl də oxusun", - deyərək "Heyratı-Kabili"-nin gümrahlıq hissi oyadan canlandırıcı xoş təranəsi altında gözəl hərəkətlərlə rəqs edərdi".⁴

Bu kiçik xatirədən də görünür ki, Bədəlbəyililər ailəsinin, o cümlədən Əhməd bəyin musiqiyə, xüsusən tara nə qədər məhəbbətləri olub.

Bir qədər geriyyə qayıdıb xatırladaq ki, ailənin böyük oğlu Bədəl bəy Qori seminariyasını bitirib Ağdama qayıdaraq müəllimlik fəaliyyətinə başlayıb və ailənin bütün ağırlığını öz üzərinə götürüb. "Ancaq o burada çox qalmadı. Onun savad dərəcəsi, dünyagörüşü, təşkilatçılıq bacarığı əyalətdəki tədris ocağının çərçivələrinə sığmırdı. Digər tərəfdən, XX əsrin əvvəllərində Bakının ictimai-mədəni həyatı Bədəl bəy kimi müqtədir şəxsiyyətlər səbəbinə intişar

Ə. Ağdamski ailəsi ilə

³ A.B. Əliverdiyev. Göstərilən əsər. səh. 178-179.

⁴ Ə. Bədəlbəyli. Musiqi lüğəti, B., "Elm", 1969, səh. 187.

tapmaqda idi... 1906-cı ildə Bədəl bəy ailəsini də götürüb Bakıya köçdü. Elə həmin ildə də rus-müsəlman məktəbini təsis edib fəaliyyətə başladı".⁵

Çox güman ki, Əhməd bəy qardaşının maddi dəstəyi ilə Bakıya ondan əvvəl gəlmiş. Çünki dayısı Ağalar bəyin söylədiyi kimi, Bakıda sənət məktəbində iki il oxuması, sonra Realni məktəbə qəbul olunması çox az müddətdə baş tuta bilməzdi. Bu qənaətdəyəm ki, Bədəl bəy 1906-cı ildə Bakıya köçərkən artıq evli olmuşdur. Çünki onun böyük oğlu, gələcəyin böyük bəstəkarı, musiqişünas-alim Əfrasiyab Bədəlbəyli 19 aprel 1907-ci ildə Bakıda anadan olmuşdur. Bədəl bəy Fətəli şahın nəvəsi, İran taxt-tacının vəliəhdi, Şimali Azərbaycan uğurunda çar Rusiyası ilə müharibə etmiş şahzadə Abbas Mirzənin oğlu Bəhmən Mirzə Qacarın nəvəsi Rəhimə xanım ilə ailə qurmuşdu. Bədəl bəy Bədəlbəyovun müdiri olduğu Altıncı Rus-Azərbaycan ibtidai məktəbi çox illər sonra "Sovet" küçəsi kimi tanınan indiki N.Nərimanov prospektində imiş. Köhnə bakılılar bu məktəbə, sadəcə, Bədəl bəyin məktəbi deyirmişlər.

Bir-birini izləyən tarixləşmiş qərribə illər var. Əhməd bəy Realni məktəbdə oxuyanda Şərqdə ilk opera "Leyli və Məcnun"un səhnə taleyi həll olunurdu. Əfrasiyab dünyaya gələndə, Üzeyir bəy "Leyli və Məcnun" operası üzərində işləyirdi. Söhbət o adamlardan gedir ki, onlar sonralar bütün ömürlərini Azərbaycan səhnəsinə, musiqisinə, onun mədəniyyətinə xidmət etməyə sərf etmişdilər.

Azərbaycan tarixində əbədi iz salmış elə möhtəşəm tayfalar, nəsillər olub ki, bir millət olaraq onların ərsəyə gətirdiyi tarixi şəxsiyyətlərlə fəxr etmişik. Səfəvilər, Ağqoyunlular, Qaraqoyunlular, Cavanşirlər, Əfşarlar, Qacarlar, Aşurbəylilər, Naxçıvanskilər, Rəfibəylilər... Bədəlbəylilərin şəcərəsinə nəzər saldıqda onların Cavanşirlərlə, Hacıbəylilərlə, Qacarlarla və Əliverdibəylilərlə qan qohumluqlarının şahidi oluruq. Nəsil-kökün, genetik qan yaddaşının insan həyatındakı önəmini, əsas amillərdən biri olduğunu danmaq mümkün deyil.

Əhməd bəy Bədəlbəyli öz səhnə fəaliyyəti ilə daha bir nəsil-şəcərənin əsasını qoymuşdur - Ağdamskilərin! Damarlarında Bədəlbəylilər nəslinin ən nəcib xüsusiyyətlərini daşıyan Ağdamskilərin!

ONUN SƏHNƏ TALEYİ

Əhməd Ağdamskinin səhnə fəaliyyətindən danışarkən, istər-istəməz XX əsrin ilk illərinə, dəqiq desək, 1907-1908-ci illərə qayıtmalıyıq. Bu o illər idi ki, müsəlman Şərbində ilk opera meydana gəlmişdi. Onu yaradan isə Əhməd Ağdamskinin doğmaca xalası oğlu, 22 yaşlı Üzeyir bəy Hacıbəyli idi. Əhməd bəy ondan cəmi bir yaş böyükdü.

1897-ci ilin avqustunda Şuşada, Xandəmirov teatrında gənc dramaturq Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin "Məcnun Leylinin qəbri üstündə" adlı musiqili səhnəciyi oynanırdı. Bu səhnəciyin musiqi tərtibatını görkəmli tarzən Mirzə Sadiqcan vermişdi. Məcnun rolunda Cabbar Qaryağdıoğlu çıxış edirdi. Sonralar bu səhnəciyin hazırlanmasından söz açan Əfrasiyab Bədəlbəyli tarzən Mirzə Sadiqcanın şəxsiyyətinə yüksək qiymət verərək yazırdı ki, onun bir bəstəkar və musiqi xadimi kimi əsl böyük xidməti 1897-ci ildə Şuşada tamaşaya qoyulmuş "Leyli və Məcnun" musiqili təmsilinin musiqi hissəsini tərtib və idarə etməsindədir. Daha sonra Əfrasiyab Bədəlbəyli bu musiqili səhnəciyin meydana gəlməsini şərtləndirən amilləri araşdıraraq yazırdı: "Şuşa musiqi məclislərində Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Qaryağdı oğlu Cabbar və Mirzə Sadiqın iştirak etdiyi mühəqqəq (doğru, düzgün - M.Ç.) sayılır. Bu tərəqqipərvər şəxslərin yuxarıda qeyd etdiyimiz iki

⁵ F.Rəhmanzadə. *Bədəlbəylilər*, B., "Nurlan", 2006. səh. 58.

əsas amildən ilham alaraq musiqi teatri sahəsində də yeni təmsil təşkil etmək işində göstərdikləri həvəs və himmətlə əlaqədar vacib və olduqca maraqlı cəhət bizi maraqlandırmalıdır: təşəbbüskarlar nəzərdə tutduqları musiqili tamaşanı necə təsəvvür edir və onun forması, şəkli üçün nəyə, hansı bir nümunəyə əsaslanmaq problemini necə həll etmişlər?

Tiflisdə gördükləri rus və Qərbi Avropa opera tamaşalarını təqlid yolu ilə musiqili tamaşa yaratmaq üçün əldə heç bir vəsait və imkan yox idi: nə belə bir əsər yazsa bilən bəstəkar, nə elə bir əsəri ifa edə biləcək müğənni və çalğıçı, nəhayət, nə də elə bir səpkidə yazılmış əsəri qavraya biləcək tamaşaçı - dinləyici.

Azərbaycanda opera sənətinin yaradılması tarixinə aid olan bu çox vacib və əlamətdar məsələnin əhəmiyyətini azaltmaq çətindir, çünki hazırda "muğam operaları" deyərək adlandırılmış Azərbaycan musiqili teatri əsərlərinin forma orijinallığı və janr xüsusiyyəti problemi bir neçə dəfə mətbuat səhifələrində müxtəlif mənada təfsir olunmuşdur. O cümlədən Üzeyir Hacıbəyli 1925-1930-cu illərdə Azərbaycan musiqisinin tarixi və inkişafı məsələlərinə dair yazdığı məqalələrində: "Azərbaycanda milli operanın əmələ gəlməsinin birinci amillərindən birisinin "şəbeh" olduğu şübhəsizdir", - müddəasını irəli sürmüşdür".⁶

Əslində, sənət o zaman böyük olur ki, milli kökə, ənənəyə bağlıdır. Yoxsa yaranan hər hansı əsər xəlqi ola bilməz və xalq tərəfindən sevilməz. Təsədüfi deyil ki, yalnız xanəndələr Şərq muğamlarından bəhrələnmirlər. Din xadimləri də yeri gəldikcə muğamlara müraciət edirdilər.

İslam dininin yayılması, intişar tapması yolunda qılınc çalmış, şücaət göstərmiş, xidmət etmiş bir çox din xadimlərinin, sərkərdələrin şərəfinə bəstələnmiş mərsiyələr, növhələr ayrı-ayrı muğam ladlarında səsləndirilmişdir. Bir qayda olaraq, şəbih mərasimində də muğamlardan geniş istifadə edilirdi. Uşaqılıq illərindən şəbigərdanlığda və musiqi məclislərində yaxından iştirak edən sevimli müğənnimiz Bülbül şəbihdə muğamların necə öyrədildiyini belə xatırlayırdı: "O dövrün xanəndələri yalnız toylarda və məclislərdə deyil, məhərrəmlikdə də oxumalı olurdular. Məhərrəmiyə və şəbihgərdanlığa iki ay qalmış xanəndələr hazırlaşar və dəstgahları yaxşı öyrənməyə məcbur olurdular. Məsələn, Qasım şəbihi veriləndə məclis "Bayatı-Şiraz"la başlanırdısa, şəbihdə iştirak edənlərin hamısı "Bayatı-Şiraz" muğamını yaxşı bilməli idilər. Mərasimdə iştirak edənlərin rolları elə bölünürdü ki, onlar şəbih mərasiminin tələbi üzrə bir-birini tamamlayırdı. Birisi oxuyub müəyyən yerdə kəsdikdə, o birisi onu davam etdirməli idi. Beləliklə, bir dəstgah bir neçə nəfər arasında mükəmməl surətdə icra edilirdi. Məsələn, əgər məclis "Segah-Zabul" ilə başlanırdısa, ikinci oxuyan "Mənəndi-muxalif" ilə başlayır, üçüncü "Hasar", dördüncü isə "Zabul" oxuyardı. Yaxud məclis "Şur" üstündə başlanırdısa, ikinci "Şuru-Şahnaz" deyir, sonra "Dügah"a keçir, üçüncü "Bayatı-Türk", dördüncü "Şikəsteyi-fars", beşinci "Əşiran", "Hicaz" və yaxud "Sarəng" oxuyardı. Göründüyü kimi, "Şur" dəstgahı şəbihdə iştirak edənlər tərəfindən tamam oxunardı. Aydın məsələdir ki, bu cür muğam dəstgahlarını oxumaq qaydalarının xanəndələr tərəfindən mənimsənilməsi onları klassik Şərq muğamları ilə daha yaxından tanış edir və nəticədə bəzi dəstgahları oxumaqda ustad sənətkarlara çevrilirdilər. Şəbih qurtardıqdan sonra isə xanəndələr həmin dəstgahları toy məclislərində oxuyurdular". (*Bülbül. "Xanəndəlik və nəğmələrimiz haqqında" (əlyazması) Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun arxivi, inventar № 67*).⁷

Beləcə, 1897-98-ci ildə Şuşada göstərilmiş "Məcnun Leylinin qəbiri üstündə" adlı kiçik bir musiqili səhnəcik gələcəkdə ilk milli operamızın - "Leyli və Məcnun"un yaranmasında bir təkan olmuşdur.

⁶ Ə. Bədəlbəyli. *Musiqi lüğəti*. B., "Elm", 1959, səh. 206-207.

⁷ F. Şuşinski. *Musiqişünasın düşüncələri*. B., "Gənclik", 1995, səh. 12-13.

Maraqlı burasıdır ki, bəstəkarın özünün də etiraf etdiyi kimi, on üç yaşı olanda bu səhnəciyin xorunda oxumuşdur. Güman etmək olar ki, Əhməd Bədəlbəyli də xorda oxuyan uşaqlardan birisi olmuşdur. Böyük bəstəkar sonralar - 1938-ci ildə "Leyli və Məcnun"dan "Koroğlu"yədək" adlı məqaləsində ilk operanın yaranma tarixi haqqında belə yazırdı: "Leyli və Məcnun" necə yaranmışdır? Mən opera üzərində 1907-ci ildə işləməyə başladım, lakin məndə bu ideya xeyli əvvəl, təxminən 1897-1898-ci illərdə, mən on üç yaşlı uşaq ikən doğma şəhərim Şuşada, həvəskar aktyorların ifasında "Məcnun Leylinin qəbri üstündə" səhnəciyini görəndən sonra yaranmışdır. Həmin səhnə məni o qədər həyəcanlandırdı ki, bir neçə ildən sonra Bakıya gəlib operaya bənzər bir şey yazmaq qərarına gəldim".

Çox illər sonra Ceyhun bəy Hacıbəyli də "İlk Azərbaycan operası necə yarandı" adlı xatirəsində bu barədə yazırdı: *"Biz hələ Şuşada olarkən qəlbimizdə dolaşq şəkildə yaranmış ideya (opera yaratmaq ideyası - M.Ç.) Bakıda opera tamaşaları ilə yaxından tanış olandan sonra daha real forma kəsb etməyə başladı. Şuşada olduğu kimi Bakıda da təşəbbüskarlıq göstərən qardaşım oldu (Üzeyir bəyi nəzərdə tutur - M.Ç.)"*.

Beləliklə, 1907-ci ildən başlayaraq Üzeyir bəy "Leyli və Məcnun" operası üzərində müntəzəm çalışır. Qardaşı Ceyhun bəy də bu işdə ona yaxından kömək edir. Mütərəqqi gənclik o zaman İsmayıl Mahmudzadənin "İslamiyyə" mehmanxanasında yaşayan Üzeyir bəyin başına toplaşmışdı. "Leyli və Məcnun" operasının ilk məşqləri burada gedirdi. O günlərin təəssüratlarını Yusif Vəzir Çəmənzəminli, necə deyirlər, isti-isti, fərəh hissi ilə öz gündəliyində qeyd etmişdi: *"Axşam gənc kompozitorlardan Hacıbəyli qardaşlarının yanında idim. Özümün "Saranın hekayəsi" adlı yazımı düzəltmək üçün böyük qardaşa vermişdim. "İslamiyyə" mehmanxanasında 31-ci nömrəyə girəndə vəcdə gəldim, gənc qüvvələrimizi gördükdə ürəyim sevincle doldu. Kompozitorlardan başqa məşhur dramaturq Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Ərəblinski truppasının artistləri, o cümlədən birinci opera artistimiz Sarabski də burda idi. "Gavə" əsərini Azərbaycan dilinə təbdil etmiş Süleyman Sani Axundovu da gördüm. Köhnə islamın yeni budaqlarını görərkən nə qədər səmimi sevinc hiss etdim. Birisi fortepianoda çalır, o birisi mandalınanı səsləndirir, notlar yerə səpələnmiş, o tərəfdən küncdə, şəkafin üstündə isə kitablar şairənə bir surətdə dağıdılmışdır..."*⁸

"Leyli və Məcnun" operasının meydana gəlməsi ilə bağlı mətbuatda, kitablarda dərc olunmuş epizodik xatirələr kifayət qədərdir. Bu xatirə müəlliflərinin bir qismi bilavasitə "Leyli və Məcnun" tamaşasında aktyor kimi iştirak etmiş, digər qismi isə operanın səhnəyə qoyulmasının şahidi olmuşdur. Belə şahidlərdən biri də Azərbaycan incəsənəti və teatrının inkişafında kifayət qədər xidmətləri olmuş Xalq artisti Hacıbəy Abasovdur.

Hacıbəy Abasov yazır: *"Mən Üzeyir Hacıbəyovu 1906-cı ildən tanıyıram. O zaman Üzeyir Bakıda müəllimlik edirdi. O, "Səadət" məktəbində rus dili müəllimi işləyəndə bir çoxları hörmət əlaməti olaraq öz uşaqlarını həmin məktəbə qoyardılar. 1908-ci ildə Bakıda indiki Qasım İsmayılov küçəsi ilə Nizami küçələrinin tinində "Nicat" maarif cəmiyyətində bir teatr dəstəsi təşkil olunmuşdu. Hüseyn Ərəblinski, mən, Əbülfət Vəliyev, Kazımovski, Rüstəm Kazımov, Cahangir Zeynalov, Əlabbas Rzayev, Yunis Nərimanov və qeyriləri həmin dəstədə iştirak edirdik. Göstərilən tamaşalardan hasil olan pulla yoxsul balalarına paltar və dərs ləvazimatı alınırdı.*

1908-ci ildə Üzeyir Hacıbəyli həmin cəmiyyətə gəlib yeni bitirdiyi "Leyli və Məcnun" əsərinin birinci pərdəsini oxudu və dedi ki, mən istəyirəm elə əsərlər yazım ki, o, musiqi və avaz ilə, xor ilə ifa edilsin. Məqsədim budur ki,

⁸ Q.Məmmədli. Üzeyir Hacıbəyov - həyat və yaradıcılığının salnaməsi. B., "Yazıçı", 1984, səh. 51.

Azərbaycan səhnəsində də opera yaransın. Bizlər o zaman "opera" sözünü ilk dəfə Üzeyirin ağzından eşidib heyran qaldıq. Bir neçə vaxtdan sonra "Leyli və Məcnun" operası ilk dəfə oynanıldı".⁹

Bəlkə də, Üzeyir bəyin "Leyli və Məcnun" operasından parça oxuması 1907-ci ilin axırlarında olmuşdur. Çünki artıq 1908-ci il 12 yanvarda operanın ilk tamaşası oynanılmışdı. Ola bilsin ki, xatirə müəllifi yaşlı vaxtlarında bəzi məqamları unudub.

Mənim burada "Leyli və Məcnun" operasının meydana gəlməsi tarixindən bu qədər müfəssəl danışmağımın bir səbəbi də odur ki, xüsusi olaraq vurğulayım: gənc bəstəkarın başına toplaşmış mütərəqqi qüvvələrin arasında Üzeyir bəyin doğmaca xalası oğlu Əhməd bəy olmaya bilməzdi. İkinci bir tərəfdən, bu barədə ona görə belə ətraflı danışiram ki, bir çoxlarının, o cümlədən Əhməd bəy Bədəlbəylinin səhnə taleyi, gəncliyinin ən qaynar çağları məhz ilk milli operamızla bağlıdır. Kim əqidəsində ardıcıl, məsləkində sabit, bütün mövcud çətinliklərə baxmayaraq fəaliyyətində fədakardırsa, məhz onun adı tarix səhifəsində əbədiləşir.

1908-ci il yanvarın 12-də ilk dəfə idi ki, "Leyli və Məcnun" operası oynanırdı. Unudulmaz bir gecə idi. Salon sükuta qərq olmuşdu. Kimsədən səs çıxmırdı, sanki nəyinse perik düşəcəyindən qorxurdular. Bu hal pərdə düşənədək davam etdi. Sonra elə bil göy guruldadı, alqışdan pəncərənin şüşələri cingildədi... Operanın müəllifi Üzeyir bəy Hacıbəylinin, dirijoru yazıçı Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin, Məcnunun ifaçısı Hüseynqulu Sarabskinin... sevincinin hüdudu yox idi. Bir nəfərdən - Leyli rolunun ifaçısı Əbdürrəhim Fərəcovdan başqa... Əbdürrəhimin bir daha səhnəyə çıxmayacağını Üzeyir bəy artıq pərdə açılmamış, artistlər qrimlənməyə, səhnə paltarlarını geyinməyə başlayanda başa düşmüşdü.

İlk tamaşanın suflyoru Əlabbas Rzayev 1958-ci ildə qələmə aldığı kiçik bir xatirəsində o günləri xatırlayaraq yazırdı: "Leyli və Məcnun" operasının ilk tamaşasında birinci dəfə Leyli rolunu oynayan çayçı şagirdi Əbdürrəhim Fərəcov idi. Artistlər öz otağında geyinən zaman Leylinin otağından bir qışqırıq qopdu. Elə bildik ki, dalaşmadı. Məlum oldu ki, Fərəcov ayağına arvad tumanı geyinmək istəmir. O elə bilirmiş ki, şəbəhlərdə olduğu kimi, əyninə əba geyindirib, başına çalma bağlayıb səhnəyə çıxardacaqlar. Öyüd-nəsihətdən sonra Leyli libası geyinməyə razı saldıq. Çox keçmədən qrim otağından yenə bir qışqırıq qopdu. Məlum oldu ki, Fərəcov özünün yekə bıqlarının üstünə tənzif yapışdırmaq istəmir. Çox xahişdən sonra onu birtəhər razı salıb tamaşanı başladıq".¹⁰

Əlbəttə, bu gün XX əsrin əvvəllərində əyninə arvad paltarı geyinib, bığını gizlətmək istəməyən Əbdürrəhim Fərəcovu qınaya bilmərik. O zaman müsəlman mühitində müsəlman qadının səhnəyə çıxması faciə ilə nəticələnə bilirdi. Tamaşa zamanı kişinin qadın rolunda çıxmasına inanmayan fanatik qoçuların səhnəyə hücum çəkməsi barədə çoxsaylı faktlar, xatirələr mövcuddur.

Teatrşünas Adilə İsmayılova "Azərbaycan qadınları səhnədə" adlı kitabında kişilərin qadın, yaxud, əksinə, qadınların kişi rolunda çıxış etməsi məsələsinə toxunaraq yazır: "Dünya teatrlarında "travesti" adlanan xüsusi ampeya mövcuddur. Çox zaman Qərb və rus səhnəsində pyesin mövzusu ilə əlaqədar olaraq qadınlar kişi rolu və əksinə, kişilər qadın rolu ifa ediblər. Azərbaycan teatr tarixində də məhz tamaşanın məzmunu ilə əlaqədar kişilərin səhnədə qadın paltarı geyib qadın rolları oynaması halları olub".¹¹

⁹ H. Abasov. *Xatirələrım. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. B., 1968. səh. 32-33.*

¹⁰ "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 26 aprel 1958-ci il, № 17.

¹¹ A. İsmayılova. *Azərbaycan qadınları səhnədə. B., "İşıq", 1977. səh. 16.*

1908-ci il 12 yanvarda "Leyli və Məcnun"un uğurlu tamaşasından sonra bütün yaradıcı heyət sevinc içində olsa da, Əbdürrəhim Fərəcovun eyni açılmırdı, pərt idi. O, "kişi kimi" ömür sürmək üçün bir daha səhnəyə çıxmayaacağına and içirdi. Ancaq tamaşanın sevinci o qədər böyük idi ki, yoldaşları onun sözünü qəribçiliyə salmışdılar, elə bilmişdilər zarafat edir. Amma bir neçə gündən sonra "Leyli və Məcnun"u təkrar oynamaq istərkən məlum oldu ki, Əbdürrəhim Fərəcov zarafat etmir.

İyirmi iki yaşlı bəstəkarın çöhrəsinə kədər çökdü. Nə edə bilərdi?.. Üzeyir bəy bir müddət Leyli rolunu oynaya biləcək münasib bir adam sorağı ilə Bakını dolaşdı. Lakin... Lakin hardaydı elə bir adam? Elə bir adam ki, həm gözəl səsi olaydı, üstəlik də, bir qaşığı qanından keçə, bığını qırıb əyninə arvad paltarı geyinəydi. Üzeyir bəy çox aradı, axtardı, soraqlaşdı, belə bir adam tapmadı... Əbdürrəhim Fərəcov da insafa gəlmədi, belə bir vaxtda Üzeyir bəy Realni məktəbdə oxuyan xalası oğlu Əhmədi xatırladı.

Buradaca xatırladaq ki, Əfrasiyab Bədəlbəyli və bir çox başqaları tərəddüd etmədən Əhməd bəyin "Leyli və Məcnun"un ilk tamaşasında xorda iştirak etdiyini yazılı xatirələrində qeyd ediblər. "Leyli və Məcnun" operasının məşqlərində yaxından iştirak etmiş, daha sonra Saratov Universitetinin tibb fakültəsini bitirmiş professor Xalıq Cəfərov Üzeyir bəylə bağlı xatirəsində yazır: "O zaman Üzeyir Hacıbəyli Bakıda "İslamiyyə" mehmanxanasında yaşayırdı. Əlbəttə, operanın məşqinin orada, Üzeyirin yaşadığı kiçik otaqda aparmaq olmazdı. Odur ki həvəskar artist İmran Qasımovun geniş mənzili bu işdə dadımıza çatdı. İmran Qasımovun böyük zalı var idi. Həftədə iki-üç dəfə orada məşq keçirirdik. Məşq zamanı Üzeyir Hacıbəyli, Əhməd Ağdamski, Mirmahmud Kazımovski, Mehdi bəy Hacınski, Mirzə Muxtar Məmmədov və başqaları orada olardı.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev də gələrdi. Bir dəfə Üzeyir Hacıbəyli xor təşkil etdi. Xor üçün adam tapmağı mənə tapşırırdı. Onun bütün tapşırıqlarını canla-başla yerinə yetirərdim".¹²

Xalıq Cəfərov xatirəsində Əhməd Ağdamskinin xorda oxumağı barədə heç nə yazmır, əksinə, "xor üçün adam" tapmağa getdiyini söyləyir. Məcnun rolunun ilk ifaçısı, Leyli rolunda Əhməd bəyin tərəf-müqabili Hüseynqulu Sarabski də öz xatirələrində bu "xorda oxumaq məsələsinə" bir qədər kölgə salıb. O həmin günləri belə xatırlayır: "Biz çox zəhmətdən sonra teatrda axırıncı məşqi edirdik. Müəllimlərdən və mətbuatçılardan bir çoxları da var idi. Rejissor Hüseyn Ərəblinski, dirijor Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, sufliyor Əliabbas Rzayev idi. *Xorda və orkestrdə iştirak edənlər türk müəllimləri idi*" (kursiv mənimdir - M.Ç.).¹³

Bu tarixi məlumatdan sonra görkəmli aktyor oynadığı Məcnun rolundan söz açmaqla yanaşı, Əhməd bəy Bədəlbəylinin səhnəyə gəlməsinin səbəbi barədə də danışır. H.Sarabski 1930-cu ildə kitabça halında çap etdirdiyi "Bir aktyorun xatirələri" kitabında bu barədə belə yazır: "Bu oyundan ("Leyli və Məcnun" tamaşasından - M.Ç.) sonra camaat və səhnə yoldaşlarım məni "Məcnun" deyə çağırırdılar. O ad mənə o qədər əziz idi ki, hər kəs bu adla çağırırdıqda fərəhlənirdim. Küçədən keçdikdə keçmişdə barmaqla hədələyən camaat indi məni hörmət və məhəbbətlə göstərirdi. Oyunun belə müvəffəqiyyətlə keçməsinə ürəklənib təkrar etmək istədik. Leyli rolunu oynayan Fərəcovun yanına getdik, dedi ki, "mən bir də qələt eləyəyəm oynayaram!"

Çox danışdıqdan sonra, bir növ, onu razı elədim. Amma yenə şərt bağladı ki, o rəngi-yağı üzünə sürtməyə. Odur ki qadın məsələsi çox çətin idi. Biz də

¹² *Bəstəkarın xatirəsi, Bakı, "Azərənəşr", 1976, s.135*

¹³ *H.Sarabski. Köhnə Bakı. B., "Yazıçı", 1982, səh. 45*

təkrar oynamalı idik. Nə eləyək, nə eləyək, bizə Əhməd Bədəlbəyovun (Ə. Ağdamski - M. Ç.) yaxşı səsi olduğunu dedilər. Gedib onu tapıb razı elədik. Əhməd Ağdamski bir neçə vaxt Leyli rolunu müvəffəqiyyətlə ifa elədi. "Leyli və Məcnun"u hər dəfə təkrar oynadıqda Azərbaycan qəzalarından teleqrafla "Nicat" cəmiyyətinə biletlər tapşırırdılar".¹⁴

Hüseynqulu Sarabskinin bu dəyərli xatirələrindən belə qənaətə gəlmək olar ki, o vaxta qədər Əhməd bəyin yaxınları və doğmalarından başqa onun gözəl səsi olması barədə kimsənin xəbəri olmayıb. Əgər Realnı məktəbin tələbəsi xorda oxumuş olsaydı, gedib onu tapmağa ehtiyac qalmazdı.

Heç şübhəsiz, Əhməd bəyin gözəl səsinin olmasından onun ən yaxın qohumu Üzeyir bəyin xəbəri vardı. Ehtiyac üzündən özü orkestrdə skripka çalır, doğmaca qardaş Ceyhun bəy iki rolda - Nofəl və İbn Səlam rollarında çıxış edirdi.

Operanın ilk uğurlu tamaşasından sonra sakit oturmaq olmazdı. Yəqin ki, Üzeyir bəyin doğmaca xalası oğlundan başqa gümanı başqa bir adama gəlməyib. Əhməd bəyin tək cə səsi yox, boy-buxunu da rola uyğun gəlirdi. Əlbəttə, qrimləndikdən, qadın paltarını geyindikdən sonra məlahətli səsi tamaşaçının diqqətini başqa səmtə çəkəcəkdi. Güman edirəm ki, Əhməd bəy Leyli rolunda oynamağa razılıq verməsinin başlıca səbəbi Üzeyir bəyin çıxılmaz vəziyyətə düşməsi olub.

Tək cə xalaoğlusu kimi yox, həm də yaşadı, dostu kimi onu başa düşüb. Beləliklə, Üzeyir bəy arzusunu Əhməd bəyə yetirir. Əhməd bəy də bir qədər düşündükdən sonra deyir: "Razıyam, amma bir şərtlə. Afişada adımlı Miri yazsınlar. Beləliklə, "Leyli və Məcnun"un məşqləri yenidən başlayır. O, rolunu tez bir müddətdə mənimsəyir. Bu da onu göstərir ki, Əhməd bəy "Leyli və Məcnun"un əvvəlki məşqlərində mütəmadi iştirak edir. Leylinin partiyasını mənimsəyib rejissor mizanlarına bələd olur. Nəticə budur ki, artıq aprel ayında qəzetlər "Leyli və Məcnun" operasının yaxın günlərdə oynanılacağı barədə elanlar verməyə başlayır:

"Aprelin 22-də Bakinskoye obşestvennoye sobraniyede, Musa Nağıyevin klubunda "Nicat" maarif cəmiyyətinin dram heyəti tərəfindən ikinci dəfə olaraq artırılmış surətdə opera "Leyli və Məcnun" mövqə tamaşaya qoyulacaq".

20 aprel, "İrşad", № 54, "Tazə həyat", № 88

"Aprelin 28-də Tağıyev teatrında camaatın xahişinə görə, axırıncı dəfə olaraq artırılmış surətdə "Leyli və Məcnun" operası oynanılacaqdır".

26 aprel, "İrşad", № 57, "Tazə həyat". № 95

"Aprelin 28-də Tağıyev teatrında üçüncü dəfə olaraq Hacıbəylinin mövzusu Füzulinin poemasından alınmış "Leyli və Məcnun" operası oynanılacaqdır".

Bu operanın keyfiyyətindən bəhs açmasaq da, onun maraqlı olduğunu qeyd etməmək olmaz. Çünki bu müsəlman operası olmaq etibarını ilə yeni bir hadisədir".

28 aprel, "Seqodnya", № 8

Qulam Məmmədlinin "Üzeyir Hacıbəyli - həyat və yaradıcılığının salnaməsi" kitabından götürülmüş bu sitatlar göstərir ki, "Leyli və Məcnun"un ikinci

¹⁴ H. Sarabski. Köhnə Bakı. B., "Yazıçı", 1982, səh. 47

tamaşası 22 aprelde Musa Nağıyevin klubunda, üçüncü tamaşası 28 aprelde Tağıyev teatrında oynanılmışdır.

Məlumdur ki, Əhməd bəy bu tamaşalarda Miri adı ilə çıxış etmişdir. O gecə Miri adı ağızlarda dolaşmışdı. İftixar hissindən dolmuş gözlərdə bir maraq vardı: Miri kimdir?

Əhməd bəyin sabahkı taleyini düşünənlər, təbii ki, bu suala dəqiqliklə cavab vermirdilər. Elə buradaca xatırladım ki, Əhməd Ağdamskinin fəaliyyətindən bəhs edən bəzi müəlliflər nə üçünsə onun səhnəyə gəlmə tarixini 1910-1911-ci illər yazırlar. Bu, səhvdir və bəlkə də, aktyorun bir müddət Miri adı ilə çıxış etməsindən irəli gəlmişdir.

Çox maraqlıdır ki, "Ü.Hacıbəyli" monoqrafiyasının, "Ü.Hacıbəyli. Bibliografiya" kitablarının, Üzeyir bəydən bəhs edən bir çox məqalələrin müəllifi Qubad Qasımov da Mirinin məhz Əhməd bəy olduğunu bilməyib. Yəqin ki, bu cəhət həm də Əhməd bəyin səhnədə başqalaşmaq məharətindən doğmuşdur. Yaxud da Qubad müəllimi yaddaşı yanıltmışdır. Hər halda, Leylinin ikinci ifaçısı Miri haqda gəldiyi qənaət bizi belə fikir söyləməyə vadar etdi. Qubad Qasımov "Leyli və Məcnun" operasının ilk tamaşası" məqaləsində yazır: *"Miri adlı bir nəfər daha cəsarətli çıxaraq tamaşalarda qadın rollarının öhdəsindən müvəffəqiyyətlə gəldi. O zamankı mətbuatın verdiyi məlumata görə, bu artistin gözəl, təravətli səsi tamaşaçılara güclü təsir edir və onlarda dərin təəssürat oyadırdı"*.¹⁵

Əlbəttə, bəzi tədqiqatçılar müğənni-aktyorun hansı şəraitdə, hansı mühitdə bığını qırıxıb, əyninə qadın paltarlarını geyindiyini unudurdular. Onu da yaddan çıxartmaq olmazdı ki, Realnı məktəbin tələbəsi birdən-birə həqiqi imzası ilə səhnəyə çıxıb bilməzdi. Çünki o təhsil ocağının daxili qayda-qanunu beləydi ki, tələbə icazəsiz nəinki səhnəyə çıxıb, heç teatr tamaşalarına da gedə bilməzdi.

Əhməd Ağdamskinin dayısı Ağalar bəy Əliverdibəyov bacısı oğlunun "1909-cu ildən etibarən məktəbi tamamilə buraxıb səhnədə çalışdığı"nı¹⁶ yazır. Bizim də Ağalar bəyə inanmamaq üçün əlimizdə başqa dəlil yoxdur. Lakin Əhməd bəy Miri adını axıradək daşımır, doğulub boya-başa çatdığı şəhərin adını özünə əbədi təxəllüs seçir - Ağdamski! 5 may 1909-cu ildə tamaşaçılar "Leyli və Məcnun" operasında daha bir yeni "imza" ilə rastlaşırlar: Leyli - Ağdamski (bəzən də Ağdamskaya)! O gecə Ağdamskiye qulaq asanlar təəccüblənmişdilər: Ağdamskinin səsi Mirinin səsinə necə də oxşayırdı (!)

Bəstəkar Əfrasiyab Bədəlbəylinin, Əhməd bəyin oğlu Telman Ağdamskinin söylədikləri kimi, Miri onların uzaq qohumlarından biri idi (daha doğrusu, ulu babaları - M.Ç.). Əhməd bəyin də bu uzaq qohumunun adını özünə təxəllüs götürməsi təsadüfi ola bilməzdi. Əfrasiyab Bədəlbəylinin söylədiklərinə görə, Miri bütün Qarabağda hazır cavab, kəskin sözlü bir şəxs kimi tanınırmış. Bəstəkar hətta onun məşhur bir deyimini də xatırladırdı. Miri deyərmiş: "Qarğı bizlərdə bitər, sümsünü Kəngərli çalar".

Sözümüzün canı budur ki, səhnəmizin Mirisi də, Ağdamskisi də eyni səhnə xadimidir.

Maraqlıdır ki, illər sonra Qubad Qasımov da Miri ilə Ağdamskinin eyni aktyor olduğunu, necə deyərlər, "subutalrı, dokumentalrı" təsdiq etmişdir. Qubad Qasımov "Aktyoru xatırlayarkən" sərlövhəli xatirə-məqaləsində bəyan edir ki, "Milli opera sənətimiz Avropa ölkələrinə nisbətən təxminən üç yüz il gec təşəkkül tapmış, ancaq misli görünməyən sıçrayışla irəliləmişdir. Üzeyir Hacıbəylinin 1908-ci ildə cəmi üç dəfə oynanılmış "Leyli və Məcnun"

¹⁵ Q. Qasımov. "Leyli və Məcnun" operasının ilk tamaşası". "Kommunist" qəzeti, 17 aprel 1953-cü il.

¹⁶ A.B. Əliverdibəyov. "Rəsmli musiqi tarixi". B., "Şur", 2001, səh. 197

operasının nəinki sorağı, hətta musiqisi belə tez bir zamanda bütün Zaqafqaziya yayılmışdır.

Operanın bu qədər tez şöhrət qazanmasının səbəblərindən biri də Leyli və Məcnun rollarında çıxış edən istedadlı sənətkarlarla bağlıdır.

Tarixi sənədlərə əsasən məlumdur ki, Leyli rolunda ilk dəfə aşpaz şagirdi Əbdülrəhim Fərəcov çıxış etmişdir. Lakin o, sonra səhnəyə çıxmaqdan imtina etmişdir. "Kaspi" qəzeti 1909-cı il 4 yanvar tarixli nömrəsində yazırdı: "Məsuliyyətli Qeys rolunda Sarabski çıxış etdi. O öz rolunu parlaq surətdə ifa etdi. Artist sevdiyi "Segah"-ı son dərəcə gözəl oxudu... Leyli rolunda onun yaxşı oyuncaşı Miri idi... Gənc Miri qadın rolunu çox qəşəng bacardı. Artistin şirin, gur və tərəvətli səsi dinləyiciyə dərin və güclü təsir bağışladı.

Bəs Miri, qadın rolu oynadığından öz ad və familiyasını gizli saxlamış artist kimdir?" Operanın 1909-cu il mayın 15-də olan tamaşası barədə verilən yazıda¹⁷ göstərilir ki, Sarabski (Məcnun) və Miri Ağdamski (Leyli) öz rollarını gözəl ifa etmişlər.

"Ağdamski" təxəllüsünü qəbul etmiş artistin adı yenə də qaranlıq qalır. Günlər, aylar keçir. Tamaşadan tamaşaya müvəffəqiyyət qazandığından ruhlanan artist 1910-cu il mövsümündə verilən tamaşada həqiqi adını bildirir: Əhməd Bəşir oğlu Bədəlbəyli (Bədəlbəyov).

Əhməd Bədəlbəylinin yenicə yaranmış musiqili teatrımıza gəlişi isə təsadüfi olmamışdır. Üzeyir Hacıbəylinin xalası oğlanları olan Bədəl bəy, Mahmud və Əhməd Bədəlbəyovlər o zaman Bakının mədəni həyatında fəal iştirak edirdilər. Bədəl bəy görkəmli müəllim idi və direktoru olduğu məktəbdə şagirdlərdən ibarət xor yaratmışdı, xanəndə və aşuqların iştirakı ilə ictimai konsertlər də təşkil edirdi. Mahmud isə fəhlə rayonundakı öz fəaliyyət dram dərəcəyində iştirak edirdi".

Qubad müəllimin bu xatirə-məqaləsinin dəyəri ondadır ki, o, yaş etibarilə Əhməd Ağdamskidən 12 yaş kiçik idi. Əhməd bəyi səhnədə görmüşdü, səsinə eşidib feyziyə olmuşdu. Ən önəmlisi odur ki, sonralar Üzeyir bəyin bacanağı olacaq bu dəyərli insanın söylədikləri fərziyə və gümanlar deyildir, şahidi və iştirakçısı olduğu günlərin əks-sədasıdır.

Bu xatirə-məqalədən aydın olur ki, Qubad Qasimovla¹⁸ Əhməd Ağdamski hətta Bakı Dumasının təsərrüfat şöbəsində bir yerdə işləyiblər, yanaşı stullarda oturub həsbə-hal ediblər. Sözü Qubad müəllimin özünə verirəm: "Lirik tenor səsə malik olan Əhməd muğamatı dərinləndirən istedadlı xanəndə idi. O, illər boyu səhnəmizdə Leyli, Əsli, Şahsənəm, Təhmimə, Gülnaz, Gülçöhrə kimi rollarda oyanmış, öz hərəkətləri, zahiri görünüşü və səsi ilə tamaşaçıları heyran etmişdir. Artist o qədər sərbəst, dəqiq və ilhamla oxuyub-oynayırdı ki, hər çıxışı gurultulu alqışlarla qarşılanırdı.

Əhməd mülayim xasiyyətli, nəzakətli və xeyirxah insan idi. Onunla tez-tez görüşmək, danışmaq, məsləhətini eşitmək mənə də nəsib olmuşdu, bir zaman eyni idarədə - Bakı Dumasının Şəhər təsərrüfatı şöbəsində işləmişik, yan-yanı oturub söhbət eşitmişik, hərdən bir zarafatımız da olub. Yadımdadır, bir gün mən ona Məşədi İbadın sözləri ilə müraciət etdim:

***Hüsn bağında gəzəsən,
Gülü, sünbülü dərəsən.***

¹⁷ "İttifaq", 16 may, №110

¹⁸ Tarix elmləri namizədi, Əməkdar mədəniyyət xadimi Qubad Abdulla oğlu Qasimov (1896-1993) Üzeyir Hacıbəylinin bacanağı idi. O, Üzeyir bəyin yaradıcılığını araşdıran çoxsaylı məqalələrin, "Ü. Hacıbəyli" monoqrafiyasının, "Ü. Hacıbəyli. Biblioqrafiya" və b. kitabların müəllifidir. Üzeyir bəy Hacıbəyli və Müslüm Maqomayevlə bağlı xatirələrini eşitmək üçün dəfələrlə Qubad müəllimlə görüşüb söhbət etmişdim. O, vaxtilə hazırladığım bir çox musiqili ədəbi verilişlərin qonağı olmuşdur - M.Ç.

**Sən kimi bir gözəli
Bağın içində görəsən!**

Əhməd isə, necə deyərlər, gözünü yummadan həmin melodiya dan Gülnazın:

**Baxasan gül yanağına
Olasan məst-i-xumar**

– sözləri ilə cavab verdi.

Əhməd Ağdamski 1920-ci ildə səhnəni tərk etdi. 1921-ci ildən Ağdamda, 1935-ci ildən isə Ağdaşda musiqi məktəbində tar müəllimi işlədi. 1943-cü ildə ona Əməkdar incəsənət xadimi adı verildi. Gözəl insan, istedadlı aktyor, bacarıqlı pedaqoq 1954-cü ildə 70 yaşında vəfat etmişdir¹⁹.

Əhməd Ağdamski Azərbaycan səhnəsində əyninə qadın paltar geyinən ilk kişi fədakar deyildi. Ondan əvvəl də kişilərin qadın rolu oynamaları olmuşdu və onun dövründə də vardı. Bu cür fədakar aktyorlardan Cahangir Zeynalovun, Mirzə Muxtarın, Nurməmməd Məmmədovun, Ələkbər Süheylinin, Yunis Nərimanovun adlarını çəkə bilərik, daha sonra bu siyahıya Mirməhmud Kazımovski, Əhməd Ağdamski, Cəlil Bağdadbəyov, Hüseynağa Hacıbababəyov, Məmmədağa Bağirov kimi fədakarlar da qoşulmuşdu. Bu böyük fədakarlığın bəzən gülməli tərəfləri də olurdu. Hüseynqulu Sarabski xatirələrində aktyor Mirzə Muxtar Məmmədovun (1841-1929) "Dövləti bisəmə" pyesində "Yenge" rolunda oynayarkən başına gələn gülməli bir əhvalatı danışmışdır. Hüseynqulu Sarabski yazır: "Mirzə Muxtar oynayanda qrim eləməzdi. Bığının üstündən bir yaylıq bağlayıb, uclarını daldan düyləyib, başına bir kələğayı örtüb, əyninə də bir arvad tumanı geyib hazır durmuşdu, öz növbəsi gəlirkən səhnədə bu sözləri oxuyaraq oynamağa başladı:

**Əriştə oldu toy aşı,
Ona qarışdı göz yaşı.
Açılmadı o gün başı,
O hacının qabağı-qaşı.
O toyda mən də var idim,
O toyda mən də var idim...**

Mirzə Muxtar mahnını oxuyub oynamağa başladıqda salonda gülmək səsinə qulaq tutulurdu. Mirzə Muxtar rola elə girmişdi ki, hətta səhnədə "qadın olmağı" yadından çıxmışdı. Birdən bıqı üstündə olan dəsmal çənəsinə düşdü. Camaat bu halı görcək gülüş daha da şiddətləndi. Mirzə Muxtar elə güman edirdi ki, camaat onun yaxşı oynamağına gülür, odur ki heç kəsə fikir verməyib öz işində idi. Bu halda başındakı şalı sürüşərək çiyinə düşdü və başı göründü, səhnə arxasından Ərəblinski əsəbi: "Mirzə, bıqını ört, başın görsənir, şalın düşüb", - deyə qışqırırdı. Kimdir qulaq asan? O öz işində idi, mahnını oxuyub atlanıb-düşürdü, qəflətən tumanın bağı qırıldı, tuman dizinə düşdü və Mirzənin şalvarı da göründü. Camaat əl çalmağa başladı. Səhnədə olan artistlər gülməkdən bir söz deyə bilmirdilər, camaat artistlərə, artistlər camaata qarışmışdı. Ərəblinski səhnə arxasından hirsənib qışqırırdı: "Biabır olduq, biabır olduq". Ancaq gülməkdən qulaq tutulurdu, Mirzə birdən ayılıb özünü belə gördükdə bir saniyə sükutdan sonra tumanını yuxarı çəkərək səhnə arxasına qaçdı, biz də pərdəni salmağa məcbur olduq. Bu qəziyyədən sonra qət etdik ki, mümkün qədər cəhd eləyək kişiyə arvad rolu verməyək".¹⁹

Lakin o zaman "kişilərə qadın rolu verməmək" hələ, olsa-olsa, arzu idi. Əhməd Ağdamski belə bir dövrdə fədakarlıq göstərüb "Leyli və Məcnun"-da Leyli rolunu oynayırdı. Ancaq onun boynuna özündən qabaq qadın rolu oynayan kişilərdən fərqli olaraq daha böyük yük düşmüşdü. Çünki o, dram yox, opera

¹⁹ H.Sarabski. Köhnə Bakı. B., "Yazıçı", 1982, səh 72-73

aktyoru idi. Rolunu oynamaqla bərabər, müğənni kimi Leylinin partiyasını da oxumalı idi. Burada o, bir aktyor-müğənnitək səsini də nizamlamalıydı ki, Leyli rolunda kişi deyil, qadın oynadığı təəssüratını yarada bilsin.

İnqilabdan əvvəl kişilərin qadın rolunda oynaması məsələsinə toxunan Əfrasiyab Bədəlbəyli fikrini belə əsaslandırır: "Teatr amplualarından biri də travesti adlanır (Travesti sözünün fransızca hərfi mənası paltar dəyişmək, başqasının əlbisəsini geyinməkdir). Bu teatr sənətində qadınların kişi rolunda çıxış etməsidir (məsələn, məşhur fransız dram aktrisası Sara Bernarın Hamlet rolunda məhərrətlə çıxış etməsi kimi). Rus və qərbi Avropa klassik opera yaradıcılığında bəstəkarlar ayrı-ayrı hallarda oğlan partiyalarını qadın ifaçıları nəzərdə tutaraq bəstələyirdilər ("İvan Susanin" operasında Vanya, "Faust" operasında füsunkar və gözəl Marqaritaya məftun olan cavan oğlan Zibel və s.) Lakin Azərbaycan opera səhnəsində kişilərin qadın rolunu ifa etməsi heç də belə bir yaradıcılıq priyomu deyildir. Bu yalnız ehtiyac və zərurətdən doğan hal idi. Səbəbi də hər kəsə məlumdur.

İnqilabdan qabaq azadlıqdan məhrum olan azəri qadınları nəinki səhnəyə, hətta teatr tamaşalarına belə gələ bilmirdilər. Bu nöqtəyi-nəzərdən biz qadın rollarını ifa edən travesti kişi aktyorlarımızın "başqalaşmaq" sənətinə nə dərəcədə yiyələndiklərini, bu işdə göstərdikləri hüneri, əsl aktyorluq məhərrətini xüsusi olaraq qiymətləndirməliyik. Əhməd Ağdamskinin və sonralar Hüseynağa Hacıbababəyovun aktyorluq sənətindəki "başqalaşmaq", ya da ozamankı ifadə ilə deməli olsaq, "digər surətdə mübəddəl olmaq" qabiliyyətinin yüksək bədii səviyyədə olması sayəsində tamaşaçı-dinləyici öz qarşısında qız olduğunu yəqin edir, onun keçirdiyi hiss və həyəcanlara laqeyd qalmır, dərindən şərik olurdu. Heç də təsadüfi deyildir ki, "bu başqalaşmaq və ya digər surətdə mübəddəl ola bilmək" bacarığından məhrum olan bir çox başqa aktyorların qeyri-təbii ifa tərzii tamaşaçıları qane etmirdi".²⁰

"Leyli və Məcnun" operasında Məcnunun ilk ifaçısı gələcək Məcnunlar üçün necə bir yol göstərən, ustad dərsi keçən olmuşdursa, Leyli rolunun ifaçısı Əhməd Ağdamski də özündən sonrakı Leyli ifaçılarının ustadı, yolgöstərəni olmuşdur.

Əhməd bəy musiqi təhsili görmüşdümü? Adamın cəsarəti çatmır desin: yox. Amma fakt faktdır: görməmişdi. Bununla belə, dövrünün xanəndələrini çox eşitmişdi. Böyük qardaşı Bədəl bəy Bədəlbəyovun səsinə (onun Məcnun rolunda çıxışları da olub), tarının şirin hekayətlərinə qulaq asmışdı. Ürəyi atlananda səsini sarı simin səsinə qatmışdı. O belə bir fitri istedad, belə bir duyar qəlb sahibi idi.

Çox heyif ki, Əhməd bəyin səsindən bizə yadigar qalmamışdır. Sənətkarın oğlu, kimya elmlər doktoru, professor Telman Ağdamski ilə atası haqqında söhbətləşəndə dedi ki, keçən əsrin 18-ci ilində Xarkovdan gəlib onun səsini də vala yazıblarmış. Ancaq elə həmin ərəfədə erməni-müsəlman davası düşüb və ara qarışıb. Əhməd bəy müvəqqəti Bakını tərk edib Qubaya getməyə məcbur olub. Beləliklə, səsi yazılmış valın sonrakı taleyindən xəbərsiz qalıb.

Min təəssüf! Adamın gümanı min yerə gedir. Bu məqamda düşünürsən ki, bəlkə də, o, qadın rolunda oynaması kimi kədərli bir faktın tarixin səhifələrinə köçməsinə rəva bilməmiş, məlahətli səsinin əks-sədasını oynadığı səhnədə qalmasını, bir nağıla, əfsanəyə çevrilməsini istəmişdir.

Lakin biz onun səsini xəyalımızda bərpa edə və eşidə bilərik. Bu baxır bizim fantaziyamızın genişliyinə.

Xatirələrdən bəlli olur ki, Əhməd bəyin geniş diapazonlu tenor səsi olmuşdur. Elə təkcə onun "Leyli və Məcnun" operasında oxuduğu musiqi

²⁰ Ə. Bədəlbəyli. "Milli ənənələrlə qidalanan müğənni". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 10 fevral 1968-ci il.

parçalarına diqqət yetirsək, o səsin gücü aşkar olar. "Mahur-hindi", "Şikəsteyi-fars", "Qatar", "Simayi-şəms", "Şüştər", "Segah". Bütün bunlar müğənnidən nə qədər güclü səs tələb edir.

Üzeyir bəyin "Əsli və Kərəm" operasının bir tamaşası ilə əlaqədar yazdığı məqaləsi tənqidi xarakter daşısa da, Əhməd bəyin səs imkanlarını öyrənmək baxımından çox maraqlıdır. O yazır: *"Əslini oynayan Ə.Ağdamskinin səsi, əqəllən üç dərəcə H.Sarabskinin səsindən yuxarıdır. Bununla belə, Ə.Ağdamskinin səsi tutqun idi. Görünür ki, üç ay tətıl əsnasında Ağdamski oxumağa məşq etməmiş..."*

Əhməd bəy Ağdamski muğamlarımızı dərinlən bilir, ustalıqla oxuyardı. Yənə də Üzeyir bəyin bir qeydini xatırlatmaq yerinə düşər. Bəstəkar erməni operetta truppasının oynadığı "Arşın mal alan" tamaşasına baxmış, Gülçöhrənin aktrisa tərəfindən oynanılmasından təsirlənib yazmışdır ki, *"Gülçöhrəni oynayan xanım, doğrudur, bizim Ağdamski kimi "Şahnaz" oxumadı, lakin bir o var ki, arvad idi..."*

Dövri mətbuat Əhməd bəy Ağdamskinin oyununu, səsinin gözəlliyini həmişə təqdir etmişdir. Bir gecənin təəssüratı "Kaspi" qəzetinin səhifələrində belə əbədiləşmişdir: *"Bu gecə Leyli rolunda çıxan Ağdamski öz istedadının yüksək mərhələsində idi. Artistin səsi əla idi. Tamaşaçılar onu arası kəsilmədən alqışlayırdılar"*.

Əhməd Ağdamski Leyli rolunu o dərəcədə mənimsəmiş, belə demək olarsa, dərindən şərik olmuş, sevmişdi ki, öz oyunu ilə xalqın dərin hörmətini qazanmışdı. Çünki o, Əfrasiyab Bədəlbəylinin təbirincə desək, səhnədə "başqalaşmağın" əsl nümunəsini göstərirdi.

Əhməd Ağdamskinin oynadığı tamaşaları daim yaxından izləyən Ağalar bəy Əliverdibəyov onun haqqında yazırdı: *"Ağdamskinin qadın rolunu oynamaqda yədi-beyzası vardı. Elə bir məharətlə rol u ifa edirdi ki, tamaşaçı seçə bilməzdi bu adam qadındır, yoxsa kişi. Ağdamski xalq içində o qədər məşhur olub, şöhrət qazanıb, izdihamın məhəbbətini elə götürmüşdü ki, səhnəyə çıxmayan günləri məxluq da tiyatroya gəlməkdən ictinab edərdi"*.²¹

Aktyor-müğənninin bu sənət qələbəsinə təmin edən əsas amil fitri istedadı, səsinin məlahəti, genişliyi idisə, onun öz daxili dünyasını daha da parlaq ifadə etməsinə şərtləndirən Üzeyir bəyin dühası idi. Çünki "Leyli və Məcnun" Üzeyir bəyin həm bəstəkar, həm də dramaturq kimi böyüklüyü, hünəri deməkdir.

Mehdi Məmmədov yazırdı: *"Gələcək tamaşanın kompazisiyasını, fabulasını, dramatik planını çəkmək üçün Ü.Hacıbəyli bir tərəfdən Füzulinin poemasını dərinlən-dərinə öyrənmiş, onun poetik dünyasında yaşamış, şairin kəlamının dərin dəryasına cummuş, bu şeir xəzinəsinin ən dəyərli incilərini seçib toplamışdır. Digər tərəfdən, o, yeni janrda əsər yazdığını nəzərə alaraq, bunula əlaqədar olan şərtləri, yəni səhnənin və opera tamaşasının tələblərini gözləmişdir. O, böyük bir poemanı on beş-iyirmi səhifəlik opera librettosuna çevirərək, doğurdan da, nadir dramaturq hünəri göstərmişdir"*.

O zamanlar "Leyli və Məcnun" operasının uğurunu qısqancılıqla qarşılayanlar da vardı. "Zənbur" jurnalının 1909-cu il 31 iyul tarixli sayında Kor Aşıq adlı birisi əməlli-başlı hücumu keçmişdi. Aradan bir əsrdən artıq vaxt keçməsinə baxmayaraq, onun hikkəsinin istisi oxuduqca bu gün də adamı qarsır: *"Canım, birdən-birə biz italyannan musiqi barədə bir cərgədə durduq! Dəxi buna nə sö-zün? Yevropalılar bir opera vücudə gətirməkdən ötrü nə qədər zəhmət çəkir, axırda görürsən ki, bir kompozitor Verdi, ya Rubinşteyn, yaxud Bethoven, Vaqner ömürlərinin yarısını sərf edəndən sonra bir iş əmələ gətirirlər. Amma biz müsəlman tayfası nə zəhmət çəkirik, nə elm oxuyuruq, elə özbaşına kompozitorluğa nail ola bilirik. Sonra istəyirsən, opera düzəlt, ya zurnaçı ol!"*

²¹ A.B.Əliverdibəyov. Rəsmli musiqi tarixi. B., "Şuşa", 2001, səh. 197

Bu jurnalın təsisçisi və redaktoru Əbdülxalıq Axundov bu cür məqalələri düşmənçilik qərəzi ilə yazır, hətta öz cizmaqarası ilə əhali arasında “bakılı”, “qarabağlı” fitnəsi göyərdirdi. Təbii ki, gənc bəstəkar və jurnalist Üzeyir bəy bu cür hərzə-hədyanları cavabsız qoymurdu. O, “Zənburçulara” cavab olaraq yazırdı: *“Madam ki mən qaraqəlbli, kəsifürekli “Zənburçular”ın xoşuna gəlmirəm - qoy gəlməyim! Qoy onlar bacarsınlar da məni dəfə çalışsınlar. Lakin əhalini ələ dolayıb da aralığa “bakılı”, “qarabağlı” fitnəsi salmasınlar. Hər nə deyəcəkləri var - mənə desinlər. Bu bir ciddi təklifdir”*.

“Zənbur” jurnalı hətta gənc bəstəkarın karikaturasını çəkməkdən belə çəkinməmişdi. Çox sonralar görkəmli aktyor Mirzağa Əliyev o günləri xatırlayaraq yazırdı:

“1909-cu ildə “Zənbur” adlı gülgü jurnalı nəşr olunurdu. Bu məcmuə “Leyli və Məcnun”, “Ər və arvad”, “O olmasın, bu olsun” kimi əsərlər yaratmış Üzeyir bəy Hacıbəyliyə bir karikatura çəkmişdi. Üzeyir bəy şəkildə belə göstərilmişdi: ayağında çarıq, əyində cırıq arxalıq, əlində smıçok və sol tərəfində bir nəfər zurna tutub çalırdı. Bu zurnanın içindən isə notlar çıxırdı. Karikatura demək istəyirdi ki, “Bir buna baxın, ha!.. Üzeyir bəy Hacıbəyli zurnadan not yaratmaq istəyir!”

*Mən arzu edirəm, elə bir qüdrətim olaydı ki, Üzeyir Hacıbəyliyə məcmuədə karikatura çəkənləri yarım saatlığa dirildib “Koroğlu” operasını onlara göstərəydim. Bu cənablar öz tutduqları əməllərindən, yəqin ki, çox xəcalət çəkərdilər...”*²²

O dövrdə Türkiyəyə mühacirət etmiş Əhməd Ağaoğlu öz gənc həmkarı Üzeyir bəyə yazırdı ki, sən, “Zənbur”un nə yazdığına, nə də çəkdiyinə əhəmiyyət vermə. Təvsiyə edirdi: *“Sən öz işinlə məşğul ol, bacardığın millətə xidmət et... Qoy hər nə yazacaqlar, deyəcəklər, çəkəcəklər - yazsınlar, desinlər, çəksinlər! Bir gün olar bunlar da yorularlar, usanarlar, insafa gələrler...”*

Paxıl və qısqanc adamlar isə usanmaq bilmirdilər. O zaman Bakıda Qadınlar Maarif Cəmiyyəti adlı yeni bir xeyriyyə təşkilatı yaranmışdı. Cəmiyyət pul əldə etmək üçün Hüseynqulu Sarabskiyə təklif edir ki, xeyriyyə məqsədilə “Leyli və Məcnun” tamaşasını göstərsinlər. Sarabski bu tamaşanın qarşılığında zəhməthaqqı olaraq özünə 100, Əhməd Ağdamskiye 75 və Məcnunun atası rolunu oynayan Mirzə Muxtara 50 manat istəyir. Onun bu təklifi cəmiyyətə xoş gəlməsə də, sonra razılaşırlar. “Tamaşadan sonra, - Sarabski yazır, - razılıq əvəzinə “Tutu” jurnalı bizi yaxşı bəzəmişdi. Ərəblinski heç Bakıda olmayıb, işdən xəbəri olmaya-olmaya onun adını qoymuşdular Əhranski, Sarabski olmuşdu Corabski, Ağdamski olmuşdu Ağdivarski”.²³

Bütün bu anlaşılmazlıqdan, qısqanlıqdan doğan cizma-qaralarla yanaşı, dövrü mətbuatda “Leyli və Məcnun” operasını, onun yaradıcısını təqdir edən məqalələr də nəşr olunurdu. Etiraf olunurdu ki, “Leyli və Məcnun” səhnəyə qoyulmaqla “Müsəlman dram teatrları ilə yanaşı, opera truppası da yaranmışdır”. Baxın, opera truppasının meydana gəlməsi məsələsi indiyənə qədər diqqətdən kənarda qalmış məsələdir. Onun digər teatr truppalarından fərqi onda idi ki, bura ayaq açan aktyorun səsi olması vacibdi. Bu işdə “mən ölüm”, tanışlıq, qohumluq keçmirdi. Səsin var? Buyur! Yoxdur? Onda bizi bağışla.

Məhz musiqili teatrın gün-gündən inkişaf etməsinin nəticəsi idi ki, Hüseynqulu Sarabskinin “Müsəlman opera dəstəsi”, “Zülfüqar bəy və Üzeyir bəy Hacıbəyli qardaşlarının müdriyyəti” kimi müğənni-aktyorları öz ətrafına toplayan yaradıcı qurumlar meydana gəlmişdi.

Yuxarıdakı söhbətimizə qayıdaraq deyim ki, Üzeyir bəyin əleyhdarlarına ən tutarlı cavabı onun səhnədən düşməyən, daim zal dolu tamaşaçısı olan operası idi. Fikrimizin təsdiqi olaraq “Kaspi” qəzetinin 1910-cu il, 19 may

²² “Kommunist” qəzeti, 15 sentyabr 1945-ci il

²³ H.Sarabski. Köhnə Bakı, B., “Yazıçı”, 1982, səh. 105

nömrəsinə nəzər salmaq kifayətdir: *"Leyli və Məcnun"*. Basırıq, hay-küy, qışqırıq... Nikitin qardaşları teatrının yanındakı yollar hamısı tutulmuşdur. *"Leyli və Məcnun"* operası oynanılır.

- Mən Nuxadan gəlmişəm! - birisi deyir.

- Mən isə Tiflisdən gəlmişəm! - o birisi cavab verir.

Keçməyə yol yoxdur.

Üçüncü zəng vurulur və pərdə qalxır. Tamaşaçıların qarşısında Üzeyir Hacıbəylinin *"Leyli və Məcnun"* operası yeni quruluşda. Keçmişdə onun bütün musiqisini tar, kamança ifa edirdi. İndi isə opera 12 nəfərdən ibarət Avropa orkestri ilə müşayiət olunur. Tar çalanlar da vardır. Bu, bir çoxlarını düşündürən, digərlərini yüz verstlikdən tamaşasına gəlməyə məcbur edən ilk operadır...

Orkestr yaxşı hazırlanmışdı, dirijorun çubuğu onu idarə etməkdə çətinlik çəkmirdi, kompozitor özü dirijorluq edirdi. 3000 manatadək bilet satılmışdı..."

Tamaşaların belə uğurlu keçməsində, heç şübhəsiz, Hüseynqulu Sarabski ilə yanaşı, Leyli rolunun ifaçısı Əhməd Ağdamskinin də xidməti çox böyük idi.

Təsadüfi deyildir ki, dövrü mətbuat səhifələrində hər iki aktyorun oynunu təqdir edən fikirlərə tez-tez rast gəlirik: *"Tamaşa ("Leyli və Məcnun" - M.Ç.) çoxlarını teatra cəlb etmişdi. Məcnunun rolunu Sarabski, Leyli rolunu Bədəlbəyov ifa edirdilər. Bu artistlərin hər ikisi dəfələrlə çağırılıb alqışlandılar".*²⁴

Yaxud qəzetlərdə bu cür elanlar dərc edilirdi: *"Yadınıza salırıq ki, düşənbə günü Nikitin qardaşları teatrında "Leyli və Məcnun" operasının müəllifi Üzeyir Hacıbəylinin ilk müsəlman operettası "Ər və arvad" oynanacaqdır. Ən yaxşı opera artistləri iştirak edirlər".*²⁵

Əlbəttə, qətiyyətlə demək olar ki, "Ən yaxşı opera artistləri" deyəndə Əhməd Ağdamski o dəstənin ön cərgəsində olanlardan biri idi.

Burada bir məsələyə də toxunmaq istəyirəm. *"Leyli və Məcnun"*, *"Ər və arvad"* və başqa tamaşalar heç də münasib olmayan Nikitin qardaşlarının şirkətində göstərilirdi. Çünki 1909-cu il 21 fevralda Tağıyev teatrında yanğın baş vermişdi. Bu möhtəşəm binanı əsaslı şəkildə yenidən bərpa etmək lazım idi. Bu da bir-iki aya başa gələn iş deyildi. Ona görə də tamaşalar müxtəlif binalarda, ən çox da Nikitin qardaşlarının sirkində göstərilirdi.

Mən bu bölmədə əsasən *"Leyli və Məcnun"* operasından, Əhməd Ağdamskinin Leyli rolundan danışiram. Halbuki o, 1909-1914-cü illər arasında Üzeyir bəyin yaratdığı opera və operettaların hamısında müvafiq rollarda oynamışdı. Təkcə *"Şeyx Sənan"* operasından başqa. Onun *"Ər və arvad"*-da, *"O olmasın, bu olsun"*-da, *"Əsli və Kərəm"*, *"Rüstəm və Söhrab"*, *"Arşın mal alan"*, *"Şah Abbas və Xurşudbanu"* əsərlərindəki rollarından sonrakı bölmələrdə söz açmaq fikrim var. İstəyim budur ki, Əhməd Ağdamskinin *"Leyli və Məcnun"* operasındakı fəaliyyəti, onun Leyli rolundakı xidmətləri haqqında müasir oxucuda tam təsəvvür yaransın.

İstəyirəm ki, inqilabdan əvvəl oynanılan *"Leyli və Məcnun"* tamaşası haqqında Əhməd Ağdamski şəxsiyyətinə, səhnə fəaliyyətinə bu günün oxucuları, tamaşaçıları daha sayğı ilə, daha həssas, mərhəmət duyğularla yanaşsınlar. Bu sətirləri oxuyan kəs o dövrün mühitini, səhnəsini, insanların teatra, qadın rollarını oynamağa məcbur olmuş Ağdamskilərə münasibətlərini göz önünə gətirsin. Mərhummiyyətlərə, tənələlərə, qınaqlara dözmüş Əhməd Ağdamskinin fədakarlığının miqyasını təsəvvür edə bilsin.

Kənardan müşahidə etmək, ağrı-acılar, mərhumiyyətlər yaşayan birinin yaşantılarını canında duymaq deyil hələ. Fədakarın fədakarlığına qoşulmadan onun nələr çəkdiyini dürüst dərk etmək olmaz.

²⁴ Q.Məmmədli. Göstərilən əsər. səh. 80

²⁵ "Kaspi" qəzeti, 23 may 1910-cu il

Əhməd Ağdamski "Leyli və Məcnun" operasında təkcə Bakıda deyil, Tiflisdə, Suxum və Batumda, İrəvanda Leyli rolunda uğurla çıxış etmişdi. 14 iyul 1911-ci ildə "Kaspi" qəzetində belə bir elan dərc olunmuşdu: *"Batuma qastrola gəlmiş müsəlman opera artistləri "Leyli və Məcnun" operasını oynadıqdan sonra İrəvana gedəcəklər. Dəstənin rəhbəri kompozitor Üzeyir Hacıbəylidir"*.

Mətbuat səhifəsində dərc olunmuş bildirişlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu qastrol səfəri xeyli çəkmişdir. "Məlumat" qəzeti 24 nömrəli, 28 iyul tarixli sayında bildirir ki, *"Əbülfət Vəlinin idarəsi altında olan Bakı artistləri Tiflisdə "Leyli və Məcnun", "O olmasın, bu olsun" opera və operettasını oynayıb, Suxum və Batuma getmişlər"*. Bu bildirişlərdə "Leyli və Məcnun", "O olmasın, bu olsun" tamaşalarında oynayan aktyorların adları yazılmayıb. Əlbəttə, Əhməd Ağdamskinin "Leyli və Məcnun"-da Leylini, "O olmasın, bu olsun"-da Gülnazı oynadığı şəksizdir. Çünki onun hələ Leyli və Gülnaz rollarında "şeriki", əvəz edən aktyor həmkarı yoxdur. Sonralar Leyli rolunda oynayacaq Cəlil bəy Bağdadbəyov və Nurməmməd Məmmədov hələ gözə dəymirdilər. Hüseynağa Hacıbababəyov isə o zaman on üç yaşlı yeniyetmə idi və bir ildə ki, qardaşı Rza ilə bərabər "Leyli və Məcnun" operasında xorda oxuyurdu. Onların səhnəyə gəlib çıxmasına da "Leyli və Məcnun" tamaşası və bu tamaşada H.Sarabski ilə Ə.Ağdamskinin oynaması böyük təsir etmişdi. Çox sonralar həmin günü Hüseynağa Hacıbababəyov belə xatırlayırdı: *"Mən məhərrəm aylarında məscid və meydançalarda şəbih tamaşalarını görmüşdüm. Bir neçə dəfə "Tumannaya kartina" adlanan filmə də baxmışdım. Ancaq "Leyli və Məcnun" tamaşası onların heç birinə bənzəmirdi. Salonda işıq sönəndən sonra orkestrin ilk notlarını eşidincə o yan-bu yana baxıb səsin hansı tərəfdən gəldiyini axtardım. Ayağa qalxıb arxa tərəfə baxmaq istəyəndə qardaşım hirsle qolumdan tutub məni yerimdə oturtdu. Pərdə açıldı. Səhnədə düzülmüş biğli-saqqallı adamlar qərribə geyimlərdə "Şəbi hicran" oxudular. Bu qəmgin mahnı mənim çox xoşuma gəldi. Sonra pərdə örtüldü. İkinci dəfə açılanda iti sürətlə səhnəyə bir adam gəldi. Salondakı tamaşaçılar əl çaldılar. Mən də onlara qoşuldum. "Sarabski... Sarabski..." sözünü eşitdim. "Mahur-hindi" üstündə "Yandı canım hicr ilə vəsli-ruxi-yar istərim" qəzəlini oxuyanda salonun hər tərəfindən "Yaşa Hüseynqulu, yaşa" səsləri ucalırdı. Bir az sonra qadın paltarında, çaxçux geyimli bir kişi səhnəyə gəldi. Dedilər ki, bu Ağdamskidir. O, Leylinin rolunu oynayır. Üçüncü pərdəyə kimi mən tamaşadan elə ruhlanmışdım ki, fasilələrdə dodaqaltı ürəyimə yatan melodiyları zümzümə edirdim ki, xatirimdə qalsın. Üçüncü pərdə başlananda Məcnunun dəli olmasına ürəkdən təəssüf edirdim. Nofəlin qoşunları ilə ərəblər arasındakı vuruş səhnəsi başlananda durub qaçmaq istədim, yenə də qardaşım qolumdan tutub yerimdə oturtdu. 5-ci pərdədə xəstə Leylinin yanına gələn Məcnun - Sarabski elə təsirli və yanıqlı oxudu ki, salondakı tamaşaçılar ciblərindən yaylıq çıxarıb hönkürtü ilə ağlaşdılar. "Leyli və Məcnun" tamaşası mənə elə dərin təsir bağışlamışdı ki, səhər-axşam xatirimdə qalan melodiyları oxuya-oxuya gəzirdim. Bir dəfə evdə tək idim. Üz dəsmalını başıma sarıyıb, əynimə də yerlə sürünən bir çuxa geyib Məcnun kimi hərəkət edirdim. Bu halda qonşumuzun qızı qapını açıb içəri girəndə mən ona: "Sən Leyli deyilsən, ey pərizad", - deyərək yaxınlaşarkən qız: "Ay məmə", - deyərək qorxub qaçdı".²⁶*

Bir qədər əvvələ qayıdıb 1911-ci ildə baş tutmuş qastrol səfərindən danışmaq istəyirəm. Maraqlıdır ki, Hüseynqulu Sarabski öz xatirələrində 1911-ci ildə Tiflisdə, Suximdə, Batumda və İrəvanda göstərilən tamaşalar haqqında susur. Bu qastrol barədə heç nə yazmır. Amma 1913-cü ildə Qarabağa getmələri barədə məhəbbətlə danışır. Özünün yazdığı kimi, bu təklif ona Zülfüqar bəy Hacıbəyovdan gəlmişdi. Təklif də belə olmuşdu ki, bəs Əhməd

²⁶ S.Dadaşov. Hüseynağa Hacıbababəyov. B., "Azərbaycan Teatr Cəmiyyəti", 1958, səh. 9-10.

Ağdamski ilə Əbülfət Vəli (Vəliyev) Qarabağdadır, onların və yerli həvəskarların iştirakı ilə "Leyli və Məcnun" oynanılsın. Sarabski razılaşıır. Zülfüqar bəy ondan əvvəl Qarabağa yollanır. Çox keçmir ki, 1913-cü il 3 avqustunda "Kaspi"də və 4 avqust tarixində "Şuşinskaya jizn"də belə bir elan dərc olunur: "Bu günlərdə Şuşada "Leyli və Məcnun" operası oynanacaqdır. Artist Sarabski bu oyunda iştirak etmək üçün Bakıdan Şuşaya gələcəkdir".

Bu elana qarşı əlüstü "Nicat" cəmiyyətinin teatr heyətinin üzvü və katibi Hacı İbrahim Qasimovdan "İqbal" qəzetində "etiraz notası" dərc olunur: "... "Kaspi" qəzetinin dünənki nömrəsində "Müsəlmanlar məişəti"ndə Şuşadan yazılan bir xəbər dərc edilmişdir ki, bu günlərdə Üzeyir bəy Hacıbəylinin "Leyli və Məcnun" operası Şuşada mövqe tamaşaya qoyulacaqdır. Bu, "Nicat" teatr heyətinin artıq dərəcədə heyretinə səbəb oldu. Çünki "Leyli və Məcnun" operası bilxüsus "Nicat"a mütəəlliqdır (əlaqədar, bağlı - M.Ç.)".

H.Sarabski xatirəsində belə bir cümlə işlədib ki, "Qarabağa getmək istədiyimi Mehdi bəy Hacınskiyə demişdim". Mehdi bəy Hacınski 1906-cı ildə "Nicat" xeyriyyə cəmiyyətində teatr bölməsinə rəhbərlik edirdi. Bildiyim odur ki, Mehdi bəy (1879-1941) zamanında aktyor, teatr tənqidçisi, tərcüməçi kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Bütün bu anlaşılmazlıqlara baxmayaraq, Qarabağa qastrol baş tutur. "Kaspi"-nin 26, 28 iyul, "Şuşinskaya jizn"-in 26 iyul saylarındakı elanlardan belə anlaşılır ki, "Leyli və Məcnun" operasından əvvəl 30 iyulda "Əsli və Kərəm" operası oynanılmışdır. Şübhə yoxdur ki, Əsli rolunda Əhməd Ağdamski çıxış etmişdir. Bu qastrolun əhəmiyyəti ondadır ki, "Leyli və Məcnun" tamaşasında Hüseynqulu Sarabski və Əhməd Ağdamski əyalətdə yaşayan həvəskar qüvvələrin, daha doğrusu, Qarabağda və onun hüdudlarından kənarda tanınan xanəndələrin iştirakı ilə oynamışdılar. 7 avqust 1913-cü ildə baş tutan bu tamaşada rollarda çıxış edirdilər: Məcnun - H.Sarabski, Leyli - Ə.Ağdamski, Məcnunun atası - Zəbul Qasım (Abdullayev), Leylinin atası - Məlibəyli Həmid, Məcnunun anası - Nəcəfov, Leylinin anası - Allahverdiyev, Nofəl - D.Paşayev, İbn Səlam - Şükür Aruşanov, Zeyd - M.C.Əmirov. Tamaşanın dirijoru Z.Hacıbəyov, xormeyster Səfərov idi.

Hüseynqulu Sarabski Qarabağda qastrola olarkən yerli əhali tərəfindən necə böyük coşqu və hörmətlə qarşılandığından ürək genişliyi ilə söz açır: "Tamaşadan yarım saat qabaq salonda və salonun ətrafında camaat əlindən yer yox idi. Hər kəsdən bilet sorduqda, bilet əvəzinə 5-lik və 10-luq göstərirdi... Müdir gəldi ki, "nə etməli, aləm biletli-biletsiz dolub teatra". Dedim, gedin zalın pəncərələrini açın. Pərdə açıldı. "Şəbi-hicran" oxundu. Camaat sakit idi. Mən səhnəyə çıxdım, oxumaq istədim, camaat tərəfindən gurultulu alqış qopdu və gül-çiçək səhnəyə töküldü. Mən təzimdən sonra alqışın kəsilməsini gözləyirdim. Amma alqış davam edirdi. Bu halda pərdə tərəfdən Əbülfət Vəlini gördükdə nə etmək lazım olduğunu sordum. Əbülfət mənə tez-tez dedi: "Qaç, qaç səhnədən çıx!"

Dedim: "Nədən ötrü?"

Dedi: "Gəl bu tərəfə, deyim".

Gedib Əbülfətə yanaşdıqda qolumdan tutub özünə tərəf dartdı. Əbülfət sözünü qurtarmamış yerli gənclər gəlib məni səhnədə atıb-tutmağa başladılar. Əbülfət pərdəni saldı. Camaatı sakit elədi. Leyli rolunu oynayan yoldaşım Ağdamskiyə dedim: Əhməd, mən bu gecə oxumayacağam, ağlaya-ağlaya oynayacağam. Amma sən oxumalısan". O gecə oynadığım Məcnunu deyə bilərəm ki, nə oynamışam, nə də oynayacağam. Qarabağda 3 tamaşa verdik. Əhali tərəfindən mənə və yoldaşım Ağdamskiyə bir çay dəsti təqdim etdilər, sonra Bakıya gəldim".²⁷

²⁷ H.Sarabski. *Göstərilən əsəri. Səh. 49-50*

Xatirə müəllifinin "Qarabağda 3 tamaşa verdik" xəbəri ilə həmin ilin 16 avqust tarixində "Şuşinskaya jizn"də verilən aşağıdakı təşəkkür və bildirişlə tam üst-üstə düşür: "Zülfüqar bəy Hacıbəyov yay mövsümündə Şuşada "Evliyken subay", "Əlli yaşında cavan", "O olmasın, bu olsun" operettalarını, "Əsli və Kərəm" operasını oynamaqda ona yardım edən həvəskarlar, xüsusilə tələbə Xosrov Əmirova öz təşəkkürünü bildirir. Tamaşalarda Sarabski və Ağdamski iştirak etmişlər".

Yenə həmin nömrədə elan olunub ki, "Obşestvennoye sobraniye" binasında Bakıdan gəlmiş müsəlman artistləri tərəfindən Ü.Hacıbəylinin "O olmasın, bu olsun" operettası oynanılacaqdır. Məşədi İbad - Azad bəy Əmirov²⁸, Gülnaz - Əhməd Ağdamski".

Bu təşəkkür və bildirişlərdən belə məlum olur ki, H.Sarabski heç də 3 tamaşadan sonra dərhal Bakıya qayıtmayıb, sənət dostu Əhməd Ağdamski ilə "Leyli və Məcnun"dən başqa daha dörd tamaşada iştirak ediblər.

Bu elanlar, bildirişlər, H.Sarabskinin xatirələri bu gün qiymətsizdir. Bu bildiriş və xatirələrdən xalqın "Leyli və Məcnun" tamaşasına, həm də baş rolların ifaçılarına olan məhəbbətinin nişanəsini görürük. Mən burada, istə-istəməz, sənətsünas Aydın Talıbzadənin "Leyli və Məcnun" tamaşası barədə söylədiyi bir fikirlə şərik oluram. Doğrudur, bu fikir görkəmli rejissor Mehdi Məmmədovun 1976-cı ildə opera teatrında quruluş verdiyi "Leyli və Məcnun"la bağlıdır, ancaq fərq etmərə, sənətsünasın söylədiyi fikiri "Leyli və Məcnun"un səhnə taleyi ilə bağlı bütün dövrlərə aid etmək olar. Aydın Talıbzadə deyir: "Ü.Hacıbəylinin "Leyli və Məcnun" əsərinə tarix boyu o zaman yeni quruluş veriblər ki, Leylinin və Məcnunun yeni ifaçıları olub. Bu qanundur, aksiomadır. Böyük mənada, azərbaycnlılar "Leyli və Məcnun"a baxmağa yox, onu dinləməyə vərmiş ediblər. Ona görə çox vaxt ifaçıların, sadəcə, dəyişdirilməsi Opera və Balet Teatrında yeni quruluş kimi təqdim edilib. Bu opera Azərbaycanda həmişə xanəndələrin premyerası kimi qəbul olunub".²⁹

Bəli, bu fikri inkar etmək olmaz. Doğrudan da, seyirçilərin böyük bir qismi müğənni-aktyorlara görə tamaşaya gəlir. "Leyli və Məcnun" operasının ozamankı tamaşaçıları da, əsasən, Hüseynqulu Sarabski və Əhməd Ağdamskini dinləməyə gəlirdilər. Hər iki sənətkara tamaşaçı məhəbbəti sonsuz idi. Bircə fərq orasında idi ki, Əhməd Ağdamski sənət dostundan fərqli olaraq, tamaşaçı məhəbbətini sonadək yaşaya bilmirdi. Səhnədə qadın paltarında olduğu üçün onu alqışlayan tamaşaçı ilə bacardıqca məsafə saxlayırdı. İstəmərdi ki, tamaşaçılar onun kimliyini bilsinlər.

Bir daha Şuşa təəssüratlarına qayıdaraq, dolayısı ilə teatrla bağlı bir hadisəni də xatırlatmaq istəyirəm. Bu istəyim həm də Əhməd Ağdamski ilə bağlıdır. Sizə təqdim edəcəyim bu kiçik təəssüratdan görəcəksiniz ki, Əhməd bəy bir müğənni-aktyor olaraq dövrünün görkəmli ziyalıları ilə bir yerdədir. Belə ki, 1913-cü ildə Şuşada xəstə yatan Həmidə xanım Cavanşiri yoluxmağa gələnlərin arasında Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Azad Əmirov, doktor Kərim bəy Mehmandarov, Bədəl bəy Bədəlbəyov, Əbülfət Vəli və b. ilə yanaşı, Hüseynqulu Sarabski və Əhməd Ağdamski də olmuşdur və ilk dəfə burada adlarını çəkdiyimiz bu dəyərli insanlar "Ölülər" əsərini Mirzə Cəlilin öz dilindən dinləmişdilər. Rzaqulu Nəcəfov yazır: "Mirzə Cəlil cürətsiz, bir qədər utana-

²⁸ Azad bəy Abbas oğlu Əmirov 1883-cü ildə Şuşada anadan olmuşdur. Üzeyir bəyin uşaqlıq dostu olmuşdur. O, 1904-cü ildə Qori Müəllimlər seminariyasını bitirmişdir. Odessa Universitetinin hüquq və tibb fakültələrində təhsil almışdır. Musiqi istedadına və gözəl səsə malik olub. 1913-cü ildə Şuşada "O olmasın, bu olsun" musiqili komediyasında Məşədi İbad rolunda çıxış etmişdir. Sonralar həkim və pedaqoq kimi tanınan Azad bəy Məşədi İbad rolunda əvəzsiz olduğunu söyləyirlər - M.Ç.

²⁹ A.Talıbzadə. Mehdi müəmməsi və ya sənətdə konseptual hamletizm. Bakı, "Elm və təhsil". 2009, səh. 208

utana "Ölülər"i oxumağa başladı... Hamı bir səslə əsəri təqdir və tərif etməklə bərabər, hələlik səhnədə qoyulmasını, bilxassə mövhumat yuvası olan Şuşa qalasında... tez olduğunu qeyd etdilər".³⁰

Şübhəsiz ki, Əhməd Ağdamski dövrünün maarifpərvər insanları ilə dost və həmfikir, həmməslək idi. Belə olmasaydı, hələ 1912-ci ildə, bir sənətkar kimi təzə-təzə parladiğı dövrdə "Təzə xəbər" qəzeti onun barəsində belə yüksək fikirdə olmazdı: "Eşitdiyimizə görə, Ağdamski cənabları 17-18 yaşında³¹ ali təbiət, böyük zəkavət sahibi bir mütəəllimdir. İslam mütəəllimləri arasında misalı az olan Ağdamski cənablarının varlığı ilə millət kəsbi-iftixar etməzmi?.."

Kişi aktyorların qadın rollarında oynadiğı dövrdə Əhməd Ağdamski Leyli rolunun ifaçısı kimi birinciliyi əldə saxlaya bilmişdi. Mərhum tədqiqatçı-jurnalist Arif Hüseynov haqlı olaraq yazır: *"Hələ uşaqlıqdan Azərbaycan xalq mahnılarına və muğamlara hədsiz maraq göstərən Sarabski Üzeyir bəyin ölməz operası "Leyli və Məcnun"un sayəsində əvəzedilməz Məcnun səviyyəsinə qalxdı... Qəti qərar budur ki, heç kim Məcnunu Sarabski kimi yarada bilməmişdir. Azərbaycan səhnəsində qadın obrazlarını kişilərin yaratmalı olduğu dövrdə Leyli surətini isə Əhməd Ağdamski kimi yaradan olmamışdır. Zamanənin sərt qanunları maarifpərvər qüvvələri çıxılmaz vəziyyətdə qoyduğu üçün yeganə çıxış yolu kişiye qadın paltarını geyindirib səhnəyə çıxarmaq idi. Leyli obrazına həyat vəsiqəsi vermiş Əhməd Ağdamskinin Azərbaycan musiqi tarixində xidmətləri əvəzsizdir. Onun səhnə fəaliyyəti incəsənət naminə edilmiş qəhrəmanlıqdır".*³²

Düşünürəm ki, əgər Əhməd Ağdamski də Leyli rolunda oynamaqdan imtina etsəydi, yəqin ki, bir müddət musiqili teatr o tempdə inkişaf etməyəcəkdi. Əlbəttə, qadın rolunda oynayan kişi tapmaq mümkün idi, amma səsi və aktyorluq qabiliyyəti olan, səhnədə başqalaşmağı bacaran bir kişini tapmağa, yəqin ki, vaxt lazım olacaqdı. Amma Əhməd Ağdamski bir kişi olaraq hər cür mərhumiyyətləri, dedi-qoduları, şər-şəbədəni göz altına alıb "səhnə andı"nı pozmadı, doğrudan da, qəhrəmanlıq göstərdi.

Əhməd Ağdamskinin zahiri görünüşü, bəstə boyu, zəif vücudu, nəcib üz cizgiləri və nəhayət, məlahətli səsi Leyli rolunu daha cazibəli, daha effektiv oynamağa imkan verirdi. Elə bu keyfiyyətlərinə görə də dövrü mətbuat Əhməd Ağdamskinin oynunu, səsinin gözəlliyini, xüsusən onun Leylisini həmişə təqdir etmişdir. Bir gecənin təəssüratı "Kaspi" qəzetinin səhifələrində belə əbədiləşib: *"Bu gecə Leyli rolunda çıxan Ağdamski öz istedadının yüksək mərhələsindəydi. Artistin səsi əla idi. Tamaşaçıları onu arasıkəsilmədən alqışlayırdılar".*

Belə unudulmaz gecələr Əhməd Ağdamskinin həyatında çox olmuşdur. Heyiflər olsun ki, əbədiləşdirilməyib. Görüntü yoxdur. O gecənin xoş təəssüratlarını yaşayanlar da artıq dünyalarını dəyişiblər. Aktyoru yada salan, onun haqqında təəssüratlar yaradan ancaq o dövrün qəzet səhifələri, bir də xırda-para xatirələrdir. Kədərli də olsa, mən bu yerdə unudulmaz aktyor, Xalq artisti Mustafa Mərdanovun gəldiyi qənaətlə razılaşıram. Bu cür qənaətə elə ancaq ömrünü teatra, səhnəyə həsr etmiş müdrik, dünyagörmüş aktyor gələ bilərdi: "Məlumdur ki, aktyor qocalıb səhnəni tərk etdikdə onun sənətkarlıq sirlərinə necə yiyələndiyi barədə təsəvvürümüzdə çox az şey qalır. Öldükdən sonra isə onun səhnə fəaliyyətini xarakterizə edən monoqrafik əsərdən (bəzən də resenziyalardan) və bəlkə də, adi bir nekroloqdan başqa heç bir şey qalmır. Beləliklə, illər ötdükcə aktyor unudulur, onun sənət yollarındakı özünəməxsus, təkrarolunmaz aktyorluq məharətinin sirləri tamamilə yaddan

³⁰ C. Məmmədquluzadə. *Məqalələr, xatirələr*, B., 1967. səh. 93-94

³¹ Əslində, 1912-ci ildə Əhməd Ağdamski 28 yaşına qədəm qoymuşdu - M.Ç.

³² A. Hüseynov. *Şərqi və müsəlman aləminin ilk operası. "Xalq qəzeti"*, 10 yanvar 1998-ci il

silinib gedir. Bəstəkarın yaratdığı musiqi əsəri yüz ildən sonra da gözəl bir tərzdə ifa olunur. Çünki onun bəstələdiyi əsər yazılıb notaya salınmış və onu hər hansı bir vaxtda səsləndirmək mümkündür. Rəssamın çəkdiyi tablo da belədir. Ona iki yüz il keçdikdən sonra da yenidən baxmaq olur. Həmçinin də sənətkarlıqla yazılmış əsərlərin yüz illərlə teatr səhnəsində oynanıldığı hamıya məlumdur. Bizim eradan beş əsr əvvəl yaşamış Esxilin, Sofoklun, Evripidin, habelə bir neçə əsr bundan qabaq yazıb-yaratmış Şekspirin, Lope de Veqanın, Molyerin, Şillerin və başqa dramaturqların əsərləri bu gün də dünya teatrlarının səhnələrində yaşayır. Ancaq Hüseyn Ərəblinski kimi nadir bir sənətkarın ifasında Ağa Məhəmməd şah Qacar və yaxud Otello rollarını təkrar etmək olarmı? Azərbaycan səhnəsində realizmin banilərindən sayılan Cahangir Zeynalov kimi ölməz səhnə xadimini Hacı Qara, Hacı Qənbər rollarında görmədən onun oyununun bütün incəliklərini necə şərh etmək olar? Bu hal bir çox sənətkarları, o cümlədən Rusiyanın məşhur müğənnisi - ölməz opera artisti F.İ.Şalyapini də düşündürmüşdür. O, kinoda çəkilməyi bütün varlığı ilə arzu edirdi. F.İ.Şalyapin dönə-dönə deyirdi ki, biz aktyorlar bədbəxt adamlarıq, öləndən sonra bizdən heç bir şey, heç bir iz qalmayacaq. Doğrudur, mənim səsimi vallara yazmışlar. Mən bu valları yaradıcılığımın bir hissəsi hesab edirəm. Bəs ikinci hissəsi - mənim bədənəm, mimikam, hərəkətlərim - bunlar necə olsun? Mən arzu edirəm ki, öləndən sonra gələcək nəsil məni bütün varlığımla görsün".³³

Mən də bu kədər doğuran sitatdan sonra Əhməd Ağdamskinin olduğu kimi görmək, yaddaşımda canlandırmaq, nəfəsini, könül çırpıntılarını lap yaxından duymaq istəyirəm. Yarpaq-yarpaq xatirələrdən, kiçik-kiçik bildirişlərdən, elənlərdən, əcəldən macal tapıb sağ qalmış doğmalarının söylədiklərindən nəticə çıxaraq onu xəyalın gücü, fantaziyanın mərhəməti sayəsində çağdaş günümüzdə, opera teatrının səhnəsinə gətirirəm. Bu həmin opera teatridir ki, Əhməd Ağdamskinin vaxtında ora Mayılov teatrı deyərtilər. Əhməd Ağdamski bu teatrın səhnəsində çox tamaşalarda oynamışdı. Bu həmin Mayılov teatrı idi ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hakimiyyəti dövründə xüsusi sərəncamla orda Dövlət teatrı yaradıldı. Mayılov teatrının binası onun ixtiyarına verildi. 1919-cu il 24 oktyabrda o binada Dövlət teatrının açılışı oldu. Heç şübhəsiz, o gün Dövlət teatrının yaranmasını bayram edənlər sırasında sevinci yerə-göyə sığmayan Əhməd Ağdamski də vardı...

Müstəqil bir dövlətin yaratdığı Dövlət teatrında çalışmaq nə gözəl! Arzular həmişə belə çin ola...

Budur, tamaşaçıların bütün diqqəti səhnəyə, Əhməd Ağdamskiye dikilib. O, "Seygah" üstə Leylinin bütün zamanlar üçün ibrətli olan sözlərini oxuyur:

***Xoşdur nə qədər eyləsə yarım cəfa mənə,
Ta kim, rəqib söyləməsin bivəfa mənə.
Sənsiz diyari-hicrdə sərgəştə qalmışam,
Vəslin ümidi, billah, olur rəhnüma mənə.
Rəna qəsəd qalıbdı belə xürdi-xabidən
Xüni-dilim olubdur, əzizim, qəza mənə.
Qan bəstərində qoyma məni zar-mübtəla,
Ver şərbəti-vüsaldan, ey meh, şəfa mənə.***

Oxunan bu mətn "Leyli və Məcnun" operasında Leylinin ürəkgöynədən son sözüdür. Bundan sonra xor oxuyur, pərdə qapanır. Xəyalımın gözəgörünməz qanadları üstə opera teatrının səhnəsinə gətirdiyi Əhməd Ağdamski bir kölgə kimi səssiz-səmirsiz çəkilib-gedir. Gedir... Gedir... Amma yaxşı bilirəm ki, nə zamansa səhnəyə yenə qayıdacaq. Axı o da "səhnə andı" içib. And olsun səhnəyə! And olsun!.. And olsun!..

³³ M.Mərdanov. Xatirələrim. "Azər nəşr", 1964, səh. 6-7

Əhməd Ağdamskinin aktyorluq istedadını, səsinin mələhətini, səhnədə "başqalaşmaq" məharətini başqa millətlərdən olan sənətsevərlər də etiraf edirdilər. Xalq artisti Mustafa Mərdanov Əhməd Ağdamskinin Leyli rolundakı aktyorluq məharətini yad edərkən yazırdı: "Bir dəfə Tiflisdə mən belə bir səhnənin şahidi oldum. Əhvalat 1914-cü ildə, inqilabdan qabaq olmuşdu. "Kazyonı teatr"da (indi Z.Palişvili adına Gürcüstan Dövlət Akademik Opera və Balet teatrının binasında) Bakı artistləri rətifindən "Leyli və Məcnun" operası tamaşaya qoyulmuşdu. Baş rollarda H.Sarabski (Məcnun), Əhməd Ağdamski (Leyli), Hənifə Terequlov (Nofəl) çıxış edirdi. Salona iki minə qədər tamaşaçı toplaşmışdı. Tamaşa böyük müvəffəqiyyətlə keçirdi. Leylinin ölümündən sonra pərdənin örtülməsinə baxmayaraq, alqış səsləri kəsilmirdi. Gürcüstanın ictimai və incəsənət xadimləri təbrik üçün səhnəyə çıxdılar. Təbrik zamanı bir nəfər ictimai xadim artistləri alqışlayıb əllərini sıxdı. Növbə Əhməd Ağdamskiye çatdı. O, əlini ictimai xadimə uzatdı. O isə zadəgan adətincə Ağdamskini qadın bilib əlini öpdü. Ağdamski özünü itirmədi, əksinə bir reverans da etdi, bununla ictimai xadimə əlini öpməyə imkan yaratdı".³⁴

Bu cür təsirli, yadda qalan hadisələr Əhməd Ağdamskinin səhnə həyatında tez-tez təkrar olunurdu. Mən burada 1917-1918-ci illərdə Bakının opera artistlərinin tamaşalarından danışmaq üçün yenə də Mustafa Mərdanovun xatirələrinə müraciət etməyə məcburam. Xatirə müəllifi Məcnun, Kərəm, Əsgər rollarının ifaçısı H.Sarabskidən, M.Əliyevin Məşədi İbadından, H.Terequlovun Nofəlidən, H.Hacıbababəyovun İbn Səlamından, Mirzə Muxtarın Şeyx rollarındakı məharətlərindən söz açdıqdan sonra yazır: "Xüsusən opera və operettalarda qadın rollarını çox gözəl oynayan Əhməd Ağdamski öz istedadı ilə tamaşaçıları valeh etmişdi. Tamaşaların fasilələrində rus opera aktyorları səhnənin arxasına gəlib Ə.Ağdamski ilə söhbət edə, onunla tanış olmağı özləri üçün şərəf bilərdilər".³⁵

"Leyli və Məcnun" operasının yaranmasında xüsusi xidməti olan, ilk tamaşada İbn Səlam və Nofəl rollarında oynayan, Üzeyir bəyin kiçik qardaşı Ceyhun Hacıbəyli "İlk Azərbaycan operası necə yarandı" adlı çox dəyərli xatirəsində Leyli rolunun ifaçısı Əhməd Ağdamskini də unutmamışdı. "Leyli və Məcnun" operasında rol almış bir çox sənətkarlar barədə fikir söyləyən Ceyhun bəy xalası oğlu Əhməd bəy haqqında yazır: "*Münasib Leyli tapmaq məsələsi daha qəliz idi - o vaxtlar müsəlman qadınlar səhnədə çıxış etmirdilər... Leyli rolunu biz öz yaxın qohumumuz Əhməd Bədəlbəyliyə tapşırıdıq. Onun incə beli və bəstə boyu, üstəlik də cingiltli səsi bir qədər qadın mələhəti illüziyası yarada bilərdi (əlbəttə, ona qadın libası geyindirilmişdi)*".

Xalq artisti Hacığa Abasov da "Xatirələrim" kitabının "Teatrımızın çətin günləri" bölməsində Əhməd Ağdamskini də yad etmişdir: "*İnqilabdan qabaq ruhanilərin qorxusundan qadınlar teatr adını çəkə bilməzdilər. Cəsarət edib gələnələr də örtülü lojalarda əyləşib fasilə zamanı yerlərindən tərpənməzdilər. O vaxtın adəti ilə şəriət müsəlman qadınlarının kişilərlə bir lojada oturmalarına yol vermirdi. Kişilər çox vaxt bıqlarını qrim altında gizlədib teatrda arvad rolunu oynamağa məcbur olurdular. Arvad rolunu oynayanlardan biri də Əhməd Bədəlov (Ağdamski) olmuşdur. 1908-ci ildə birinci dəfə "Leyli və Məcnun"da Sarabski Məcnun rolunda, Əhməd Ağdamski isə Leyli rolunda çıxış etmişlər. Əhməd Leylini elə oynamışdı ki, çox tamaşaçı onun kişi olduğunu hiss etməmişdi*".³⁶

Əhməd Ağdamskinin səhnə uğurlarının təsdiqi kimi günümüze gəlib çıxan, ağızdan-ağıza, yaddaşdan-yaddaşa ötürülən fraqmental xatirələrdən belə qənaətə gəlirik ki, o heç zaman arxayınlaşmamış, öz üzərində işləmiş, yaratdığı

³⁴ M.Mərdanov. Mənim müasirlərim. B., "Azərbayc", 1973, səh.128

³⁵ M.Mərdanov. Xatirələrim. B., "Azərbayc", 1964. Səh.101

³⁶ H.Abasov. Xatirələrim. B., "Azərbayc". 1968, səh. 47

Soldan: Ə. Ağdamski "Leyli və Məcnun"da Leyli rolunda

rolların daha təbii, inandırıcı təsir bağışlaması üçün daim düşünmüş, müşahidələr aparmış, mənimsədiyi bir-birindən əlvan, bir-birindən rəngarəng insan xislətlərini səhnədə təcəssüm etdirmişdir. Bir aktyor kimi səhnədə bu "başqalaşma" keyfiyyəti Əhməd Ağdamskini heç zaman tərk etməmişdir. Bu da onun bir sənətkar olaraq çox məsuliyyətli, dürüst şəxsiyyət olmasından xəbər verir. Bu cür müsbət məziyyətlərin nəticəsi idi ki, Əhməd Ağdamskinin səhnədə "başqalaşmaq" istedadı pik həddə çatmışdı. "1916-cı ildə bir dəstə Azərbaycan aktyoru Türkmənistanı qastrol səfərini getmişdi. Aktyor truppası ilk günlər "Ər və arvad", "Evliyə subay"ı göstərirlər. Ancaq türkmən tamaşaçıları: "Azərbaycandan gələn artistlər yaxşıdırlar, amma az oynayırlar", - deyə narazılıq edirlər. Truppa çətinliklə də olsa, burada "Leyli və Məcnun"u tamaşaya qoymağı qərara alır.

Tamaşa yaxşı keçir, Ağdamski də, adəti üzrə, Leylini oynayır. Ancaq axıra yaxın aktyorlar hiss edirlər ki, zalda nə işə hay-küy var. Maraqlanırlar ki, nə olub? Deyirlər ki, bəs burada bir dəstə cavan, dəliqanlı türkmən var, Leylini oynayan aktrisanı istəyirlər: "Siz müsəlman, biz müsəlman, neçə tümən lazımdır, veririk. İstəmirsinizsə, xəncər məsələsi araya düşsün, o qadını verin bizə. Siz Xəzərin o tayında operanız üçün başqa xanım taparsınız".

Mirzəəğa Əliyev, Hacıəğa Abasov çıxırlar səhnəyə, and-aman edirlər: "Vallah, biz hamımız kişiyik, o Leylini oynayan da kişidir. İnanmırsınız, yoxlaya da bilərsiniz. Aramızda qadın olsa, götürün hansı səhraya aparırsınız, aparın". Türkmənlər yenə inanmırlar. Əmin olmaq üçün aktyorların paltarlarını dəyişdikləri otağa öz nümayəndələrini göndərirlər.

Türkmənistandan qayıdanda aktyor dostları zarafatla deyirmişlər ki, ay Əhməd, belə də oynamaq olar? Bizi xəyata salmışdın ki! Balam, elə oyna ki, camaatın səndə gözü qalmasın da..."³⁷

³⁷ T. Məhərrəmov. "Qadın rollarının kişi ifaçısı". "Mədəni-maarif" jur. 2008, № 7.

Əhməd Ağdamski, beləcə, 12 il səhnəmizdə Leyli rolunun ifaçısı olub. Təkcə Leyli rolununmu? Yox, o, Üzeyir Hacıbəylinin XX əsrin əvvəllərində yazdığı bütün opera və operettalarında qadın rollarının ilk ifaçısı olub. Biz bu haqda növbəti bölümə daha ətraflı danışacağıq.

Əhməd Ağdamskinin "Leyli və Məcnun"dakı ilk oynundan bir əsrdən də artıq zaman keçib. Bu illər ərzində "Leyli və Məcnun" operası heç vaxt səhnədən düşməyib. Yeni-yeni Leylilər, Məcnunlar, İbn Səlamlar, Nofəllər gəlib səhnəmizə. Gəliblər, oynayblar, gediblər. Bu gün də gəlməkdədirlər, sabah da gələcəklər. Ola bilər ki, bu 100 il ərzində "Leyli və Məcnun" operasında Leyli, yaxud Məcnun rolunda səhnəyə çıxmış hansısa aktyor-müğənni unudulsun, yad edilməsin, amma Əhməd Ağdamski və onun Leylisi heç zaman unudulmayaacaq. Çünki o, səhnəmizin birinci Leylisidir. Fədakardır, cəsurdur, cəsərtlidir. Deməli, yolgöstərəndir, nümunədir.

Əfrasiyab Bədəlbəylinin "Leyli və Məcnun" operası ilə bağlı çox dəyərli (həm də bir qədər kədərli) bir fikri var. Deyir: "Təbiətin qanununa görə teatr artistləri, dirijorları, rejissorları növbə ilə sıradan çıxır, musiqiçiləri qocalıb istirahətə gedir, dekorları köhnəlir, əlbisələri çox geyilməkdən yırtılır, amma "Leyli və Məcnun" operası həmişə cavan, həmişə yaşar qalıb vüqarla yürüşünü davam etdirir".

"Leyli və Məcnun" operasının bu qədər sevilməsi heç də təsadüfi deyil. Əsərə olan bu xalq məhəbbətinin sirrini, mənə, Xalq şairi Səməd Vurğunun "Leyli və Məcnun" operası ilə bağlı aşağıdakı fikirlərində axtarmaq lazımdır: "Üzeyir bu dastanın (Söhbət "Leyli və Məcnun" əfsanəsindən gedir - M.Ç.) yüksək əməllərinə və arzularına Azərbaycan xalq musiqisinin əzəmət və cəlalı ilə yeni bir tərəvət gətirdi, onu XX əsr insanların zövqünə uyğun, mənəvi tələb və həyəcanlarına müvafiq bir ahənglə yenidən yaratdı. İstər Məcnunun, istərsə də Leylinin ürəkyaxıcı ariyalarını dinlədiyimiz zaman biz onların əynində gördüyümüz ərəb qiyafələrini unutduğumuz kimi, hadisənin də ən qədim ərəb mənşəyini unuduruq, çünki onların ağzından eşitdiyimiz doğma səslər, doğma avazlar, heyratılar, şikəstələr və bayatılar Leyli və Məcnunu bizə Azərbaycan oğlu və Azərbaycan qızı kimi təqdim edir. Odur ki "Leyli və Məcnun" dastanının istər bədii söz mətni, istərsə də musiqisi tam mənası ilə Azərbaycan xalqının orijinal mənəvi məhsulu, onun milli şeir və musiqi mədəniyyətinin gözəl incisidir. O artıq sadə bir ərəb əfsanəsi deyil, Füzuli şeirinin və Üzeyir musiqi lisanının yayratdığı, tam mənası ilə, orijinal, Azərbaycan xalqının fikir və ürək məhsuludur".³⁸

Əlbəttə, xalqımızda "Leyli və Məcnun" operasına mistik bir məhəbbət var. Onu səhnədə yaşadanlar var. Qocalmağa qoymayan, bürüməsinə imkan verməyən yeni-yeni nəsillər, istedadlı gənclik var. Onlar dünən də olub, bu gün də var, gələcəkdə də olacaqdır. Deməli, "Leyli və Məcnun" operasının ömrü əbədidir. Leyli rolunun ilk ifaçısı Əhməd Ağdamskinin adı da həmçinin.

"LEYLİ VƏ MƏCNUN" OPERASINDAN SONRA

...sonra Əhməd Ağdamski səhnədən uzun müddət ayrılı bilmədi. Üzeyir bəy müəllimlik etsə də, jurnalistika ilə müntəzəm məşğul olsa da, yeni-yeni musiqi əsərləri yazmaq sevdasından əl çəkmədi (nə yaxşı ki, çəkmədi!). Necə deyirlər, "Leyli və Məcnun" ilk və axırncı olmadı, ardı gəldi. 14 iyun 1909-cu ildə "Tərəqqi" qəzetində bir məlumat dərc edilmişdi: *"İyun ayının 12-də "Nicat" cəmiyyətinin ümumi iclası oldu. İkinci məsələ bu idi ki, müsəlman musiqiçisi Üzeyir bəy Hacıbəyli təzədən yenə bir "Şeyx Sənan" ünvanında opera tərtib*

³⁸ Bəstəkarın xatirəsi. Bakı, "Azərənəşr", 1976. səh 7.

verməkdədir. "Nicat" da bu operanı müsənnifindən almaq üçün bir şərtnamə tərtib edib təsdiq üçün ümumi iclasa təqdim etmişdi. Bu şərtnamənin üstündə bir çox danışiq oldu".

Üzeyir bəy o zaman çox gənc olmasına baxmayaraq, uzaqgörən idi. Opera və operetta yazarkən elə mövzular seçirdi ki, onların bir çoxu rəvayət və əfsanə şəklində xalqın dilində, yaddaşında idi.

Üzeyir Hacıbəyli "Leyli və Məcnun"dan «Koroğlu»yadək" məqaləsində yazırdı ki, "Leyli və Məcnun"un müvəffəqiyyəti mənim yaradıcılıq yoluğu qəti müəyyənleşdirdi. 1909-cu ildə ikinci bir opera - "Şeyx Sənan" operasını və "Ər və arvad" musiqili komediyasını yazdım".

Azərbaycanda teatrın inkişafında böyük xidmətləri olan Hacığa Abasov³⁹ xatirələrində "Şeyx Sənan" mövzusu ilə bağlı belə bir fikir söyləyib: "1907-ci ildə Petrovski portda olan zaman Mirzə Səməndəri Dərbənddən oraya dəvət etdim. Üzeyir Hacıbəylinin tapşırığı ilə "Şeyx Sənan" dastanını şeirlə yazmasını ondan xahiş etdim. Mirzə Səməndər bu təklifə razı oldu. O, üç ayadək mənim yanımda qalıb dastanı yazdı... Mirzə Səməndər dastanı qurtarandan sonra onu mənə verib özü Dərbəndə getdi".⁴⁰

Mən bu sitatı təsadüfən burada yazmıram. "Səda" qəzeti 1909-cu il 28 oktyabr tarixli sayında belə bir məlumat dərc etmişdi: "Bu günlərdə Bakı Morskoy Sobraniyasının zalında müsəlman artistləri tərəfindən "Şeyx Sənan" adlı opera - Mirzə Səməndərin təsnif etdiyi - oynanacaqdır. "Nicat" cəmiyyəti bizdən xahiş edir, elan edək ki, bu opera həmin "Şeyx Sənan" operası deyil ki, 25 günədək "Nicat" cəmiyyəti tərəfindən oynanacaq. Həmin opera üçün mükəmməl musiqi tərtib olunub və operada Şeyx Sənanın məhbubəsi Xumarın rolunu ifa etməyə xoş səslı xanım dəvət olunub".

Bu elandan görünür ki, Üzeyir bəy "Şeyx Sənan"ın librettosunu yazarkən şair Mirzə Səməndərin mətnindən istifadə etməyib. Güman etmək olar ki, gənc bəstəkar Üzeyir bəylə yaşlı şair Mirzə Səməndərin iş birliyi bizə məlum olmayan səbəbdən baş tutmayıb. Bu arzuolunmaz münasibətdən xəbər tutan Üzeyir bəyin ələhdarları dərhal məkrli yollara əl atıblar. Qəzetdə elan veriblər ki, bəs biləsiniz, Mirzə Səməndərin «Şeyx Sənan» operası oynanılacaq?! Doğrudan görülməlidir. Doğrudanmı hər şeir yazan opera yazı bilər? Qətiyyə! Bəstəkar, Üzeyir Hacıbəylinin ev muzeyinin direktoru Sərdar Fərəcovun yazdığı kimi: «...Üzeyir bəyə qarşı həmişə düşmən mövqedə duran «Zənbur»çuların «Şeyx Sənan» operasının ərsəyə gəlib, səhnədə təcəssüm tapmasına sakit, məğmun bir halətdə seyr edəcəklərini təsəvvür etmək, əlbəttə, sadəlövlük olardı. Məhz buna görə «Morskoy sobraniye»də Mirzə Səməndərin «Şeyx Sənan» operasının oynanılacağı əslində düşünülmüş bir hiylə, «blef», qurma kələk idi. Bakı camaatını çaşdırmaq, dedi-qodu yaratmaq, Üzeyir bəyin yeni operasını gözələnlərin zənnini aldatmaq, ictimaiyyətin fikrini qarışdırmaq - bu idi Üzeyir bəyin düşmənlərinin məqsədi... Əslində yeni

³⁹ Bu kitab üzərində işlərkən kiçik bir xatirənin zaman keçdikdən sonra necə dəyərlı olduğunu bir daha dərk etdim. Xoşbəxtlikdən bu gün xatirələrinə müraciət etdiyim Hacığa Abasovla görüşüb söhbət etmək mənə qismət olub. Yadımdadır, ADU-nun jurnalistika fakültəsində oxuyanda fakültənin "Jurnalist" qəzetini çapa hazırlayırdıq. Bu niyyətlə "Azdrama"ya getdik. Tələbə oğlanlar ən gənc aktisərlərlə, qızlar isə ən cavan aktyorlarla görüşüb onlardan müsahibə almaq istəyində idilər. Mən isə teatrın rəhbərliyinə bildirdim ki, ən yaşlı aktyordan yazmaq istəyirəm. Dedilər, ən yaşlı aktyorumuz Hacığa Abasovdur. Mən Hacığa Abasovun ünvanını alıb görüşünə getdim. O görüşün günü yadımda deyil, amma haqqında yazdığım "Xatirə yarpaqları.." adlı yazımın "Jurnalist" qəzetinin 15 iyul 1974-cü il tarixli nömrəsində dərc olunduğu yaxşı yadımdadır. Xatırladım ki, Hacığa Abasov 1888-ci ildə Bakının Maştağa kəndində anadan olmuşdu. 1975-ci ildə isə rəhmətə getmişdir. 1932-ci ildə Azərbaycanda ilk dəfə Xalq artisti fəxri adına Hacığa Abasov layiq görülmüşdür.

⁴⁰ H. Abasov. "Xatirələrim". B., "Azərnaşr", 1968. səh. 30-31

operanın yaranmasına mane ola bilməsələr də, Üzeyir bəyin əsəblərini tarıma çəkmiş, necə deyirlər, «ürək bulandırmışdılar...» (S.Fərəcov. «Şeyx Sənan» operası məktubların işığında. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti. 23 - 30 iyul 2010-cu il)

Daha sonra S.Fərəcov üzeyirşünas Mirabbas Aslanovun «Şeyx Sənan» operasının taleyi» məqaləsinə istinadən Mirzə Səməndərin 1920-ci ildə 93 yaşında Bakıda vəfat etdiyini bildirir və belə bir qənaətə gəlir ki: «Deməli, 1909-cu ildə Mirzə Səməndər 82 yaşında imiş və 23-24 yaşlı Üzeyir bəylə bu içkiyə mail qocanın bir yerdə nə sayaq opera yazma biləcəklərini təsəvvür etmək belə ağla sığmır. Həm də opera məgər tək şeirdənmi ibarət olur? İlk öncə opera səhnə əsəri və dramaturgiyanın ən mürəkkəb formalarından və janrlarından biridir. Qoca Mirzə Səməndərin opera yazması heç gülməli də deyil. Əslində «Səda» qəzetində gedən xəbər Üzeyir bəyin bədxahlarının növbəti kələyi, sataşması, ilin əvvəlindən davam edən qalmaqalın yeni əndazədə davam etdirilməsinə bir cəhd idi. M.Səməndərin bu «operası» isə «ana bətnində ölmüş körpədən» savayı bir şey ola bilməzdi. Heç qəzetlərdə də bu «operanın» sonrakı taleyindən nəse belə bir yazı getmədi və yəqin ki, tezliklə bu söhbət özü də unuduldu» (Göstərilən məqalə).

Elanda diqqəti cəlb edən ikinci mətləb isə ondan ibarətdir ki, tamaşaya Xumarı oynamaq üçün "Xoş səsli xanım" dəvət olunub. Ona görə ki, Əhməd Ağdamski qətiyyətlə bu rolu oynamaqdan imtina edib. Hətta bu imtinaya görə Üzeyir bəy doğmaca xalaoğlusundan bərk incimışdi də. Amma yenə də Əhməd Ağdamski fikrindən daşınmamışdı. Səbəb də bu idi ki, "Şeyx Sənan" sırf muğam operası deyildi. Əhməd Ağdamski qabaqcadan bilmişdi ki, Xumarın partiyasını oxumaqda çətinlik çəkəcək. Şişirtmədən deyək ki, bu "imtina"dan Əhməd Ağdamskinin xarakteri boylanır. Lazım gəldikdə nədənsə imtina etmək, məsuliyyət hissini itirməmək böyük keyfiyyətdir.

Nəhayət, Üzeyir bəyin iki il üzərində işlədiyi "Şeyx Sənan" operası noyabrın 30-da Nikitin qardaşları sirkində oynanıldı. "Kaspi" qəzeti 2 oktyabr nömrəsində tamaşa barədə yazırdı: *"Leyli və Məcnun" operası gənc kompozitora yeni "Şeyx Sənan" operası yazmağa təkan verdi. Bu operanın süjeti bizim qəzetdə Ürfi tərəfindən xalq dastanı kimi çap edilmişdir. Gənc kompozitor dastanın "eşqin sərhəddi yoxdur" ideyasını saxlamaqla, ona bir qədər başqa rəng vermişdir. Ona gözəl musiqi yazmışdır, lakin qəhrəmanlarına geniş əl-qol açmağa imkan verməmişdir*.

Beləcə, birinci tamaşası baş tutan operada Xumar rolunu Əhməd Ağdamski deyil, özünə Leyla təxəllüsü götürmüş Tamara Boqatqo ifa etmişdir. O, Suxadolski soyadlı bir teatr xadiminin arvadı idi.

Hüseynqulu Sarabskinin xatirələrində Boqatqonun xasiyyətini xarakterizə edən bir sitatı burada sizinlə paylaşmaq istəyirəm. H.Sarabski yazır: *"1914-cü il idi. Bakıda hərbiçilər üçün bir cəmiyyət var idi. Bu cəmiyyət bir müsəmirə təşkil etmişdi. Müsəmirəyə erməni aktyorları ilə yanaşı, bizi də çağırırmışdılar. Biz hansı əsərdə oynayacağımızı gərək əvvəlcədən yazıb-verəydik. Qət elədik ki, "Qaçaqqlar" faciəsindən bir parça oynayaq. Müsəmirə Nikitin sirkində verildi. O vaxt Suxadolski Bakıya Ukrayna truppasını gətirmişdi... Biz "Qaçaqqlar"da Fransın özünü boğması pərdəsini oynamalıydıq: Frans - Ərəblinski, Şveytser - Sarabski, Danel - Əlvəndi və b. iştirak edirdilər. Biz danışib özümüzü ikinci saldıq. Oynayarkən rus və ukrayna aktyorları bizə təəccüblə baxıb gülürdülər... Ərəblinski bunu başa düşmüşdü. Hüseyn Ərəblinski mənə: "Eybi yoxdur, Hüseynqulu, qoy gülsünlər, biz gərək özümüzü bunlara göstərək", - dedi. Bu dəmdə Suxadolskinin arvadı aktrisa Bodatko gəlib səhnənin kənarında oturdu və başladı səhnəyə baxmağa. Mən buna yaxınlaşıb dedim ki, xanım, burda bizə mane olarsınız. O mənə təəccüblə baxıb yerindən*

tərpənmədi. Sən demə, Ərəblinski buna da fikir verirmiş. Mənə yanaşıb: "Eybi yox, qoy otursun, - dedi. - Görərsən bunların başına nə oyun gətirəcəyəm..."

Pərdə qalxdı... Ərəblinski bir əlində şamdan, bir əlində siyirmə qılınc Frans rolunda səhnəyə hücum etdi. "Xəyanət, Xəyanət!" - deyə qıyya çəkib əlindəki şamdanı tulladı arxasına (Ərəblinski hər Frans oynayanda bir şamdan sındırırdı). Şamdan gedib dəydi Boqatkonun döşünə, o da qışqırıb qaçdı səhnə arxasına".⁴¹

Boqatkonun Xumar rolunda çıxış etdiyi "Şeyx Sənan" operası səhnədə uzun müddət qalmadı. Sənan rolunun ifaçısı Sarabski xatirələrində vurğulayır ki, "Opera tarsız, yəni yevropa musiqisi üsulu ilə yazılmışdı. Nədənə, həmin əsər birinci dəfədən sonra gəlir vermədi".⁴²

Dövri mətbuat operanın uğursuz alınmasının səbəbini həvəskar aktyorların zəif oynunda və oxumalarında görürdü. Hətta İ.Presman adlı bir nəfər yazar təəssüf hissi ilə yazırdı ki, belə qüvvələr vasitəsilə opera verməyə məcbur olan müəllifə ürəkdən acıyırıq. Operanın gözəl musiqisi və orijinal süjeti musiqi aləminin diqqətini cəlb edir.

Belə qənaətə gəlmək olar ki, Üzeyir bəyin "Şeyx Sənan" operası zəif olmayıb, sadəcə, xalq hələ Avropa üsulunda yazılmış əsərlərə qulaq asmaq və başa düşmək vərdişinə sahiblənməmişdi. Buna tədricən nail olmaq mümkün idi, necə ki, sonralar bu istiqamətdə böyük uğurlar əldə edildi.

Bu bir həqiqətdir ki, əsl istedadın qarşısını kəsmək olmaz. Gec, ya tez o öz yolunu tapacaq. Üzeyir Hacıbəylinin həyat və yaradıcılığını izləyərkən onda olan tükənməz yaradıcılıq istedadına heyran qalmaya bilmərsən. Üzeyir bəy "Şeyx Sənan"-ın uğursuzluğundan ruhdan düşmədi, "Ər və arvad" adlı yeni bir əsər yazıb Azərbaycanda ilk operetta janrının əsasını qoydu.

H.Sarabski xatirələrində "Ər və arvad" komediyasının 1909-cu ildə oynanıldığını göstərir. Ancaq Q.Məmmədlinin "Üzeyir Hacıbəyli - həyat və yaradıcılıq salnaməsi"ndə əsərin səhnəyə qoyulma tarixi 1910-cu il göstərilir. Bu barədə həmin ilin 21 mart sayında "Həqiqət" qəzeti də məlumat vermişdir. Nəhayət, "Ər və arvad" operettası may ayının 24-də Nikitin qardaşlarının teatrında oynanılmışdır. Tamaşada Minnət xanım rolunda Əhməd Ağdamski, Kəblə Qubad rolunda Mirzəağa Əliyev, Mərcan bəy rolunda isə Hüseynqulu Sarabski oynayırdı.

Əhməd Ağdamskinin "Ər və arvad" musiqili komediyasında oynadığı Minnət xanım Leyli rolundan çox fərqli obraz idi. Mərcan bəy cavan olmasına baxmayaraq, onun fikri-zikri arvadı Minnət xanımı boşamaqdı. Əlində tutarlı bir dəlil-sübut olmasa da, məqsədi 20 yaşlı Minnət xanımı boşayıb (yəqin ki, müti olmadığına görə) başqa bir xanımı almaqdır. Hətta bu istəyin baş tutması üçün özü kimi dar düşüncəli Kərbəlayi Qubada iki min beş yüz manat verməyə də hazırdır. Təsədüfən ərinin yaramaz niyyətindən xəbər tutan Minnət xanım nökrərlərlə sözü bir yerə qoyur və sonda Mərcan bəyin özünü gülüş hədəfinə çevirir.

Minnət gənc olmasına baxmayaraq, diribaş, ayıq, fəal bir xanımdır. Onun bir obraz olaraq mövqeyi komediyanın elə birinci pərdəsində oxuduğu musiqi nömrəsindən belli olur. Tamaşaçı elə ilk pərdədən qarşısında ayıq, özünə güvənən bir xanımı görür. Minnət xanım oxuduğu musiqi parçasında özünü belə təqdim edir:

***Mənim adım Minnətdir:
Yerim burda cənnətdir.
Təzə ayı gördükdə
Mənə baxmaq sünnətdir.***

⁴¹ H.Sarabski. Göstərilən əsər. Səh. 108-109

⁴² Yənə orda səh. 49

**Gəl məni gör, dərdimdən öl!
Mənim adım Minnətdir:
Gəl məni gör, dərdimdən öl!
Yerim burda cənnətdir.**

“Ər və arvad” komediyasının mətnini oxuyanda istər-istəməz Əhməd Ağdamskinin yaratdığı Minnət xanım gözlərim önünə gəldi (doğrusu, hətta bu halıma mat da qaldım). Qərribə burasıdır ki, mən, ümumiyyətlə, “Ər və arvad” tamaşasına baxmamışam, amma komediya ilə tanış olandan sonra Əhməd Ağdamskinin bir aktyor olaraq “başqalaşmaq” məharətindən xəbərdar olan kəs onun iyirmi yaşlı Minnət xanım obrazını necə incə, zərif gülüşlə süsləndirərək oynadığını tam aydın təsəvvür edə bilər. Əlbəttə, bunu bizə diqtə edən Üzeyir bəyin “Ər və arvad” musiqili komediyasının özüdür.

* * *

1909-cu il 20 dekabrda Üzeyir bəy Hacıbəyli ilə Məleykə xanım Həsənağa qızı Tiflisdə kəbin kəsdirib evlənmişdilər. Üzeyir bəydən bir yaş böyük olan Əhməd bəy Ağdamski isə hələ subay idi. Onda onun ağılına da gəlmirdi ki, əyninə qadın paltarı geyinib səhnəyə çıxdığı üçün evlənmək istəyi xeyli gec baş tutacaq. Hələ iyirmi beş yaşının içində idi və evlənmək barədə düşünmürdü. Çünki səhnə onun həyatının bir parçasına çevrilmişdi. Onu xaraktercə bir-birindən fərqli yeni-yeni rollar gözləyirdi. Göz dəyməsin, xalası oğlu Üzeyir bəy yeni-yeni əsərlər yazmaqda idi.

Budur, “Günəş” qəzetinin 25 oktyabr 1910-cu il nömrəsində müjdəli bir xəbər dərc olunub: *“Leyli və Məcnun” operasının müsənnifi Ü.Hacıbəyli “Rüstəm və Söhrab” operasını yazıb qurtarmışdır. Bu yaxınlarda səhneyi-tamaşaya qoyulcaqdır*”.

Bu elanı kiçik dəyişikliklərlə, demək olar ki, o dövrün bütün qəzetləri təkrar vermişdilər. Nəhayət, “Günəş” və “Kaspi” qəzetləri belə bir bildiriş dərc etmişdilər: *“Noyabrın 12-də Tağıyev teatrında əvvəlinci dəfə Üzeyir bəy Hacıbəylinin “Rüstəm və Söhrab” adlı təzə bir operası oynanacaq*”.

Opera Firdovsinin “Şahsənəm”inin motivləri əsasında yazılmışdı. Xalq artisti Hacıbəy Abasov öz xatirələrində 1907-ci ildə Petrovski portda bakılı Məşədi İbrahim Dadaşovun evində tanış olduğu şair Azər Buzovnalıdan söz açır. O yazır: *“Azərlə söhbət edib belə qərara gəldik ki, o, “Rüstəm və Söhrab” mövzusunda Azərbaycan dilində poema yazsın. Mən də şeirləri həmin mövzuda opera yaratmaq üçün Üzeyir Hacıbəyliyə verim. Azər üç ayın ərzində “Rüstəm və Söhrab” operasının şeirlərini hazır etdi. Mən şeirləri özümlə Bakıya gətirib Üzeyirə verdim. O vaxt Üzeyir Moskvaya oxumağa getmək arzusunda idi. Operanın sonrakı aqibəti mənə məlum deyil*”.⁴³

Üzeyir bəyin Azər Buzovnalının poemasından istifadə edib-etməməsi barədə bu gün də dəqiq cavab vermək çətindir. Çünki səhnə əsərlərinin (“Koroğlu” operasından başqa) librettosunu özü yazmışdır. O, 1938-ci ilin mart ayında çap etdirdiyi “Leyli və Məcnun”dan “Koroğlu”yadək” adlı məqaləsində “Rüstəm və Söhrab” operasını yazmaqda niyyətinin nədən ibadət olduğunu belə açıqlayıb: *“Mən “Nicat” cəmiyyətinin həm məni, həm də artistləri istismar etdiyini görüb müstəqil işləməyi qərara aldım. Lakin bu da kömək etmədi. Mən tamamilə çıxılmaz bir vəziyyətə düşərək 1910-cu ildə yalnız borclarımı ödəmək məqsədi ilə “Rüstəm və Söhrab” adlı yeni opera yazdım. Yadımdadır, teatrın kassası tamamilə kreditorların ixtiyarına verilmişdi. Operanın müəllifi olan mən isə tamaşaları pulsuz keçirməli idim*”.⁴⁴

⁴³ H.Abbasov. Göstərilən əsəri, səh.30

⁴⁴ Ü.Hacıbəyli. Bədii və publisistik əsərləri, B., “Sərq-qərb”, 2008, səh. 507

Dövri mətbuatda 12 noyabr tarixində Üzeyir bəyin yeni, üçüncü operası olan "Rüstəm və Söhrab"ın tamaşaya qoyulduğu yazılır. "Avara" imzalı müəllif yenə də öz ampluasındadır, Üzeyir bəyin əsərini təhlil etmir, tənqid edir. Operada iştirak edən aktyorların adlarını isə çəkən yoxdur. "Rüstəm və Söhrab"da Söhrab rolunun ifaçısı Hüseynqulu Sarabski "Hüseyn Ərəblinskiyin tərcümeyi-halı" adlı xatirəsində "Rüstəm və Söhrab" operasının ilk tamaşasında Təhminəni İzabella adlı bir erməni qızının oynadığını yazır. Görünür, "Şeyx Sənan"dan sonra xalaoğlular - Üzeyirlə Əhməd arasında inciklik hələ də davam edirmiş. Bəlkə də, yanılıram. Amma maraqlıdır ki, Rüstəm rolunu bəstəkarın kiçik qardaşı Ceyhun Hacıbəyli, Keykavusu Hənifə Terequlov oynayıb. Əlbəttə, Təhminənin partiyasını erməni qızı İzabella oynaya bilməzdi. Onda "Bayatı-Şiraz" muğamı üstə oxumağa nə lazımı səs, nə də "boğaz" vardı. Təhminəni elə ən yaxşı Əhməd Ağdamski oynaya bilərdi və oynadı da. Dövri mətbuatda bu haqda xəsisliklə yazılmış qısa fikirlər də bunu təsdiq edir. Məsələn: *"Təhminəni oynayan Ağdamski çətin vəzifənin öhdəsindən ustalıqla gəldi. Hərçənd ki, bəzən təqtdən çıxırdı"*⁴⁵, *"Söhrab və Təhminə rollarında H.Sarabski və Ə.Ağdamski çıxış edirdilər"*.⁴⁶

Əlbəttə, onun Təhminəni bəyənməyənlər də tapılırdı və bu da təbii idi. Dörd məclisdən ibarət olan "Rüstəm və Söhrab" operasının iki məclisində Təhminə əsas obrazlardan biridir.

Bu məclislərdə Təhminəni - Əhməd Ağdamskini bir-birindən fərqli və səs tələb edən "Bayatı-Şiraz", "Kürdü-Şahnaz", "Simayi-Şəms", "Bayatı-kürd", "Qatar" oxuduğunun şahidi oluruq. Əhməd Ağdamski bu operada məşhur İran pəhləvanı Rüstəmi sevən iyirmi yaşlı bir qızın obrazını yaratmışdı. Onun Rüstəmə olan sevgisi, bu sevgidən dünyaya gəlmiş Söhraba olan ana məhəbbəti, həyəcanları oxuduğu muğam parçalarında təcəssüm olunurdu. Səməngan padşahının qızı Təhminə - Əhməd Ağdamski hələ üzünü görmədiyi, amma gücü və şücaəti dillərdə dolaşan Rüstəm pəhləvana vurğunluğunu "Bayatı-Şiraz" üstə belə bəyan edir:

**Arslan simalı yar eşqiylə xumar olmuşam,
Rüstəm adlı arslana aşiqi-zar olmuşam,
Etməyə nəzarə bülbül tək güli ruxsarına
Ah, həsrətlə dəmadəm didə xumbar olmuşam.
Ey təbib-i-haziqim, gəl, bir dəva qıl dərdimə
Yox əlac sənin eşqində bimar olmuşam.
Ey səbah, cananımın ver suraği zülfünü
Lütf qıl, billah əsiri-eşqi dildar olmuşam.**

Üzeyir Hacıbəylinin təsiri ilə Mirzə Camal Yusifzadə "Fərhad və Şirin", Ağaəli Əliyev "Əsl-i Kərəm" operalarını yazmışdılar. Lakin Əhməd Ağdamski dəvət olunsada, bu operalarda oynamaqdan imtina etmişdi. Buradan da görünür ki, Əhməd Ağdamski öz aktyorluq səviyyəsini qoruyub-saxlamağı hər şeydən üstün tutmuşdur. Zəif əsərlərdə səhnəyə çıxmağı özünə rəva bilməmişdir.

O zaman dövri mətbuatda da yerindən duranın opera yazmaq cəhdi pislənmişdir. Məmməd Sadiq adlı bir müəllif "Yeni həqiqət" qəzetinin 8 mart 1911-ci il tarixli nömrəsində yazırdı: *"...Bəli, hər oxuyan Molla Pənah olmaz. Hərgah Bakıda Üzeyir Hacıbəyli konservatoriya görmədiyi halda ancaq öz istedadı və məharəti sayəsində "Leyli və Məcnun" operasını yazmışsa, dəxi lazım gəlməz ki, hər bir şeir deyə bilən molla - şair və ya mərsiyəxan da "mən opera yazacağam" sevdasına düşsün"*.

Doğrudan da, Üzeyir bəyin istedadı Allahdan gələn bir vergi idi. Adama elə gəlir ki, o, istədiyi mövzuda çox asan, əzab-əziyyət çəkmədən səhnə əsəri

⁴⁵ "Kaspi", 1910, 14 noyabr

⁴⁶ "Kavkazski teleqraf", 1912, 6 may

yaza bilərmiş. Bununla yanaşı, biz Üzeyir bəyin öz üzərində necə əzmlə çalışdığını, musiqi təhsilini artırmaq qayğısına qaldığını da unutmamalıyıq. Dahi bəstəkar sonralar yazırdı: *"...1910-cu ildə tamamilə musiqi sahəsinə keçib Avropa musiqi nəzəriyyəsini öyrənməyə başladım... Sonra (1912-ci ildə - M.Ç) Moskvaya gedib Moskva Konservatoriyasında İlinskiyin kursuna daxil oldum. Burada harmoniyanı baş müəllim Sokolovskidən, solfecionu professor Ladoqindən öyrəndim"*.

Bu qeydlərdən də aydınca görünür ki, Üzeyir bəy "Şeyx Sənan"ı təsadüfən Avropa üslubunda yazmayıbmış, 1910-cu ildə Avropa musiqi nəzəriyyəsini öyrəndikdən sonra belə bir opera işləyib. Ümumiyyətlə, Üzeyir bəyin fitri istedadını, mahir dramaturq olmasını onun ard-arda yazdığı səhnə əsərlərinin böyük uğurları da aydınca göstərir.

Budur, 1911-ci ildir. "Baku" qəzeti 20 aprel nömrəsində xəbər verir ki, Üzeyir Hacıbəylinin "O olmasın, bu olsun" adlı 3 pərdəli yeni operettası aprelın 25-də Mayılov teatrında ilk dəfə oynanılacaqdır. Təbii ki, Üzeyir Hacıbəylinin ard-arda yazdığı bu opera və operettalarında ilk dəfə rol alıb oynamaq da Əhməd Ağdamskinin və onun sənət dostlarının bəxtinə yazılmışdı. İlk olmaq - birinci olmaqdır, nümunə göstərməkdir... "O olmasın, bu olsun" operettasının ilk tamaşasında Məşədi İbadı Mirzağa Əliyev, Sərvəri Hüseynqulu Sarabski, Gülnazı Əhməd Ağdamski, Sənəmi Lizina, Hambalı Ələkbər Hüseynzadə oynayırdı. Sonralar Üzeyir bəy tərəfindən "Hamam" səhnəsi də əlavə olunmuş "O olmasın, bu olsun" musiqili komediyasının məzmununa və musiqisinə xalqımız yaxşı bələd olduğundan burada təkrar etməyə ehtiyac duymuram. Bu operettadan zərb-məsələ dönmüş aforizmlər hər kəsin dilinin əzbəridir. Əhməd Ağdamskinin yaratdığı Gülnaz obrazı isə öz səhnə təcəssümünə görə onun yaratdığı Leyli rolundan heç də geri qalmırdı. Onun bu uğurlu oyunu dövrü mətbuatda da öz əksini tapmışdır. Məsələn: *"Gülnaz rolunu oynayan Ə.Ağdamski qadın rolunun inandırıcı çıxması üçün ondan asılı olan hər bir şeyi etmişdi. O buna nail olmuşdu. Lakin, hər halda, belə bir pyes qadın rollarının qadınlar tərəfindən ifa edilməsindən çox qazanmış olardı. Bu haqda düşünməyin vaxtı deyilmi?"*⁴⁷

Təbii sualdır, ancaq səhnəyə hələ ki, türk qadını çıxmırdısa, başqa çıxış yolu varmı? Təsəvvür edirsinizmi, Əhməd Ağdamski fədakarlıq göstərüb bu musiqili komediyalarda, operalarda qadın rolunda oynamasaydı, necə bir acınacaqlı durum olardı?! Əgər Ağdamskilər, Sarabskilər səhnədə olmasaydılar, bəlkə də, Üzeyir bəyin ard-arda bir-birindən gözəl opera və operettaları da bu sürətlə, bu təşnəliklə, tempramentlə yazılmazdı. Nə qədər gözəl əsər yazılırsa yazılsın, onu səhnədə canlandıran aktyorlar yoxdursa, o əsər uğur qazana bilməz.

Maraqlıdır ki, "O olmasın, bu olsun" operettasında Əhməd Ağdamski uzun müddət Gülnaz rolunun əsas ifaçılarından oldu. O, qastrollarda da bu rolda uğurla oynadı. "O olmasın, bu olsun" operettasında Əhməd Ağdamski Gülnaz rolunun ifaçısı kimi dövrünün bir çox məşhur aktyorları - M.Əliyevlə, H.Abasovla, C.Zeynalovla, H.Sarabskilə, C.Hacıbəyovla, Ə.Qəmərlinski ilə, Ə.Hüseynzadə ilə tərəf-müqabil olmuşdur.

* * *

9 aprel 1912-ci ildə Tağıyev teatrında Üzeyir Hacıbəylinin yeni bir əsəri - "Şah Abbas və Xurşidbanu" operası tamaşaya qoyuldu. Şah Abbası Hüseynqulu Sarabski, Xurşidbanunu Əhməd Ağdamski, Məstəvəri Həniyə Terequlov ifa edirdi. "Baku" qəzeti yazırdı ki, *teatr tam mənası ilə ağzınadək*

⁴⁷ "Kaspi" qəzeti, 6 may 1912-ci il

dolu idi. Tamaşaçılar Şah Abbasın "Xalq kütləsi içərisinə girməsi hadisəsini" böyük diqqətlə izləyirdi... Artistlər və Hacıbəyli dəfələrlə səhnəyə çağırıldılar.

Şah Abbas hər kəsə bəlli tarixi bir şəxsiyyətdir. Odunçu qızı Xurşid bir baxışdan ona vurulan şaha bu şərtlə ərə getməyə razı olur ki, o, bir sənətin sahibi olsun. Sonrakı hadisələr göstərir ki, şahın sevdiyi Xurşidin istəyi ilə öyrəndiyi keçəçilik sənəti onu Şiraz şəhərində baş verən cinayətin izinə salır və özü də toxuduğu keçənin sayəsində azadlığa qovuşur.

Bu operada Xurşid rolunun ifaçısı Əhməd Ağdamskiyə bir sənətkar kimi məharətini göstərməyə, səs imkanlarını nümayiş etdirməyə kifayət qədər səhnə vardı.

Üzeyir bəy "Leyli və Məcnun"dan "Koroğlu"yədək" adlı məqaləsində yazır: "1911-ci ildə iki musiqili dram əsəri - "Əsli və Kərəm" və "Şah Abbas" üzərində işlədim. Artıq bunların hər ikisi öz musiqi fakturasına görə "Leyli və Məcnun"dan fərqlənirdi. "Əsli və Kərəm" və "Şah Abbas"da mənim öz musiqim əsas yer tutur, ən başlıca cəhət isə bu əsərlərin daha sanballı olması, orkestr üçün daha savadlı işlənməsidir".⁴⁸

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə 1915-ci ilin fevral ayında "İqbal" qəzetində dərc etdirdiyi "Tanrıquliyevin benefisi" adlı kiçik məqaləsində Hənifə Terequlovun benefisinə oynanılan "Şah Abbas və Xurşidbanu" operasının tamaşası barədə yazarkən Əhməd Ağdamskinin də adını xüsusi olaraq vurğulayır: "*Benefis sahibi Tanrıquliyev bu gecə özü-özünə təfəvvüq (üstünlük -M.Ç) etmişdir. Sair aktyorlar da yoldaşlarının benefisinə ehtiram edəcək bir əlaqə göstərirlər. Bilxassə, Sarabski ilə Ağdamski vəzifələrini hüsni ifa edirlər*".⁴⁹

"Şah Abbas və Xurşidbanu" Azərbaycanda sovet hökuməti qurulana qədər vaxtaşırı oynanılmışdır. Əhməd Ağdamski bu operada ağıllı, uzaqgörən kəndçi qızı Xurşidin obrazını ustalıqla yaradıb və qəhrəmanın duyğularını, düşüncələrini, könül çırpıntılarını gah "Şur", gah "Bayatı-kürd", "Şüştər", "Mənsuriyyə", gah da "Qatar" muğamları üstə qəlbəyatan səsi ilə tamaşaçıların ruhuna hopdurmuşdu. Budur, sanki Əhməd Ağdamskinin "Mənsuriyyə" üstə oxumasını eşidirəm:

***Gecələr sabaha tək yatmam yataqda, ağlaram,
Ah edib, nalə qılıb öz sinəmi mən dağlaram,
Sən gedərkən yalvarırdım, ey şahım, apar məni,
Ta xətər vaxtında qalxan eyləyim mən sinəmi.***

Bu şeir parçasını yazanda elə bildim Əhməd Ağdamskinin səsini eşitdim. Bəlkə, yanılıram. Bəlkə, ömrümdə eşitmədiyim sənətkarın səsini yaddaşımda canlandıran İlahinin diqtəsidir. Ya da haqqında çox düşündüyüm fədakar bir ustadın narahat etdiyim ruhudur dinlənən... Bəlkə də...

Mən "Şah Abbas və Xurşidbanu" operası haqqında fikrimi unudulmaz Əfrasiyab Bədəlbəylinin "Bir operanın taleyi" adlı məqaləsindəki arzu və təklifinə qoşulmaqla bitirmək istəyirəm. Əfrasiyab Bədəlbəyli yazır: "*...Teatrımızın repertuarında cəmi dörd muğam operası var. Məgər başqa şəhərlərdə rus və Qərb opera əsərlərinin redaktə işi ilə yaxından tanış olub, unudulmuş muğam operalarımızı bərpa edə bilmərikmi? Nə üçün Üzeyir Hacıbəylinin musiqisi "Əsli və Kərəm"dən geri qalmayan, hətta daha dolğun, bitkin və səlis olan "Şah Abbas və Xurşidbanu" operası librettosunun qüsurlu olması ucbatından oynanılmasın? Məgər rus klassik opera sənətinin banisi M.İ. Qlinkanın məşhur "İvan Susanin" operası məhz librettosunun kökündən təbdil olunması sayəsində öz yeni səhnə həyatına başlamadı mı? Ya da məşhur italyan bəstəkarı C. Verdinin "Siciliya axşam ibadəti" operası müxtəlif*

⁴⁸ Ü. Hacıbəyli. *Bədii və publisistik əsərləri*, B., "Şərq-Qərb", 2008, səh. 507

⁴⁹ M. Ə. Rəsulzadə. *Əsərləri*, 5 cildə, 3-cü cild. B., "Təhsil", 2014, səh. 85

ölkələrdə başqa-başqa məzmununda (SSRİ-də bu operanın librettosu S.Levik tərəfindən kökündən təbdil edilmişdir) oynanılmırmı? Misalların sayını artırmaq olar. Bu baxımdan, unudulmuş muğam operalarına yeni həyat vermək şərəfli bir iş sayılmazmı?”⁵⁰

Əlbəttə, vaxtında qaldırılmış məsələdir, təəssüf ki, qolunu çırmalayıb işə girişən yoxdur. Bir də, fikrimizcə, “Şah Abbas və Xurşidbanu” operasının Sovet hökumətinin qurulması ilə səhnədən götürülməsinin səbəbi təkcə əsərin “librettosunun zəifliyi” ilə əlaqədar deyil. Bu, şahları, xanları görməyə gözü olmayan bolşevik düşüncəsi ilə bağlı idi. Əsərin ideyası, məramı onları ilgiləndirmirdi. Xalqın yaddaşında “Şah Abbas” isimli bir zati-aliləri olmamalıydı. Halbuki operada bir kəndçi qızının məhəbbətini qazanmaq üçün keçəcəlik sənətini öyrənən, ölkəsində baş vermiş ağılasığmaz cinayətin izinə düşən Şah Abbas heç vaxt aktulluğunu itirməyəcək bir fikrə gəlir: “Taxtın tarac ola, ey şah, bu zülmə bir çarən yox, gözün önündə olan zülm qurbanısan”.

* * *

“Əsrin əvvəllərindən yadigar qalmış qəzetlərdəki xəsis sətirlər. Yox, onlar heç vaxt bizdə Ağdamskinin narahat, qayğılı, bəzən sevincli, hərdən kədərli ömrü - lap elə səhnə ömrü haqqında bütöv təsəvvür yarada bilməz. Bu qısa yazılarda yalnız səhnədə, tamaşada görünən Əhməd Ağdamski var. Tamaşadan əvvəlki, tamaşadan sonrakı Əhməd Ağdamski isə yoxdur o yazılarda”.⁵¹

Bu fikrlər Rafael Hüseynova məxsusdur və onun gəldiyi qənaətlə tam şərikəm. O dövrün resenziyalarında aktyor ömrünə işıq salacaq bir frqmentə, arzu-istəyini, düşüncəsini əks etdirən məqaləyə, şəxsi həyatından bilgi verən kiçik bir fakta belə, təəssüf ki, rast gəlmirik. Yenə şükür edirik ki, səhnəyə qoyulan əsərlərə, tamaşalara biganəlik olmayıb. Bunun özü də bir xidmətdir.

1912-ci ilin bahar fəslidi. “Baku” qəzetinin 1 may nömrəsində Üzeyir bəyin istedadını qısqaanları qıcıqlandıran, yuxularını qaçıran təptəzə bir xəbər də dərc olunub: “Üzeyir bəy Hacıbəyli məşhur xalq dastanı “Əsli və Kərəm” əsasında yeni böyük opera yazmışdır. Eşitdiyimizə görə, bu operada xalq mahnılarından geniş istifadə olunmuşdur”.

Üzeyir bəyin “Əsli və Kərəm” operasının səhnəyə qoyulduğu günlərdə bir gün fərqlə Ağəli Ağayevin də eyni adlı “operası” oynanırdı. Bu o günlərdə qəsdənmi belə çaşqınlıq məcrasına yönəldilmişdi, ya bir təsadüf idimi - bu gün dəqiq fikir söyləmək çətindir. Hər halda, tamaşaçılarda çaşqınlıq yaranmaması üçün “Sədayi həqq” qəzetinin 14 may sayında belə bir bildiriş çap edilmişdi: “Mayın 18-də Mayılov teatrında Üzeyir bəy Hacıbəylinin “Əsli və Kərəm” operası oynanacaqdır. Diqqət: Möhtərəm camaata məlum olsun ki, Üzeyir bəyin “Əsli və Kərəm”inin biletləri Mayılov teatrının kassasında satılır. Mayın 17-də oynanılan şey ilə qarışdırılmasın. Haman operettanın müəllifi Ağəli Ağayevdir. İzah: Biz aşağıda qol qoyan müsəlman opera artistləri kəmalı-heyrlə bu günlərdə şəhərdə yapışdırılan letuçkalarda oxuduq ki, guya biz Ağəli Əliyevin “Əsli və Kərəm”ində ki, həmin bu may ayının 17-də oynanacaq, iştirak edirik. Bunula möhtərəm camaata qəti surətdə elan edirik ki, həmin Ağəli tərəfindən yazılmış əsərdə bilmərrə iştirak etməyib onunla heç bir əlaqəmiz yoxdur. Lakin biz milli musiqişünasımız Üzeyir bəy Hacıbəylinin təzə yazılmış “Əsli və Kərəm” operasında iştirak edirik. O da həmin bu may ayının 18-də Mayılov böyük opera teatrında oynanacaqdır.

Sarabski, Ağdamski, Hüseynov”.

⁵⁰ Ə. Bədəlbəyli. “Bir operanın taleyi”. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 19 iyun 1971-ci il

⁵¹ R. Hüseynov. Min ikinci gecə, B., “İşıq”, 1988, səh. 74

Hüseynqulu Sarabski dəyərli xatirəsində bu məsələyə bir daha aydınlıq gətirərək yazır: *“O vaxt opera yaxşı gəlir verdiyi üçün bir çox kompozitorlar əmələ gəlmişdi. Görün aləm nə aləmdir ki, dəllək Ağəli Üzeyir bəyin qabağına çıxıb o da “Əsli və Kərəm” yazmışdı. Dəllək Ağəli mənimlə Ağdamskini də çağırırdı”*.

Lakin Əhməd Ağdamski ilə Hüseynqulu Sarabski Ağəli Əliyevin “opera”sında oynamaqdan imtina etmişdilər. Beləliklə, 18 mayda Mayılov teatrında Üzeyir bəyin “Əsli və Kərəm” operasında Kərəmi Hüseynqulu Sarabski, Əslini Əhməd Ağdamski, keşişi Hənifə Terequlov, İsfəhan şahının rolunu Mirzə Muxtar Məmmədov oynamışdı və dərhal da, “Tazə xəbər”in 20 may sayında “H.Q.” imzalı bir müəllif vurğulamışdı ki, *may ayının 18-də Mayılov teatrında Üzeyir bəy Hacıbəyinin tərtib etdiyi “Əsli və Kərəm” operası müqtədir artistlər tərəfindən tamaşaya qoyuldu... Üzeyir bəyin bu “Əsli və Kərəm” operası “Leyli və Məcnun”dan başqa əsərlərinin ən birincisi olsun gərək. Tərtibatı gözəl, musiqisi əla, xorları yerli-yerindədir. Gözə çarpacaq bir nöqsan yoxdur. Doğrudan da, “Əsli və Kərəm” belə olmalıdır”*.

O gecədə tamaşaçı coşqunluğu o həddə çatmışdı ki, aktyorlar iyirmi səkkiz yaşlı Üzeyir bəyi çiynlərində səhnəyə gətirmişdilər. “Əsli və Kərəm” operasının tamaşası mayın 28-də bir daha təkrar oynanılmışdır. Sonralar Hacığa Abasov ogecəki tamaşanı xatırlayaraq yazırdı: *“...Mən o zaman “Əsli və Kərəm”də Sofi rolunu oynayırdım. Yaxşı yadımdadır ki, “Əsli və Kərəm” oynanan gecə Nəcəf bəy Vəzirov, Soltan Məcid Qənizadə, Mehdi bəy Hacınski Üzeyiri səhnəyə çıxarıb tamaşaçılara təqdim edəndə zalda gurultulu alqış qopdu və səhnəyə çoxlu gül-çiçək atdılar. Tamaşaçılar: “Sağ olsun Üzeyir bəy”, “Əhsən Üzeyir bəyə”, “Yaşasın bəstəkarımız”, - deyər qışqırmağa başladılar”*.⁵²

Bəli, o zaman bu təntənə, bu alqış, səhnəyə atılan bu gül-çiçək yağışı Üzeyir bəy istedadının, şəxsiyyətinin etirafı, təsdiqi idi. Bu uğurda Hüseynqulu Sarabskinin, Əhməd Ağdamskinin, Hənəfi Terequlovun, Hacığa Abasovun və b. aktyorların əməyi vardı. Tamaşadan dərhal sonra “İqbal” qəzeti Kərəm və Əsli rollarının ifaçılarını tərifləmişdi: *“Ağdamski kişi tərəfindən oynanılması çətin olan Əsli rolunun öhdəsindən ləyaqətlə gəldi”*.

“Əsli və Kərəm” operasında oxumaqla yanaşı, adi danışiq tərzinə - dialoqa da yer verildiyindən Əhməd Ağdamski daha uğurlu oyun nümayiş etdirirdi. Əlbəttə, indi biz Əhməd Ağdamskinin Əslisinə onu səhnədə görənlərin, yazanların gözü ilə baxır və nəticə çıxarıyıq. Mətbuatda onun haqqında yazılan kiçik bildirişlərdən, etiraflardan belə qənaətə gəlirik ki, Əhməd Ağdamskinin Əslisi heç də Leylisindən geri qalmayıb. Fikrimizi “Kaspi” qəzetinin 30 may nömrəsində dərc olunmuş yazı da təsdiq edir: *“Əsli rolunda Əhməd Ağdamski Hüseynqulu Sarabskinin layiqli partnyoru idi. Gözəl səsə malik olan bu artist tamaşaçıları elə cəzb edirdi ki, qadın rolunun kişi tərəfindən ifa edilməsi kimi ağır təəssürat diqqətdən yayınırdı”*.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcılarından olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə 6 yanvar 1915-ci ildə “İqbal” qəzetində çap etdirdiyi “Əsli və Kərəm” məqaləsində Əhməd Ağdamskiye də böyük qiymət verərək yazırdı: *“Üzeyir bəy arkadaşımızın bu əsəri haqqındakı mütaliəmizi keçən mövsümdə oynadığı zaman sərd etmişdik. Bən “Əsli və Kərəm”i mövcud olan bilcümle operalara tərcih edərdəm. Hətta “Leyli və Məcnun”a da... Səbəbi də bu operanın mövzusu ilə musiqisinə daxil olan türk ruhi və “türk havası”dır*.

“Opera mövsümü” olduqca parlaq bir surətdə başladı. Sarabski, Ağdamski və Tanrıquliyev cənabları bu gecə birər mühüm qüvvə olduqlarını təkrar isbat etdilər.

⁵² H.Abasov. Göstərilən əsəri, səh.33

Sarabski binəzir (misilsiz - M.Ç.) bir aşiqdir. Ağdamski arvadsız səhnəmiz üçün böyük bir nemətdir. Tanrıquliyev isə, sözün tam mənsi ilə, tam bir opera aktyorudur. Digərləri də vəzifələrini hüsni-ifa etməklə seçildilər. Hələ Məhəmmədov cənabları nə qədər iqtidarlı bir "piri sənət" olduğunu bu dəfə göstərdi. Xor ilə musiqi dəxi ahəngdar və müntəzəm idi. Yalnız Sofi rolundakı zat bir az təsirə nöqsan gətiriyordu. Tamaşaçıları məmnun idilər. Məmnuniyyətlərini bizzat bəstəkar həzrətlərinə bildirmək üçün alqışlayaraq onu səhnəyə çıxartdılar..."⁵³

* * *

1913-cü ilin iyununda Üzeyir bəyin "Arşın mal alan" adlı yeni bir operettda yazdığı haqda mətbuata xəbər sızmışdı. Hələ ki nə məzmununda, nə biçimində olduğundan kimsənin xəbəri yox idi. Nəhayət, Üzeyir bəy 30 iyulda Peterburqdan Hüseynqulu Sarabskiyə kiçik bir məktub göndərmişdi. Bu məktubda o, "Arşın mal alan" adlı yeni operettda üzərində işlədiyini söyləyirdi və çox qərībədir ki, əsəri haqqında öncəgörməlik edirdi: *"Mən dəxi bu halda bir tərəfdən dərs oxumaqda və bir tərəfdən də "Arşın mal alan"ı yazmaqdayam. Amma çox qərībə operettda olacaqdır. İnşallah, sentyabrda göndərəm ki, əvvəlcə onu qoyasınız"*.

Məktubun sonunda Üzeyir bəy uzaqgörməlik edib bəyan edirdi: "Mən Bakıda olarkən öz əsərlərimin qədrini bilməmişəm, amma burada bilirəm ki, mənim əsərim gələcəkdə böyük bir iş görəcəkdir..."

Doğrudan da, həyat göstərirdi ki, Üzeyir bəy öz əsərinin bədii dəyərini hər kəsdən daha öncə və daha dəqiq bilib. Bunu bu şən, koloritli, bəşəri, həm də milli operettanın sonrakı səhnə taleyi də sübut etdi.

Üzeyir bəy Müslüm Maqomayevə göndərdiyi bir məktubda "Arşın mal alan" tamaşasında əsas rolların ifaçılarını belə müəyyənləşdirmişdi: Əsgər - H.Sarabski, Gülçöhrə - Ə.Ağdamski, Süleyman - H.Terequlov, Sultan bəy - M.A.Əliyev. Bu rol bölgüsündən də görünür ki, bəstəkar öz əsərinin səhnə taleyinə nə qədər ciddi yanaşmış.

Əlbəttə, o dövrdə təzə bir əsəri tamaşaya qoymaq elə də asan deyildi. Bunu tamaşanın ilk iştirakçıları xatirələrindən də görmək olar. "Arşın mal alan" musiqili komediyasında Soltan bəy rolunu 600 dəfədən çox oynamış Ələkbər Hüseynzadə "Arşın mal alan" operettasının ilk tamaşasını xatırlayaraq yazırdı: "Bizim daimi binamız olmadığı üçün "Arşın mal alan" operettasının məşqlərini qiraətxanalarda, məktəblərdə, Hüseyn Ərəblinskinin və Sidqi Ruhullanın mənzillərində keçirirdik. Biz əsəri öyrəndikcə daha da həvəslənirdik. Komediyanın musiqisi və mətni bizi ruhlandırır. Nəhayət, "Kaspi" qəzetində bir elan çıxdı: "Cümə günü, 1913-cü il oktyabr ayının 25-də Tağıyevin teatrında Üzeyir Hacıbəylinin "Arşın mal alan" adlı orijinal operettası tamaşaya qoyulacaqdır".

Afişada Müslüm Maqomayevin, Sarabskinin, Terequlovun, Ağdamskinin adları ilə yanaşı mənim də adım yazılmışdı. Tamaşanın necə müvəffəqiyyət qazandığını təsvir etmək mümkün deyil. Elə ilk tamaşadan başlayaraq, xalq Üzeyir Hacıbəylinin yeni əsərini ürəkdən sevdi".⁵⁴

"Arşın mal alan"ın ilk tamaşası 25 oktyabr 1913-cü ildə Tağıyev teatrında olmuşdu. "Sədayi həqq" qəzeti qabaqcadan tamaşaçıları muştuluqlayır ki, bəs, "... operettda opera dəstəsinin ən yaxşı artistləri: Abasov, Ağdamski, Əliyev, Hüseynzadə, Sarabski, Terequlov və başqaları iştirak edirlər".

Əhməd Ağdamski "Arşın mal alan"da Gülçöhrəni oynayırdı. Təbii olaraq o, "qadinsız səhnəmizin" ilk Gülçöhrəsi idi. Əfrasiyab Bədəlbəyli Üzeyir bəyin komediyalarını yüksək qiymətləndirərək yazırdı: *"Doğrudan da, Üzeyir*

⁵³ M.Ə.Rəsulzadə. Əsərləri, 5 cildə. 3-cü cild. B., "Təhsil", 2014, səh. 32

⁵⁴ Bəstəkarın xatirəsi, B., "Azərbaycan" səh. 131-132

Hacıbəylinin yazmış olduğu komediyaların ("Ər və arvad", "O olmasın, bu olsun", "Arşın mal alan") əsas məziyyəti bundadır ki, bu əsərlərin musiqisini kənarda qoysaq belə, yenə də onlar bir dramatik əsər kimi heç də Nəcəf bəy Vəzirovun, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin pyeslərindən geridə qalmır".⁵⁵

Əlbəttə, o zaman heç də hər şey qaydasınca getmirdi. Onsuz da, maddi durumları o qədər də yaxşı olmayan aktyorların işinə də əngəllər yaradır, istedadları heç də arzu olunan səviyyədə dəyərləndirilmirdi. Burada sözü o günlərin iştirakçısı və şahidi Hüseynqulu Sarabskiyə verirəm: *"Nicat" gördü ki, opera getdikcə inkişaf tapır, dramanın gəliri isə azalır, başladılar bizə kömək əvəzinə mane olmağa. Biz "Leyli və Məcnun"u oynamaq istəyəndə gedib polisə şikayət etdilər... "Nicat" cəmiyyətinin "Leyli və Məcnun"dan əli üzüldükdən sonra başladılar mətbuatda operanı tənqid etməyə".⁵⁶*

Üzeyir bəy də illər sonra yazdığı "Leyli və Məcnun"dan "Koroğlu"yədək" məqaləsində "Nicat" cəmiyyətinin ona və sənət dostlarına qarşı arzuolunmaz münasibətindən gileylənmişdi: *"Biz gənclər "Leyli və Məcnun" operası üzərində böyük ruh yüksəkliyi ilə işləmişik. Maddi və sənətkarlıq cəhətdən böyük çətinliklər çəkmişik. O zaman nə ciddi ifaçılıq mədəniyyətimiz, nə müəyyən bir nəzəri hazırlığımız, nə də öz səhnəmiz vardı. Bakıda neft sənayeçilərinin "Nicat" xeyriyyə cəmiyyəti özünü kulturtregerlər və incəsənətin himayəçiləri kimi qələmə verirdi. Ehtiyac məni "Leyli və Məcnun" operasına müəlliflik hüququnu cüzi məbləğ müqabilində həmin cəmiyyətə satmağa məcbur etdi, halbuki o zaman operanın tamaşalarına bilet tapmaq mümkün olmur və gəlir götürülürdü".*

Bu cür münasibət axırda ona gətirib çıxardı ki, 1914-cü ilin əvvəllərində H.Sarabskinin və M.Maqomayevin təşəbbüsü ilə "Müsəlman opera truppası" yaradıldı. Başda Hüseynqulu Sarabski olmaqla Əhməd Ağdamski, Məmmədhenifə Terequlov, Cəlil Bağdadbəyov, Mirzə Muxtar Məmmədov və başqaları bu truppada fəaliyyətlərini davam etdirdilər. Əlbəttə, o zaman ancaq aktyorluq etməklə dolanmaq çətin idi. Bu səbəbdən Əhməd Ağdamski 1914-cü ildən başlayaraq həm də Bakının Mərdəkan qəsəbəsində müəllimlik edirdi. Bundan başqa, mərhum Qubad Qasimovun xatirəsindən aydın olur ki, Əhməd Ağdamski Bakı Dumasında şəhər təsərrüfatı şöbəsində də işləmişdir.

Əhməd Ağdamskidən bizə yadigar qalmış şəkillərdən biri mənim diqqətimi cəlb etdi. Bu şəkildə o, xüsusi formadadır. Həmin mundirdən belə nəticəyə gələ bilərik ki, o ya polis sistemində də çalışmış, ya da Dumada çalışanların xüsusi geyimi olmuşdur. Əlbəttə, bunlar mənim gümanlarımdır. Və Əhməd Ağdamskinin həyatının başqa bir tərəfidir. Bizim üçün ən önəmlisi odur ki, Əhməd Ağdamski müqtədir bir aktyordur. Hələ ki səhnədə idi, hələ ki qadın rolunda səhnəyə çıxan xanımımız yox idi və Əhməd Ağdamski fədakarlıq göstərüb Leylinin, Təhminənin, Minnət xanımın, Xurşidbanunun, Əslinin, Gülnazın, Gülçöhrənin rollarını oynayırdı. Onun bu sahədəki xidmətlərini dəyərləndirən, istedadını təqdir edən qədirlən insanlar da vardı. Teatr həyatını da müntəzəm izləyən Məhəmməd Əmin Rəsulzadə "Müslüm bəyin benefisi" sərlövhəli resenziyasında əsas hədəfi Müslüm bəy olsa da, aktyorlarımızı, o cümlədən Əhməd Ağdamskinin sənətini də qiymətləndirməyi unutmayıb: *"Sabah Azərbaycan türk operasının müqtədir dirijoru Müslim bəyin benefisidir. Sarabski - Məcnun və Kərəm rollarında, Tanrıquliyev - Müstəvər və Keşiş rollarında, Ağdamski - Leyli və Əsli rollarında nə qədər nəzirsiz və misilsiz aktyorlarımızsalars, Müslim bəy cənabları da onlardan daha artıq deyilsə də, onlar qədər əvəzsiz bir dirijordur".⁵⁷*

⁵⁵ Ə.Bədəlbəyli. "Opera sənətinin banisi". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 18 sentyabr 1945-ci il

⁵⁶ H.Sarabski. Göstərilən əsəri, səh.104

⁵⁷ M.Ə.Rəsulzadə. Göstərilən əsəri, 3-cü cild, səh. 92

Zamanında M.Ə.Rəsulzadə "Arşın mal alan" operettasını da dəyərləndirmiş, həmişə olduğu kimi, əsəri səhnədə canlandıran aktyorları, o cümlədən Əhməd Ağdamskini də unutmamışdır. M.Ə.Rəsulzadə "Arşın mal alan" məqaləsində yazır: *"Arşın mal alan" operettası ictimai operetta zəminində gülgü və "keyf" ilə qarışdıraraq tənqid edən lətif bir əsərdir. Bu dəfə "Arşın mal alan"ın əsl lətafətinə oyunun olduqca səlis və müntəzəm bir surətdə keçməsi bir daha lətafət əlavə elədi.*

Soltan bəyin mülkədar rolunu ifa edən Ə.Hüseynzadə cənabları nə qədər gözəl bir "pambıq bəyi" tipi verdi. Hüseynzadə ciddi rollara girərək elədiyi "günahlar"ın "kəffarə"sini verdi... Ağdamski cənabları, doğrudan da, təkrar söylədiyimiz vəchlə arvadsız səhnəmiz üçün böyük bir təsəllidir. Gülçöhrə rolunu nə qədər lətif, nə qədər təbii oynayırdı".⁵⁸

Öz dəyərli əsərləri, məqalələri ilə çox məsələlərin, şəxsiyyətlərin üstünə işıq salan, yad edən unudulmaz Əfrasiyab Bədəlbəyli "Asiyanın mahnısı" məqaləsində Üzeyir bəyin yaradıcılıq axtarışlarının şahidi kimi yazır və təbii olaraq Gülçöhrə rolunun ilk ifaçısı Əhməd Ağdamskini də unutmur: *"Bu günlərdə Şıxəli Qurbanov adına Azərbaycan Dövlət Musiqili Komediya Teatrında Üzeyir Hacıbəylinin bütün dünyada məşhur olan "Arşın mal alan" operettasının yeni quruluşda verilən tamaşasına baxdım. Bu gözəl əsərin ilk nümayişindən sonra müəllifin musiqi mətninə illərlə etdiyi əlavələr, yeniliklər, dəyişikliklər, istə-istəməz, birer-birər xəyalımda canlanırdı. Həqiqətən, qətiyyətlə demək olar ki, Üzeyir Hacıbəyli heç bir əsərinin musiqisi üzərində "Arşın mal alan"da olduğu dərəcədə tədbil və yeni-yeni redaktə işi aparmamışdır. O, əsərin ilk tamaşasında (1913-cü il) muğam operalarında olduğu tərzdə sərbəst improvizə yolu ilə oxunan Füzuli qəzəllərinin hamısını sonradan tədriclə orkestr üçün yenidən bəstələmişdir. Artıq 1917-ci il tamaşalarında Gülçöhrə rolunda orkestrin müşayiəti ilə Aleksandra Olenskaya, əvvəllər Gülçöhrəni oynayan Əhməd Ağdamski isə Əsgər rolunda çıxış edirdi. Azərbaycan musiqi tarixində "Arşın mal alan" musiqili komediyasının tutduğu mövqe həm də ona görə əlamətdardır ki, məhz bu operettadan başlayaraq opera əsərlərinin də dünya opera sənəti tərzində bəstələnməsinin möhkəm təməli qoyuldu".⁵⁹*

Əfrasiyab Bədəlbəylinin məqalə və xatirələrinin dəyəri bu gün əvəzsizdir. Ona görə ki, o, şahidi olduğu, yaxından tanıdığı şəxsiyyətlər barədə təbii və mübaliğəsiz yazıb. Hər şeyi necə varsa - görmək istədiyi kimi yox, məhz olduğu kimi qələmə alıb. Budur o! Yenə təvazökarcasına Üzeyir bəydən və Əhməd Ağdamskidən danışır. Qəsdən "danışıb" yazmaq istəmirəm. Çünki onun ən kiçik xatirəsi də hər zaman diridir. Və bu xatirə-məqalələri sanki Əfrasiyab müəllimin öz dilindən eşidirəm. Buyurun siz də eşidin: *"Məndən soruşanda ki, Üzeyir Hacıbəyli niyə vaxtdan tanıyıram, doğrusu, özümü, bir növ, çətin vəziyyətdə hiss edirəm. Qorxuram ki, məni qeyri-təvazökarlıqda günahlandırınlar. Daha keçib, Üzeyir Hacıbəyli niyə lap uşaqlıqdan görmüş, tanımış, sevmişəm. Bu səadətə qovuşmağın ilk səbəbi odur ki, Üzeyir Hacıbəyli atamın xalası oğludur.*

1910-12-ci illərdə o, atamın müdir olduğu (indiki Sovet küçəsi - Ə.B) (Hal-hazırda N.Nərimanov - M.Ç.) altıncı rus-Azərbaycan ibtidai məktəbində müəllimlik edirdi. Bundan əlavə, əmim Əhməd Ağdamski Üzeyir Hacıbəylinin inqilabdan əvvəl yazdığı bütün opera və operettalarda baş qadın rollarının əsas ifaçısı idi, onunla bərabər Üzeyirin məşğələlərini uzaqdan müşahidə edirdim.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Bakıda indiki Buynakski (hal-hazırda Şeyx Şamil - M.Ç.) küçəsindəki üçmərtəbəli binanın

⁵⁸ M.Ə.Rəsulzadə. Göstərilən əsəri. 3-cü cild, səh. 58

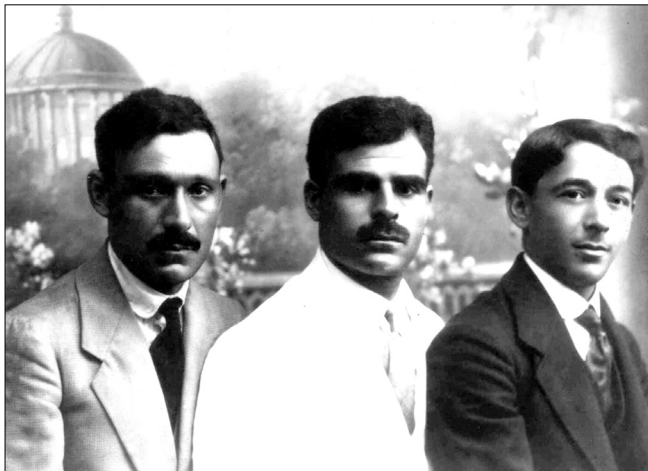
⁵⁹ Ə.Bədəlbəyli. "Ədəbiyyat və incəsənət", 19 avqust 1972-ci li

yuxarı mərtəbəsində Üzeyir Hacıbəylinin təşəbbüsü ilə ilk Azərbaycan musiqi məktəbi yaradıldı. Özü də həmin məktəbə müdir təyin edildi. Bu musiqi məktəbinə mən də qəbul olundum.

Azərbaycan musiqisinin bir çox görkəmli xadimləri həmin məktəbin yetişdirmələridir”⁶⁰

Baxın, bu kiçik yazı parçasında Əfrasiyab Bədəlbəyli, görün, nə böyük şəxsiyyətlər haqqında bilgi, ipucu verir. Şişirtməsiz, bəzək-düzəksiz, amma dəyərli.

* * *

Sağdan Ə.Ağdamski, H.Sarabski və M.Əliyev

qədər yaxşılaşdırmaq üçün onların şərəfinə benefislər keçirilərdi. Dövri mətbuatı vərəqləyərkən biz Üzeyir Hacıbəylinin, Hüseynqulu Sarabskinin, Mirzə Muxtar Məmmədovun, Müslüm Maqomayevin və təbii ki, Əhməd Ağdamskinin şərəfinə benefislər keçirildiyinin şahidi olurduq. 10 aprel 1915-ci ildə Əhməd Ağdamskinin benefisinə (teatr işçisinin, aktyorun, bəstəkarın xeyrinə verilən tamaşa - M.Ç.) Tağıyev teatrında “O olmasın, bu olsun” musiqili komediyası oynanılmışdır. Təbii olaraq, həmin gecə Əhməd Ağdamski də Gülnaz rolunda çıxış etmişdir. 1916-cı ilin aprel ayında Tağıyev teatrında yenə Əhməd Ağdamskinin şərəfinə “Arşın mal alan” nümayiş etdirilmişdir. Şübhəsiz ki, belə gecələrdə Əhməd Ağdamski öz rolunu daha böyük eşqlə, məhəbbətlə oynamışdır. Axı, tamaşaçılar məhz onun şərəfinə oynanılan tamaşaya gəlirdilər.

* * *

Sən demə, Əhməd Ağdamskinin bəxtində kinoya çəkilmək də var imiş. Səssiz kinoya Əhməd bəy həvəslə oynadığı Gülçöhrə rolunda çəkilmişdi. Tərəf-müqabilləri də dövrünün sevilən aktyorları idi: Əsgəri Hüseynqulu Sarabski, Süleyman Mirzəağa Əliyev, Soltan bəyi Ələkbər Hüseynzadə, Vəlini Hənifə Terequlov, Gülcəhan xalanı Yunis Nərimanov oynayırdı. “Sovqat” qəzeti 3 yanvar 1917-ci il tarixli nömrəsində belə bir məlumat dərc etmişdi: “Bolşoy Morskoy küçəsində “Forum” kino-teatrında yanvarın 3-də 4 hissəli “Arşın mal alan” filmi göstəriləcəkdir. Bu kinokomediya Bakıda çəkilmişdir”.

“Yeni iqbal”ın yazdığına görə, filmə maraq güclü olub: “İkinci gün tamaşaçıların ədədi əvvəlkindən çox olub. Basabas ilə bilet alınırı. Qəflətən

⁶⁰ Ə.Bədəlbəyli. “O hamının dostu idi”. “Ədəbiyyat və incəsənət”, 19 oktyabr 1968-ci il

bilet alanlara elan etdilər ki, bu axşam "Arşın mal alan" göstərməyəcək. Səbəbini göstərdilər ki, guya həmin şəkil yanıqdır. Camaat isə məyus olub dağıldılar..."

Əlbəttə, əsl səbəb "şəklin yanması" deyildi. Səbəb Üzeyir bəyin filmi bəyənməməsi, onun əsərinə əl gəzdirilməsi idi. Elə buna görə də film ekrandan yığıldırıldı. Amma fakt-faktlığında qalır ki, "Arşın mal alan" ilk dəfə Bakıda filmə çəkilməmişdi və bu filmdə Azərbaycanın tanınmış aktyorları ilə yanaşı, Əhməd Ağdamski də var idi. Beləliklə, Əhməd Ağdamskinin də adı kino tariximizə düşmüşdü.

1917-ci il 20 yanvar gecəsində Əhməd Ağdamskinin həyatında, daha doğrusu, səhnə fəaliyyəti dövründə tamaşaçıların çaşdıran bir hadisə baş vermişdi. Əhməd Ağdamski o gecə ilk dəfə "Arşın mal alan" tamaşasında Əsgər rolunda səhnəyə çıxmışdı. "Kaspi" qəzeti də bu hadisəni gözdən qaçırmamış, 22 yanvar nömrəsində oxucularını sevindirmişdi: "Arşın mal alan" tamaşasında Ağdamski ilk dəfə kişi rolunu oynamışdır".

Yəqin ki, doqquz il ərzində ancaq qadın rollarında oynayan Əhməd Ağdamskinin ogecəki fərhini, sevincini təsəvvür etmək o qədər də çətin olmaz. Əhməd Ağdamskinin Əsgər, aktrisa Aleksandra Nikitiçna (Şura) Olenskayanın Gülçöhrə rolunda oynamasını da təsadüf hesab etmək olmaz. Doğrudan da, səbəbsiz heç nə yoxdur. Sadəcə, zəhmət çəkib əsl həqiqəti, baş vermiş hər hansı olayın mahiyyətini öyrənmək lazımdır. Mən də 20 yanvar gecəsində Əhməd Ağdamskinin ilk dəfə Əsgər, Aleksandra Nikitiçna Olenskayanın Gülçöhrə rolunda oynamasının əsl səbəbini hər zaman adını ehtiramla andığım Əfrasiyab Bədəlbəylinin "60 yaşlı "həmişəcavan" tamaşa" məqaləsində tapdım. Əfrasiyab müəllim yazır: "Məlumdur ki, "Arşın mal alan"da əsər qəhrəmanları (ilk tamaşalarda Əsgər - Hüseynqulu Sarabski, Gülçöhrə - Əhməd Ağdamski) öz daxili hissiyatını, həyəcanını və ruh halını ifadə edən Füzuli qəzəllərini (Əsgər: "Nələndir ney kimi...", Gülçöhrə isə: "Pərişan xəlv aləm..." və "Bülbül-i zərəm...") eynilə muğam operalarında olduğu tərzdə, təkcə tarın müşayiəti ilə sərbəst improvizə üsulunda ifa etmişlər. Sonralar opera və operetta tamaşaları üçün "Hacıbəyov qardaşları müdiriyyəti" təşkil olundu. O da 1917-ci ildən 1918-ci ilin mart ayınadək fəaliyyət göstərdi. Burada Üzeyir Hacıbəyli kişilərin qadın rollarında çıxışına tədricən son qoymaq arzusu ilə Gülçöhrənin "Pərişan xəlv aləm..." və üçüncü pərdənin əvvəlindəki "Bülbül-i zərəm" ariyalarını o zamanlar Azərbaycan dram tamaşalarında baş qadın rollarında məhərrətlə çıxış edən istedadlı aktrisa Aleksandra Nikitiçna (Şura) Olenskaya tapşırıd. Hətta bu da məlumdur ki, əvvəllər Gülçöhrə rolunda oynayan Əhməd Ağdamski artıq özünün 1917-ci ildəki benefisində ilk dəfə Əsgər rolunu ifa etmişdir. Yeri gəlmişkən, burasını da qeyd edək ki, o dövrdə Ü.Hacıbəyli "Şah Abbas və Xurşidbanu" operasında muğamatla ifa olunan Xurşidbanu partiyasını da Şura Olenskaya üçün hazırlamışdı".⁶¹

"Arşın mal alan" isə səhnəyə qoyulduğu gündən xalqın sevimlisi oldu. Hətta elə o dövrdə bu əsər rus, gürcü və erməni dillərinə tərcümə edildi. "Arşın mal alan" musiqili komediyasının bu dərəcədə sevilməsinin səbəbi ətrafında baş sındıranlar da vardı. 1916-cı il 13 sentyabr tarixində "Açıq söz" qəzeti yazırdı: *"...Arşın mal alan" nə üçün sevilir? İki ildən bəri erməni xalqının arasında böyük bir müvəffəqiyyət qazanmış olan "Arşın mal alan" ünvanlı türk operettası erməni ziyalıların da maraqlandırmışdır. Bu müvəffəqiyyətin səbəblərini aramaq, bulmaq üçün "Mşaq" qəzetinin müdiri sentyabrın birində Tiflisdə mövqe tamaşaya qoyulmuş olan məzkur operettanı dinləyərək şöhrətinin*

⁶¹ Ə.Bədəlbəyli. "60 yaşlı "həmişəcavan" tamaşa". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 3 noyabr 1973-cü il

səbəblərini aşağıdakı sətirlərdə bəyan etmişdir. “Mşaq” müdiri deyir: “Bu dəfə də teatr orta sinif xalq ilə dolu idi. Bunlardan başqa, bir çox zabitlər, ziyalılar və hətta İngiltərə missioneri Mak Kamma Adonis və Qipokbekyan cənabları da var idilər.

Tamaşanın axırına kimi qaldım və qonşumuz türklərlə daimi bir münasibət və təmasda bulunan erməni xalqının “Arşın mal alan”a kəməli-zövq ilə tamaşa etmələrinin səbəbləri mənə aydın oldu. Düşündüm ki, xalqı bu tamaşadan çəkəndirmək mümkün deyildir”.

Siz erməni jurnalistin düşüncəsinə fikir verdimizmi? Onu narahat edən, durub Tiflisə getməyə vadar edən paxıllıq hissidir, sadə ermənilərin bir Azərbaycan bəstəkarının əsərinə bu qədər vurğunluğudur. “Mşaq” qəzetinin redaktoru bunun səbəbini onda görür ki, *“...Ermənilər əsrlərdən bəri türk-tatarların və farsların təxti-hakimiyyətində yaşayıb-gəlməsindən və bütün həyatında qulaqları tar və kamança sədasilə dolmuş olmasından ibarətdir ki, şərq musiqisi erməni millətinin də iliyinə və sümüyünə yerləşmiş və ruhuna hopmuşdur”.*

Erməni ziyalıları görəndə ki, sadə erməniləri heç cür “Arşın mal alan”a baxmaqdan daşındıra bilməyəcəklər, əsəri mənimsəmək fikrinə düşdülər. Müslüm Maqomayev 1919-cu ildə “Azərbaycan” qəzetində təəssüf hissi ilə yazırdı ki, “erməni xadimlərindən birisi mənə sübut etmək istəyirdi ki, “Arşın mal alan”, əslində, qədim zamanlarda... ermənicə yazılıb-oylanmışdır. O bu pyesin keçmişdə Türkiyədə oynandığını da iddia edirdi... Bütün bu rüsvayçılıqlara son qoymaq zamanı deyilmi?”

Bəli, doğrudan da, başqasının əsərinə sahib çıxmaq istəyi paxıllığın, xəbisliyin, abırsızlığın son həddidir. Hazır kökə xəstəliyinə tutulmuş ermənilər, sadəcə, unutmuşdular ki, böyük Yaradanımız Üzeyir bəyə istedad bəxş edəndə hərtərəfli vermişdi. O bütün əsərlərinin librettosunu, dramaturji mətnini (“Koroğlu”dan başqa) özü yazmışdır. Onun əsərləri öz xəlqiliyinə, milliliyinə, bəşəriyyətinə, musiqisinin sadə və yaddaqalanlığına, melodiyasının gözəlliyinə, saflığına görə milyonların məhəbbətini qazanmışdır. Dahi Mirzə Cəlil özünəxas bir orijinalılıqla yazırdı: “Amerikanın Nyu-York şəhərində bir qəzet xəbər verir ki, Amerikanın teatrlarında da “Arşın mal alan” operettasını tezliklə oynamağa başlayıblar. Mən də bunu ərz edə bilərəm ki, altıaylıq səyahətimdə gördüm ki, Aşqabaddan tutmuş Daşkənd, Orenburq, Samara, Tsaritsin, Həştərxan, Petrovsk, Vladıqafqaza qədər küçə və bazarda “Arşın mal alan”dan savayı özgə danışmaq yoxdur. “Arşın mal alan”ın sirri budur ki, arşın mal alan bu qədər şöhrət tapıb, budur səbəb ki, erməni, gürcü, rus və amerikalı həmin əsərə nəhayət müştəqıdılar”.

Bəli, erməni ziyalılarını narahat edən, ürəklərini bulandıran məhz “Arşın mal alan” kimi dünya şöhrətli bir səhnə əsərlərinin ortada olmaması idi.

1917-1918-ci illərdə Əhməd Ağdamski “Zülfüqar bəy və Üzeyir Hacıbəyli qardaşlarının müdiriyyəti”ndə aktyorluq edirdi. Əhməd Ağdamski Üzeyir Hacıbəylinin opera və operettaları ilə yanaşı, Zülfüqar Hacıbəylinin “Aşiq Qərib” operasında Şahsənəm, Hacıbaba Şərifovun “Mehr və Mah” operasında Mah rollarının da ilk ifaçısı olmuşdur.

1917-18-ci illərdən söz düşmüşkən, əlimizdə olan bir proqrama əsasən deyə bilərik ki, Azərbaycan opera truppası 1917-ci ilin aprelində Tiflisdə gastrola olmuşdur. Azərbaycan artistləri 19 aprelə A.M.Şərifzadənin quruluşunda “O olmasın, bu olsun” tamaşasını oynamışlar. Maraqlı burasıdır ki, bu tamaşada Rüstəm bəyi Cəlil Bağdadbəyov, Gülnazı Sürəyyə xanım, Məşədi İbadı Mirzağa Əliyev, Sənəmi Yunis Nərimanov, Sərvəri isə Əhməd Ağdamski oynamışdır. Tiflis tamaşaçıları Kazyonni teatrda oynanılan bu tamaşada Əhməd Ağdamskini ilk dəfə kişi rolunda görmüşdülər.

Həmin bu proqram və afişadakı elandan da görünür ki, Azərbaycanlı aktyorları 20 aprelə "Şah Abbas və Xurşidbanu" operasını, 21-də isə "Arşın mal alan" musiqili komediyasını oynamışlar.

Əhməd Ağdamskinin qismətində hələ görəcəyi çox şey vardı. O hələ çox-çox hadisələrin şahidi olacaqdı. Ağla gələn və gəlməyən, gözlənilən və gözlənilməyən hadisələrin...

1917-ci ilin fevralında Rusiyada Romanovların taxtdan salınacağı kimin ağlına gələrdi ki? Çarizmin işğalçılıq siyasətindən əziyyət çəkən bir çox xalqlar kimi Azərbaycan xalqı da bu xəbəri eşidəndə, dərindən nəfəs almışdı. Əhməd Ağdamski yeniyetmə yaşlarında Şuşaya gedərkən, tay-tuşu ilə Daşaltı çayının buz kimi suyunda çimərkən səs-səsə verib oxuduqları mahnının sədası hələ də qulaqlarından getməmişdi:

**Gəlin gedək Daşaltına gəzməyə,
Ördək olub o göllərdə üzməyə.
Qaradavoylar gəlir bizi əzməyə,
Yazığam, kimə yalvarım,
Yanıram, kimə yalvarım.**

İndi budur, rüşvətxor, sözünün sahibi olmayan çar generalları əllərinə keçən var-dövləti yığıdırıb Rusiyanın nəhəng şəhərlərinə tələsirlər. Nə edək ki, özlərindən sonra ürekbulandıran izləri, özləri ilə gətirdikləri əxlaqın nişanələri orada-burada hələ də gözə dəyməkdədir... Hələ iyləri çəkilməmiş zaman-zaman əkdikləri toxumlar cücərib bar verməkdə idi. İrandan, Türkiyədən köçürüb Azərbaycan torpaqlarında yerləşdirdikləri ermənilər artıb-çoxalır, köl salır, daha canı-dildən məskunlaşırırlar. Çar ordusunda təlim keçmiş zabitələri, generalları vardı.

O günlər ağır günlər idi. Noyabrda bir qrup bolşevik Bakıda sovet hakimiyyətini elan etdi. 1918-ci ilin aprelində isə Bakı Xalq Komissarları Soveti yaradıldı. Şaumyanlar, Cabaridzələr, Fioletovlar iş başına keçdi.

Bu qarışıq dövrdə Xarkovdan səsyazma şirkətlərindən biri Bakıya gəlmişdi. Əhməd Ağdamskinin də səsini vala yazmışdılar. Ancaq o, bu valın sonrakı taleyindən ömrünün axırına kimi xəbər tuta bilmədi.

Hələ 18-ci il idi... Hələ faciəli ağır günlər qabaqdaydı... Sən demə, o, Bakıda çar Rusiyasının bir vaxtlar gətirib-yerləşdirdiyi ermənilərin 31 martda törətdikləri qırğını da görəcəkmış. Vəhşiliyin, vandalizmin son həddini... Bir də səhnəsində çoxsaylı obrazlar yaratdığı, səsini divarlarına hopdurduğu Tağıyev teatrının daşnaklar tərəfindən yandırılmasının da şahidi olacaqdı...

Bundan sonra "*Zülfüqar bəy və Üzeyir bəy Hacıbəyov qardaşlarının müdiriyyəti*", "*Azərbaycan artistləri ittifaqı*" müxtəlif dəstələrə bölünərək Bakını tərk etmək məcburiyyətində qaldılar. Üzeyir bəy Hacıbəyli başda olmaqla, əsasən, Hüseynqulu Sarabskidən, Mirzəğa Əliyevdən, Süleyman Səlimbəyovdan, Əbülhəsən Anaplıdan, Rza Darablıdan, Xəlil Hüseynovdan, Əhməd Səfərov Anatolludan ibarət dəstə İranın Rəşt və Ənzəli şəhərlərində uzunmüddətli qastrollarda oldular. Onların Bakıya qayıdışı sentyabr və oktyabr aylarında başlandı".⁶²

Maraqlıdır ki, Əhməd Ağdamskini bu qastroğa gedənlərin tərkibində görmürük. Onun qadın rollarının əsas ifaçısı kimi səfərdə iştirak etməməsinin səbəbi məlum deyil. Əhməd Ağdamskinin oğlu Telman Ağdamskinin söylədiyinə görə, qarışıq zamanda atası Qubaya gedib. Ancaq belə düşünürəm ki, Qubaya getməkdənsə, İrana getməsi onun üçün daha təhlükəsiz olardı.

Telman müəllimin söylədiyinə görə, Əhməd Ağdamski Müsavat partiyasının üzvü olub. Əgər belədirsə, hər hansı mühüm tapşırıq görə sənət dostlarından bir müddət ayrı düşməsi ağlabatandır.

⁶² İ.Rəhimli. *Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet teatri. B., "Nağıl evi", 2008, səh. 56*

Professor Solmaz Rüstəmovə-Tohidi "Məlum və naməlum Üzeyir Hacıbəyli" məqaləsində Üzeyir bəyin mart hadisəsindən sonra İrana getməsi məsələsinə toxunaraq yazır: "...Bakını "xarabazara döndərməyi vəd edən" bolşevik-daşnak qüvvələrinin öz məqsədlərinə çatdıqdan sonra, Ə.M.Topçubaşov daxil olmaqla, başladıkları kütləvi həbslər qarşısında Üzeyir bəy yaxın qohumu, bolşevik Həniyə Terequlovun vasitəsilə Bakı Soveti İcraiyyə Komitəsinin sədri G.Caparidzedən "Vətəndaş müharibəsi" dövründə şəhərdə tamaşa etmək imkanından məhrum olan "Hacıbəyov qardaşlarının teatr truppasının" İrana qaçmağa getməsi üçün icazə ala bilər. 20 ildən sonra, Stalin repressiyaları dövründə bu faktı "Sovet hakimiyyətindən qaçmaq" kimi qiymətləndirərək Üzeyir bəyə xatırladacaqdılar. Lakin 1918-ci ilin yazında ailəsi, anası və teatr truppası ilə İranın Gilan vilayətinə gedən Üzeyir bəy bununla, mümkündür ki, özünün və bir çox yaxınlarının həyatını təhlükədən xilas edir. "Mart qırğınları" nümunəsində sovet hakimiyyəti ilə bu ilk tanışlıq Üzeyir bəyin siyasi görüşlərində kəskin anti-bolşevik bir mövqeyin formalaşmasına gətirib çıxarır ki, bu mövqeyini o az sonra "Azərbaycan" qəzetindəki yazılarda tam çılpalığı ilə ortaya qoyacaqdı".⁶³

1918-ci il sentyabrın 15-də şiddətli döyüşlərdən sonra Qafqaz İslam ordusu və xalq könüllü dəstələrinin birləşmiş qüvvələri Bakını daşnaklardan, S.Şaumyanın bolşevik rejimindən azad etdi. Çox keçmədi ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti xüsusi sərəncamla Dövlət teatrı yaratdı və Mayilov teatrının binası onun ixtiyarına verildi: "1919-cu il oktyabrın 24-də Dövlət teatrının təntənəli açılışı oldu. Tamaşaçı kütləsi başdan-başa "seçilmiş adamlar"dan ibarət idi. Salon dövlətlilər, Bakı kapitalistləri, hökumət dairələrinə və burjua partiyalarına yaxın adamlarla dolmuşdu. Təntənəli açılış mərasimində ancaq bir məqsəd güdüldü: milli incəsənətin hamisi rolunda çıxış etmək istəyən Müsavat hökumətini mət etmək".⁶⁴

Bu sətirler görkəmli teatrşünas Cəfər Cəfərova məxsusdur. Arzu edərdim ki, möhtərəm oxucular tələsik nəticə çıxarmasın, teatrşünasın ironiyasına bugünkü gözlə baxsınlar.

O istəsəydi, bu tarixi hadisənin üstündən sükutla da keçə bilərdi, amma sovet dövründə əsl həqiqəti ona "tənqid libası" geyindirərək yeni nəsil oxucularına çatdırmağa çalışıb. Ayıq-sayıq oxucu dərhal başa düşüb ki, söhbət Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətindən gedir və deməli, bizim belə bir müstəqil dövlətimiz olub. Möhtərəm Cəfər Cəfərov hətta onu da xatırladı ki, "Leyli və Məcnun" operasının tamaşasının birində xüsusi olaraq bəstələnmiş "Milli şərqi" səslənmişdi. O zaman bu "Milli şərqi"ni Üzeyir bəy Hacıbəyliyən savayı kim yaza bilərdi ki?!

Üzeyir bəy hələ 1916-cı ildə "Açıq söz" qəzetinin 22 dekabr tarixli sayında Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin təklifi ilə "Milli marş" yazdığını və həmin marşın Tağıyev teatrında "O olmasın, bu olsun" operettası oynanıldığı zaman çalınıb-oxunacağını xəbər verirdi.⁶⁵

Çox maraqlıdır ki, bir il sonra "Açıq söz" qəzetinin 19 dekabr nömrəsində Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin yenə belə bir müraciətinə rast gəlirik: "...Milli şərqi əmələ gətirmək üçün şairlərimiz və musiqişünaslarımız, Üzeyir bəy Hacıbəyli çalışmalıdırlar".

Onun bu çağırışı cavabsız qalmır. Qəzetin 22 dekabr sayında bu çağırışa cavab olaraq Üzeyir bəy belə bir milli himnin yazıldığından, əhəmiyyətindən söz açır və bildirir ki, dekabrın 22-də "O olmasın, bu olsun" operettası oynanıldığı zaman himn çalınıb-oxunacaq. Deyilənlərdən belə nəticəyə

⁶³ "525-ci qəzet", 3 oktyabr 2015-ci il

⁶⁴ C.Cəfərov. Azərbaycan teatrı. B., "Azərənşir". 1974, səh. 86.

⁶⁵ Q.Məmmədli. Göstərilən əsər. Səh. 213

gəlmək olar ki, "Milli şərqi" o günə qədər səslənməyibmiş. Çox güman ki, Dövlət teatrının səhnəsində "Leyli və Məcnun" tamaşası başlanmazdan qabaq səsləndirilmiş "Milli şərqi" 22 dekabr 1917-ci ildə "O olmasın, bu olsun" tamaşasından əvvəl çalınıb-oxunan himn imiş.

Cəfər Cəfərov "tənqid pərdəsi" arxasında "gizlənərək" yenidən yaranmış müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyəti rəhbərlərinin Dövlət teatrına necə sayğı ilə yanaşdıqlarını, hətta teatr tamaşalarına gəlmələrini sovet oxucularına bu səyahətə çatdırmışdı: "Azərbaycan səhnəsinin görkəmli xadimlərindən olan Mir Seyfəddin Kirmanşahlı "Teatr həyatı" məqaləsində yazırdı: "Respublika bayrağı altında köhnə qanunlar fəaliyyət göstərdiyi üçün teatrdə də heç bir inqilab baş vermədi. Özlərini hakim elan edənlər (müsavatçılar - C.C.) irəliyə doğru heç bir addım atmadılar. Yalnız köhnə aktyor və aktrisaləri topladılar və öz dövlət teatrlərini yaratdılar. Bütün nazirlər, partiya başçıları və parlaman üzvləri ən başlıca vəzifələrini lojaları bölməkdə görərək teatrdəki yerlərin öz aralarında paylaşdırılması ilə məşğul oldular".⁶⁶

Əslində, M.S.Kirmanşahlının bu yazısında müsavatçılara irad tutulmalı heç nə yoxdur. Dövlət teatrına "köhnə aktyor və aktrisalar"ın toplanmasında nə qəbahət ola bilərdi ki? Nazirlərin, parlament üzvlərinin teatra gəlməsi işə, əslində, təqdirləyiq haldır.

Qətiyyətlə deyə bilərik ki, Cümhuriyyət dövründə Dövlət teatrının yaranmasını o çağacan ayrı-ayrı teatr truppalarında çalışan aktyorlar böyük sevincle qarşılamışdılar, o cümlədən Əhməd Ağdamski də. Başqa cür ola da bilməzdi.

1917-ci ildən başlayaraq qadınların, seyrək də olsa, səhnəyə ayaq açdıqlarının (əsasən, başqa millətlərdən olsalar da) şahidi oluruq. Doğrudur, onlar Əhməd Ağdamski kimi muğam oxuya bilmirdilər, ancaq qadına xas lətifətləri ilə tamaşaçıların zövqünü oxşamağı bacarırdılar. Gənc xanımların səhnəyə cəlb edilməsində Əhməd Ağdamskinin də xidmətləri olub. O, Bakı şəhər Bələdiyyə İdarəsində mühəndis işləyən Frol Yermakovla dostluq edirdi. Onun qonağı olarkən təsadüfən eşidir ki, Frol Yermakovun qızı Mariyanın səsi var. Əhməd Ağdamski onun səsinə qulaq asır. Görür ki, Mariyanın səsi opera üçün dəyərlidir. Onun haqqında xoş sözlər deyir və gənc xanımın istedadı ilə bağlı Üzeyir bəylə danışır. Hər iki xalaoğlu Frol Yermakov və onun qızı Mariya Andreyevna ilə görüşüb söhbət edirlər. Çox söz-söhbətdən sonra Mariya Andreyevna Məxfurə adı ilə opera tamaşalarında müvafiq rollarda oynayır. O çağdan həyatını Azərbaycan səhnəsinə bağlayan Məxfurə xanım ömrü boyu Əhməd Ağdamskinin minnətdarlığı yad edirmiş.

Əlbəttə, qadınların səhnəyə yavaş-yavaş ayaq açması Əhməd Ağdamskinin sevindirirdi. Deyilənə görə, 1919-cu ildə onun benefisində "Əsli və Kərəm" operası oynanılır və o, ilk dəfə Kərəm rolunda səhnəyə çıxır. Əhməd Ağdamski fərəh içindədir, çünki bir sənətkar, həm də bir müsavatçı kimi arzuları həyata keçib. Müstəqil bir ölkənin, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin vətəndaşıdır, onun yaratdığı Dövlət teatrının ən öndə gedən müğənni-aktyorlarından biridir. Şərqdə ilk demokratik dövlət olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti çox gəncdir, görüləsi işlər çoxdur... Lakin nəzərdə tutulanları həyata keçirməyə imkan olmadı. 1920-ci il 28 aprelə bolşevik Rusiyası Azərbaycanı yenidən işğal etdi.

Nə qədər gəncin, o cümlədən Əhməd Ağdamskinin arzuları ürəklərində qaldı. Nə qədər müsavatçı bolşevik gülləsinin qurbanı oldu. Nə qədər vətənsəverlər Sibirin şaxtalı kazarmalarında ömür çürütdü, qəlbində torpaq, millət sevgisi yaşadan oğullar öz vətəninə xof içində yaşadı. Əhməd Ağdamski nə qədər məslək dostlarını itirdi o illərdə.

1919-cu ildə Paris sülh Konfransına gedən doğmaca xalası oğlu, dostu, bəzən bir səhnəni bölüşdüğü Ceyhun bəy Hacıbəylinin üzünü bir daha

⁶⁶ C. Cəfərov. Göstərilən əsəri. Səh. 81

görmədi. Sovet hökuməti qurulandan sonra Bakıda yaşadığı müddətdə bir daha səhnəyə çıxmadı. Teatrın orkestrində oturub tar çaldı.

Əhməd Ağdamskinin müsavətçi olduğunu bolşevik məmurlardan bilənlər vardı. Buna görə də tez-tez onu narahat edir, sorğu-suala çəkirdilər. Bu azmış kimi, neçə il idi evlənə bilmirdi. Yaş keçirdi, oğul-uşaq sahibi olmaq istəyirdi, amma istədiyi qızı ona vermirdilər ki, vermirdilər. "Biz artistə qız verə bilmərik, dünənə kimi əyninə arvad tumanı geyinib şəbeh çıxaran sən deyildin?" - deyirdilər...

Nə qədər qanqaraldan sözlər eşitmək olardı? O, məşhur Vəzirovlar nəslindən Suğra adlı bir qızı istəyirdi, amma "artistlik" etdiyinə görə vermədilər. Guya tamaşa zallarında alqışladıkları, səsinin avazına heyran olduqları Əhməd Ağdamski deyildi. Belə çıxır ki, sənətkara olan sevginin, rəğbətin sərhədi teatrın qapısına qədərmiş.

Nəhayət, 1921-ci ildə, 37 yaşında Şuşanın sayılıb-seçilən hüquqşünası İsmayıl bəyin qızı Rəhilə xanım ilə ailə qurdu. Onun toyunda iyirmi yaşlı Xan Şuşinski oxuyurdu. Rəhilə xanım yazıçı Süleyman Sani Axundovun əmisi qızı idi. Yaxşı ki, İsmayıl bəy Əhməd Ağdamskini bir şəxsiyyət, bir sənətkar kimi dəyərləndirmişdi, ölçilərinə "yox" deməmişdi.

İsmayıl bəy Mirzə Allahqulu bəy oğlu Çar Rusiyası vaxtında Şuşanın darğası vəzifəsində çalışmışdı. Xurşidbanu Natəvanın rəhbərlik etdiyi "Məclisi-üns"ün şairlərindən idi. Darüğə təxəllüsü ilə şeirlər yazırdı. Mir Möhsün Nəvvab "Təzkireyi-Nəvvab" təzkirəsində İsmayıl bəy Darügedən də söz açmışdı.

Lakin paytaxtda yaşamaq, Opera teatrında, sənət dostlarının, qardaşlarının, Üzeyir bəyin əhatəsində çox yaşamaq ona qismət olmadı. Yersiz sorğu-suallardan bezib 1923-cü ildə Ağdama - ata yurduna qayıtdı.

ATA YURDUNDA

Ata yurdu olan Muradbəyli kəndi rayon mərkəzinə çox yaxın idi. İkimərtəbəli mülkləri vardı. İlk günlər bilmirdi hardan başlasın, nə iş görsün. On iki il səhnədə olmuşdu, indi ondan ayrılmaq, tamam başqa bir işlə məşğul olmaq onun üçün çətin idi. Çox düşündükdən sonra teatr truppası yaratmaq qərarına gəldi. Bu məsələ də asan başa gələn iş deyildi. Əvvəla, rayonda istedadlı gəncləri tapıb bu işə cəlb etmək lazım gələcəkdi. İnanırdı ki, bu işdə ona əl tutan insanlar olacaq, axı onu tanıyanlar kifayət qədər idi. Aktyor-müğənni kimi çoxlu pərəstişkarları vardı. Hələ desən, tarının xoş sədası xətrinə qapısını açıb başına toplaşanlar da olurdu. Musiqiyə, sözə həssas adamlar arasında istedadlı gənclər olmaya bilməzdi. Beləcə, soraqlaşdı, aradı, axtardı, nəhayət, tamaşalar hazırlamağa xeyli qüvvə tapdı. Bu minvalla 12 il Ağdamda yaşadı. Bu on iki ildə N.Nərimanovun "Nadir şah", Ə.Haqverdiyevin "Dağılan tifaq", S.S.Axundovun "Laçın yuvası", C.Cabbarlının "Aydın", "Almaz", Ü.Hacıbəylinin "Leyli və Məcnun", "Şah Abbas və Xurşidbanu", "O olmasın, bu olsun" və b. pyes və operatların həm rejissoru oldu, həm də aktyoru kimi səhnəyə çıxdı. O, eyni zamanda təşkilati işlərə də rəhbərlik edirdi. Əhməd Ağdamski bir aktyor kimi Ağdam teatrının səhnəsində Məcnun, Kərəm, Dövlət bəy, Ocaqverdi, Kral Fon Moor və b. rollarda öz aktyorluq bacarığını və "başqalaşmaq" məharətini bir daha göstərdi. Əhməd Ağdamski hətta teatra tamaşaçı cəlb etmək üçün tamaşadan öncə tar da çalırdı. Təki teatra gələn olsun...

Əhməd Ağdamskinin başına toplaşmış istedadlı gənclərdən Qaflan Muradov, Xosrov Mamayev, Heydər Şəmsirzadə, Nəriman Axundov və b. sonralar nəinki Ağdamda, onun hüdudlarından kənarda, Bakının teatr ictimaiyyətində də tanınmış aktyorlar idilər.

Özünün şəxsinə həm nəğməkarlıq, həm aktyorluq, həm də mahir tarzenlik istedadını məharətlə cəmləşdirən Əhməd Ağdamski gözəl səsli cavanların da

yol göstərən idi. Onun gözəl səsine görə 1927-ci ildə teatra cəlb etdiyi gənclərdən biri də Yunis Şükür oğlu Məmmədov (Qarabağlı) idi. O, Əhməd Ağdamskinin rejissorluğu ilə tamaşaya qoyulan "Leyli və Məcnun"da Məcnun, "Şah Abbas və Xurşidbanu"da Şah Abbas rollarında çıxış etmişdi. 1928-ci ildə Zülfüqar Hacıbəyov, Bülbül, Sürəyya Qacar Ağdamda olarkən Yunisin səsini eşidib onu özləri ilə Bakıya gətirmişdilər. Beləcə, Əhməd Ağdamskinin teatra cəlb etdiyi Yunis Qarabağlı 1933-cü ilə qədər Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında işləmişdi. Sonra onu bir neçə aktyorla Şekidə teatr təşkil etməyə göndərmişdilər, elə o zamandan başlayaraq Yunis Qarabağlı Şeki teatrında qalıb çalışmışdı.

Tanınmış opera müğənnisi, Azərbaycan və Türkmənistan Respublikalarının Əməkdar artisti Xanlar Haqverdiyevi də ilk dəfə tarı ilə müşayiət edib sınağa çəkən, sonra bir parça məktubla Bakıya - Konservatoriyanın rektoru Üzeyir bəyin yanına göndərən də Əhməd Ağdamski olmuşdu.⁶⁷

Əhməd Ağdamski xeyirxahlıq, nəciblik mücəssəməsi idi. O, ətrafındakı istedadlı gəncləri dərhal görən və onlara hamilik edən insandı. Muradbəylidə yaşadığı dövrdə qonşusu Səlim kişinin oğlu Mürşüdü səsini eşidib bəyənmişdi. O, gənc Mürşüdü yaxın dostu Seyid Şuşinski ilə tanış etmişdi. Seyid Şuşinski üç il Mürşüd Məmmədova muğamların sirrini öyrətmişdi. Sonralar Mürşüd Məmmədov Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının solisti oldu.

Ancaq bu xeyirxah səhnə fədaisini, bu nəcib, incə qəlbli insanı, Azərbaycan səhnəsinin Ağdamskisini iblis xislətli kəmfürsətlər doğma yurdunda da narahat etməkdən usanmadılar. Köhnə müsəvatçı kimi hərdənbir onu yad edirdilər. Sanki bununla demək istəyirdilər ki, sənin keçmişini unutmamışıq, "Leyli və Məcnun" tamaşasından öncə çalınan o "Milli şərqi"nin sözlərini üzündə işıq, gözlərində atəşin parıltı, asta səsle necə həvəslə oxuduğunun da şahidi olmuşuq. Hətta bir vaxt dayın Ağalar bəy Əliverdibəyovla, indi Fransada mühacir həyatı yaşayan, "Azərbaycan" qəzetinin sabiq redaktoru olmuş Ceyhun bəy Hacıbəyli ilə bir mənzildə yaşadığınızı da... İndi də burada, Ağdamda cavanları başına yığib teatr çıxarırsan. Çıxarırsan çıxar, amma nəbadə sövətlərin cızdığı dairəni yaddan çıxarasan. Sonda...

Sonda Əhməd Ağdamski ailəsini - Ağdamda dünyaya gəlmiş sevimli balaları Cəmiləni, Kamaləni, Məmmədi də götürüb Göyçaya getdi. Gözdən-könüldən uzaq olmağa... İş yox, vəzifə yox, bəs ailəsini nə ilə yaşatsın?! Doğrudur, səsi vardı, ancaq xanəndəlik etmək istəmirdi. Elə bilirdi toylarda oxusa, hər an onu dinləyənlərin yaddaşını təzələyəcək: "Bir vaxt əyninə qadın paltarı geyinib teatr çıxaran məşhur Əhməd Ağdamski bu kişi imiş!"

Lənət şeytana! Bəs neyləsin, nə işlə məşğul olsun? Yaşlı anasını, xanımını, üç körpəsini nə ilə saxlasın?

Çox fikirləşəndən sonra tardan özgə gümanı heç nəyə gəlmədi. Bu vaxt tale onu ağdaşlı gənc xanəndə Veyis Hacıyevlə qarşılaşdırdı. Onlar tanış olanda Veyis Hacıyevin 33 yaşı vardı. Əhməd Ağdamski eşidəndə ki, Veyis on ildir xanəndəlik edir, muğamları da Seyid Şuşinskidən öyrənib - məmnun oldu. Fikirləşdi ki, Seyiddən ustad dərsi alan xanəndə pis oxuya bilməz. Onların sənət dostluğu belə başladı və Əhməd Ağdamski Ağdaşa köçdü.

AĞDAŞDA KEÇƏN GÜNLƏR

Əhməd Ağdamski Ağdaşa gəldiyi ilk vaxtlarda artıq rayon mərkəzinə qovuşmuş Üçqovaq kəndində Mustafa Əliyev adlı bir nəfərin evində kirayənişin qalırdı. Mustafa kişinin o çağlarda evində 6 yaşlı bir oğlan uşağı da böyüyürdü. Bu, gələcəyin böyük kamança ifaçısı Həbil Əliyev idi...

⁶⁷ Bax: M.Çəmənli. *Sənətkar ömrünün izləri*, B., "Adiloğlu", 2008.

Tanınmış bir aktyor-müğənninin, mahir tarzənin Ağdaşa gəlişi rayonun teatr və musiqi həyatında canlanmaya səbəb olmuşdu. Əhməd Ağdamski ağdaşlıların musiqiyə olan marağını, sevgisini görüb Üzeyir bəyə müraciət etdi ki, Ağdaşda musiqi məktəbinin açılmasına kömək etsin. Üzeyir bəy xətrini çox istədiyi Əhməd Ağdamskinin sözünü yerə salmadı, müvafiq təşkilatlara müraciət etdi və beləcə, 1935-ci ildə Ağdaşda musiqi məktəbi fəaliyyətə başladı. Elə ilk gündən də Əhməd bəy taleyini bu məktəbə bağladı. O, tar müəllimi işləyirdi. Ömrünün son günlərinə kimi Ağdaş Musiqi məktəbindən ayrılmadı.

1944-cü ilin fevral ayında "Kommunist" qəzetinin xüsusi müxbiri Fazil Sadıqov Əhməd Ağdamski ilə görüşüb və onun haqqında bir məqalə dərc edib. İndi bu yazının dəyəri ondadır ki, orada Əhməd Ağdamskinin müəllimlik peşəsi ilə bağlı fikirləri yer alıb. Budur, elə bil onun səsi soyuq bir qış günündən eşidilir: "Müəllimlik gözəl sənətdir. Əbəs yerə deməmişlər ki, müəllim el anasıdır. El anası olmaq balaca iş deyil. Buna görə də mən öz sənətimi sevirəm. Çünki sənətkarda sənət sevgisi, həvəs, maraq olmasa, yəqin ki, o öz sənətinin əsl sahibi ola bilməz. Bax mənim ilk dəfə sinfə girib dərs dediyim gündən 30 il keçir. Lakin müəllimliyə olan həvəsim nəinki zəifləməmiş, hətta artmışdır. Bağban bağ salıb, əməyinin bəhrəsinə baxdıqca fəxr etdiyi kimi, mən də yetişdirdiyim sənət sahibləri ilə fəxr edirəm".⁶⁸

Bu məqalədən o da aydın olur ki, Əhməd bəy 1935-ci ildə Ağdaş musiqi məktəbinə həm dərs hissə müdiri, həm də tar müəllimi təyin edilib. Məqalə müəllifi göstərir ki, Əhməd Ağdamski 9 il müddətində çoxlu tarzənlər yetişdirib. O, şagirdlərindən Məmməd Abdullayevin, Çingiz Qədirovun, Sabir Qazıyevin, Rasim Əliyevin adlarını da çəkir və söyləyir ki, hazırda 15 nəfər tarçı hazırlayır.

Əlbəttə, Əhməd Ağdamski təkcə musiqi məktəbində işləməklə kifayətlənmirdi. O, Ağdaş teatr kollektivi ilə də yaxından əlaqə saxlayır, gənc aktyorlara dəyərli məsləhətlər verirdi. Teatr kollektivinin xahişi ilə "Əsli və Kərəm" operasının rejissorluğunu etmiş, həm də Kərəm rolunda oynamışdı.

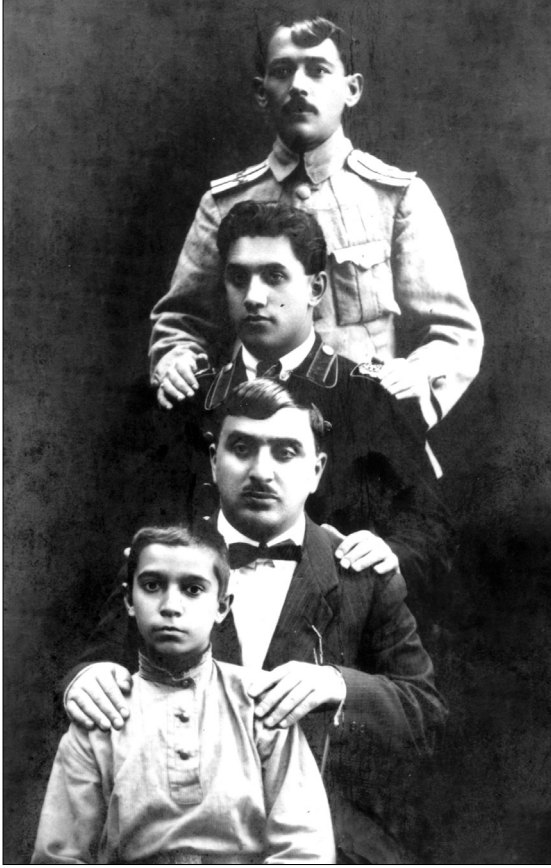
Ağdaşlılar ona: "Əhməd əmi", - deyərək müraciət edirdilər. Bu müraciət yerli camaatın ona göstərdiyi hörmət-izzətin nişanəsi idi. Səni tanıyan və tanımayan insanların doğması olmaq, "əmilik mərtəbəsi" nə qalxmaq hər kəsə nəsib olan iş deyildir. Bu çağırış, müraciət həm də böyük məsuliyyət idi. Bu "əmi" kəlməsi Əhməd Ağdamskiye görə, xalqının ona rəva bildiyi ən yüksək mükafat idi. Xoşbəxtlikdən Əhməd Ağdamski hamının "əmi"si, doğması olmağı bacardı. Və ağdaşlılar o dünyasını dəyişdikdən sonra da onu "Əhməd əmi" deyərək yad etdilər və edirlər.

Bir tarzən kimi də Əhməd Ağdamskinin fərdi dəstxəti olub. Onun tarının sədasına bircə dəfə qulaq asan unuda bilməzmiş. Əhməd Ağdamskinin çalğısı, üzünü görməsən belə, ilk mizrabdan, musiqi cümləsindən tanınırmış. Üzeyir bəy də xalası oğlunun tar çalmağını çox bəyənirmiş. Yazıçı-jurnalist Xeyrəddin Qocanın atası Sayəddin müəllimlə bağlı xatirəsində belə bir məqam var: *"Mən ziyalı ailəsində böyümüşəm. Atam Azərbaycan ədəbiyyatı və dilini mükəmməl tədris etməklə yanaşı, Əməkdar incəsənət xadimi Əhməd Ağdamskidən tar dərsi də alıb, həm də onunla dost olub. Atam evdə tez-tez Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri, elm və mədəniyyət xadimləri, şair və yazıçıları haqqında danışardı. Onun söhbətlərindən çox şey əxz eləmişəm. Üzeyir Hacıbəyli ilə bağlı maraqlı bir xatirə yaxşı yadımdadır. Atam konservatoriyada böyük bəstəkarə tardan imtahan verib. Adətən, imtahan zamanı tələbənin musiqi istedadını yoxlamaq üçün kiçik bir parça ifa etməsi kifayət olur. Ancaq Üzeyir Hacıbəyli onun ifasını sona kimi dinləyib və axırda deyib: "Bu, Əhmədin barmaqlarıdır". Halbuki atam Əhməd Ağdamskinin tələbəsi olduğunu əvvəldən bildirməyibmiş..."*⁶⁹

⁶⁸ F.Sadıqov. "Əhməd Ağdamski", "Kommunist" qəzeti, 15 fevral 1944-cü il

⁶⁹ Bax: "525-ci qəzet", 28 yanvar 2010-cu il

* * *

**Ə. Ağdamski (yuxarıda 1-ci)
dostları ilə.**

Aşağıda, sonuncu Əfrasiyab Bədəlbəyli

Əhməd Ağdamski xanəndə Veyis Hacıyevlə (1900-1988) sənət dostluğu edirdi. O hətta 1935-ci ilin oktyabrında Veyis Hacıyevi Müdafiə evində (indiki filarmoniya - M.Ç) tarda müşayiət etmişdi. Əhməd Ağdamski öz gənc həmkarına bilmədiklərini öyrədir, dəyərli məsləhətlərini ondan əsirgəməirdi. Yaxşı ki, sağlığında Azərbaycan radiosunda hər həftə səslənən "Axşam görüşləri"nin müəllifi və aparıcısı R.Hüseynov 1983-cü ildə 83 yaşlı Veyis Hacıyevlə görüşmüş, onun Əhməd Ağdamski ilə bağlı xatirəsini qələmə almışdır. Xəyalımda 83 yaşlı Veyis Hacıyev mikrafon önündədir: "Əhməd gözəl sənətkar idi, buna söz yoxdur. Ancaq bundan əlavə, əsl ağsaqqal, dünyagörmüş adam idi. Bir dəfə onunla Şəkiyə toya getmişdik. Bunlarda bir adət varmış, mənim xəbərim yox. Dəstgahı oxudum qurtardım. Az keçmiş, sərpayı gəldi ki, bəs "ha indi bir qonağımız da gəldi. Dəstgahı təzədən başla". Oxudum. Yenə az sonra sərpayı gəldi: "Ha indi bir qonağımız da gəldi, təzədən başla". Doğrusu, bərk əsəbiləşdim. Sərt cavab

vermək istəyirdim. Əhməd məni sakitləşdirdi: "Veyis, bunlarda adətdir. Musa Şuşinski danışır mənə. O da bizim kimi Şəkiyə toya gəlibmiş. Bir deyirlər oxuyur, iki deyirlər oxuyur, axırda dözmür. Qavalını qoyur yerə ki, balam, nə "ha indi bir qonağımız da gəldi" salmışınız? Bəyəm, sizin qonaqlar bilmir toy haçandır? Deyin vaxtında gəlsinlər da".

Əhməd bunu danışdı, həm kefim duruldu, həm də toya qanqaralıq düşmədi.

Əhməd Ağdamskinin mənə bir vəsiyyəti də yadigar qalıb. Onun bu sözündən sonra toya, məclisə gedəndə nə qədər ləziz yeməklər gətirsələr də, dilimə vurmurdum, birçə kasa qatıq istəyirdim. Bunun da öz tarixi var. Bir dəfə Əhmədlə toya getmişdik. Çalib-oxumaqdan qabaq bizə plov gətirdilər ki, yeyin, yorğunsunuz, uzaq yoldan gəlmisiniz. Əhməd boşqabı çəkdi qabağına, mənə də dedi ki, sən yemə. Söz toxundu mənə: "Niyə, qardaş, mən adam deyiləm? İkimiz də eyni yolu gəlməmişik?" - "Adam olmağına adamsan, o da düzdü ki, ikimiz də eyni yolu gəlməmişik. Ancaq sən xanəndəsən, oxuyacaqsan. Mənə nə var ki, mən tar çalacağam, barmaqlarım işləyəcək. Səninə boğazın işləyəcək. Düyü soyuqluq gətirən şeydir. Yeyərsən, səsine təsir eləyər, biabır

olarsan. Gəncəli Əsgər vardı - xanəndə. Gedir toya, o ki var yeyir aşdan. Sonra ha istəyir oxuya, səs çıxmır. Soruşurlar: "Noldu bəs?" Deyir: "Heç əşi, səsim qaldı aşın altında".⁷⁰

Əhməd Ağdamski həm mahir tarzən, həm də muğamlarımızı incəliyinə qədər bilən ustad xanəndə idi, sadəcə oxumurdu. Çünki astma xəstəliyi vardı. İndi səsi olan tarzənin xanəndə müşayiət etməsinin nə demək olduğunu, yəqin ki, duyduunuz. Tar çala-çala, müşayiət edə-edə ürayində oxuyan tarzəni...

Bakıdan Ağdaşa qastrola, ya el şənliyinə gələn elə bir sənətkar yoxdur ki, Əhməd Ağdamskinin qonağı olmasın. Seyid Şuşinski, Xan Şuşinski, Əhməd Bakıxanov, Cahan Talışinskaya, Yavər Kələntərli, Xanımbacı Həmidova (ona, sadəcə, Xanbacı deyirdilər, Mahnı və Rəqs Ansamblının solisti idi) onun evinin əziz qonaqlarıydılar.

Xalq artisti Həbil Əliyev də balaca olanda məhz Əhməd Ağdamskinin tarının səsinə bənd olaraq musiqi məktəbinə getmişdi. Mən vaxtilə Həbil Əliyevə həsr etdiyim essədə o günləri belə təsvir etmişdim...

Günlərin bir günü Həbilgilə bir kişi köçdü, onlarda kirayənişin qalacaqdı. Bir neçə gündən sonra bu kişinin otağından tar səsi gəldi, həzin zümzümələr eşidildi. Deyirdilər ki, bu kişi Əhməd bəy Ağdamskidir. Hə, Leylini, Əslini, Gülçöhrəni, Gülnazı oynayan kişi! Ağdaş musiqi məktəbində müəllim işləyir, özünün də gözəl səsi var, gözəl də tar çalır.

Ağdaşda səsi olan, tar çalan, kamança çalan Mustafa kişinin həyətinə ayaq açmışdı. Əhməd bəyin kirayədə yaşadığı otaqdan həmişə çalib-oxumaq səsi gəlirdi. Altı yaşlı Həbili bu səslər artıq özünə əsir etmişdi. O da musiqi məktəbində oxumaq, musiqi alətlərindən birində çalmaq istəyirdi. Oğlunun bu istəyini ilk duyan Nisə xanım oldu. Nisə xanım Əhməd bəylə də məsləhətləşdi və bir gün Həbili də götürüb musiqi məktəbinə getdi. Onda Həbilin altı yaşı vardı. Məktəbin direktoru Bilal müəllim əvvəl Həbili yaşına görə məktəbə götürmək istəmirdi, amma sonra Nisə xanımın, balaca Həbilin qəlbinə qırmaq istəmədi. Həbil əvvəl tar sinfinə getdi, ancaq zəif olduğundan tarı saatlarla sinəsi üstündə saxlamağa gücü çatmadı, ona kamança çalmağı məsləhət bildilər".⁷¹

Həbil sonralar məşhur kamançaçı olanda deyirdi: "Mənim sənət aləminə gəlməyimdə iki xeyirxahım olub. Onlardan biri Əhməd bəy Ağdamski, o biri isə anamdır. Əhməd bəy Ağdamski mənə sənətin nə olduğunu anlatdı, anam isə məndə sənətə məhəbbət yaratdı".

Həbil Əliyev də musiqi məktəbini qurtarıb püxtələşəndən sonra hərdən Əhməd Ağdamski ilə toylara gedərdi. Həbil Əliyev çox illər sonra Əhməd Ağdamski ilə bağlı belə bir xatirə də danışdı: "Demək olar ki, artıq Ağdaş rayonunda bir kamançaçalan kimi tanınmışdım. Əhməd əmi və xanəndə Veyis ilə el şənliklərinə də gedərdik. Bütün ağdaşlılar onu çox sevərdilər. Əhməd əmi xoşxasiyyət olmaqla bərabər, zarafatı da çox sevərdi. Həm də yeri gələndə çox ciddi adam olurdu. Biz hərdən toy sahibinin xahişi ilə Bakıdan bir qız müğənni dəvət edib dəstəməzə qoşardıq. Günlərin birində Əhməd müəllim mənə bir məktub verib dedi: "Həbil, təcili get Bakıya, muskomediyanın müdiri Şəmsi Bədəlbəyli tap, bu məktubu ver ona". Mən onun dediyi kimi etdim. Axşam Şəmsi müəllim müğənni Xanbacını mənimlə Ağdaşa göndərdi. Toy başladı, məclisin şirin vaxtı idi, şəhər naçalniki kefli vəziyyətdə bizə yaxınlaşıb barmağı ilə Xanbacını çağırırdı ki, "bura gəl". Əhməd əmi bunu gören kimi

⁷⁰ R. Hüseynov. *Min ikinci gecə. B.*, "İşıq", 1988, səh. 86

⁷¹ M. Çəmənli. *Sənət hekayələri. B.*, "Aspoliqraf", 2014, səh. 437-438.

⁷² Ü. Məmmədova. "Milli operamızın ilk Leylisi kim olub?". "Musiqi dünyası" jurnalı, 2000-ci il, N.1(2)

çalmağı saxlayıb mədəni surətdə: “Naçalnik, nə istəyirsən?” - dedi. Naçalnik: “Heç, ona bir sözüm var idi”, - deyə cavab verdi. Əhməd əmi təmkinlə dedi: “Sözünü o vaxta qədər saxla ki, mən onu Bakıya göndərim, sonra gedib orada tapa bilsən, deyərsən”. Naçalnik Ağakərim: “Baş üstə, Əhməd əmi”, - deyib gedib öz yerində əyləşdi”.⁷²

Bu kiçik xatirə Əhməd Ağdamskinin əsl bir azərbaycanlı kişisinə məxsus mərdanəliyindən xəbər verir.

* * *

Əhməd Ağdamski 34 il sovet sisteminə yaşadı. Çox işlərin, dürlü-dürlü hadisələrin şahidi oldu. 37-nin bəlalarını da gördü, Böyük Vətən müharibəsinin məşəqqətli günlərini də. Ön cəbhəyə yola salınan Ağdaşlı gənclər onun dərs hissə müdiri olduğu musiqi məktəbinin həyətindən yola salınırdı. Cəbhəyə gedənlər arasında onun şagirdləri də vardı. Onlardan qayıdanlar da oldu, cəbhələrdə həlak olanlar da. Ən ağırlısı bir vaxt tar çalmaq öyrətdiyi gənclərin başqa bir əzasının deyil, bir vaxt mizrab tutan əlinin, yaxud barmağının şikəst olmasını görmək idi. Bir müəllim-vətəndaş olaraq belə ağır dərdlərə dözmək heç də asan deyildi.

Əhməd Ağdamskinin bütün həyatı boyu ən yaxın həmdəmi, sirdaşı sədəfli tarı idi. O, saatlarla tarı ilə baş-başa qalır, muğamdan muğama keçirdi. Belə anlarda buxağının xəfifcə titrədiyini də görmək olardı. Belə anlarda ancaq yaxınları, doğmaları bilirdi ki, Əhməd bəy indi ürəyində oxuyur. Məcnunun, Leylinin, Kərəmin, Əslinin... hansısa sözünü xəyalında canlandırır. Beləcə, tarını çala-çala, ürəyində oxuya-oxuya bütün həyatı, itirdiyi doğmaları, əzizləri, mühacirətdə yaşayan məsləkdaşları, cəbhələrdə canından keçən şagirdləri, oynadığı rollar, oyundaşları bir-bir gəlib gözləri önündən keçirdi. Baxmayaraq 70 yaşı bu yaxınlarda tamam olmuşdu, amma elə sanırdı ki, əsrə bərabər illər yaşayıb.

Ən unudulmaz, sevincli yaşantıları övladlarının dünyaya gələn günləri olmuşdu. Gözünün ilki Cəmilə idi, 1926-cı ildə Ağdamda doğulmuşdu. Övladlarının toyunu görməsə də, Cəmilənin Tibb İnstitutunu bitirib Ağdaş xəstəxanasına həkim gəlməsinin sevincini yaşamışdı. Yox, övladları sarıdan gileylənməyə əsası yox idi. İkinci övladı Kamilə ADU-nun şərqsünaslıq fakültəsində oxuyurdu. Gör günlər nə tez gəlib keçir?! Kamilənin dünyaya gəldiyi gün elə bil dünən olmuşdu. Onda hələ Ağdaşa köçməmişdilər, Ağdamda yaşayırdılar. 1929-cu il idi. Naşükür olmağa haqqı yoxdu. Allahın kölgəsi üstündə olmuşdu həmişə. Kamilədən iki il sonra oğlu dünyaya gəldi, adını Məmməd qoydu. O da Neft İnstitutunda oxuyurdu. Sonbeşiyi Telman 1936-cı ildə Ağdaşda doğulmuşdu. Tələbədi, Azərbaycan Dövlət Universitetinin Kimya fakültəsində oxuyurdu. Gileylənməyə haqqı yox idi...

Bax bu fikirləri ağılından keçirdiyi o günlər - 1954-cü ilin mart ayı ona düşmədi. Ağrıları şiddətləndi. Ağrının isə şəriki yoxdu, gerek əziyyətini təkbəşinə çəkəsən.

Novruz bayramının axşamı tarını istədi. Dərhal gətirdilər. Doğma balası kimi sinəsinə sıxdı. “Segah” çalmaq istəyirdi. Uzaqdan, çox uzaqdn, 1908-ci il 22 aprel gecəsindən qulağına oxumaq səsi gəlirdi. İlk dəfə məhz həmin gecə Leyli rolunda səhnəyə çıxmışdı. İndi o gecə olduğu kimi, bütün həyəcanları ilə illərin arxasından qanadlanıb gəlmişdi gözləri önünə. Titrək barmağının arasında tutduğu mizrabı tarın simlərinə toxundurmaq istədi, bacarmadı... Səhnədə idi, Leylinin son sözlərini oxuyurdu:

***Xoşdur nə qədər əyləsə yarım cəfa mənə,
Ta kim, rəqib söyləməsin bivəfa mənə.***

***Sənsiz diyari-hicridə sərgəşdə qalmışam,
Vəslin ümidi, billah olur zəhnüma mənə.***

...Martın otuzunda halı daha da pisləşdi. Bakıda oxuyan tələbə övladlarına xəbər göndərdilər. Amma bundan da xəbəri olmadı. Qəribədir, son nəfəsində böyük qardaşı Bədəl bəyi, sonra əmisi oğlu Muxtarı andı. Ömrün son gecəsi ağır keçdi. Çox ağır...

Aprel ayının 1-də Azərbaycan səhnəsinin ən fədakar aktyoru, Əməkdar incəsənət xadimi (1943) Əhməd Ağdamski gözlərini əbədi yumdu. Dünyaya qışın şaxtalı gecəsində gəlmişdi, amma baharın ilk günündə bizi tərk etdi.

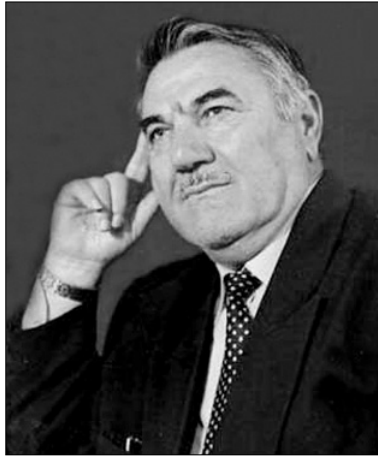
Övladları həyətə girəndə artıq gec idi. Ataları vəfat etmişdi. Ağdaşlıların həmişə "Əhməd əmi" deyə hörmət etdikləri Əhməd Ağdamskinin cənazəsini Ağdaşda torpağa tapşırdılar.

Onun vəfatı xəbəri, təbii ki, Bakıdakı qohumlarına, qardaşı uşaqlarına da gəlib-çatmışdı. Bu acı xəbəri qəzet vasitəsi ilə qohum-qonşuya yetirənlər isə Bədəl bəyin övladları olmuşdu. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin 3 aprel 1954-cü il tarixli nömrəsində belə bir bildiriş verilmişdi: *"Əfrasiyab və Şəmsi Bədəlbəyli opera səhnəsinin qocaman artisti, Əməkdar incəsənət xadimi Əhməd Ağdamskinin ağır xəstəlikdən sonra Ağdaş şəhərində vəfat etdiyini dərin hüznə öz qohumlarına və tanışlarına bildirirlər"*. Vəssalam!

Təəssüf ki, bu qəzetin səhifələrində, kiçik də olsa, nekroloqa rast gəlmədim. İllər sonra da olsa, Əhməd Ağdamskiye qarşı olan bu biganəlikdən dilxor oldum. Əhməd bəyin musiqili teatr sahəsindəki xidmətləri, pedaqoji fəaliyyəti, XX əsrin əvvəllərində göstərdiyi fədakarlıq, doğrudanmı, adi bir nekroloq qədər də olmayıb?! Zamanında əhəmiyyət verilməyən, illər sonra isə təəssüf doğuran bir hal! Halbuki bu nekroloq Əhməd bəyə yox, onun doğmalarına, tanışlarına, ən nəhayət, gələcək araşdırıcılarına gerek idi. Axı Əhməd Ağdamski adi bir adam deyildi, adını Azərbaycan mədəniyyəti tarixinə yazdıran səhnə fədaisi idi. Bu işlə məşğul olası adamlar unutmuşdular ki, Əhməd Ağdamski cismən bizi tərk etsə də, mənən bir səhnə fədaisi, opera tamaşalarında qadın rollarının ən mahir ifaçılarından biri kimi həmişə xalqımızla olacaqdır! Çünki onun adı əməlləri ilə əbədilik qazananların sırasındadır!

May-iyun, 2017-ci il

◆ Əşrəf Veysəllinin 80 yaşı

Əşrəf VEYSƏLLİ

TƏZADLAR DÜNYASI

Bir yanıм səhradır, bir yanıм bağıdır,
Elə bil təzadlar dünyasında yam.
İşıqlı-kölgəli,
qaralı-ağlı
Belə bir təzadlar dünyasında yam.

Nəğməsi bəstəkar bulaqlar olan
Daşları əlimlə qucaqlayıram.
Ölməz qəhrəmanı bu dağlar olan
Kitabı gözümlə varaqqlayıram.

Gülün zərifliyi, dağın şahlığı,
Nanə gözəllərin utancaqlığı
Fikrimi özüylə çəkib aparır.
Hər ulduz çiçəkdə bir odlu baxış,
Gözəllik önündə əriyərək qış
Dərənin dibində şivən qoparır.

Qartal qanadına qalxıb, süzürəm,
Lalə göllərinə düşüb, üzürəm.
Bulaq nəğməsində, çay səındəyəm,
Güllərin cazibə qüvvəsindəyəm.
Yetim bənövşənin kollu, tikanlı,
Dərəli, təpəli ölkəsindəyəm.
Təbiət, korsanmı, dönüb baxsana,

Səndə bu haqsızlıq, bu günah nədir?!
Çayırılar yol tapıb bağa, bostana,
Bənövşə hələ də kol dibindədir.

Hanı gözətçisi bu çiçəkliyin,
Neyləyim, diliniz laldı, a dağlar.
Qaraquş şığıyıb sona kəkliyi
İlan yuvasına saldı, a dağlar...

Dayan, hökm eləmə,
Dayan, tələsmə,
Çöllərin üstündən yel kimi əsmə.
Hər ot bir libasda,
Hər gül bir donda,
Güllər təbiətin qız balasıdır.

Axı, qızıl gül də, qaratikan da
Bu ana torpağın öz balasıdır.
Burda hər çiçəyin, hər gülün üstə-
Nidanın, nöqtənin, vergülün üstə
Təbiət şairək, bəlkə, yanıbdır,
Qırma təbiətin inamını sən.
Güllər gör necə də nizamlanıbdır,
Pozma bu güllərin nizamını sən.

Qərq ol bu gülşənin ətrinə, könlüm,
Dəymə təbiətin xətrinə, könlüm.

Ovcunda qaldırıb hər gün bir çıraq,
Bu ana torpağa nur calayıbdır.
Mələyə-mələyə bir quzu bulaq
Vəhşi qayaları parçalayıbdır.

Zəriflik yurd salıb qayada, daşda,
Dağlar gül ətrindən xumarlanıbdır.
Qəzəb yumruğuyla vurulan daş da
Qayğı sığahıyla tumarlanıbdır.

Dərəni məst edib yarpız iyindən,
Düzləri mindirib yaraşığa o.
Bəlkə də, istedad vermədiyindən,
Fərasət veribdir sarmaşığa o.
Baxıb qılıncları oynaşan göyə,
Palıdsız qoymayıb bir meşəni də.
Kollar kolluğundan bezməsin deyə,
Yanında bitirib bənövşəni də.

Hər bağın, bağçanın yanıb oduna,
Hər ota, çiçəyə bir cür dad verib.

Daşda bitdiyindən,
kəklikotuna
Gözəl ətir verib, istedad verib...

Qarış bu güllərin ətrinə, könlüm,
Dəymə təbiətin xətrinə, könlüm!..

TƏNDİR

Göyün ulduzları köksünə axar,
Yanıb qızarılanda yaşayardı o.
Söndümü,
Döyüşdən təzəcə çıxan
Bir top lüləsinə oxşayardı o.

Elə ki gözüne anam su çilər,
Onun dövrəsində əli gəzinər -
Üstü yumurtalı çörəkləriylə
Dönərdi kəhraba xəzinəsinə.

Bayram eləyərdik o yanan günü,
Aclıq qorxuları odda bişərdi.
Bəlkə də, yadına bir döyüşçünün
Qızıl zəmilərin ətri düşərdi.

Təndir - gözdə işıq, qolda tutardı,
41-dən 45-ə az yanardı o.
Çox zaman bizimlə birgə yatardı,
Anam oyadanda oyanardı o.

Yaxın həmdəm idi, dost idi bizə,
Bir az da işsizlik yormuşdu onu.
Torpağa-yaşayış vərəqəmizə
Anam möhür kimi vurmuşdu onu.

Döyər qapımızı min yol ehtiyac,
Aclıq dönə-dönə yoxlardı bizi.
Təndir bir qarnı tox, bir qarnı da ac
Qızara-qızara saxlardı bizi.

Odda ütə-ütə kirpiklərini
Dünyanın qeydində qalardı anam.
Elə bil Vətənin beş əsgərini
Əjdaha ağzından alardı anam.

Xırda kişilərdik o zaman biz də,
Sevinci anlayar, dərdi duyardıq.
Qılçıq da görəndə yolda, ya rizdə
Öpüb gözümüzün üstə qoyardıq...

O vaxt fikirliydi bu göy də, yer də,
O vaxt fikirliydi bu qaya, bu daş.
Dünyanın gərdişi, heç kəsi bir də
Çörəklə çəkməsin imtahana kaş!

ÖZÜMDƏN ÖZÜMƏ

Biz az solğunlaşıb sənət gülzarım,
Eh, onu göyərtmək bir da çətindir.
Bu, mənim özümdən giley-güzarım,
Bu mənim özümə şikayətimdir.

Hələ nə qədər ki, kül olmamışdım,
Bir zərif işığa can atmalıydım.
Qələmə dost olan bu əllərimlə
Sözlərin ömrünü uzatmalıydım.

Halal zəhmətimlə, alın tərilmə,
Bir ürək qoruyub yaşatmalıydım.
Sözə keşik çəkən kirpiklərimlə
Sübhün dan yerini qanatmalıydım...

Nə oldu, görəsən, harda qaldı bəs
O arzu, o istək, o qaynar həvəs?!
Bu dünya elə bil başıma dardı -
Qəm mizrab çaldımı könül tarımda?

Ömrümün cəsarət günəşi vardı,
Batdımı ətalət buludlarında?!
Hardasa üzümə güldülər mənim,
Hardasa qəlbimi oda atdılar,
Bada verdilərmi istəklərimi?
Yoxsa bal arısı bildilər məni -
Başımı şəkərə, qəndə qatdılar,
Aldılar əlimdən çiçəklərimi?..

Çox sözün ovsarı çıxıb əlimdən,
Sanmışam hamının yanar şamıyam.
Çox zaman ev üzü görməmişəm mən,
Elə bilmişəm ki, el adamıyam.

Bəzən arxa bilib dost-tanış məni,
Bəzən onlar üçün ömrüm at çapıb.
Heç özüm-özümü tapmamış, məni
Kələfi dolaşmış talelər tapıb.
Yaxşılıq etmişəm guya hamıya,
Elə bilmişəm ki, el adamıyam.

Öz yolum, cığırım çıxıb əlimdən,
Düşmüşəm bəd yolun izinə, bəlkə?

Birinə yaxşılıq etməyimlə mən
Pislik eləmişəm yüzünə, bəlkə?

Çox vaxt evdəki də vurmayıb üzə,
Dilə gətirməyib olub-keçəni.
Növbəylə dırmaşib pəncərəmizə,
Körpə dəcəllərim gözləyib məni.

Bilməmişəm harda açılıb səhər,
Bilməmişəm harda düşübdür axşam.
Dərdini söyləyib mənə bir nəfər,
Elə bilmişəm ki, el adamıyam.

Əlim ürəyimdə, ömrüm köçündə,
Qəlbim çoxlarının dərdini çəkmiş.
Ancaq el adamı olmaq üçün də
Bir az ev adamı olmaq gərəkmiş.

YAXŞI Kİ

Qoy sənin başına dolanım, Allah,
Olmasın yanında yalanım, Allah.
Şeirdir olanım-qalanım, Allah,
Sən məni nə üçün şair yaratdın?

Əsən küləklərin dərs deyirdimi,
Çəkdiyim ağrılar dərs deyildimi?
Öz dərdim özümə bəs deyildimi,
Sən məni nə üçün şair yaratdın?

Qızmar səhralarda əsən mehəm mən,
Güldə şəbnəməmsə, otda şəhəm mən,
Sanki bu dünyaya cavabdehəm mən,
Sən məni nə üçün şair yaratdın?

Gərək bir qanadlı quş yaradaydın,
Əngin səmalara tuş yaradaydın.
Ya da ki, bir qara daş yaradaydın,
Sən məni nə üçün şair yaratdın?

Qoruya bildimmi özümü yaddan,
Nəfsimi ləzzətdən, ağzımı daddan?
Çıxartdım oğlumu, qızımı yaddan,
Sən məni nə üçün şair yaratdın?

Qarış bu torpağa diril dən kimi,
Hörük sünbüllərə hörül dən kimi.
Dirilləm hər sözü dirildən kimi,
Yaxşı ki, sən məni şair yaratdın!

Gül kimi bitiridin daşda bu ömrü,
Tapşırdın bir dəli eşqə bu ömrü.
Yaşaya bilməzdim başqa bir ömrü,
Yaxşı ki sən məni şair yaratdın!

GƏLIBDİR

Yamacların istəkləri dillənib,
Zirvələrin ağ dumanı tüllənib.
Təbiətin duyğuları güllənib
Ürəklərə axan vaxtı gəlibdir.

Qızıl donlu, toy büsatlı günəşin,
Üzü gülər, qəlbi odlu günəşin,
Övladları səhər adlı günəşin
Zülmətləri boğan vaxtı gəlibdir.

İsaq-Musaq quşlarının haylaşan,
Dərələrin yallı gedib qaynaşan,
Göy üzündə şimşəklərin oynaşan,
Şaqqıldayıb çaxan vaxtı gəlibdir.

Sularında yuyunduqca nəzərim,
Ürəyimdə ocaq çatar sözlərim.
Dan yerini bir gül kimi Xəzərim
Yaxasına taxan vaxtı gəlibdir.

Ürəyində eşqi coşub onun da,
Od qaynayır suların da qanında.
Arzumuzun novruzgülü donunda
Qar altından qalxan vaxtı gəlibdir.

Sinəmizdə istək yanıb sızladı,
Qırılmazmı bu həsrətin buzları.
Yaşımızı əzbərləyib qızların
Başımıza qaxan vaxtı gəlibdir.

Hara baxsan eyni dünya, eyni qəm,
Mən sevgisiz bir ürəyi neynirəm.
Gözəllərin od geyinib əyninə,
Evimizi yıxan vaxtı gəlibdir.

Onu hər gün, onu hər an gözlədim,
Gözlərimdən olanacan gözlədim.
O insafsız niyə mənim gözlərim
Qorasını sıxan vaxtı gəlibdir?

Mənim bütün fəsillərim qış olub,
Harda dərd var, ürəyimə tuş olub.

Bahara bax - fürsətin bir quş olub
Əllərimdən çıxan vaxtı gəlibdir.

Hər baxışla baxışmayan könlümün,
Ev-eşiyə yığışmayan könlümün,
Bu dünyaya sığışmayan könlümün
Dörd divara sığan vaxtı gəlibdir.

NƏVƏLƏR

Dözəsən hər cürə kələklərinə,
Heç vaxt bezdirməyə nəvələr səni.
Elə girəsən ki ürəklərinə,
Təzə oyuncaqtək sevələr səni.

Həlim bir istilik keçə canına,
Qolunu qaldırıb uça yanına.
Oxşada nağıllar qəhrəmanına,
Gah cırtıdan, gah da ki div edə səni.

Hər kəsin özünün oyuncaqları,
Öz boyunbağısı, öz muncuqları...
Gülüb, göz qaytara göz muncuqları,
Çəkə diqqətini şəvələr sənin.

Coşalar, çaşalar, "qatıq"layalar,
Evin sirlərini açıqlayalar.
Yuxuya gedəsən, qıdıqlayalar,
Əzib, tapdalayıb ovalar səni.

Qaçıb gizlənələr, sən axtarasan ,
Bir səmt arayasan, yön axtarasan.
Qışın oğlan çağı dən axtarasan,
Cəlb edə meşədə yuvalar səni.

Bir az gec görəndə istilənəsən,
Ayna gözlərində güzgülənəsən.
Gah burda yanasan, tüstülənəsən,
Gah orda bezdirə havalar səni.

Düşəsən günlərin xoş vaxtlarına,
Nağıl tək girəsən boş vaxtlarına.
Baxmayıb yaşıyın qış vaxtlarına,
Qatıb qabağına qovalar səni.

KƏNDİMİN İŞĞAL GÜNÜ

Qara kəhriz qara günə qalıbmı,
Susuzluqdan solan olub yanında.

Zəncirində qaxac olub itimiz,
Yurd-yuvamız talan olub yanında.

Qollarında nə güc qalıb, nə təpər,
Yağan yağış yanan kəndə su səpər.
Niyə ölüb yerə girmir bu çəpər,
Gör nə qədər ölən olub yanında?!

Hansı namərd rüxsət verib o gecə,
Yağlara fürsət verib o gecə.
Tanrım bizə bir dərd verib o gecə,
Bütün dərdlər yalan olub yanında.

YAŞADIM

Dünyaya gəlib yaşadım,
Ağlayıb-gülüb yaşadım.
Mən yaşayıb ölmədim ki,
Mən hər gün ölüb yaşadım.

Qeydimə qalan gözəlin,
Dərdlərə salan gözəlin,
Canımı alan gözəlin
Qadasın alıb yaşadım.

Boşlamalı dünya deyil,
Xoşlamalı dünya deyil,
Yaşamalı dünya deyil,
Üzümə salıb yaşadım.

ADINA YARAŞAN SÖZ AXTARARDIM

Bir zaman mən sənə şəkk eyləmişdim,
Nə varmış dünyada qadından gözəl?!
Adını qəlbimə həkk eyləmişdim,
Sən məni çıxartdın yadından, gözəl.

Köksümdə ilk eşqin odu qalmayıb,
Ünvanı qalmayıb, adı qalmayıb.
Ağzımda heç nəyin dadı qalmayıb
O ilk məhəbbətin dadından gözəl.

Bu da köhnə saçlar..., bu da köhnə dən,
Bizə nə qalıbsa qalıb köhnədən.
Üşüyən bir qəlbi nə isidər, nə
Sevən bir ürəyin odundan gözəl?!

Qışda da çöhrəndə yaz axtarardım ,
Gözümə düz baxan göz axtarardım...
Adına yaraşan söz axtarardım,
Sözmü var dünyada adından gözəl?!

ÇIXDI QARŞIMA

*"İnsanlığa şərəf verən Türk
millətinin düşməni olmaq insanlığa
düşmən olmaqdır".*

Fransız yazıçı-Alfonse De Lamartin

Ulduz kimi səpələnib hər yana,
Hara getdim elim çıxdı qarşıma.
Baş götürüb zülümlərdən qaçırdım,
Hər addımda zülüm çıxdı qarşıma.

Araz kəsdi, Xəzər kəsdi yolumu,
Gömrük kəsdi, hasar kəsdi yolumu.
Neçə-neçə məzar kəsdi yolumu,
Öz ayağım, əlim çıxdı qarşıma.

Ədalətin keşiyində dayanan,
Türkü gördüm üz tutdumsa hayana.
Günçixandan, günbatandan o yana,
Yollaşmayan yolum çıxdı qarşıma.

"Gəlincik"dən "Anapa"ya yol açdım,
"Yenisu"dan "Albeni"yə qol açdım.
Gah Sibirdə, gah Altayda dolaşdım,
"Bəygöl" kimi gölüm çıxdı qarşıma.

Unudulmuş bucaqlara uçundum,
Mərhəmətsiz qucaqlara uçundum,
Söndürülmüş ocaqlara uçundum,
Öz kösöyüm, külüm çıxdı qarşıma.

Sınaq yolu, dərs yoludu bu yollar,
Türkün müqəddəs yoludu bu yollar.
Əcəl olub, kəs yolumu bu yolda,
Demərəm ki, ölüm çıxdı qarşıma.

GECƏYƏ QAR YAĞDI

Yağdı gecələrə qar yığın-yığın,
Torpağın ağappaq nəğməsi yağdı.
Qaynar uşaqlığın, şən cavanlığın
Qartopu oynamaq həvəsi yağdı.

Bir bölük sevinci - bir bölük qarı,
Budaqlar havada tutub saxladı.
Tullayıb ciynindən qaranlıqları,
Ağaclar saçına ağ lent bağladı.

Hər bağı, bağcanı qucaqladı qış,
Hər tərəf göründü gümüşü kimi -
Məsum bir körpənin südə bulanmış
Təbəssümü kimi, gülüşü kimi.

Ağ fərəh geyindi əyninə hər yan,
Qar yağdı quraqlıq qorxularına.
Qar yağdı,
Qar yağdı
Bizdən nigaran
Kövrək anaların yuxularına.

Düşdü ortalığa buz sərhədləri,
Məşələr həsrətlə yollara baxdı...
Üç ay sevənlərin görüş vədləri
Qalıb qar altında darıxacaqdır...

Yox, yox, üfüqlərdən doğacaq səhər,
Qalxacaq yuxudan hər kənd, hər şəhər.
Addımlar yolları bəzəyəcəkdir.
Dümağ kağızlara bənzəyən yollar
Bir not dəftərinə bənzəyəcəkdir...

REDAKSİYADAN:

Bu qarışıq dünyada imzasını urvatda saxlaya bilən "az"lardan söz düşəndə Əsrəf Veysəllinin adı hörmətlə çəkilir. Az-az görünməyi az yazmağından deyil, özünə və sözünə dəyər verə bildiyindəndir. Onun şeirləri sadə, zəngin Azərbaycan dilinin gözəlliyini yaşadır. Şeirinin mətləbi də həyatın ağını-qarasını səbrlə ötürüb, dünyanın dərdlərinə diz qatlamayan müdrik düşüncənin mətləbi ilə doludur. Rüzgarın çeşid-çeşid ağrı - acısı onun şeirinin işığını sozalda bilməyib. Hər çətinliyi ləyaqətlə qarşılayıb yola sala bilən güclü insanlar kimi, Əsrəf Veysəllinin sözünün təpəri, arzularının üfüqləri Torpağın, Səmanın, Günəşin bağrından güc alır. Belə olmasaydı, yaşın səksəmində də şeiri - sözü, imzası gözlənilən, sevilən olmazdı.

Ağsaqqal şairimizin bu mart günlərində 80 yaşı tamam oldu. "Azərbaycan" jurnalının kollektivi görkəmli şairimizi ürəkdən təbrik edir. Canı sağlam olsun, sözü-şeiri zəfər təntənəsi saçsın. Doxsana doğru yol alan qarşıdakı illər Qarabağa aparən yollarında inadını inama, arzularını gerçəyə çevirsin.

Özü demiş, bundan belə də "Yanında yalanı olmasın, Allah!"

Zemfira MƏHƏRRƏMLİ

Sevgimi neylədin, Daşaltı dərəsi?

- Zirzəmiyə! Hamınız zirzəmiyə!

Şuşanın qədim tikililərinə düşmənlər "Qrad"ları tuşlananda qonşu Məhəmməd kişinin amiranə səsi məhəllə camaatını ayağa qaldırdı. Məscidin yanındakı köhnə binaların - vaxtilə bəy-xan mülkləri olmuş bu evlərin sakinləri bir göz qırpımında dar pillələrlə zirzəmiyə endi. Yaxşı ki bu qədim evlərin iri zirzəmiləri vardı. Şuşa əsilzadələri mülk tikdirəndə, yəqin ki, nələrisə nəzərə almışlar. Axı, erməni-müsəlman davası təzə məsələ deyildi.

Qolundan tutub iki cavanın güc-bəla ilə zirzəmiyə düşürdüyü yüz doqquz yaşlı, əsl qalalı (köhnə şuşalılara belə deyirlər) Fatma nənə nəfəsini dərib qonşulara dedi:

- Erməni diğaların fitnə-fəsadına mən şahidəm, a bala. Hələ Nikolay vaxtı ermənilər qırğınlar törədəndə 25-26 yaşım olardı. Müsəlman kəndlərinə od vurub yandırır, girov götürdüklərinə işgəncə verirdilər. Qonşumuz Heybətın belinə qaynar samovar şəlləmişdilər. İndiki kimi yadımdadı, samovarin lüləyini açıb isti suyu qolubağlı Yusifin boğazına axıtmış, neçə körpəni qaynar qazanlara atmışdılar.

Fatma nənə azca toxdadı, boğazını arıtlayıb:

- Bütün bunları gözlərimlə görmüşəm, - dedi. - Bu qoca, üzgün vaxtımda bir də görmək istəməzdim. Yaxşı heç nə yoxdu, bala. Dam-daşımızı vurub uçururlar, gör neçə nəfəri dəfn eləmişik. Əgər qaçaqaç düşsə, məni qoyub getməyin ha... Bu, sizdən axırıncı istəyimdi.

Dünyanın hər üzünü görmüş qarı ürəyini boşaldıb susdu. Sanki son vəsiyyətiydi söylədikləri. Əriyib lap yun çubuğuna dönsə də, hər şeyə rəğmən, hələ də həyat eşqi sönməmişdi.

Nəticəsi Gülər qarının arıq, sısqı çiyinlərini qucaqladı. Alnının qırıqlarına, səyriyən üzünə, çuxura düşmüş, parıltısını itirmiş gözlərinə baxdı. Ayazıyıb soluxmuş yanaqlarından yaş süzülürdü. Gülər Fatma nənənin damarları çıxmış, codlaşmış əllərini tumarlayır, vaxtilə qulac-qulac saçlarının yerində indi gözə dəyən ağappaq, nazik tellərini sıgallayırdı.

Qonşular dağıdıcı zərbədən qurtulduğuna sevinir, qoltuqlarına vurub gətirdikləri mütəkkələri, xalça-palazı bir küncdən zirzəminin döşəməsinə sərir, bu müvəqqəti sığınacaqda yerbəyer olurdular. Süfrəsinin ruzisini, təknə-tabağının çörəyini, balası üçün bükduyü dürməyi gətirib paylaşan kim...

* * *

Gülər isə bir neçə gün öncə baş vermiş hadisənin hələ də təsiri altında idi. Ermənilər uzun illərdən bəri göz dikdikləri bu şəhərə yenə "Qrad" yağdırırdılar. Qaş qaralan kimi, düşmən artilleriyası meydan sulayır, işıq gələn hər yerə atır, şəhəri gülləbaran eləyirdi.

Gülərgilin ailəsi axşam süfrəsinə təzəcə cəm olmuşdu ki, mermilər gurlamağa başladı. Həmlələrin ardı-arası kəsilmirdi, sanki yerlə göy bir olmuşdu. "Qrad"ın zərbəsindən evin bir divarı tamamilə uçdu, daş-kəsək qalaqları süfrəyə töküldü. Qorxudan bənizi qaçmış, gözləri bərələ qalmış bacılar atalarının köməyi ilə zirzəmiyə endilər. Sabahkı gün bugünkündən daha pis gəlirdi və bu bəd günlər tərs kimi bir-birinə calanmışdı. Ermənilər xəlvət yerlərdə yaxaladıqları insanları əzab-əziyyətlə öldürürdülər. Qaladərəsində Rza adlı cavanı qanına qəltan eləmiş, Meşəlidə iki azərbaycanlı gənci qətlə yetirmişdilər. Gülərin qardaşı Ənvər və dostları itkin düşən cavanların eybəcər hala salınıb ağacdən asılmış meyitlərini meşənin dərinliyindən tapmışdılar.

Şuşanın canında təpər, qolunda qüvvət olan başıpaqılları artıq şəhərin girəcəyində, Qalanın ətrafında növbə ilə keşik çəkirdilər ki, erməni yaraqlıları gecə vaxtı dinc əhaliyə ziyan vurmasın. Az sonra Xankəndindən keçən Ağdam-Şuşa yolu tamamilə bağlandı, ümid yalnız vertolyotlara qaldı.

Gülər daha nələri xatırlamadı o gecə?! Fikirləri onu gah dağa, gah arana aparır, xəyal köhləni dördnala çapırdı. Düşünürdü ki, qanlı-qadalı 1990-cı il bütün ağrı-acısıyla şuşalıların da həyatında ağır izlər qoyub. Ermənilər Ağdamdan Şuşaya uçan vertolyotu vurmuş, insan tələfatı ürəklərə dağ çəkmişdi. Gülərgilin ailəsi də doğmalarını itirmişdi. Xərçəng xəstəliyindən əziyyət çəkən anası Təhminənin Laçından keçərək ağır vəziyyətdə Bakıya aparılması, son nəfəsində övladlarının üzünü görmədən orada vəfat etməsi, "Günəşli" qəbiristanlığında dəfn olunması... bütün bunlar Gülərin qəlbinə göyüm-göyüm göynədirdi.

* * *

Atışmalar ara vermirdi. Gülərin təhsil aldığı Şuşa Pedaqoji İnstitutu da bu üzdən bağlanmış, dərslər kəsilmişdi. Heç olmasa dərse gedəndə istəkli Salehi görə bilirdi. Onların mehr-ülfəti ailə üzvlərinə də bəlli idi. Salehin anası oğlunun seçimini bəyənib, Gülərin evlərində gəlin olacağı günü arzulayırdı.

Gülərin gözəl çöhrəsi, xoş təbiəti, şirin dili, qonur gözlərində parlayan işıq Salehi çoxdan ovsunlamışdı. Fikri, xəyalı sevdiyi qızın yanında idi. Gülərsə günlərin birində hiss eləmişdi ki, qonşuluqda yaşayan ucaboylu, sarışın oğlanın odlu baxışları onu yandırır-yaxır. Öz qəlbinin çırpıntılarından çox, onun ürək döyüntülərini eşidir.

Son günlər çox səbrsiz idi. Elə hey düşünürdü ki, kaş əsəbləri tarıma çəkən bu amansız müharibə olmayaydı! Gündən-günə alovlanan savaşın isə ucu-bucağı görünmürdü...

Saleh təhsilini başa vurmuşdu, polis idarəsində işləyir, silah yoldaşları ilə birgə erməni quldurlarına qarşı vuruşurdu. Cəlilli və Kərkicahan kəndlərinə basqınların qarşısının alınmasında da iştirak etmişdilər.

Təbiətin canlanan vədəsi, yaz çağı olsa da, bu qala şəhərinin başı üstündə xəzan yelləri əsirdi. Zümrüd rəngli bağların, yamacların növrəği pozulmuşdu. Yağı güllələri, qətlər, qarətlər bu şəhərin cah-cəlalını büsbütün dağıtmışdı. İsa bulağının gözündən qan damırdı. Cıdır düzündə şəhid məzarlığı göyərmişdi. Gülər də, Saleh də bu gerçəkliyi sövq-təbii duyur, itirilmiş yurd yerlərinə, elatı köç edən kəndlərə baxanda üşünürdü.

* * *

1992-ci ilin yanvarı çox sərt keçirdi. Qar, sazaq göz açmağa aman vermirdi. Şuşa yenə də ağır günlərin əsarətində tənhiyirdi. Şuşaya yaxın yerləşən Kosalar, Meşəli kəndləri işğal edilmişdi.

Yaxın vaxtlarda gözlənilən həlledici döyüşdən əvvəl Suşada böyükdən-küçüyə hamı yanvarın 25-26-da bizimkilərin Daşaltı kəndinin azad edilməsi üçün ermənilərin üzərinə hücumu keçəcəyindən danışdı. Həmin günlərdə Saleh Güllərlə görüşüb, ürəyini didib-parçalayan fikirlərini bölüşmək istəyirdi. Aralarında söhbət çox qısa oldu:

- Sabah döyüşə gedirəm. İstədim sənənlə görüşüb halallaşım.

- Halallaşım? Bu sözü elə deyirsən ki, az qalır ürəyim partlasın. - Güllərin səsi titrəyirdi: - Bəlkə, sən getməyəsən...

- Camaat qəfil basqınlardan, təxribatlardan cana doyub. Belə vəziyyət nə qədər davam edə bilər?! Bizim polis dəstəsi də hücum əməliyyatına qatılacaq. Getməməkdən söz ola bilməz!

Sonra da əlavə etdi:

- Pis olan odur ki, hərbi sirr xaincəsinə yayılır.

Saleh bu sözləri söyləyib susdu. Sevgilisinin əllərini ovcuna alıb dodaqlarına yaxınlaşdırdı, nəfəsi ilə isitdi. Baxışlarını Güllərin vurğunu olduğu iri, badamı gözlərindən çəkə bilmirdi.

Görəsən, bu ayrılıq anlarında nə düşünürdü? Savaşdan qalib çıxıb istəklisini bir də görə biləcəkdimi?..

Ayrılığın acısını duyan Güllərsə aram olmur, buludtək dolub-boşalırdı.

* * *

Ertəsi gün Saleh silah yoldaşlarına qoşulub ön xəttə yollanmışdı. Yenicə yaradılmış Milli Ordumuzun birinci taboru döyüş əməliyyatından əvvəl vertolyotlarla Şuşaya göndərilmişdi. Döyüşçülər qarlı havada düşmənin diqqətini cəlb etməmək üçün ağ xalat geymişdilər. Salehgilin polis dəstəsi, habelə Şuşanın özünümüdafiə dəstələri də Daşaltı əməliyyatında iştirak edirdi.

Döyüşə bələdçilik edən şəxsin səhlənkarlığı üzündən əməliyyat bir qədər gec başladı. Bələdçi taboru vaxtında aparıb lazımı yerə çatdırı bilməmişdi. Buna baxmayaraq, düşmənin canlı qüvvəsini, texnikasını məhv etmək üçün artilleriyamız bir an dayanmırdı.

Salehgilin döyüşçüləri də Daşaltıya Nəbilər kəndindən salınmışdı. Bu döyüş əməliyyatında Saleh yağlı mövqeyinə sərrast zərbələr endirir, cəhənnəmə vasil etdiyi erməni quldurları leş kimi yerə sərilirdi. Sonra isə o, düşmən pulemyotçusunu susdurub, qayaların arasında qalmış neçə silah yoldaşının mühasirədən çıxmasına yol açmışdı.

İllərlə donduran şaxta qılınc kimi kəsir, toran qovuşur, amansız döyüş səngimək bilmirdi. Yaralı dostlarının taleyi də onu rahat buraxmırdı. Yanaşı düşüb qalmış döyüşçüləri odun-alovun içindən çıxarmaq üçün kol-kosdan tutub qarın içi ilə üzəşəşəşəş diyirləndi.

Mərmə yağışı altında əyilib qaçırdı. Qıçı sərpşə də, inadından dönmür, bir dəstədə döyüşdü, ağır yaralanmış Əsədə tərəf sürünürdü. Onu çiyinə alıb qismən təhlükəsiz yerə-qayaların arasına çəkib gətirdi. Bir neçə patronunu silah dostuna verdi. Yaradonmuş su qabını Əsədin od tutub yanan dodaqlarına yaxınlaşdırdı. Qalan üç-dörd damcının dostunun təşnə ürəyinə sərinlik çiləyəcəyini düşünürdü bu anda.

Sonra qayanın arasından çıxdı. Ətraf meyitlərlə doluydu. Uğursuzluğun səbəblərini təfərrüatı ilə dərk etmək istəyirdi. Beynində dolaşan fikir bu idi ki,

niyə taktiki səhvlər, taborlar arasında rabitə əlaqəsinin olmaması üzündən pusquya düşən necə-necə əsgərimizi itirmişik. İtkilərin çox olması o demək idi ki, təxribat öz işini görüb.

Bir bölük mühasirəyə düşmüşdü. Elektrik stansiyasının yaxınlığında topla-rımız atəş açdı. Daşaltıya birinci düşən zirehli döyüş maşını isə minalanmış sahədən keçərkən partlayıb sıradan çıxmışdı. Kəndə daxil olmuş bir neçə tağım isə xeyli itki verərək geri çəkilmə bilmişdi.

Saleh isə xeyli qan itirmiş Süleymana tərəf irəliləyirdi. Onu sürüyə-sürüyə təhlükəli yerdən uzaqlaşdırmağa başladı. İlk baxışda, bəlkə də, asan görünən bu xeyirxahlıq onu ölümə üz-üzə qoymuşdu. Düşmənin snayperinin açdığı atəş Salehə tuşlandı. Yer-göy gözündə qaraldı. Qan itirdikcə gücdən düşür, sustalırdı. Gözlərini son dəfə açıb doğma yurdun səmasına və şəhid oğulların qanına bələnmiş Daşaltı dərəsinə baxdı. Həyatla vidalaşan Saleh sanki bütün bunları axırıncı dəfə gözlərinə köçürmək istəyirdi...

* * *

Salehin ölüm xəbərini eşidəndə Gülər donub qalmış, sanki daşa dönmüşdü. Ürəyi göynəsə də, ağlaya bilmirdi. Dağdan ağır dərdi, kədəri ilə baş-başa idi. Qəlbi yaralı, dərddən qovrulan Gülərin ağlına da gəlməzdə ki, bu, Salehin sonuncu savaşı olacaq və o, qanlı döyüş meydanından geri dönməyəcək. Hələ uşaqlıq çağlarından sevdiyi, çəməmindən gül-çiçək dərib tellərinə düzdüyü, büllur suları par-par parıldayan Çətir şəlaləli Daşaltı dərəsində istəkli düşməne qarşı son nəfəsinədək döyüşüb şəhid olmuşdu.

* * *

Gülərin atası onu və həyat yoldaşını itirmiş bacısını iki yaşlı oğlu Sadiqlə və Fatma qarıyla birgə Laçına gətirdi. Dörd ay Gülərin dayısıgildə yaşamalı oldular. Atası geri qayıtmışdı, qardaşı Ənvər isə Ramiz Qənbərovun taborunda döyüşürdü.

Ara bir az sakitləşəndə yenidən Şuşaya qayıtmışdılar. Əslində heç nə dəyişməmişdi. İndi evlərinin iri zirzəmisində qonşularla birgə daldalanıb bütün olub-keçənləri yaddaşında çözləyirdi... Dəmir qapının qəfil cırıltısı və qonşu Məhəmmədin zəhmli səsi onu bu üzüntülü xəyallarından ayırırdı:

- Düşmənin Şuşanın beş addımlığındadır, artıq şəhəri bombalayır, ay camaat! Qırxqızda və Kirsədə ağır döyüşlər gedir. Tez olun, arvad-uşağı şəhərdən çıxarıq!

* * *

...İnsanlar pərən-pərən düşür, yük maşınlarına yükləndikcə şuşalıların qürbət ömrü başlayırdı. Qaçacaqda Güləri qərribə hisslər bürümüş, kövrəlmişdi. Üzünü bacısına tutub:

- Sevil, Şuşaya yaxşı-yaxşı bax, bəlkə, bir də görə bilmədik...

Bacısı üzgün halətlə, amma hökmlə demişdi:

- Dilin qurusun, ay qız, nəhs danışma!

...Onlar çox çətinliklə şəhərdən çıxdılar. Alovlanan Şuşa arxada qalmışdı. Qəhər içində boğulan Gülərin baxışları yol boyu Salehi arayırdı. Nakam sevgisi ilə bağlı acı xatirələri onu qarşıda gözləyən naməlum bir həyata aparırdı. Nə vaxt-sa, doğma Şuşanın dolamalarına qalxa bilsə, Daşaltıya əli yetsəydi, fikrində, xəyalında qövr eləyən bir sualı dilə gətirərdi: "Sevgimi neylədin, Daşaltı dərəsi?"

Mənsurə QAÇAYQIZI**S Ə S**

Küçenin daşlı olması, həm də yoxuş qalxmağım nəfəsimi kəsmişdi. Yorulmuşdum. Buna baxmayaraq, tələsirdim. Arabir dayanıb nəfəsimi dərsem də yenidən yola davam edir, gecikmək istəmirdim.

İlk dəfə idi burdan yolum düşürdü. Bu küçədən gələcəyimi demişdilər, tanısaydım, bəlkə də ünvana yaxın bir avtobusla gedərdim. Metrodan çıxıb deyilən küçə ilə getsəm də, qarşıma çıxan tək-tək insanlardan soruşa-soruşa ünvanın uzaq olduğunu hiss edirdim. Yox, bu qədər də olmazdı, taqətim artıq tükənirdi. Küçədə adamlar az-az görünürdü. İsti yay günü, daş küçə... Əlimdəki su şüşəsindən suyu birnəfəsə içib, şüşəni zibil qabına atdım. Yolu o biri tərəfə keçib küçədə görünən tək, qocaman tut ağacının altına düşən balaca kölgəlikdə dayanıb bir az dincəlmək istədim. Ayaqlarımın ağrısı bütün bədənime çökmüşdü. Ağaca yaxınlaşmışdım ki, kiminsə yavaş səsle "Xanım, ay xanım" - deyə səsləndiyini eşitdim. Ətrafa baxdım. Heç kim yox idi. Uzaqdan iki uşağının dar bir dalana girdiyini gördüm. Yox, uşaq səsi deyildi. Bir az keçmiş yenə səs gəldi: -"Xanım, ay xanım". Bu dəfə səs bir az da qorxaq və zəif idi. Qorxmağa başladım. Səkinin kənarındakı üzbəüz birmərtəbəi evlərin pəncərələri bağlı idi. Ağacın arxa tərəfində dəmir barmaqlıqlı hasara alınmış böyük ikimərtəbəli bina isə biraz uzaqda idi. Həyətinə kimse görünmürdü. Geriyə və ətrafa baxmamağı qərara alaraq iti addımlarla yürüməyə başladım. Səs yenə gəldi: "Xanım, ay xanım". Bu dəfə səs məni yerimdə dayandırdı. Artıq dəqiqləşdirmişdim, səs böyük, ikimərtəbəli binadan gəlirdi...

Binanın birinci və ikinci mərtəbəsində bütün otaqların pəncərəsi dəmir barmaqlıqla bağlanmışdı. İkinci mərtəbədəki otaqlardan birində pəncərənin qarşısında bir oğlan dayanmışdı. İyirmi beş, otuz yaş arasında olardı. Əlini bayıra uzadıb səsləndi: - Xanım, ay xanım...

Bayaqkı səs idi. Bu zaman onun ətrafına bir neçə kişinin də yığıldığını gördüm. Ehtiyatla yan-yörəmə baxdım. Heç kim yox idi. Məsafə baxımından uzaq, dəmir barmaqlıqlar arxasında olsalar da mənə qanıma qaraldacaq bir söz deyilməsini istəmirdim. Bilmirəm nədəndirsə insanın ağılına bəzən ilk növbədə xoşagəlməz hallar gəlir. Bəlkə, düşdüyüm situasiya bunu yaradırdı. Bəlkə də... Amma mən yenə də özlüyümdə guya ehtiyatı əldən verməyərək, sifətimə ciddi, sərt ifadə verdim. Yeni ki, eşidirəm...

Bir anda pəncərədə adam daha da çoxaldı. Hiss olunurdu ki, hamısı çölə baxmaq, məni görmək istəyir. Sual vermək istəyən adamların içində özünü silkələyib yerini nizamladı. Az qala onu sıxıb dəmir barmaqlıqlara yapışdırmışdılar. Əlləri hələ də havada, verəcəyi sual kimi mənə doğru uzanmışdı.

- Xanım, Qarabağdan nə xəbər? Yenə də atışmadı? Bizimkilər Qarabağı aldılar? Yerimdə donub qalmışdım.

- Ermənilər?

- Bizimkilər?

Hasarın kənarı ilə giriş qapısına kimi qaçdım, buranın hara olduğunu bilmək üçün. Geriyə üzü enişə... Gedəndə yanından keçsəm də fikir verməmişdim. Qapının üzərindəki lövhə ruhumu titrətdi. "Ruhi-əsəb dispanseri".

...Dəniz kənarına düşürdüm. Ayaqlarımda ağrı, ürəyimdə yük, gözlərimdə dənizə damcılayacaq göz yaşı...

♦ P o e z i y a

Şafəq SAHİBLİ

İSTANBULUN AĞAC YADDAŞI

(poema)

Proloq

Bura İstanbuldu...
alnında
peyğəmbərin müjdəsi
gülümsəyən
Fatehin
arzusundan doğuldu.

Bura İstanbuldu...
"Allahu-əkbər" nidasının
müqəddəs işığında
tarixin
qaranlıq
sularında
üzən yoldu...

Bura İstanbuldu...
Üzünə
əzan səsinin,
kilsə zənginin
təbəssümü qonmuş
güldü...

Bura İstanbuldu...
küçələri
sevgi qoxulu,
həsrət qoxulu...
Yaddaşı
zamanın izitək
dipdiri,
tarixin özütək
mürgülü,
daşların üzütək
yuxulu...

Hər an doğma,
Hər an qorxulu...

Bura İstanbuldu...
Burda
dili birdi
ağacın,
acın,
ehtiyacın...

Tarixi dinləmək eşqinə
daşların yuxusunu,
əsrələrin qoxusunu
naxış-naxış,
ilmə-ilmə açın...

Bura İstanbuldu...
məscidləri,
kilsələri
adam-adam,
nəfəs-nəfəs
kükrəyir, daşır.
Bağçaları, bağları,
Meydan-meydan
quşları,
qənbər-qənbər
daşları
bir dildə danışır -
Allah dilində...

Sus...
ey içimdəki kədər,
danışma
günah dilində...
Hər gün
ruhuma
məktublar yazıram
ah dilində...

Bura İstanbuldu...
Min ildi
ruhum özünü
axtarırdı,
burda buldu...
Min ildi
ruhumun sahilində
qayıq kimi üzür,
üzür
yaddaşımın
cavabsız məktubları...

Göy üzü
elə bil üstünə
yağış yağmasın deyə,
başı üstə
çətir kimi tutub
bəmbəyaz buludları...

Bura İstanbuldu...
qucaq-qucaq
sevgiləri kimi
ayrılıqları da
boldu...

Bura İstanbuldu...
Adını
Astaca pıçıldadım,
ürəyimdəki misraların
həyəcanından
gözləri doldu...

I

Ruhum,
tarixin qapısını
duyğu-duyğu aç...
Hər gün
tarixin
yaddaşına
yarpaq-yarpaq
sığal çəkən ağac...
Tarixin özü kimi
qədimdi
yarpaqlarına
hər gün zamanın
sığal çəkdiyi bu ağac...
Bu ağac,
Təbiətin

fəsil-fəsil
çiçəkləyən yaddaşdı,
Tarixlərin çiyində
yol getdi,
tarixləri çiyində
daşdı...

Bu ağac
ağac deyil,
tarixin əlindəki
ağac güzgüdür...
Bu ağacın içindən,
budaqlarından,
yarpaqlarından
milyon-milyon göz
İstanbulu güdür.

Ayağım altında
torpaq
sükut dilində
pıçıldadı:
"Süleyman çınarı"dır
bu ağacın adı...
Onu Sultan Süleyman
bir yazağzı
öz əlləriylə əkdİ.
Zaman-zaman
qayğısına qaldı,
nazını çəkdi...

Bu ağacın
bir üzü fələkdi,
bir üzü mələk...
Yaddaşın
mamır basmış
tarix öpər
bu ağacın,
yarpaq-yarpaq
saçlarını...

Süleymanın ruhu kimi
həsrət-həsrət
sığallayar,
oxşayar külək...

Bu ağacın
yaddaşı
ruhumun yurd yeridir.
Tarixlər

atını çapıb keçsə də
bu ağacın içindən
qoşun-qoşun
vaxtın ləpirləri,
ayaq izləri
hələ dipdiridir.

Bu ağacın
yaddaşı
istidir hələ
ocaq daşı kimi...
Bu ağacın
yarpaqları
həsrət dilində
danışır
göz yaşı kimi...

Burda
Sultan Süleyman
bir ağaca
həyat verdi.
Burda
Sultan Süleyman
min adamdan
həyat aldı...
Burda
hər şey
bir misra cavabdı,
min misra
sualdı.
Tarixlərə
güzgü tutan
bu ağac
əslrlərlə danışmadı,
ağzına su aldı...

Bu ağac
tökülən qanlara,
ahlara, amanlara
şahiddi.

Bu ağacın
yaddaşı
yarpaq-yarpaq
şəhiddi.

"Cəllad çeşməsi"ndən
neçə-neçə harayın,
neçə-neçə fəryadın
su içdiyini,

neçə-neçə ömrə
əcəlin
köynək biçdiyini
görüb bu ağac.
zalımların, zülümlərin
karvan-karvan,
qoşun-qoşun
köçdüyünü
görüb bu ağac.

II

"Ayasofiya" məscidi
Allahın dərgahına
qollarını
geniş açmış
bir mübarək duadır.
Gözəlliyi
kөнül oxşayan
"Gülhanə sarayının bağçası"
imani cənnət
qoxulu
bir övliyədir.

Əsrlər
bu ağacda,
bu ağac
Tanrı sevgisində
Güzgüləndi.
Minarələrdən
pərvazlanan əzan
səsiylə
çiçək açdı,
gülləndi.

Bu ağacın
yaddaşından
tarixlər bir
göz qırpımında keçdi.

Bu ağacın
gözündə
dünya fanidi, heçdi.

Bu ağac
zaman adlı
doğanaqdı.
Yanından
karvanlar, qatarlar
sel kimi kükrədi,
çay kimi axdı.

Bu ağac
Bir kəlmə dinmədi,
vaxtın sularına
maddım-maddım,
heyətlə baxdı.
Sadəcə hər gün
sükut dilində
zıkr elədi,
"Allahu-əkbər" nidasını
yaddaşına
ışığı kimi taxdı.

Bu ağacın yanından
zaman-zaman
yollar keçib -
torpaq yolu,
daş yolu.
İndi
dəmir yollara
güzgü tutur yaddaşı...
Yollar keçir-zaman kimi
günbatandan-gündoğana,
gündoğandan-günbatana.
Bəzən
həyasız-həyasız,
bəzən utana-utana...

Bu ağacın yaddaşında
yollar fəsil-fəsildi,
nəsil-nəsildi.
Vaxt olub, görürsən
yol gəlib
yolun yaddaşını sildi.
Bir də görürsən
yol gəlib
yolun ömrünü sildi.

Zaman-zaman
yollar itib,
yollar dəyişib,
yollar taqətdən düşüb...
Yollar, yollar...
torpaq yolu,
dəmir yolu,
daş yolu...

Bu ağacın
içində
dipdiri bircə yol qalıb -
yaddaş yolu.

III

Zamanın
üzü görünməsin deyə
tarix duman kimi
çöküb üst-başına...

Neçə əsrdir
mələklər
hər bahar
yarpaq-yarpaq
məktub gətirir sənə
göy üzündən.

Yaddaşımın
dan yerindən
boylanıram,
Səllər necə də
fəsil-fəsil
tökülür gözündən...

İndi
sözlərin alnından
öpüb,
misraların saçını
oxşayıb
yola çıxmışam
əsləri yoran yaşına.

Zaman
aramızdan keçir,
yaramızdan keçir,
keçir
xəfif-xəfif,
yaşına-yaşına...

Misralarımın
nəfəsi dəyir
sənin tarix yoran
yaddaşına...

Epiloq

Gözlərim
sevgilə qondu
bu ağacın
budaqlarına.

Eşqimi ovucelayıb
öpüş kimi
səpdim
yaşıl təbəssümlü
yarpaqlarına...

Yaddaşıma
gün doğdu,
ruhum
misra-misra
çiçəkləndi...
Əllərimi
kəpənək qanadı kimi
toxundurdum,
bu ağacın gövdəsinə
doğmalığın hənirinə
isinə-isinə...

Duydum
Fateh Məhmətin,
Sultan Süleymanın
qeyrət qoxusu
gəldi havadan...

Yumdum eşq dolu
gözlərimi
və gördüm...
Osmanlı qoşunu
Əsrlərin o üzündən
Zəfər marşıyla
Dönürdü davadan...

İstanbulda
"Sultan Süleyman çınarı"nı
qucaqlayıb
sənin həsrətindən
danışdım, Qarabağım...

♦ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Vaqif YUSİFLİ

POEZİYA... POEZİYA...

1896-cı ilin payızında fransız yazarı JÜL RENAR gileylənirdi ki: «Yenə şeir, hey şeir. Bir misra da poeziya olaydı!». Yüz iyirmi iki il müddətində fransız poeziyasının keçdiyi yol göz qabağındadır. Böyük, istedadlı və dünya miqyasında tanınan şairləri də olub, konyukturaçıları da. Eynilə bizim poeziyada olduğu kimi. Lakin mən inanmıram ki, Fransada Azərbaycandakı kimi az qala bütün xalq şeirlə nəfəs ala, çobanından tutmuş akademikinə qədər şeir aludəçisi ola. Hərçənd ki, deyilənə, yazılana görə, fransızlar daha hissiyyətli xalqdı... Hətta mən ona da inanmıram ki, fransız xalqının az qala yarısı şeir yazmaq belasına mübtəla olsun. Mərhum şairimiz Fikrət Sadıqın bir şeirindən bu misralar sanki yaşadığımız dünyanın və bu dövrün mənzərəsini əks etdirir:

*Mən sayım, sən sadala,
Gör kimlər şeir yazır.
Mühəndislər, polisler,
Həkimlər şeir yazır.
Bunu bildim, tanıdım,
Ta kimlər şeir yazır?!
Deputatlar, vəkillər,
Hakimlər şeir yazır.
Elmdən yorulanda
Alim də şeir yazır.
Qanı qara olanda
Müəllim də şeir yazır.
Adlayıb həmdəm zilə,
Şeir yazır naz ilə.
Yalançı bəstəçilər,
Yalançı müğənnilər
Şeir yazır hacılar,
Məşədilər, mollalar.
Evin tikilsin millət,
Bu qədər şair olar?
Bir kəlmə, söz müxtəsər,
Can, ay can, bir də ay can!*

**Şeir yazır sərəsər
Bu boyda Azərbaycan!**

Neyləyək, biz belə doğulmuşuq, «şair xalqıq». «Yenə şeir, hey şeir, Bir misra da poeziya olaydı» - az-çox ədəbiyyat aləminə qovuşandan sonra bu sayaq şikayətləri, giley-güzarı dəfələrlə eşitmişəm. Və indi şeir yazmağı, əksərən öz cibinin pulu ya hansı varlı sponsorunsa köməyi ilə şeir kitabı nəşr etməyi heç kimə qadağan etmək olmaz. Kimə məlum deyil ki, bu şeirlər və bu şeir kitabları xalis qrafomanıyanın bəhrələridir. Və indi tənqidçiləri də məcbur edib bu qrafoman şairləri bircə-bircə bəsitlikdə, qafiyəpərdazlıqda, məzmunsuz şeir yazmaqda təqsirləndirmək də mümkün deyil. Əgər televiziya kanallarında müğənni xanım Elza Seyidcahan bir şair kimi təqdim olunursa, şeiri gözdən solan «şeyrlərini» oxuyursa, hətta ARB kanalının «Xalq şairi» şeir müsabiqəsində münisflər heyətində yer tutursa... izahata ehtiyac qalmır.

Ancaq bu o deməkdimi «bir misra poeziya» tapmaq çətindir, təbii ki, belə deyil. Lap qatı pessimist olaq: fikirləşək ki, ötən onilliklərdə olduğu kimi, indi Azərbaycanın hər qarışında bir şeirçi bitmə belə, yenə xalqa çatması və xalqın qəbul elədiyi şairlərimiz az deyil. Bəli, biz saysız-hesabsız konyukturaçı nəzmkarların, kitablarının üz qabığı şeirlərindən qəşəng olan şairciklərin əhatəsindəyik, «şeir» sarıdan qətiyyəni korluq çəkmirik, narahatlığımız poeziya sarıdandır.

ŞEİR VƏ POEZİYA. Mən bir neçə dəfə bu iki sözün bir-birindən fərqli mənalarını izah etməyə çalışmışam və təxminən əlli il öncə məşhur Argentina şairi Armando Texado Qomesin müxbirlərlə müsahibə zamanı «Siz poeziyaya şansı tələblərlə yanaşırsınız?» sualına verdiyi cavabı misal gətirmişəm: «Ən başlıca tələb odur ki, poeziya əsl poeziya olsun. Mən zarafat etmirəm, düz sözümdür, şeiri hamı yaza bilər. Amma unutmayın ki, şeir hələ poeziya deyildir, şeir poeziyanı ifadə etmək üçün yalnız bir vasitədir. Sözlər, misralar unudula bilər, qalan nədirsə, o - poeziyadır. Yadda qalan sözlər və misralar da ola bilər, onları yadda saxlayan, yaşadan da poeziyadır». Ona görə də mən çalışacağam 2017-ci ilin yadda qalan, təkcə yazıldığı, işıq üzə gördüyü gündə deyil, sabah da, hətta XXI əsrdə də yaşaya biləcək poeziya nümunələrindən söz açım. Bir-iki məqam istisna olmaqla illər boyu icmallarda təkrar olunan bir sxemdən də imtina edəcəyəm. Yiğın-yiğın adlar - imzalar siyahisinə elə bir ehtiyac duyulmayacaq.

İndi isə, ilk növbədə, 2017-ci ilin şeirini statistika nöqtəyi-nəzərindən incələyək. Mən hər ay, bəlkə, hər gün müxtəlif nəşriyyatlarımızın istehsal etdiyi şeir kitablarını bu statistik mənzərəyə daxil eləmirəm, çünki bir il ərzində 300-400 şeir kitabı nəşr olunursa (bəlkə, daha artıq!), özü də bu şeir kitablarında əksərən ötən illərin şeir nümunələri öz əksini tapırsa və öncə qeyd etdiyim qrafomaniya məmulatları ilə orta həddi və yüksək ədəbi meyarları özündə əks etdirən şeir kitablarına nəşriyyat hadisəsi və oxucu marağı kimi baxıram. Həm də bu şeirlərin müəyyən qismi mətbuatda, xüsusilə ədəbi orqanlarda dərc edilir.

Şeir kitabları çox nadir hallarda ədəbi hadisəyə çevrilir və 2017-ci ildə hələ ki, belə ədəbi hadisənin şahidi olmadım. Ancaq hər bir şeir kitabı səviyyəsindən asılı olmayaraq, həm onların müəlliflərinə, həm də oxuculara sevinc bəxş edirsə, qoy çap işi dayanmasın, qoy nəşriyyatların dəyirmanları gecə-gündüz işləsin. Ona görə də biz 2017-ci ilin şeir mənzərəsini canlı proses kimi təsəvvür edirik, yəni yalnız 2017-ci ilin orijinal şeirləri haqqında söhbət açaq. Bu canlı prosesi izləmək üçün Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin ədəbi orqanları olan «Azərbaycan» və «Ulduz» jurnallarına, «Ədəbiyyat qəzeti»nə, həmçinin öz səhifələrində daim şeir dərc edən «525-ci qəzet»ə, «Ədalət» və «Kaspi» qəzetlərinə üz tutacağıq. Statistik mənzərə belədir:

«Azərbaycan» jurnalı il ərzində 73 şairin şeirlərini çap edib, orta hesabla hər şeir 20 misradırsa, bu 14000 misra şeir deməkdir. «Ulduz» jurnalında bir il ərzində 96 müəllifin şeirləri işıq üzü görüb, əksəriyyəti cavan şairlərdir, təxminən 12000 misra şeir bəzəyir «Ulduz»u. «Ədəbiyyat qəzeti»nə boylanıram. Bir-iki nömrəsi qoşalaşan qəzet 51 nömrəsinin hər birində orta hesabla 500, bəzən 600 misra şeir çap edir, təxminən 150-160 müəllifin 25000 misrası ilə qarşılaşıram. Mən «525-ci qəzet», «Kaspi» və «Ədalət» qəzetlərinin hər şənbə, hətta həftəiçi nömrələrində dərc edilən şeirlərini hesablamaıdım. Bu qəzetlərin içində «Kaspi» xüsusilə şeir çap etməkə həvəslidir, «Ədalət» qəzeti də lap əzəldən şeirlə nəfəs alır, «525-ci qəzet» də həmçinin. Qeyd edim ki, şeir tərcümələrini bu statistikaya daxil eləmirəm.

Göründüyü kimi, statistik mənzərə kəmiyyət baxımından ürəkəçandır. Sovet dönmündəki QLAVLİT qorxusu, nəşriyyatların illik çap planına düşüb-düşməmək ehtimalı yoxdur. Ancaq mənı də, sizı də düşündürən bir suala cavab axtarıram - müasir Azərbaycan şeiri müasir Azərbaycan insanının estetik zövqünü, mənəvi tələbatını lazımcıa ödəyə bilirmi? Füzulinin «Ver sözə ehya ki...» kəlamı, Nəsiminin «Dinləgil bu sözü kim, candır söz» həqiqəti bu gün reallaşa bilirmi? Gəlin, bədbinliyə qapılmayaq. İki səbəbdən nikbin olmağa əsas var. Birincisi: «Ot kökü üstə bitər» - müasir Azərbaycan şeiri öz kökündən - əsrlərin yaşarı ənənələrindən qətiyyən uzaqlaşmır və uzaqlaşa da bilməz. İkincisi: müasir Azərbaycan şeiri milli olduğı qədər də bəşəridir və dünya ədəbiyyatında baş verən proseslər - hər tövr yeni və modern meyillər, axınlar, cərəyanlar Azərbaycan şeirində nəşv-nüma tapır, bu modernizm, bu postmodernizm, bu dekadentizm, bu simvolizm. Buyur, istedadın varsa ya da formalist məharətinə yiyələnmişənsə, hansı stildə, hansı vəzndə yazırsansa, yaz. Və çox maraqlıdır ki, bəzi istisnaları nəzərə almasaq, ötən illərdəki ənənəçilərlə novatorçuların «döyüşlərinə» də təsadüf etmirik. Çünki bir də görürsən, şeir aləminə qoşma və gəraylı ilə gələn cavan bir şair az sonra postmodern şeirlər yazır və ya əksinə, Qərb şeir modasına aludə olan birisi qoşmaya, gəraylıya, hətta təcniyə keçir. Ancaq bizi şeirin - bizim axtarışlarımızın məqsədi olan poeziya nümunələrinin hansı vəzndə, hansı mövzuda yazılmasından asılı olmayaraq, bədii keyfiyyəti düşündürür. 1965-ci ildə görkəmli tənqidçimiz Məmməd Arif Dadaşzadənin «Poeziya və keyfiyyət» məqaləsi bizim üçün heç də köhnəlməyib və o məqalədən bu mülahizələri xatırlatmaq istəyirik: «Poeziya və keyfiyyət. Bu sərlövhə çoxlarına qəribə görünə bilər. Doğrudan da, poeziya yüksək keyfiyyət deyilmi? Poeziya dedikdə ədəbiyyatın, bədii yaradıcılığın, sənətin ən gözəl nümunəsi təsəvvür olunmurmı? Lakin nə edəsən ki, poeziya adı ilə bəzən meydana zəif əsərlər meydana çıxır. Belə hallarda sənət pərisi və gözəlliyi üçün narahat olmağa başlayır, keyfiyyət qeydinə qalırsan. Bir də ki, indi bizdə keyfiyyət uğrunda mübarizə günün əsas şüarlarındanır».

«Keyfiyyət uğrunda mübarizə!» - bunu, qətiyyən yalnız «sovet şüarı» kimi qəbul eləmirik. Çünki həqiqi şeir özü elə keyfiyyət deməkdir. Obrazlı şeir, Azərbaycan dilinin gözəlliyini nümayiş etdirən şeir, orijinal bədii təsvir vasitələrinin zənginliyi ilə diqqəti cəlb edən şeir, hər cür əlləməçilikdən, mücərrədçilikdən uzaq olan şeir.

**Sən Allah, bu gülü yasa aparma,
Bu gül ləçəyində başqa həyat gör,
Bu qızıl güllərdən mənə qanad hör,
Sən Allah, bu gülü yasa aparma.
Qızıl dan yerindən rəng alıb bu rəng,
Göylərdən nur alıb, günəşdən çələng.
Bu doğulmaq üçün, uçmaq üçündür,**

***Qövçi-qüzeyləri qucmaq üçündür,
Sən Allah, bu gülü yasa aparma...
Bu ilahi güllər qırmızı donda
Mənim də sinəmdə bitmişdi onda-
O da ilk məhəbbət alovlarıydı,***

Bu, 81 yaşlı Musa Yaqubun şeiridir. Onu izah eləməyə, oradakı mənə incəliklərini, Azərbaycan şeirinə məxsus poetik ustalığı açıqlamağa ehtiyac varmı? Əsl poeziyadır. «Sən Allah, bu gülü yasa aparma!» - bu misra artıq bir kəlam, bir poetik ahəng kimi insanın iç dünyasına hopa bilər... Musa Yaqub haqqında hamımız deyirik ki, o, təbiət şairidir, Səməd Vurğunun, Hüseyn Arifin, Nəbi Xəzrinin, Qasım Qasımzadənin, Hüseyn Kürdoğlunun, Məmməd Aslanın hərarətlə vəsf elədiyi bu gözəllik dünyasının tərənnümçüsüdür. Ancaq o da var ki, Musa Yaqub təkcə təbiəti poeziyaya gətirmir, insanın içindəki təbiəti - eşqin, insanlığın gözəlliyini şeirə çevirir. Amma indi onun başqa bir şeirinə diqqət yetirin:

***Bu dünya Kəbədən ibarətdisə,
Haqqa, ədalətə ibarətdisə,
Bir az sənin üçün savab toplayıb,
Sonra da Cənnətə ziyarətdisə -
Bu qədər hiylələr, fitnə-fəsadlar,
Bəs günahxanalar nədən ötrüdü?
Zorlar, zorxanalar, cəbbəxanalar,
Bu silahxanalar nədən ötrüdü -
Şeytanın gücünü bildirmək üçün?
Ancaq vurub-yıxıb öldürmək üçün?
Azadlıq nə gəzir bu yer üzündə...
Tanrım! Götür məni o maviliyə,
Mən də bir Ruh kimi özümü görüm -
Azadlıq nə gəzir bu yer üzündə.***

Bir gözəllik və gül aşiqinin - qızıl dan aşiqinin poetik ahənginin birdən-birə dəyişməsi heç də təəccüblü deyil. «Gərçi-mühiti-əzəməm, adım Adamdır, adəməm, Tur ilə kün-fəkan mənəm, mən bu məkana sığmazam» misraları ilə «Yanaram eşqindən, axər gözlərimdən yaşlər, Fırqətin dərdi çıxardı ürəyimdən başlər» misraları da eyni şairindir - Hürufi Nəsiminin və Aşiq Nəsiminin. Bizim böyük şairlərimiz həm gözəlliyi, eşqi vəsf ediblər, azadlığı, istiqlalı alqışlayıblar, həm də həyatdakı, cəmiyyətdəki, dünyadakı pislilikləri lənətləyiblər...

Heç də düşünmürük ki, şeirimizin yaşlı nəslı - Nəriman Həsənzadə, Fikrət Qoca, Abbas Abdulla, Musa Yaqub, Məmməd İsmayıl, Əşrəf Veysəlli, İltifat Saleh, Vaqif Nəsim, Oqtay Rza, Yusif Həsənbəy, Firuzə Məmmədli, Kəmalə Ağayeva, Eyvaz Borçalı, Ramiz Məmmədzadə, Məmməd Kazım, Ənvər Əhməd, Ağasəfa Yəhyayev, Vahid Əziz, Ramiz Duyğun (mən bu sıraya Ramiz Rövşəni, Çingiz Əlioğlunu, Sabir Rüstəmxanlı da əlavə edirəm) bu gün sözlərini deyib qurtarmış şairlərdir. Əksinə, onlar yenə cavanlıq ehtirası və şövqü ilə yazıb-yaradırlar, 60-70-ci illərin Nəriman Həsənzadəsi yenə «ürək dililə» danışır, Fikrət Qoca yenə həyatın, bu böyük dünyanın gözəlliklərinə aşiq, mənfi hallarına dözümsüzdür. Firuzə Məmmədli qadın dünyasının zərifliyini, saflığını, kövrəkliyini, həm də milli-mənəvi sərvətlərimizi vəsf edir. Məmməd İsmayıl qürbətdə yaşasa da, bütün şeirlərində «Vətən» deyir. Vahid Əzizə sanki ikinci ilham gəlib, şeirlərinin ən gözəlini bu yaşda yazır. Çingiz Əlioğlu poetik axtarışlardan yorulmur, Sabir Rüstəmxanlı altmışıncı illərdə yazdığı «Vətən» şeirini «Vətən və Azadlıq» dastanına çevirir. Ramiz Rövşən hətta təzə şeir yazmasa da, həmişə oxucuların sevimli şairi olaraq qalır.

Bu günün-müasir Azərbaycan şeirinin yükü və ağırlığı, inkişaf və perspektivi «səksənincilərin», «doxsanincıların» çiyinə düşür. Onlar bu missiyanın öhdəsindən gələ bilirlərmi? Hər halda, 2017-ci ilin şeir mənzərəsində bu suala cavab axtarıq. O nəsildən üç istedadlı şairin - ürfan düşüncəli Akif Səmədin və modernist Adil Mirseyidin, bu yaxınlarda isə Sabir Sarvanın ölümü bizdə təəssüf hissi doğurur, amma şükür ki, bu nəslin «yarpaq tökü mü» hələ seyrəkdir, onların bir çoxu indi yaşlarının kamillik mərhələsinə çatıb. Hiss olunur ki, şeirimizin yeni bir mərhələyə - əvvəlki onilliklərdən fərqli bir özəlliyə malik olması məhz yaşları əlli-altmış çevrəsində olanların xidməti az deyil. Onlar şeirimizin yaşarı ənənələrindən qətiyyən üz çevirməyiblər, əksinə, bu ənənələri yeni ifadə tərzli, sözün rəngarəng çalarları, bədii təsvir vasitələri, dilin poetik imkanları ilə cilalayır. Zirəddin Qafarlı bir şeirində yazır ki: «Bu dünya Nizami dünyası imiş, Bu dünya Nəsimi dünyası imiş, Gör hara gəlmişəm ürək eyləyib!» - deməli, ənənəyə bağlılıq zəncirini qırmaq mümkün deyil. Amma ənənə deyəndə heç də heca vəzninə, qoşmaya, gəraylıya «sədaqət» hissindən söhbət getmir. Söhbət «köhnə havalarda» yeni notlar səsləndirməkdən gedir. Biz 2017-ci ilin şeir mənzərəsində ən gözəl qoşma, gəraylı, ümumiyyətlə, heca şeiri axtarışına çıxdıq və doğrudan da, sayı-hesabı bilinməyən o şeirlərin içərisində kəmiyyətcə az olsa da, XXI əsrin poetik təfəkkürünü əks etdirən nümunələrlə də qarşılaşdıq. Vaqif Bəhmənli, Ramiz Qusarçaylı, Əjdər Ol, Ağacəfər Həsənli, Musa Ələkbərli, Adil Cəmil, Nisə Bəyim, Barat Vüsal, Əlizadə Nuri, Əlirza Həsərət, Balayar Sadiq, İlham Qəhrəman, Əli Rza Xələfli, İslam Sadiq, Fərqanə Mehdiyeva, Rəşad Məcid, Zakir Fəxri, Zakir Məmməd, Fəxrəddin Teyyub, Kəmaləddin Qədim, Məmməd Qədir, Ədalət Salman, Ağamir Cavad, Avdı Qoşqar, Yusif Nəğməkar, Əbülfət Mədətoğlu, Fəxri Uğurlu... Demək olar ki, cüzi yaş fərqi nəzərə almasaq, bir ədəbi nəslin nümayəndələri bu şairlər və heca şeirinin müasir durumu ilə tanış olmaq üçün onların şeirlərini oxumaq kifayətdir. Bu şairlər sərbəst şeirlər də yazırlar, amma onlar heca şeiri üzərində kökləniblər. Çox sayda misallar gətirməkdən imtina edirəm, yalnız Ramiz Qusarçaylının «Anama» şeirini misal gətirəcəyəm:

**Ürəyim üstündə şam bənövşəsi,
Ayrı nəyim var ki, yanası, anam.
Sənsən gülşənimin qəm bənövşəsi,
Sənsən göz yaşımla sonası, anam.**

**Ovunmaz bu dərdim hər simin üstə,
Qar üstədən qar yağır səbrimin üstə,
Elə ağlayardım qəbrinin üstə,
Qorxdum ki, uçular binası, anam.**

**Bu zalım fələyin üzə ağ olsun,
Dağı düzdə qalsın, düzü dağ olsun,
Sevməyən kim varsa, canı sağ olsun,
Məni sevənlərin anası, anam,
Sən ey göz yaşımla sonası, anam.**

«Heca şeir, yoxsa sərbəst şeir» - bu yaxınlarda «Ədalət» qəzetində altı müəllifin (beşi şair, biri tənqidçi) iştirakı ilə keçirilən bir sorğunu izlədim. Sorğuda belə bir sual verilir: «Azərbaycan ədəbi mühitində sərbəst şeiri şeir hesab etməyən kifayət qədər şair, oxucu var. Onların içində həm də sərbəst şeir yazanlara nifrət var və mübarizə aparırlar. Sizcə, bunun səbəbi nədir?» - doğrusu, jurnalistin hazırladığı bu sual məni çox təəccübləndirdi. İndi hansı zamandı belə, şeirin iki vəznini iki qoç kimi üz-üzə gətirəsən? İndi hansı

zamandı belə, deyəsən ki: «sərbəst şeir yazanlara nifrət var». Əlbəttə, şairlərin və oxucuların içində heca şeirini ya sərbəst şeiri bəyənməyənlər tapılar, ancaq adına ŞEİR dediyimiz ədəbiyyat üçün vəzn söhbəti çoxdan köhnəlib. Nazim Hikmət hansı bir müsahibəsində isə deyirdi ki: «Mən hecada da yazmışam, sərbəstdə də. Fərqi varmamışam. İstəyirsən o şeiri dənizin dibində yaz, istəyirsən küləkli havalarda, istəyirsən qışda, istəyirsən baharda yaz, təki ortada ŞEİR olsun. Sözlərin yaratdığı gözəllik olsun».

Adını çəkdiyim sorğuda ən ağıllı cavabı və həm də ən xoşagəlməz cavabı poetik istedadına heç bir şübhə etmədiyim Aqşin Yenisey verir. Onun sözləridir: «Bu, bir zövq məsələsi olmaqdan ziyadə daha çox ustalığ məsələsidir. Heca şeirini xalqa sevdiren oynaq ritmlə yanaşı, onu ustacasına yazan şairlərin olmasıdır». Doğru cavabdır. Amma görün, Aqşin Yenisey sonra nə yazır: «Heca şeiri təbiətdən tam ayrılmamış, urbanizasiyaya az məruz qalmış, üsyan edəcək sosial problemləri kəskin olmayan insanların şeiridir. Təsadüfi deyil ki, heca şeiri Azərbaycanda içki məclislərinin bəzəyidir. Mən özüm də içdiyim dövrlərdə həmişə hecada yazan şairlərimizin şeirlərini oxuyurdum». Belə çıxır ki, heca şeirini o adamlar sevir ki, onların sosial problemləri kəskin deyil və dərd-qəm başlarında tüğyan eləmir, içki məclislərində də durub heca vəznində şeir oxuyurlar. Məncə, ən azı altı yüz illik tarixi olan heca şeirini bu sayaq gözdən salmaq olmaz. Təbii ki, toyda da, ad günlərində də, içki məclislərində də şeir oxunur. Amma təkəcə heca şeiri yox - qəzəl də oxunur, qoşma da, lap sərbəst şeir də. Ona görə də bu gün hansı vəzninse irəlici olduğunu təyin eləməyə cəhd göstərmək bəsitlikdir. Təbii ki, heca şeirində müəyyən çərçivə, ölçü-biçi, şeir texnologiyasının əsrlərdən bəri sabitləşmiş qayda-qanunları, sərbəstdə isə fikrin, ifadənin, hətta qafiyənin çərçivəyə sığmayan normaları. Əlbəttə, hecada olduğu kimi, sərbəst şeirdə də maraqlı nümunələr az deyil.

**Hara getdim, dara düşdüm
Atamın ayaqları süründü arxamca
İndi
Atamın ayaqları Sibirdi
Özü kimi ayaqları da yuxusuz...
Üz sürtdüm ayaqlarına,
Qəlpə giziltisindən
Diksindi qulaqlarım.
Çəliyi ayaqlarına başdaşı Atam!
Səcdənə gəldim,
Ayaqlarını suya qoy.
Dirilik suyu kimi ayağının suyunu içim Atam oy!
Əlimdən nə gəlir daha
Ayaqlarımı verim, yeri, Atam!
Laylay atam, ayaqlarına laylay!
Ayaqlar yuxusuz, əlləri oyaq, ürəyi diridir! Pir atam!**
(Əlisəmid Kür. «Atamın ayaqları»)

**Sevgilər azalır yaman,
Ayrılıqlar çoxalır ölkədə.
Sevgilərin çoxu gedir Avropaya
Azı qalır ölkədə.
Məhkəmələr soyuda bilmir ayrılıqları,
Uşaqları bölə bilmir valideynlər,
Köçür Avropaya
Laylalar və nəğmələr.**

*Qızlar oğlanların qara telindən ayrılıb gedir,
Oğlanlar qızların çiçək əllərindən.
Əl daşınır,
Tel daşınır ölkədən.
Neft kimi
Azalır sevgilər.*

(Qəşəm Nəcəfzadə)

*Mən səni elə sevirdim, vətən,
Şəhid qəbirlərinə
qərənfillər düzülməmişdi.
Xocalı əsir düşməmişdi.
Mən səni elə sevirdim, vətən,
Quşlar göy üzünü sevəntək.
Mən səni elə sevirdim, vətən,
Pioner balaların gül daşıyırdı
Bolşeviklərin bəzəkli məzarına.
Proletar balaların inanırdı
Kommunizmin nağılına.
Bir də
səni o cürə sevməmək
o vaxt
Gəlməzdi heç kəsin ağına.
Mən səni elə sevirdim, VƏTƏN,
Çünki
sən
məndən çox,
özgənin idin
o vaxt.*

(Gülnarə Cəmaləddin)

Əlbəttə, bu gün həm heca, həm də sərbəst vəznə yazılan külli miqdarda şeirlər içində bir şeir kimi yadda qalmayan, sadəcə, lap öncədən dediyim o qrafomaniya məmulatları az deyil. Bəzən unudulur ki, sərbəst şeirdə də ritm olmalıdır, obrazlı ifadələr işlənməlidir, sərbəst şeir adi danışq səviyyəsinə endirilməməlidir, həmçinin şeirin yaraşığı olan qafiyəyə də yer verilməlidir. Mən 2017-ci ilin sərbəst şeirlərini diqqətlə nəzərdən keçirdim və şəxsən belə düşünürəm ki, bu günkü sərbəstçilər Rəsul Rza, Əli Kərim, Vaqif Səmədoğlu, İsa İsmayılzadə, Camal Yusifzadə, Tofiq Abdin, Abbas Abdulla, Vaqif Nəsim, Çingiz Əlioğlu, Vaqif Bayatlı kimi şeirin bu «ərazisində» təzə naxışlar, çalarlar yaratmağa can atırlar. Səlim Babullaoğlu, Dəyanət Osmanlı, Əhməd Qəşəmoğlu, Qəşəm Nəcəfzadə, Emin Piri, Ramil Əhməd, Rəfail Tağızadə, Mahirə Abdulla, Tahir Taisoğlu, Qismət, Aqşin Yenisey, Zahir Əzəmət, Naringül sərbəst şeir məkanında məşhurlaşiblar.

Şeir haqqında, poeziya barədə söz açırsansa, ilk növbədə, istedad və onun şeirdə necə, hansı poetik vasitələrlə ifadə edilməsi bizi düşündürməlidir. Vaxtilə Belinski «Lermontovun şeirləri» adlı məqaləsində yazmışdı: «Poeziya həyatın ifadəsidir. Daha yaxşı deyilsə, həyatın özüdür. Hələ bu azdır, poeziyada həyat həyatın özündə olduğundan daha həyatidir. Poeziya təcrübədən keçmiş, sınıanmış bir ruhun bütün qüvvətinə yiyələnmiş, həyat mübarizəsinə və qəhrəmanlığına hazır olan bir erkək qəlbinin qüvvətidir. Bütün dünya, bütün rənglər, səslər, təbiət və həyatın bütün formaları poeziyanın predmeti ola bilər. Lakin şair naturasının xüsusiyyəti nədədir? O, başqalarından nə ilə fərqlənir? Şair başqalarına görə daha dərin hiss etmək

qabiliyyətinə malik olan, həm dərinədən kədərlənməyi, həm də şadlanmağı bacaran bir naturadır. Yer, göy, təbiət və bəşər ruhunun sirlərini hər kəsdən əvvəl bilmək şairə məxsusdur. Harada ilham saxta deyildirsə, orada poeziya vardır və kimin naturasında həqiqi ilham varsa, şairdir».

Dahi rus təhqidçinin bu fikirlərini xatırladıqca, nə heca şeiri, nə sərbəst şeir, nə əruz şeiri barədə düşünürsən, ancaq istənilən bir vəzndə, istənilən bir formada yazılan şeirdə sənənin yaddaşında yaşaya biləcək sözlər, misralar qalacaq. Bir anlığa lap yaxın keçmişə xatırlayaq. Azərbaycan poeziyasının bir sıra ən gözəl nümunələri altmışıncı, yetmişinci, səksəninci illərdə yaranmamışmı? İndi dimdiyindən sarılıq getməmiş bir-iki quşbala cavan şair Bəxtiyar Vahabzadəyə, Xəlil Rzaya, hətta Mirzə Ələkbər Sabirə, Səməd Vurğuna, Rəsul Rzaya, yeni şeirimizi yaradan insanlara böhtanlar yağdırırsa, bunu anlamaq çətin... Keçmiş, yeni bizdən uzaqlaşan, artıq xatirəyə çevrilən yaxın keçmiş anmaq xoşdur və biz nə o keçmişdən, nə də o keçmişdə yaradılan gözəl şeirlərdən imtina edə bilmərik. Səməd Vurğunun «Azərbaycan», «Düşüncələr», «Şair, nə tez qocaldın sən?», «Mən tələsmirəm», «Dağlar», Süleyman Rüstəmin «Ana və poçtalyon», «Cənub şeirləri», qezəlləri, Mikayıl Müşfiqin «Duyğu yarpaqları», «Oxu, tar», «Yenə o bağ olaydı», Rəsul Rzanın «Mən torpağam», «İnsan şekli», «Rəncilər» silsiləsi, Osman Sarıvəllinin «Gətir, oğlum, gətir», Əhməd Cəmilin «Can nəne, bir nağıl de», Bəxtiyar Vahabzadənin, Qabilin, Hüseyn Arifin, Qasım Qasımzadənin, Hüseyn Kürdoğlunun, Əliağa Kürçaylının, Balas Azəroğlunun, Nigar Rəfibəylinin, Əli Kərimin, Cabir Novruzun, Məmməd Arazın, Xəlil Rza Ulutürkün, Məstən Günərin, Fikrət Sadığın, Sərdar Əsədin, Tofiq Bayramın, itkisi hələ də bizi göynədən Vaqif Səmədoğlunun, Zəlimxan Yaqubun, Ələkbər Salahzadənin, Məmməd Aslanın, Camal Yusifzadənin şeirlərinin illər boyu bizə aşladığı o poetik sehirdən necə ayrılmalı bilərik? Görkəmli təhqidçi Yaşar Qarayev məqalələrinin birində yazırdı: «Yaddaşı olmayan ədəbiyyat - yalnız yaddaşı olmayan xalqın nəsihidir, siması olmayanın tarixi taleyi, zəti və nəsl, əsl və nəcabəti olmayanın alın yazısıdır. Ufq, səma, göy-daş saxlamadığı kimi, mənəvi və əxlaqi boşluq da yaddaş saxlamır. Millət - genetik səviyyədə, yaddaş - ağı səviyyəsində dərk olunmuş vəhdətdən və bütövlükdən başqa bir şey deyildir. Yalnız yaddaş olan yerdə sabitlik və tamlıq var, nəsillər və əsrlər, ilahi və bəşəri dəyərlər və sərvətlər arasında əlaqə və estafet var. Əslində, nəinki təbiət və insan, ekologiya və poeziya da yaddaşdır, həqiqi böyük poeziya - ümumbəşəri yaddaşdır». Bu gün bəzi cavanların klassikləri anlamamaq, dərk etməmək gücsüzlüyünün, acizliyinin səbəbi məlumdur, klassikəni anlamaq müşküllüyü var ortada, amma Səməd Vurğunun, Rəsul Rzanın, Xəlil Rzanın, Bəxtiyar Vahabzadənin «inkarı» boş və mənasız təşəxxüsdən irəli gəlmirmi? Burada sözün əsl mənasında yaddaş itkisi baş verir.

Mətləbdən uzaqlaşmayaq. Öncədən belə bir sual vermişdik ki, 2017-ci ilin şeiri XXI əsr Azərbaycan insanının estetik zövqünü, tələbatını ödəyə bilirmi? Dünyaya, həyata, insana, təbiətə, gözəlliyə, real həyatda baş verən hadisələrə şeir necə reaksiya verir? Bir sözlə, şair və şeir bolluğunda boğuluruq, yoxsa şeir bizi bu mürekkəb dünyanın qayğılarından xilas edir, yaşamağa, düşünməyə, sevməyə səsləyir? Həmin suallara cavab verməyin iki yolu var - ya biz 2017-ci ilin şeirlərini ənənəvi mövzuları üzrə izləməli, hər bir mövzuda yazılan uğurlu şeirləri nümunə göstərməli, sonra da bu mövzularda nəzərə çarpan qüsurları qeyd etməliyik, bir-iki kəlmə də sənətkarlıq məsələlərindən söz açmalıyıq - bu, birinci yol və deyim ki, illərdən bəri şeir təsərrüfatına belə bir baxış, rəhmətlik Aydın Məmmədov demiş, «mühasibat əməliyyatını» xatırladacaq. «Nə yaxşıdır, nə pisdür» prinsipi artıq

ədəbi tənqidin köhnəlmiş iş metoduna qayıtmaq deməkdir. İkinci yol isə 2017-ci ilin şeirlərini ədəbi cərəyanlar üzrə təhlil etmək yoludur. Vaxtilə bizim tənqidçilərdən biri 1998-ci ildən sonra meydana çıxan poeziya nümunələrini milli realist şeir, simvolik şeir, modernist şeir və postmodernist şeir bölgüləri üzrə qruplaşdırmışdı və bəzi məqbul cəhətlərinə baxmayaraq, bu bölgü Azərbaycan poeziyasının müasir vəziyyətini heç də düzgün əks etdirmədi. Çünki o şairlər ki, modernist şeir və postmodernist şeir bölgüsünə daxil edilmişdi (Qulu Ağsəs, Ağayar Şərif), bu ədəbi cərəyanların həmin şairlərin yaradıcılığına heç bir dəxli yox idi. Bizim poeziyada simvollar, rəmzlər istənilən qədərdir, lakin bunlar bütövlükdə «simvolik şeir» cərəyanını yaradırmı? Ona görə 2017-ci ilin şeirlərini müəyyən mövzular və ədəbi cərəyanlar üzrə deyil, bizi düşündürən bəzi problemlərlə bağlı gözəndən keçirəcəyik.

Azərbaycan şeirinin milliliyi, özəl xüsusiyyətləri ilk növbədə, müasir ədəbi dilimizdə öz əksini tapır. Əli Kərimin «Üçüncü atlı» poemasında rus şairi Lermontov deyir ki:

***Bu şirin dilini yaratmış güman,
İlahi damağı çağ olan zaman.
Tar üstə, saz üstə bəsləmiş onu,
İlk dəfə avazla səsləmiş onu.
Bu dildə varlığın hər sədası var;
Bir neçə saat də düşməmiş kənar.
Nəinki hər səsi, hər yarım səsi,
Dinlə sədaların zərrəsini sən.
Bu dil təmizlikdə uşaq nəfəsi,
Gözəllik utanır bu incə dildən.***

Dilimizin gözəlliyini, «nərmə-nazikliyi», qəlbimizin ən dərin hisslərini ifadə etdiyini, kədərimizi, qəzəbimizi, harayımızı, fəryadımızı ilk növbədə, şeirimizdə, bədii sözümüzdə hiss edirik. Akademik Nizami Cəfərov yazır: «Məlum məsələdir ki, mükəmməl forma həllini tapa bilməyən poeziya əsl poeziya deyil - istər əruzda, istər hecadə, istərsə də sərbəst şeirdə olsun. Şairə «belə yaz, elə yaz, bu sözü, bu cümləni, bu təşbihi elə işlətmə, belə işlət» demək absurddur. Onu şair bilir, əgər bilmirsə, - demək, şair deyil. Ana dilinin keşiyində birinci növbədə məhz şairlər dururlar. Onlar ana dilini bir mərhələdən digər mərhələyə, bir dövrdən digər dövrə aparırlar - Nəsimi kimi, Füzuli kimi, Vaqif kimi, Səməd Vurğun kimi». Amma bunu da gizlətmək istəməzdik ki, şeirimizə də xeyli texniki, müxtəlif elmi terminlər axışmış gəlməkdədir. Şeirdə elmi terminlərin, söz və ifadələrin, riyaziyyata, fizikaya, həndəsəyə, mexanikaya aid kəlmələrin bədii təyin kimi, ya da guya mətləbə dəxli olan sözlər kimi işlənməsinin şahidi oluruq və bunların şeiri zəiflətdiyini görürük. Məsələn, gənc şair Aqşin Evrənin şeirlərində bu tipli sözlərə, ifadələrə rast gəlirik: «qövsvari dodaqların üfiqi uniforma geyinərək, yeni gülüşsüzlük erası» misralarında «qövsvari dodaq» ifadəsini anlamaq olar, bəs uniforma (mənası rəsmi paltar geymiş maneə xidmətçisi) sözünü mütləq işlətmək lazım idi? Yaxud, elə həmin şairin bu misraları: «İndi bizim tale yolumuza enir zebr şlaqbaum. Şlaqbaumda canını tapşır ambulans duaları». Özünü bu cür zora salmağın bir mənası varmı? Çox təəssüf ki, dilimizdə bu tipli sözlərə, ifadələrə, ecaib terminlərə təkcə cavanların deyil, təcrübəli, artıq az-çox özünü təsdiq etmiş yaşlı şairlərin də şeirlərində təsadüf edirik. Sanki bunlara etiraz kimi Firuzə Məmmədli «XXI əsr» şeirində yazır ki, «Uzaqgörən» ədəbiyyatşünasların fikrincə, «izm»lərdən sonra postinsan mərhələsi (cərəyan) başlanacaq. Əgər belə bir fəlakət baş verərsə, elə bilərəm ki, bu özünü öncə əsərin dil-üslubunda göstərəcəkdir». Baxın həmin şeirə:

*Şizofrenik döyüşlər,
 Postmodern söyüşlər.
 Energetik görüşlər,
 Diplomatik öpüşlər.
 Ekstrasens xətlər,
 Innovation ədalar.
 Alternativ cərimələr,
 Plüralist kəlmələr,
 Monoqam dartışmalar,
 Poliqon atışmalar.
 Kosmodrom ölkələr,
 İppodrom bölgələr.
 Milli kamikadzelər,
 Yarımmilli mazelər.
 Eksperimental maraqlar,
 Degenerativ yaraqlar.
 Eksklüziv fərmanlar,
 Kosmopolit dərmanlar.
 Laminant göydələnlər,
 Mobil çərən-pərənlər.
 İnternet manqurtlar,
 Supersmarket anqutlar.
 Tolerant teleekranlar,
 Yevrovijin reklamlar.
 Nə...Nə yaxşı, yenə də
 Astarı üz dünyadı.
 Sirrində, sorağında
 Gecə-gündüz dünyadı.*

Bütün yaradıcılığı boyu şeirlərində, bəlkə, bir xarici terminə belə müraciət etməyən, həmişə dilimizin və dilçiliyimizin təəssübünü çəkən Firuzə xanımın narahatlığını başa düşürük. Təbii ki, narahat olmağa dəyər. Bakıda oturub internet vasitəsilə Avropa mədəniyyətinə yiyələnmək ehtirasının zərəri göz qabağındadır. Amma Vətəndən çox-çox uzaqlarda yaşayan bizim ünlü şairimiz Məmməd İsmayıl heç bir təsirə, yabançı məlumatfuruşluğa qapılmayaraq Avropada da Azərbaycan şeirini yazır və onun şeirlərində dilimizin əzəli-əbədi saflığı da göz qabağındadır:

*Ah, cavan vaxtlarım, cavan vaxtlarım,
 Aynalara baxsam, xəbər-ətər yox.
 Qocalan canımda gəncliyə yer yox,
 Hardasan, mən səni harda axtarım?*

*Yaşın çoxdan keçib iki otuzu,
 Bəlkə də iştahın iki əllidi.
 Çöpləri boşalan kibrit qutusu,
 Alışmaq adına boş təsəllidir.*

*Yazın gəlişinə əriyən qarmı,
 Getsən də yolların mənzilə çıxmaz.
 Əriyən qarlardan qalxan buxarmı?
 Nə qədər bağırırsan, səs zilə çıxmaz.*

*Ata yox, ana yox, bir oğlu birdin
 Yorğunluq yolunu sarmış bu ömrün.*

***Sən otuz səkkizə çatmaz deyirdin,
Yetmiş səkkizi də varmış bu ömrün.***

XXI əsr gəldi və şeirimizdə tale, ömür, xatirə, nostalgiya xətləri gücləndi, fərdi, subyektiv duyğular daha çox diqqət mərkəzinə çəkildi. Azərbaycan şeirində ömürnamələr, xatirə dəftərləri, tərcümeyi-hallardan gələn motivlər poeziyada əvvəllər də mövcud idi, lakin yeni əsr bütün mürəkkəbliyi ilə insanı öz ömrü, keçmişi və indisi barədə düşünməyə sövq eləyir. Əlbəttə, bu düşüncələrdə tək-cə keçmişi xatırlayıb pessimist xəyallara qapılmaq yoxdusa, keçmiş bu gün üçün xoş bir xatirə, yaşamağa stimuldursa, daha yaxşı.

Burada mübahisə doğura bilməyəcək bir məsələ barədə də söz açmaq istərdim. Bu da şeirdə «lirik mən» məsələsidir. Vaxtilə, sovet dönməsində «lirik mən» - yeni şairin öz aləmi mütləq cəmiyyətdə yaşayan insanlara da aid olmalı idi. «Mən» deyəndə «biz» nəzərdə tutulmalıydı və ədəbi tənqid də çox zaman şairdən bunu tələb edirdi. Amma eyni zamanda, bunun əksinə olaraq «lirik mən» yalnız şairin öz tərcümeyi-halına, şəxsiyyətinə də aid idi. Məsələn, Səməd Vurğunun «Şair, nə tez qocaldın sən» şeirində ifadə olunan fikirlər bir şair ömrünün bəlişləri idi, eləcə də «Mən tələsmirəm» şeiri. Amma «Düşüncələr» şeiri tənqiddə belə yozulurdu ki, burada şair tək-cə özünü yox, ümumən bütün aqıl, düşünən insanların, artıq müdriklik yaşına çatmış sovet filosofunun fikirlərini ifadə edir. Rəsul Rzanın şeirləri də bu iki münasibətin hədəfi idi. «Yazıq sənə, yazıq, Rəsul Rza» misrası dövr edən şeir yalnız Rəsul Rzaya, onun «lirik mən»inə aid edilirdisə, bir çox şeirləri «Mənə bir sərgi salonu verin», «Mən istəyirəm buludlar ağlasın, uşaqlar ağlamasın» şeirlərindəki fikirlər tək-cə özünə yox, həm də ümumiyyətə şamil edilirdi. Belə misalların sayını yenə artırmaq olar. Əslində, tənqiddə belə bir «haçalanma» - ikili münasibət mənasız idi. Amma bu «xəstəlik» ayrı-ayrı ustad şairlərin fikri «münaqişələri»ndə də öz əksini tapırdı. Rəsul Rzanın məqalələr toplusunun adı «Mənim fikrimcə», Məmməd Rahimin məqalələr toplusunun adı «Xalqın istəyincə» adlandırılmışdı. Bəs indi?

***Nə əvvələm, nə indiyəm,
Səksəninin içindəyəm.
Axırncı keçiddəyəm -
Keçidimi keçim gedim.
O bulaqdan çox içmişəm,
Bu çeşmədən içim gedim.
Bir sot biçin yerim qalıb,
Bu yeri də biçim gedim.***

(Musa Yaqub)

Belə misalların sayını yüz qat artırma bilərik. Yəni «lirik mən» tənqidin bu birtərəfli sancmalarından xilas olur. Biz də bu məsələyə Vissarion Belinskiyin bu fikirləri ilə xitam verək: «Ürək orqanizmdən asılı olduğu kimi, yaradıcılıq da sənətkardan asılıdır. Şairin yaradıcılıq fəaliyyətinin mənbəyi onun öz şəxsiyyətində ifadə olunan poetik ruhundadır. Şairin əsərlərinə valeh olan adamlar həmişə bu əsərlərdə nə isə özlərinə çoxdan tanış olan bir şey tapırlar, elə bir şey ki, bu onların özünüdür».

2017-ci ilin şeirlərini bir başqa aspektdən nəzərdən keçirək. Bu da fərdi üslub məsələsidir. Məşhur bir kəlamı yada salaq: «Üslub - bütün üslubların yaddan çıxarılmasıdır». Əlbəttə, bizim müasir poeziyada öz fərdi deyim tərz, başqa yazarlardan seçilən, fərqlənən, yalnız özünəməxsus poetik ləfzi ilə diqqəti cəlb edən şairlər az deyil. Müasir Azərbaycan şeiri bu mənada fərdi üslub rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edir. Şair hansı mövzuda yazırsa-yazsın,

onun özünəməxsus SƏSİ, NƏFƏSİ ilə şeirindəki ilk misrasından hiss edilməlidir.

**Qız qalası
Ölkəmizin daş bayrağı,
Əsrlərcə bayraqların salınmazı.
Əlincəmiz
Naxçıvanın baş bayrağı
Teymurlənglər ordusuyla alınmazı.**

Bu, son otuz ildə daha çox nəsr əsərləri yazan, amma arabir şairliyini də unutmayan və hələ altmışıncı illərin sonlarında «Tək bircə «Durna günü şeirini yazsaydı, bu şeir ona şair deməyə yetərdi» tərifini unudulmaz Rəsul Rzadan eşidən Vaqif Nəsibin misralarıdır. Vaqif Nəsibin şeirlərində heca şeiri ilə sərbəst şeirin «qovuşması» kimi maraqlı bir proses diqqəti cəlb edir. Amma mahiyyət etibarilə, fərdi üslub baxımından o illərin Vaqif Nəsibi dəyişməyib.

**Quşların cəh-cəhi sökül bağrını,
Qatır nəğməsinə ürək ağrını.
Sevdasız bir ömrün görüb axırını,
Baharda sevgisiz yaşamaq olmur.**

**Hər tərəf çiçəkdir, hər tərəf güldür,
Mehrinə ürək qıy, o gülü güldür.
İlahi, sən mənə baharda öldür,
Baharda sevgisiz yaşamaq olmur!**

Bu isə Musa Ələkbərlinin bir sevgi şeirindəndir. Hər gün onlarla sevgi şeirləri ilə qarşılaşırıq, ancaq görürsən ki, çox zaman hazır stereotiplər, şablonlar bizi məyus edir, nə qədər demək olar «Sevgidən ölürəm!», «Ağzımın içində dilim ağlayır», «Üzmə ürəyimi, gəl insaf elə», «Qarşında qul olum, əsir olum mən»... Amma nə yaxşı ki, insan münasibətlərinin bugünkü xaotik mənzərəsində Füzulidən gələn o ruh, o nəfəs hələ ki, sönməyib və Musa Ələkbərlinin indi də cavanlıq şövqü ilə yazdığı şeirlərində o ruhu, o nəfəsi hiss edirik.

**Bu dağlarda ay işığı-
çəmənə bürüyən şəhdir,
Bir ahıl saçında gümüşü zehdir.
Bu dağlar ay işığında
Nəsildən - nəslə saflıq aparan
Yelkənli gəmidir.
Bu dağlar ay işığında
üz-gözü südə bulaşmış
körpə kimidir.**

Bu isə Rəşad Məcidin şeiridir. Onun «Çiyələk qadın» və «Bir də gəlməyəcək» şeirlər kitabının böyük əksəriyyəti sevgi şeirlərindən ibarətdir. Amma mən onun bir təbiət şeirini seçdim. Bu şeiri R.Məcid sanki ay işığına tamaşa edərkən yazıb, elə onun sevgi şeirləri də ay işığına bələnib və Rəşad Məcidin fərdi üslubunu səciyyələndirən onun şeirlərindəki saf romantikadır.

**Qartal yuvasıydı bizim zirvələr,
Əyilməz dağların əzmini gördüm.
Hayanı dolaşdım, hara baxdımsa,
Tanrının sehirli rəsmini gördüm.**

**Mən orda bilmişəm sözün tamını,
Şair eləmişdi dağlar hamını.
Məmmədin, Bəhmənin ol ilhamını,
Şəmşirin hikmətli nəzmini gördüm.**

Bu misraları isə Kəlbəcər həsrəti ilə alışıb-yanan Adil Cəmil qələmə alıb. Etiraf edək ki, doğma yurd həsrətini, Kəlbəcərsiz, Laçınsız, Qubadlısız yaşayan şairlərin içində Adil Cəmilin səsi-harayı heç kiminkinə bənzəmir. Adil Cəmilin «Qarabağ» şeirini xatırlayıram: «Qarabağ - qiyamətə qalan qisas. Sulanan sulux, Qurumayan göz yaşı, Bütün dərdlərimizin başı, Yaxud, ümidimizə başdaşı. Doğanaqdan keçməyən örkən, ya da uzanan sicim».

***Bir dünyasan, səni sevmək,
Torpağı sevmək kimidi.
Su içib ürək dolusu,
Bulağı sevmək kimidi.***

***Bəni-adəmsən, ya mələk,
İcazə ver, dinə gələk,
Sən tək savabı sevməmək,
Günahı sevmək kimidi.***

***Nə şirinmiş eşq bulağı,
İçdikcə çoxalır yanğı.
Sənə hər gün yalvarmağım,
Sabahı sevmək kimidi.***

***Zülüm imiş işıq olmaq,
İşıqlanıb uşaq olmaq,
Vallah, sənə aşiq olmaq,
Allahı sevmək kimidi...***

Bu şeirin müəllifi isə ədəbi aləmdə təzə-təzə məşhurlaşan, Xaçmazın Mürşüdəbə kəndində müəllim işləyən Məmməd Qədirdir. Qoşmanın, gəraylının bu bürkülü bolluğunda onun hər şeirində beləcə təzəliklər görürəm.

Bu bənzərsizliklər seriyasını davam etdirib deyə bilərəm ki, müxtəlif mövzulara müraciət etsə də, şeirlərində fəlsəfi notlara, həyatın, gerçəkliyin bilməcələrini «ahəng qanunu» ilə öyrənməyə can atan Əhməd Qəşəmoğlu da, təbiətə məxsus ayrı-ayrı predmetləri obraz kimi mənalandıran, «ağac-kitabxanaların» «sirrini» açan Ağacəfər Həsənli də, aşiq şeiri havasına bürünüb Yunis İmrə, Qaracaoğlu, Ələsgər həqiqətlərini müasir təfəkkür süzgəcindən keçirən Barat Vüsal da, İbrahim İlyaslı da fərdi üslubu ilə seçilən şairlərdir.

***Haçandır canımdan durnalar uçar,-
Mənim ürəyimdə payızmış, Allah.
Hərdən bu dünyanı yadıma salan
Mənim unutduğum o qızmış, Allah.***

***Bu ömür karvanı köcünü çəkir,
Ölümdü-kəfənin ucunu çəkir.
...Gördüm ki, bir söyüd içini çəkir,
O da mənim kimi yalqızmış, allah.***

***Hər gecə yuxuma baş çəkir adın,
Yanım,- bir az isin, üşüyən qadın!
..Çərpələng düzəltim, göyə uçmadı,-
Bu ömür islanmış kağızmış, Allah...***

Bu isə Əlizadə Nurinin şeiridir. Metaforik təfəkkürlə aşılanan, yaxşı mənada «söz oyunu»nun bariz ifadəsi olan bir şeir. Hansı şeirini oxusan, Əlizadənin

orijinal təşbihləri, metaforaları ilə qarşılaşarsan. Məncə, Salam Sarvandan sonra şeirimizdə bu orijinallığı qoruyub saxlayan şairlərdən biri də Əlizadə Nuridir.

Yenə də bu bənzərsizliklər seriyasını davam etdirib artıq öz fərdi üslubu ilə diqqəti cəlb edən - son illərdə sonetlər çələngi ilə bu poetik formanı «milliləşdirən» Balayar Sadiqin, daha çox «köhnə havalarda» təzə notlar səsləndirməyə can atan Zirəddin Qafarlinin, İslam Sadiqin, İlham Qəhrəmanın, Məcnun Göyçəlinin, Əlirza Həsərin, Sakit İlkinin şeirlərində də fərdiliyi, bənzərsizliyi hiss etmək çətin deyil. Lirik qəhrəmanın idraki çırpıntıları, emosional həyəcanlar, psixoloji sarsıntıları əks olunan şeirlərdən söhbət düşsə, Tərlan Əbilovun, Hüseyn Bağıroğlunun, İnqilab İsaqın artıq yetkin şair kimi formalaşdığını görürük.

Poeziyada fərdi üslubla bağlı söhbəti uzatmayıb bir başqa məsələyə də münasibətimi bildirmək istəyirəm. Musa Ələkbərli «Yaddan çıxır Qarabağ» adlı bir şeir yazıb, deyir ki: «Aman Allah, yaddan çıxır Qarabağ». Təbii ki, daha çox öz şair dostlarına müraciət edir. Əlbəttə, bu fikrə bir kimsə haqq qazandıra bilər.. Doğrudanmı son illərdə, elə 2017-ci ildə də əvvəlki illərlə müqayisədə şeirimizdə Qarabağ havası çatışmır? Doxsanıncı illərdə Qabilin, Məmməd Arazın, Cabir Novruzun, Nəbi Xəzrinin, Hüseyn Kürdoğlunun, Ələkbər Salahzadənin, Zəlimxan Yaqubun, Nurəngiz Günün Qarabağ harayı, döyüş çağırışları indi niyə səslənməsin? Amma hər vaxtın, zamanın öz şeiri olur. Vaxtilə Qabil «Çadırlara alışmayın», «Mərsiyə», şeirlərini, «Ümid sənədir ancaq, Azərbaycan əsgəri» çağırışını səsləndirmişdi, Məmməd Araz «Ayağa dur, Azərbaycan» deyirdi. Çadır düşərgələrində yaşayan, yaşayan yox, zülüm çəkən soydaşlarımızın ağır vəziyyətini, yurd həsrətini mərhum şairlərimiz-Vahid Əlifəli «Bakıdan baxanda çadır görünür» və Mətləb Misir «Çadır rəngləri» şeir silsilələrində ürək ağrısı qələmə almışdılar. Amma indii Azərbaycan ordusu xeyli güclənib, düşmən belə bir ordunun qarşısında tab gətirə bilməz və bunu 2016-cı ilin Aprel döyüşləri də təsdiq etdi. Sadəcə olaraq Ali Baş Komandanın bir əmri kifayətdir ki, torpaqlarımızı işğaldan azad edək. Çadır düşərgələri də neçə ildir ki, ləğv olunub. Amma bir milyon soydaşımız səbirsizliklə doğma yurd-yuvalarına qayıtmaq həsrətini yaşayırlar. Təbii ki, Qarabağ mövzusu şeirimizdə yenə səslənməkdədir və bu mövzuda ən çox yazıb-yaradan Ramiz Düyünla, Ənvər Əhmədlə, Rəfail Tağızadə ilə yanaşı, neçə şairimizin də adını çəkə bilərik. Gizlətməyə ki, Qarabağ mövzusunda əvvəllər olduğu kimi, 2017-ci ildə də zəif və bəsit şeirlər çap olunub. Əlbəttə, istər zəif, istər ortabab, istərsə də həqiqi olsun, Qarabağdan söz açan şeirlərin Qarabağa məhəbbətdən doğduğuna heç bir şübhə ola bilməz. Ancaq poeziya təkə məhəbbət üstündə qurulmur, poeziyanın öz qanunları var və bu qanunlar mövcud olmasaydı, Füzuli ilə onun yaşadığı əsrdə onlarla nəzmkarın, Mirzə Ələkbər Sabirlə adi bir həcv yazanın fərqi bilinməzdi. İstərdik ki, Qarabağa həsr olunan şeirlərdə şablonlar, artıq qulaqları döyənək eləyən sözlər, ifadələr, epitetlər olmasın. Nisə Bəyimin bir şeirindən bu misraları misal gətirirəm:

***Vətən göylərində şəhid tabutları uçuş
sevgi qanadlarında...
Addımlayan xatirələr
cəbhəboyu döyüşlərdə ön sırada yeriyyir,
zəfərlərdən zəfərlərə çağırıştək
inam kimi, uğur kimi
qalib kimi yürüyür...***

2017-ci ilin, həm də ümumiyyətlə son illərin şeirləri haqqında bu yazıda bir neçə mətləbi də nəzərə çarpdırmaq istəyirəm.

1. Son illərin (ümumiyyətlə, ikiminici illərin) Azərbaycan şeiri ötən onilliklərlə müqayisədə hansı poetik axtarışları ilə diqqəti cəlb edir? Bu suala birmənalı belə cavab vermək olar: axtarışlar var, şairlər yeni əsrin insanını, onun mənəvi dünyasını əks etdirmək üçün yeni bədii üsullara müraciət edirlər. Şeirimizdə bədii təsvir arsenalı güclənməkdədir. Deyək ki, altmış-yetmişinci illərdə Əli Kərimin, Vaqif Səmədoğlunun, İsa İsmayılzadənin, Ələkbər Salahzadənin şeirlərində işlətdiyi və çox zaman formalist şairlərin tənqidində lağa qoyulan təşbihlər, metaforaları xatırlayaq: «sevgi toranı», «ölüm sözünün polyar qışı», «boynuna qol salıram saatımın, otururam ömrümün bir parçasının kölgəsində» (Əli Kərim), «Bakıda bir boxça var, adı - İçəri şəhər», «Sərçələrin soyuq hamamı», «orqan dənizi» (İsa İsmayılzadə). İndi bu tipli o qədər bədii təsvir vasitələri işlənir ki, kimsə bunların fərqiə varmır. Özü də yeni təşbihlər, metaforalar var ki, onların əksəriyyəti doğrudan da göz oxşayır. Və fikirləşirsən ki, bunlar altmışıncı illərdə yaransaydı, mütləq kömək tənqidinə düşər olardı. İndi uğurludu ya uğursuzdu, baxın: «Tək qalsan otaqda, götür şam yandır, qaranlıq otaqda şam da adamdır» (Ay Bəniz Əliyev), «Bu tapmaca sərçə məndən böyükdü, Tutub dimdiyində bulud çörəyi» (Qəşəm Nəcəfzadə), «Dağılıb göylərə əlçim buludlar, Günəş yun əyirən cəhrə kimidir» (Əlirza Həsərov), «Bu gün şəhərdə şeirimi gördüm, su içirdi, siqaret çəkirdi, ağac sulayırdı körpə bir qızın ürəyində» (Zahir Əzəmət), «Gedir bir qadın, bətnində körpəsi, kürəyində ayağını itirmiş əri» (Ramil Əhməd), «Hər əsgər tabutu, bir ağ gəlinliklə köçər. Əsgər deyil, seven qızın arzularını götürüb gedər hər atılan güllə» (Emin Piri), «Sənə sarı dartılmaqdan tikə-tikə olmuşam. Bədənim ki, uçuşan məktub parçalarıdır» (Şəhriyar del Gerani). «Vaxt qapını döyür əski əlifbayla. Üzüne Allahın təbəssümü düşməyən sözlər küçənin ortasında cırrır yaxasını» (Balayar Sadiq), «Külək buludları kart kimi qarışdırır. Vəcivə keçir gölməçələrdən, suların üzü qırışır» (Qismət) və onlarla belə misallar gətirmək olar. Əgər bunların bir qismi şeirdə doğrudan da mənanı qüvvətləndirirsə, çox yaxşı, yox əgər şairin «söz oyunu»ndan doğursa, heç bir məna ifadə etmirsə, çox pis.

2. Lakin şeirdə bədii təsvir vasitələrinin rəngarəngliyi, təzə və orijinal təşbihlərin, metaforaların bolluğu heç də o demək deyil ki, müasir Azərbaycan şeiri sənətkarlıq, forma-məzmun vəhdəti baxımından narahatlığa heç bir əsas yaratmır. Belə düşünsək, özümüzü aldatmış olarıq. Şeirimizdə hələ də ötən əyyamların miras qalan və deyək ki, artıq poetik sanbalını itirmiş ifadələr, təşbihlər, epitetlər işlənməkdədir. Əlbəttə, bunların eyni tərzdə, eyni üsulla bir şairdən digərinə, bir şeirdən başqasına ötürülür. Məsələn, «dağ» deyəndə mütləq «vüqar» təyini işlənməlidir, Azərbaycanı vəsf edəndə mütləq Koroğlu, Nəbi, Nigar və digər tarixi şəxslər yada salınmalıdır, bahara həsr olunan şeirlərdə «gül gülü, bülbül bülbülü» çağırılmalıdır və s. Hər il külli miqdarda qoşma, gəraylı yazılır və bu şeir formalarında bir-birini təkrar edən və məzmunca da, forma baxımından da bir-birindən seçilməyən nümunələrlə qarşılaşırıq. Təkcə qoşmadamı, gəraylıdımı, heca şeirindəmi, yox, sərbəst şeir adıyla çap olunan yazılarda da eyni vəziyyəti müşahidə etmək olar. Son illərdə «sərbəst şeir axını» gözəçarpancaq dərəcədə güclənib. Bunu şərtləndirən amillər fikrimizcə 90-cı illərdə Qərb poeziyasının təsiriylə yaranan meyillərlə və ən başlıcası, sərbəst şeir poetikasına kifayət qədər bələdiyyin olmamasıyla bağlıdır. Unudulur ki, sərbəst şeir o müəlliflərin düşündüyü kimi anarxiya, başlı-başına buraxılmış sərbəstlik deyildir. Sərbəst şeir daxili ritm və intonasiyadan, misralararası möhkəm və davamlı fikir ardıcılığından məhrum olursa, o, heç cür sərbəst şeir olmur, sadəcə, söz yığını təsiri bağışlayır.

3. Keçək şeirin məzmun planına. Bu gün istənilən Azərbaycan şairi istənilən mövzuda şeir yazsa bilər və artıq QLAVLİT qadağaları olmadığına

görə istənilən mətbuatda da şeir çap elətdirə, istənilən nəşriyyatda da şeir kitabı işıq üzünə görə bilər. Yazımızın əvvəlində qeyd etmişdik ki, 2017-ci ilin şeirlərindən söz açanda, bu şeirləri mövzular üzrə nəzərdən keçirməyəcəyik. Lakin vədimizə xilaf çıxıb, belə bir təşəbbüsdə olsaq, bir «tanış mənzərə» ilə qarşılaşırıq. Yazılan şeirlərin mənim hesablamama görə altmış faizi sevgidəndir. Sonra gəlir lirik mənin - şairin etirafları, onun daxili düşüncələrinin ifadəsi olan, dünya ilə, yaşadığı mühitlə, cəmiyyətlə bağlı fikirləri (əsasən şikayətlər və etiraflar), sonra gəlir gənclik illərinin xatirələri (əsasən də nostalji notlar), sonra gəlir ithaflar, sonra gəlir vətənpərvərlik və Qarabağ mövzusu, bir az da təbiət şeirləri. Şeirimizdə bəzi istisnaları nəzərə almasaq, fəlsəfi ruh, fəlsəfi düşüncə arealı zəifləməkdədir. Əvəzində isə, publisistika müasir şeirin vücudunu sarmaqdadır. Təbii ki, XXI əsrin həm milli, həm də bəşəri duyğularla nəfəs alan İNSANI şeirin əsas qəhrəmanına çevrilməlidir, yəni bu insan nə düşünür, təkcə sevgi iləmi nəfəs alır, təkcə günün reallıqlarını, narazılıq və şikayətlərini şeirdə səsləndirməlidir? Vaxtilə, Səməd Vurğun deyirdi ki: «Niyə şeirimizin baş qəhrəmanı, Gah İrandan gəlir, gah da Turandan, Bəs mənim ölkəmin varlığı hanı?» İndi şairlərimiz İrandan da yazırlar, Turandan da, Azərbaycandan da, Amerikadan da, Avropadan da, amma biz əksər hallarda XXI əsr Azərbaycan insanının öz obrazını şeirlərimizdə görə bilmirik.

2017-ci ilin şeirləri haqqında söhbəti heç də bədbin notlarla bitirmək istəmirəm. Xalq şairi Fikrət Qocanın keçən il «Azərbaycan» jurnalında çap olunmuş «Dağınq duyğular» poemasının son misraları ilə sözümlü sona yetirirəm:

***Uğrunda ölüb-dirilmişik.
Azadlığın dadını
Hələ indi bilmişik,
Bir də ölən deyilik!!!
Biz hamımız bir canda
Bütöv Azərbaycanda
Yaşamağa gəlmişik!***

♦ P o e z i y a

Şövkət ZƏRİN

BİR ŞEİR HÖNKÜRDÜ

Tarixi Aprel döyüşləri günlərində on dörd yaşlı nəvəm qızdırma içində bayrağımızı özünə sarıyıb: "Şəhidlər ölməz, Vətən bölünməz" deyə-deyə Ermənistan səfirliyinin qabağına getdi.

Bu gecə yuxuda ölümü gördüm,
Gözündə bir ömür çiçəkləyirdi.
Torpağa gül kimi düşən şəhidi
Qara əllərilə ləçəkləyirdi.

Yuxuda gördüm ki, Əfqanıstana,
Bağdada, Şuşaya hey ölüm yağır.
Tariximə tarix Urmu gölünün
Məzarı başında Təbriz ağlayır.

Gördüm Fələstində od-ocaq sönüb,
Üstünə qırmızı qəfil qar düşüb.
Ölümün əlindən türkmən soydaşım
Doğma torpağından dərbədən düşüb.

Gördüm ki, dünyada ölümsüz ölüm
Fağrın başına döyüb girləyir.
Qarabağdan vurub Beyrutdan çıxır,
Harda müsəlman var, onu izləyir.

Gördüm ki, şimaldan şığıyan sazaq
Yaşıl arzuları yenə dondurur.

Qərbdə erməniyə züý tutun alçaq
Haqqımı dünyaya tərsə qandırır.

Ürəyim alışdı, əllərim əsdi,
Nə qələm anladı, nə kağız bildi.
Üz tutdum göylərə Tanrı da susdu,
Ağlıma gəlməyən başıma gəldi.

Dünyada görüşüb gözümdən düşdü,
Ayılıb yuxumu yoza bilmədim.
İçimdən bir şeir hönkürdü, qardaş,
Gözümü yaş tutdu, yaza bilmədim.

Strasburq, aprel, 2016

QƏRİB BİR NƏĞMƏ

*Lille-texniki Universitetin həyatını
Parisin küçə, meydanlarını Səlim bəy
Turanın yaratdığı Rəsm əsəri heykəllər
bəzəyir*

Parisin məhşur "Gül bazarı"na
Baharın çiçək çağında gəldim,
Hansı oxşayım,
Hansı qoxlayım, bilmədim.
Çiçəklərin qulağına əyilib
Xoş gördük - dedim,
Çiçəklərin dilindən susqun,
Vətən duyğulu,
Vətən qoxulu
Qərib bir nəğmə dinlədim.
"Sena"nın sahilində durmuşam
Kar, lal,
Gözlərim yol çəkir
Dilimdə neçə sual.
"Sena" axıb gedir
Mənə məhəl qoymadan.
Ceyhun bəy Hacıbəylidən,
Səlim bəy Turandan bir soraq, bir ismarış
Umuram göy sularından.
Sual çox,
Cavab yox.
Düşünürəm: ikigözlü dar mənzildə
Vətən ruhunda, qəlbində,
necə ömür sürdü
böyük ürəkli insan,
Əli bəy yadigarı Səlim bəy Turan?
Parisi bəzəyən heykəllər
Sehirlədi məni,

Qəhər qoymadı dinəm.
 Qürbət soyuğu isitdimi onu,
 Əllərilə dünyanı bəzəyən
 Vətən oğlunu?
 Çiçəklər yenə oxuyurdu,
 Nəfəslərindən soydaşlarımın
 Vətən həsrəti qoxuyurdu.

04.04.2015, Strasburq

ŞEİR OLUR HƏR GECƏ

Payızların qucağında ayrılıq,
 Buludların ətəyində nəm olur.
 Qələm tutan barmaqlara nə yazıq,
 Nə yazırsa sonu yenə qəm olur,
 O qız yenə pəncərəmə söykənib,
 Kirpiyindən şüşə boyu iz düşür.
 Bəlkə elə xatirəmdə kövrəlib,
 Baxışından ürəyimə köz düşüb.
 Əsmə, külək, səndən küsgün duran var,
 Saçlarını darayardın, hörərdin,
 Havalıydı, o qız səni görməzdin,
 Gizli gəlib pəncərəsin döyərdin.
 Yerə-göyə sığmazdı həvəsi,
 Ha qaçardı kəklik-turac izinə.
 Ehey...deyə dərə boyu şən səsi,
 Dağa çatıb qayıdardı özünə.
 Çöhrəsində ayın-ilin həsrəti,
 Ağ kağızda misra-misra alışıdı.
 O kimdisə gələ-gələ mən olur,
 Aman Allah, özü mənə tanışdı.
 Gecə keçir, nəm çilənir gözümə,
 Kövrək-kövrək boylanırıq gizlicə,
 Gəncliyimdən qayıdan qız bu sayaq
 Pəncərəmdə şeir olur hər gecə.

2016

ƏSGƏR MƏKTUBU

Sənə məktub yazıram
 bir gözü mürgülü, biri açıq,
 Kirpiklərimi döyür alatoranlıq.
 Əclaflar yenə atırlar
 Bir siqaret çəkməyə,
 bir qab su içməyə vaxtım var.
 yaş səngərin bir küncündə,
 dizimin üstündə nəm çəkmiş
 qırıq karandaşla yazıram, bağışla.
 Ovcumda bir xısma torpaq,

bir əlimdə üçrəngli bayraq,
əmr edir vətən,
sənə nə göndərim bilmirəm.
Torpaqdan, bayraqdan pay olmaz,
Qisas qiyamətə qalmaz.
Gümanım sevginlə çırpınan
Ürəyimə gəlir,
Yaşıl ümidlərimi,
Qərənfil arzularımı,
Bənövşə ətirli sevgimi
Barıt qoxulu, bu kağıza büküb
göndərirəm sənə,
Qonşu qızı, inan sevgimə.
Sən də onu gül kimi qoxla,
Şəfqətinlə oxşa, sevginlə naxışla.
Mən qayıdanadək sevda ağacımız
Qurumasın, yanmasın,
Düşməyə kinim, nifrətim soyumasın,
İstəyimi kim bitirər, bilmirəm,
Amma, yol gözləyirəm.
Əsgər məktubları quş olub uçar,
Çəpərinizə qonar,
Səni yuxudan oyadar,
Sən də sevgini küləklərə qoş
Gecələr aya, ulduzlara de,
Mənə çatar.
Göylərə sancılar əsgər baxışı,
Yollara tökülər həsrət yağışı.

BƏSİMDİ

Evimdə, otağımda
uzaq bir həsrətin yalqızlığı,
İçimdə bütöv bir ömrün boşluğu,
Bircə yol keçsən o boşluqdan,
Qurtulsan məni döyən yalqızlıqdan
bir ürək sevinmə
bəsimdi.
Qapı-pəncərəni
gendən-yaxından
döysə bir kəs,
Qulağıma dəysə yarpaq xışıltısına,
Külək pıçıltısına
bənzər bir səs,
Ya xəlvəti oğurlanmış
bir udum nəfəs,
üşüyəndə üstümə örtəmsən
bəsimdi.
Vücudum üstünü qar basmış

buz bağlamış
 dərd dağına bənzər,
 Axşam-səhər dəli küləklər
 Sovurub ələyər.
 Təsəllim xoş bir rüzgardı.
 Üzümə gülərimi bir də,
 Bəxtim dinərimi bir də?
 Bir şəfəq süzülə üstümə,
 bir işıq düşə gözümə
 Günəşin çıxdığı yerdən,
 qəfil sürüşüb sən düşsən ümidimdən,
 görsəm bəsimdi.

2016

GÖY ÜZÜNƏ QAYTAR

Göy üzündə bir zərrəydim, Tanrım!
 Səndən qeyri heç kəs bilməz
 yer üzünə necə düşdüm,
 necə gəldim,
 Mələklərtək günahsız idi
 əzəlim ilkim.
 Daş olmadım dağa dönəm,
 quş olmadım bir budağa söykənəm.
 Bir sulu bulaq,
 bir dolu çay olmadım,
 torpağın bağrında döyünəm,
 Dərya, dəniz də deyildim
 yosunlardan yaşıl don geyinəm
 İnsan oldum: günahlı, qayğılı,
 Vüsallı həsrətli,
 Şair təbiətli,
 Zərif duyğulu insan,
 Dünyanın dərdlərinə dolan,
 Göylərin paklığından uzaq,
 yer adlı məkanda darıxıram,
 Ruhum Göy Tanrının işığında
 rahatlıq tapar ancaq.
 Tanrım, məni bu yer günahlarımdan qopar,
 göy üzünə qaytar.

Oktyabr 2015

BAHAR TÜRKÜSÜ

Aç pəncərəni dostum
 dünyanın üzünə,
 Bir nəfəslik yaşamaq,
 bir dəstə təbəssüm,
 bir qönçə sevgi dolsun evinə,

Günəşlə tutub əl-ələ,
Qucağı dolu sevgilə,
bahar gəlir yenə.
Bir xışma sevinc əkək ömrümüzə,
Həyat gülsün üzümüzə,
Ruhumuz sevinsin
Nəvəmin gülüşləri kimi
titrəyən torpağın
ürək döyüntülərindən,
Silkinib çıxmaq bu köhnə qəmdən,
Əl çəkək ağlaya-ağlaya üzülən ürəkdən,
Yaddaşımızı qanadan
Xatirə kəpənəkdən,
Ömrümüzə ahıllaşan,
dözə-dözə daşlaşan ağrılarımızı
Süpürüb tökək üstümüzdən,
Şeirimizin gözündən
qaçsın qış mürgüsü,
Qalsın ömrümüzün
bahar türküsü.

may 2016

MƏN DAHA MƏN DEYİLƏM

İndi mən, mən deyiləm
Sən görən,
Saçlarını sevgidən hörən
Baxışlarından, gülüşündən
Sevinc tökülən bir qızcıgaz da deyiləm,
Bahar paltarımı əynimdən
Soyunmuşam,
İndi sarı donlu,
Solğun bənizli payız olmuşam
ağlayan,
Hər an, hər saat həsrətinə yağan.
Təsəllimdi soyuq xəyallar,
Ağrılarla yüklənmiş
Payız köçünə oxşar,
Məni yedəyində çəkir ayrılıqlar.
Günəşin qürubuna gedirəm,
yamyaşıl sevgimi,
Sınan qürurumu,
dəfn elədiyim arzularımı
dirildə bilmirəm,
mən daha mən deyiləm
Sən görən.

17.01.2016

GÖZLƏRƏM SƏNİ

O vaxtdan ay ötdü, il də dolandı,
 Həsrətin üstünə həsrət qalandı.
 Hicran sevincimi əlimdən aldı,
 Qara saçlarıma ağ naxış saldı.
 Buludtək qaraldı günüm-gündüzüm,
 Ürək qüssə çəkdi, gülmədi üzüm.
 Birtəhər dözürəm desəm, yalandı,
 Yer üstə gəzirəm desəm, yalandı.
 Desəm ki gecələr yuxum qarışmır,
 Göz yaşım yasdıqda köz-köz alışmır,
 Desəm yol çəkməyə gözüm öyrəşib,
 Desəm tənhalığa üzüm öyrəşib,
 Desəm ki, qələmim, sözüm ovunub.
 Ta səbrim tovlanıb, dözüm ovunub,
 Külək pəncərəmi döyüb ağlamır,
 Həsrət kirpiyimdə qırov bağlamır
 İnanma, əzizim ağ yalanlara,
 Hər gecə varlığım şəkildir dara.
 Ürək alışanda, can ođlananda
 Bəzən ümid verir acı yalan da.
 Bir həlim baxışa, bir şirin sözə.
 Bir dünya verərdim dursaq üz-üzə.
 Bu sayaq durumda qınama məni,
 Qayıtsan, öluncə gözlərəm səni,
 Gəlsən güllü yazda, ya qarlı qışda,
 Yoluna çıxaram elə bu yaşda.
 Durnalar da dönər yuvası üçün,
 Darıxar dağların havası üçün.
 İndi mən bir quşam qanadı qırıq,
 Kərəmsiz Əsliyəm sinəsi yanıq.
 Elə ah çəkərəm yer-göy alışar,
 Bulaqlar gözümdə qaynayar-daşar.
 Sənsiz məkansızam, doğma yerim yox,
 Xəyalından qeyri dərdi-sərim, yox.
 Sən demə gəlməzəm, bağlıdır yollar.
 Bu yolla gedənlər gəlməz olurlar.
 Qollarım daş altda, yerim qəfəsdi
 Olanım, olmazım bir quru səsdı,
 O səslə əzizim çağır sən məni
 Səsləsən, əbədi gözlərəm səni.

Strasburq, 2014

NOTRDAM KİLSƏSİ

Kinolarda görmüşdüm
 Kitablardan sevmişdim
 Göy üzütək gurlayan

Kilsənin zəng səsini -
Notrdam kilsəsini.
Zamandan qalan izdi,
Üstü dumandı, sisdi.
Möhtəşəm divarları
Hörülüb mərhəmətdən,
Baxdıqca adam doymur
Ondakı əzəmətdən.
Gündə neçə min adam
Dilək diləyir ondan.
Dünyanın gərdişini,
Xeyir-şər hər işini,
Saysız hökmdarların
Hikkəsini hökmünü
Görüb müqəddəs kilsə,
Qucagında ovudub
Kim onu deyib, gəlsə.
Mən də sevdim təzədən
Tanıdım Jan Valjanı,
Gördüm Viktor Hüqonu
Bonapart Napoleonu.
Tarix yenə dilləndi,
Divardakı naxışlar,
Mələk-mələk baxışlar
Sanki üstümə gəldi,
Məsciddə olduğutək
Duydum haqqın səsini.
Allah evitək sevdim
Notrdam kilsəsini.

Paris, iyul 2011

Sənəm SƏBAYEL

GƏTİR GƏL

Qızılgülün qönçəsini üz, götür,
Üstündəki şəh çətrini gətir gəl.
Yasəmənin salxımını sıgalla,
Ara-axtar, gülxətmini gətir gəl.

Qatar-qatar durnalardan tel götür,
Coşub daşan dağ çayından sel götür,
Gecəyarı anadildən dil götür,
Bülbülnən gül ülfətini götür gəl.

Yamacların yaxasından iz götür,
Ocağının atəşindən köz götür,
Ağsaqqalın söhbətindən söz götür,
Şeirlərin şah sətrini gətir gəl.

Səbayel darıxır, tez ol yol götür,
Söhbətinə qatmaq üçün bal götür,
Kəlağayı, ya da tirmə şal götür,
Vüsal üçün həsrətini gətir gəl.

BÜLBÜLÜN

Dodağın çatlasın, a gül qönçəsi,
Bağrını çatlatma sarı bülbülün.
Bəsti oxutdurdun hicran nəğməsi,
Rəhm elə, yarasın sarı bülbülün.

Gözlərindən asıb gülün əksini,
Tikanına tuş eləyib köksünü,

Zilə qalxıb, bəmə enən səsinə,
Görən anlayırmı yarı bülbülün?!

Bağda gül solanda o da solubdu,
Köçün çəkib tərki - vətən olubdu.
Bir ömrünü iki yerə bölübdü,
Yarı gülün olub, yarı bülbülün.

Nə vaxt qızılgülü yada yar olar,
Bülbülün nəğməsi ahu-zar olar.
Yarandığı gündən bir arzusu var,
Gül yaxası olsun goru bülbülün.

Yaz gəldi, danışdı yaza dərini,
Səbayel istədi yaza dərini,
Nəğməsi söylədi bizə dərini,
Yandırdı özünü qoru bülbülün.

GƏLDİM

Yar verən güllü yaylığı
Çəmənliyə sərrib gəzdim.
Şeh düşən gülü, zanbağı
Dəstə-dəstə dərib gəldim.

Yanağımın al rəngini,
Saçımın gül çələngini,
Gülüşümün ahəngini,
Şəlaləyə verib gəldim.

Sular gördüm lal, axmamış,
Güllər gördüm soluxsamış,
Gözəl gördüm doluxsamış,
Göz yaşını silib gəldim.

Xınalı daşdan xınanı,
Bulaq gözündə aynanı,
"Sevirəm" deyən oğlanı
Nahaq yerə qırıb gəldim.

Orda durna telli idim,
Orda tuti dilli idim.
Orda ağır elli idim,
Bu yerlərə qərrib gəldim.

Nələr gəlmədi başıma,
Ağu qatıldı aşıma...
Səbayeləm, bu yaşıma
Nələr, nələr görüb gəldim...

Gülnarə SADİQ

PAYIZ

Yenə payızdır,
 Yenə üşüyür ağaclar,
 Tökülür yarpaqlar,
 Torpaq soyuyur...
 İndi görəsən
 Yağışla necə yola gedirsən?
 Bilmirəm...
 Mən sənə gəlirəm,
 Çətirlə...
 Narahat olma,
 Dünyanın hər yerində
 Yağış eyni cür üşüdür adamı.
 Payız eyni cür göynədir...
 Küləklər də elə.
 Əsir sağa, əsir sola...
 Dünyada atılan bombalar kimi,
 Parçalanar körpələr,
 Bayrağa bürünən cəsədlər kimi,
 Qəlpədən düzələn bəzəklər,
 O uçuq evin altındakı diləklər kimi,
 Sevgilər kimi...
 Hər şey eynidir.
 Dünyanın hər yerində eyni cür ölür insanlar.

Çox çətindi-
 bir dünya insan içində tək olmaq,

Susmaq...
Danışa - danışa lal olmaq,
Çarəsiz baxmaq,
Ümitsiz sevmək.
Sakitcə ayrılmaq.

Çox çətindi -
Sevən ürəyi həbs etmək,
Varlığına sığınarkən
Yoxluğuna sarılmaq,
Çətindi bu dünyanın
danlağına tab gətirmək!

Çox çətindi -
Kasıb ürəkli dostların
Sədaqətli düşmənlərin,
Qorxaq sevgilərin -
İçində dəli bir sevgi böyütmək...

Nə gözəldi yuxun,
Necə səssiz,
Necə dərin...
O qədər dərin ki,
Çağıranda
eşitməyəcək qədər-
Bilirsənmi, sevgilim?!
Yaman dəyir ürəyimə səssizliyin...

Nə ola, dilə gələ bu ürək,
Hayqıra içindəki sükutu -
Qırılmış ümidləri üsyan qaldıra...
Ağıl susa, dilə qıl vurula
söz verilə gözlərə...

Nə ola, dilə gələ bu şair,
Sevdiyinə şeir deyə.
Dona baxışlar,
qanasa da üzü gülə bu eşqin.

Nə ola, dilə gələ bu sevgi,
əlindən bərk yapışa,
nəfəsindən öpə,
ruhdan düşmüş ürəyinə sığına -
sadəcə sevə...

Sən gedəli
Dünya məndən uzaqlaşib,
Anam yaman dəyişibdi,
Oğlumuzun baxışları küsgünləşib,
Duyğuları kürləşibdi.
Düzünü de,
Gecələri səmalardan mənə baxan sənmişən?
Düzünü de,
Ürəyimdən axıb gedən sənmişən?!
O dünyadan buludlara en, nolar,
O dünyadan salam gətir oğluna.
Bir de görüm,
ah çəkəndə
Ahı sənə toxunurmu?
Bir de görüm,
baxışları yol çəkəndə
Yollarınız toqquşurmu...

Gəncə

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!**2018-ci İL ÜÇÜN****“AZƏRBAYCAN”****jurnalına abunə yazılışı davam edir.****“AZƏRBAYCAN”**

**jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,
illik abunə qiyməti 18 manatdır.**

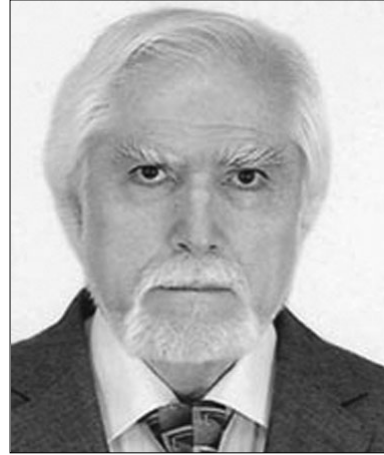
İNDEKS: 76300

◆ Sərhədsiz söz sərvətimiz

Şahin FAZİL

MİR HƏMZƏ SEYİD NİGARİ

**QEYRİLƏRİNİN SÖZÜ VƏ
ÖZÜNÜN GÖZÜ İLƏ**

XIX əsr Azərbaycan klassik ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Seyid Nigarinin həyatı və yaradıcılığı haqqında müfəssəl məlumatım yox idi. Adını eşitmişdim, lakin vətəndə doğulub qürbətdə dünyasını dəyişən bu şeyx və seyd mənə hələ müəmma olaraq qalmaqda idi.

Bu böyük mütəfəkkir haqqında birinci məqaləmi 2004-cü ilin əvvəllərində yazdım. Şair və jurnalist dostum Əli Rza Xələfli ilə görüşmək, onunla yenə də şairanə söhbətləşmək üçün işlədiyi redaksiyaya getmişdim. Kabinetində iki nəfər türk vardı. Onların söhbətlərinə mane olmayım deyərək, açdığım qapını qapamaq istəyirdim ki, Əli Rza qonaqlarından üzr istəyib mənə bir kitab verərək, onu varaqlamağımı xahiş etdi. Əyləşdim varaqladım, bəzi yerlərini diqqətlə oxumağa başladım. Adını çoxdan eşitdiyim, seydliyini və şairliyini bildiyim, lakin əsərlərini hələ oxuya bilmədiyim bir şairin kitabı. Özünü də divan kitabı. Mir Həməzə Əfəndi İbn Mir Paşa Seyid Nigari. "Xaki-payın taci-sərim" adı ilə oxuculara təqdim olunan bir divan. Bəli, vaxtı ilə "Şıx Əfəndi" kimi tanınan bir mütəsəvvifin (sufizm mistik cərəyanına mənsub şəxslər belə adlanmışdır - Ş.F.) XIX əsrdə bağladığı divan. Divanı götürüb evə gəldim. Vaxtım bir neçə gün onun mütaliəsinə sərf olundu. Vaxt itirib həzz qazandım. Möhkəm əqidə sahibi olan bir şəxsin yaradıcılığı ilə dərinlən tanış oldum. Seyid Nigari. Mir Paşa ləqəbli Mir Rükəddinin oğlu Mir Həməzə Seyid Nigari. "Xaki-payın taci-sərim". Divan.

Kitabın redaktoru Əli Rza Xələflinin həmin kitabın başlanğıcında dərc etdiyi "Hikmət işığının sehri" adlı geniş məqaləsində (37 səhifə) Seyid Nigarinin bioqrafiyası haqqında müfəssəl yazılmışdır. Məqaləsini yazarkən vaxtı ilə Əli Rzanın diqqətini cəlb edən maraqlı bir məlumat indi mənim də marağıma səbəb oldu.

Şair Abbas Abdulla Acaloğlunun məlumatı. Əlbəttə, Seyid Nigari barədə. A.A.Acaloğlu yazırdı: "O, türk dünyasının sonuncu sufi şairlərindən biri və nəxşibəndi (nəqşibəndi olmalıdır - Ş.F.) təriqətinin şeyxlərindən idi... Şairin atasını Mir Rükəddin Əfəndi, anasını isə daha çox Qızxanım adı ilə tanınan Xeyransa xanım çağırırdılar. Şairin şeirlərindən və əldə edilən tarixi sənədlərdən məlum olur ki, Mir Həməzə Seyid Nigarinin nəslə ilə müqəddəs peyğəmbər (ə.s) sülaləsi arasında qohumluq əlaqəsi olmuşdur": A.A.Acaloğlu sözünə davam edir:

"Seyid Nigari Qarabağda və Şirvanda hərtərəfli təhsil almışdır. O, çar Rusiyasının yeritdiyi ekspansionist siyasətinə qarşı yönəlmiş müridizim azadlıq hərəkatının rəhbərlərindən biri olmuşdur. Buna görə də hökumət qərara almışdı

ki, onu Sibirə sürgün etsin. Bu sürgündən yayınmaq üçün Mir Həmzə Seyid Nigari Anadoluya gedərək, burada Şirvandan köçüb gəlmiş öz müəllimi İsmayıl Siracəddin Əfəndi ilə görüşür. Bizim şairin ömrünün sonrakı illəri Anadoluda şairin öz Vətəninə baş verən qaynar hadisələr fonunda davam etmişdir".

Mir Həmzə 1886-cı ilin 15 oktyabrında Xarputda vəfat etmişdir. Özünün vəsiyyətinə əsasən onu Amasiya şəhərində dəfn etmişlər. Amma ölümündən az əvvəl yazdığı bir şeirində şair vəsiyyət etmişdir ki, onu doğma Qarabağda dəfn etsinlər. Bunlar Abdulla Acaloğlunun dedikləridir. Bunlar Seyid Nigarinin tərcümeyi-halına dair müxtəsər cümlələrdir. Elə bir Seyid Nigarinin ki, barəsində tədqiqat əsərləri yazılmalıdır. Elə bir Seyid Nigarinin ki, vətənimizin qütbətdə yatan bir şəxsiyyəti, bir sufisi, bir şairidir.

Seyid Nigari haqqında, onun həyatının müxtəlif mərhələləri, habelə yaradıcılığı barədə müxtəlif məlumatlar mövcuddur. O, ilk dəfə mərhum ədib və maarifçi Firudin bəy Köçərlinin diqqətini cəlb etmiş, sonradan Feyzulla Qasımzadə, İsmayıl Şıxlı, Ruqiyyə Qənbərqızı, Əzizə Cəfərzadə, Məşədixanım Nemətova və Hüseynbala Mirələmov da bu seydilə əlaqədar müəyyən fikirlər söyləmişlər. Amma mənim fikrimcə, Seyid Nigari barədə dolğun məlumatı Əli Rza Xələfli vermişdi. O yazırdı: "Seyid Nigari fenomeninin geniş araşdırılması, tam açılması üçün çox miqdarda tədqiqat işi aparılmalıdır. Onun zəngin yaradıcılığının, böyük mənəvi aləminin hansı mənbələrdən qidalandığını öyrənməklə Seyid Nigarini dərk etmək olar".

Mən Seyid Nigari divanını oxuyarkən, onun böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulidən ilhamlandığının dönə-dönə şahidi oldum. O, qəzəllərinin birinin məqtə (son beyt) hissəsində öz təbənin Füzuli təbi ilə "həmkar olduğunu" iftixarla vurğulayıb, Füzulinin Bağdadı məşhurlaşdırdığı kimi, özünün də "Qarabağ qitəsini" "Bağdad xüttəsi" (xüttə ərəbcə ölkə deməkdir - Ş.F.) kimi şöhrətləndirdiyini şərəf hissi ilə oxucuya bildirir.

***"Ey könül, təbi-Füzuli ilə həmkar oldun,
Qarabağ qitəsini xüttəyi - Bağdad etdin".***

Seyid Nigari Anadoluda yaşamasına baxmayaraq, xəyalən tez-tez Qarabağa baş çəkir, cananını məhz Qarabağda "cüstücu" edir (axtırır -Ş.F.)

***"Cüstücu eyləmə ol mahı Qarabağ içrə,
Məcnunam ki, araram Leylini torpaq içrə".***

Böyüyüb boya-başa çatdığı Qarabağ, təbiidir ki, vətənpərvər bir şair olan Seyid Nigarini daim düşündürmüş, uzaqda olsa belə, o məkanı həmişə xatırlamışdır. Özü də görün necə bir nisgilli və səmimi hisslərlə:

***"Nə əcəb dövlət imiş seyri-şikəi - Qarabağ,
Nə gözəl nemət imiş söhbəti-yari - Qarabağ,
Rəşki-müşkənbər imiş buyı-qubari - Qarabağ,
Abi-heyvan imiş ənhari-bukari - Qarabağ,
Kövsəri-tuba imiş çayü çinari - Qarabağ,
Aləmi-cənnət imiş darü diyari - Qarabağ,
İndi bildim nə imiş vəsfi-həzari - Qarabağ,
Yeridir ki, çəkərəm ah və zari - Qarabağ,
Dağlayıbdır məni bir lələüzari - Qarabağ,
Yandırırbdır məni bir nari-Nigari - Qarabağ".***

Seyid Nigarinin bu şeiri ərüzün tərci janrında yazılan uzun bir müsibətnamədir desəm, səhv etməyəm. Şair "Ah, asüftəliyim zülf-i səmənsayə deyin", "Gəlin ey əhli-könül, artır eşidin", "İltifat eyləmədi mehrsiz ol ay mana", "Yandı canım gecələr gəlmədi ol mah nə üçün?", "Dari-mehr üzrə gərək qəsdi-şirin can edəyim" deyərək, bu tərcinin hər bəndinin bu ilk misraları ilə dilbər Qarabağı və qarabağlı bir dilbəri dönə-dönə xatırlayır, Qarabağ hicranının onu dağladığını, yar hicrininse yandırdığını oxuculara etiraf edir. Seyid Nigarinin Qarabağa həsr olunan şeirlərini "Qarabağname" adlandıran Ə.Xələfli yazır: "Təkcə elə onun

"Qarabağname"si canlı bir tarixdir. Seyid Nigari öz əsərlərində Qarabağı tez-tez xatırlayır, bu və ya digər şəkildə Qarabağa məhəbbətini izhar edir".

Bu hicranlı şair Qarabağı daim abad görmək istəyir, çünki o yer "həbibanə qara qaşına qurban olduğu" bir cananın məkanıdır ki, şair nə məkanı, nə də cananı unuda bilmir. Unuda bilmir və yana-yana belə söyləyir.

***Abad olsun Qarabağ içrə ol yer, çünki cananın
Həbibanə qara qaşına qurban olduğum yerdir".***

Şairin bir beyti xüsusilə bizim nəzərimizi cəlb etdi. Sülhsevər Seyid Nigari bir görün sülh və hər bə haqda necə ürək yanğısı ilə beytini qələmə almışdır:

***"Seyyid ilahikamdır, sülh gərəkdir inqiyad,
Bir qarış torpaqdan ötrü bir diyar əldə gedər".***

Bu beytə diqqət yetirən Ə.R.Xələfli də, elə mənim kimi, bütün vətənpərvər insanlar kimi Seyid Nigarini yaxşı başa düşür və yazır: "Böyük şairin Qarabağa məhəbbəti ilə bağlı danışarkən elə fikir və ifadələrə rast gəlicən ki, sanki Qarabağın bugünkü taleyini görürsən". Bu doğurdan da belədir!

"Ah kim, sinəmə dağlar çəkilib dağ üzrə" mısrası ilə başlanan başqa bir qəzəli yenə də Bağdad və Qarabağ adlarından xali deyildir və Seyid Nigarinin müqəddəs arzularından birini nəzərə çatdırır:

***"Nola rəşkavəri- əhli-dili-Bağdad olsam,
Böylə güllər ki, saçər təbi Qarabağ üzrə ".***

Şairin heca vəznə ilə yazdığı şeirlərində də Qarabağ mövzusu onu rahat buraxmır. "Bir qönçəyi-gülün tarimariyəm", Görüm // abad olsun ol Qarabağı!" diləyi ilə şair bu şeirin sonunda qarabağlı olduğunu böyük qürur hissi ilə oxuculara bildirir:

***"Nəsl-i İsmailsən, əsl-i ərəbsən,
Ali-Məhəmmədsən, alinəsəbsən,
Müntəxəbsən, silsileyi-zəhəbsən,
Ey Seyid Nigari, ey Qarabağı".***

Bəli, Seyid Nigari Bağdad dedikdə Füzulini, "Qarabağ" dedikdə isə özünü təqdim edir, yəni Bağdadın Füzulisi olduğu kimi, Qarabağın da Seyid Nigarisi var, özü də elə bir Seyid Nigarisi ki, əsl-i ərəbdir, İsmayıl peyğəmbərin nəslindəndir, Məhəmməd peyğəmbər sülaləsindəndir, seçilmiş bir şəxsdir, "qızıl silsilə"nin bir halqasıdır və əlbəttə ki, Qarabağıdır!

Yuxarıda qeyd etdik ki, Seyid Nigarinin ilham aldığı ən mötəbər qaynaq məhz Məhəmməd Füzuli əsərləridir. Hər iki şairin yazdıqları bir neçə qəzəlin mətə (ilk beyt - Ş.F.) hissəsinə, habelə başqa beytlərinə diqqət yetirsək məgər fikrimizin sübutu olmazmı? Əziz oxucular, diqqət yetirin:

Füzuli: ***"Könlüm açılır zülf-i pərişanını görcək,
Nitqim tutulur qönçəyi-xəndanını görcək".***

Nigari: ***"Ellər cəm olur hali-pərişanımı görcək,
Dağlar dağılır tişeyi-əfğanımı görcək".***

Füzuli: ***Olur qəddim düta eşqin yolunda hər bəla görcək.
Təriq əhlinə adətdir təvazö aşına görcək".***

Nigari: ***"Səda eylər kuyin kəlbi ki, mən tək binəva görcək,
Qılırlar aşınalar bir-birinə "mərhəbə" görcək".***

Füzuli: ***"Gər degil bir mah mehr ilə mənəm təkzar sübh,
Başın açıb nişə hər gün yaxasın yırtar sübh?"***

Nigari: ***"Olmasaydı bir mehr mah ilə, əlbət, zar sübh,
Bən kimi çəkməzdi hər bir ləhzə min azar sübh".***

Füzuli: ***"Xoşam kim, dəmbədəm giryan gözümlə ol xakipadəndir,
Ziyanı olmaz ol göz yaşının kim, tutiyadəndir".***

*Nigari: "Bənim bu sərbülənd olmaqlığım ol xakipadəndir,
Gədanı sərfəraz eylər kərəm ki, padişadəndir".*

*Füzuli: "Ah eylədiyim sərv-i-xuramanım üçündür,
Qan ağladığım qönçeyi-xəndanım üçündür".*

*Nigari: "Çox istədiyim canımı cananım üçündür,
Cananımı çox istədiyim canım üçündür".*

Seyid Nigari başqa şairlərdən ilham aldığı kimi, başqa şairlər də Seyid Nigaridən ilhamlanmışlar. Kitabı mütaliə edərkən belə bir beytə rast gəldim:

***"İftixar etməzmiyəm kim, var sənin tək məhvəşi,
Gərçi Fərhadın Şirini, Məcnunun Leylası var".***

Məgər Səməd Vurğunun xanəndələr tərəfindən tez-tez oxunan "Var" rədifli məşhur qəzəli Seyid Nigarinin bu qəzəlinə nəzirə deyildirmi?

İndi də bir qədər Seyid Nigarinin sufiyanə şeirlərinə nəzər yetirək. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bu şair sufizimi (təsəvvüf - Ş.F.) özünə ideoloji bir qayə seçmiş, sufi ideallarını şeirlərində əsas götürmüşdür. A.A.Acaloğlunun "O, türk dünyasının sonuncu sufi şairlərindən biri... idi" cümləsi Seyid Nigarinin sonuncu sufi şair kimi mistik mənəvi dünyasından xəbər verir.

Məlum olduğu kimi, sufizm böyük bir dini cəryandır və onun müxtəlif qolları mövcud olmuşdur ki, nəqşbəndiyyə həmin qollardan biridir. XVI əsrdə yaranmış Səfəvi dövlətinin ikinci hökmdarı Şah Təhmasibin qızı Pərixan xanım da nəqşbəndiyyəçi olmuşdur ki, biz keçən il elmi araşdırmalar toplusu olan "Hikmət" adlı jurnalın ilk sayında bu haqda geniş məlumat vermişik. Orada oxuyuruq: "Tarixçi Həsən bəy Rumlu şahzadə Pərixan xanımla əlaqədar maraqlı bir məsələyə də toxunur ki, o da Pərixanın nəqşbəndiyyə təriqətinə mənsub olmasındır. Qəribədir, deyilmi? 28 yaşınadək naz-nemət içərsində yaşayan, sonrakı iki ildə daim gərgin həyat tərzini keçirən, iki-üç ay Səfəvi dövlətinin, qeyri-rəsmi olsa belə, gerçək hökmdarı olan Pərixan xanım və nəqşbəndilik hərəkəti".

Nədir nəqşbəndiyyə təriqəti, kimlərdir nəqşbəndilər? Bu haqda Firudin bəy Köçərli və Rəcəb Dıkiçi müxtəssər məlumat vermişlər (Bax: Əli Rza Xələfli. "Hikmət işığının sehri məqaləsi"). Bizim də nəqşbəndiçilər haqqında müəyyən məlumatımız vardır ki, həmin məlumatın burada verilməsi yerinə düşərdi:

Bu təriqətin əsası Məhəmməd Bəhaəddin ibn Məhəmməd əl-Buxari tərəfindən qoyulmuşdur. Mənbələrdə Şah "Nəqşbənd" adı ilə yad edilən Məhəmməd Bəhaəddin hicri 718, miladi 1318-ci ildə Buxarada "Qəsri-arifan" adlı yerdə doğulmuşdur. Təsəvvüf mühitində böyüyən Bəhaəddin zamanəsinin tanınmış alimləri ilə görüşmüş, ocağı ziyarət yeri olmuşdur. O, hənəfi məzhəbini rəhbər tutan bir sufi imiş. (Bax: Məhəmməd Məhəmmədcəlil və Fariz Xəlilli. Mövlanə İsmayıl Siracəddin Şirvani, Bakı, 2003, səh.105)

Bəhaəddin Nəqşbəndin Xacə Əlaəddin Əta və Məhəmməd Parsa kimi məşhur müridləri vardı. Ö, dünyaya gəldiyi "Qəsri-arifan"-da 73 yaşında vəfat etmişdir. Xacə Bəhaəddin Nəqşbəndi "Dəlilül-əşiqin dər təsəvvüf" (Təsəvvüfdə əşiqlərin dəlilləri), "Həyatnamə dər nəsayəh və məvayez" ("Nəsihətlər və mövzələrdə həyatnamə") adlı məşhur əsərlər müəllifidir. (Bax: Fərhəngi-Moin, Tehran, 2000, səh.2140).

Məhəmməd Bəhaəddin təriqətinin Hindistanda, Çində, Türkiyədə, İranda, İraqda davamçıları haqqında Əli ibn Hüseyn Vaez Kaşefinin "Rəşəhəte-həyat" ("Həyat gözüünün qətrələri") əsərində nəqşbəndiyyə şeyxləri barədə müfəssəl məlumat verilmişdir.

Məhəmməd Məhəmmədcəlil və Fariz Xəlilliye görə nəqşbəndiyyə təriqətinin əsasını 11 əsas prinsip təşkil edir.

1. Vüqufi - zəmani: hər anın və hər halın qiymətini bilmək (boş vaxt itirməmək və hər bir zamanı yaxşı dəyərləndirmək);

2. Vüqufi - ədədi: Zikr əsnasında saya riayət etmək (zikr insanın özünü haqqa yaxınlaşdırmasıdır. Zikrdə saya üstünlük verilərsə də, əsl olan kəmiyyət deyil, kefiyyətdir).

3. Vüqufi - qəlbi: Qəlbi oyaq saxlamaq (zikr edən adam qəlbini hər zaman Allaha qarşı oyaq saxlamalıdır. O, zikr anında sol döşünün altına baxır ki, bununla da Allah təcəllasının qəlbə dolması üçün zəmin yaradır);

4. Huş bər dəm: Nəfəs alıb verərkən qəflətdə olmamaq (huş ağıl, dəm isə nəfəs deməkdir. Huş dər dəm nəfəs alma-vermə əsnasında ayıq qalmaq, qəflətdən qorunmaqdır);

5. Nəzər dər qədəm: Ayağa nəzər salmaq (mənəvi yolçu varlıq məsafələrini keçmək üçün qeyrət sərf etməlidir. Nəzər bər qədəmin sosial həyatda böyük faydası vardır. Yerişərkən önə və arxaya baxmaq qəlbi pərdələyər. Peyğəmbər (s) yerişərkən sağa-sola baxmazdı. Ayağa baxmaqda ədəb vardır, rəsulillahın sünnetinə uymaq vardır);

6. Səfər dər vətən: Xalq arasında ola-ola haqqə səfər (Ruhən seyr və süluk səfərinə çıxmaqdır, xalq aləmindən haqq aləminə getməkdir);

7. Xəlvət dər əncümən: Camrnat içərisində tək olmaq (müridin maddi varlığı xalq arasında olarkən belə onun haqq ilə olmasıdır);

8. Yədkərd: Zikr etmək (qəlb ilə söyləyib, dillə susmaq);

9. Bazgəşt: Qayıdış (zikr edənün könlündə tovhid sirri təcəssüm edər, xalqın varlığı gözdən silinər, məqsəd olan gerçək vahid aşkar görünər);

10. Nigahdaşt: Mühafizə (Haqqın qəlb evinə girməsi, zikr edənün isə uyğunsuz fikir və düşüncələrdən kənar olmasıdır);

11. Yaddaşt: Nigahdaştı dərindən anlamaq (dil ilə demədən Allaha dönüş halını mühafizə etmək, Zikr hüzzur halına girmək və sühud halına çatmaqdır) (7,105-109).

Nəqşbəndiyyə şeyxi Cəlaləddin əl-Qumuqi nəqşbəndiyyə təriqətinin bir şəxsədən başqasına ötürülməsini "qızıl silsilə" adlandırır. Onun fikrincə, bu təriqət Cəbrayıl vasitəsilə Məhəmməd Peyğəmbərə ötürülmüş, peyğəmbərimiz onu həzrət Əbubəkrə, o isə əl-hac Salman Farsiyə ötürmüşdür. Beləliklə, imamlardan Qasim, Cəfər-Sadiq, habelə məşhur şəxsiyyətlərdən Bayazid Bəstami, Əbülhəsən Hərekani, Əbu Əli Fəramədi, Şeyx Əbu Yaqub Yusif Həmədəni, Əbdülxaliq Gücdüvani, Şeyx Arif Rıvgəri, Mahmud İncir əl-Fəqnavi, Əli ər-Ralistəni, Məhəmməd Baba əs-Səmmasi, Seyid Əmir Külal, Məhəmməd Üveysəl-Buxari, Şeyx Məhəmməd əl Buxari, Yaqub Cərhi, Şeyx Abdulla Səmərqəndi, Məhəmməd Zahid, Dərviş Məhəmməd, Xacə əs-Səmərqəndi əl-Amkanaki, Şeyx Məhəmməd Baqi, Şeyx Əhməd Faruqi Sirhindi, Məhəmməd Məsum, Şeyx Səfiəddin, Seyid Nurməhəmməd Bədəvani, Həbibillah Mərvəcani, Şeyx Abdulla Dehləvi, Şeyx Məhəmməd Əfəndi Yaraqları, Seyid Cəmaləddin Qaziqumuqi bu təriqətin ötürücüləri olmuşlar. Nəqşbəndiyyə təriqəti Allah-taaladan gəlmişdir.

Ümumiyyətlə, nəqşbəndiyyə şeyxləri dövlət adamları ilə hər cür münasibət yaratmaqdan çəkinirdilər. İsmayıl Şirvaninin mürşidi Mövlana Xəlid xəlifələrinə xitabən deyirdi ki, "heç zaman sultanlar və dövlət rəhbərləri ilə bir işə girişməyin".

Seyid Nurməhəmməd Bədəvani, Həbibullah Mərvəcani, Şeyx Abdulla Dehləvi, Şeyx Xəliq Süleymaniyyəvi, Şeyx İsmail Kürdəmiri, Xas Məhəmməd Şirvani, Şeyx Məhəmməd Əfəndi Yaraqlar, Seyid Cəmaləddin Qaziqumuqi bu təriqətin ötürücüləri olmuşlar. Bu uzun siyahını verən tədqiqatçılar Məhəmməd Məhəmmədcəlil və Fazriz Xəlilli nədənsə "silsileyi-zəhəb"dən olan Seyid Nigarinin adını qeyd etməyi unutmuşlar.

Seyid Nigari şeirlərinin birində nəqşbəndilərin çox müşkülə əlac eləyə bilmələrini belə ifadə etmişdir:

**"Bəndə düşdün, ey Nigari, çəkmə qəm,
Həll elər bəndi o Şahi-Nəqşbənd".**

Nəqşbəndiyyə təriqətinin qatı üzvü və ötürücülərindən biri olan Seyid Nigari böyük Allahdan (dəstgir), Məhəmməd peyğəmbərdən, İmam Əlidən və Şah Nəqşbənddən (Məhəmməd Bəhaəddindən) yardım diləmiş, üzünü onlara tutmuş, əlini onlara açmışdır:

**"Öylə bədhaləm ki, bəd halım görən
Tərki-sevda eyləyib almazmı pənd?"**

**Tutmayan damani-zülfi-zərnigar,
Məktəbi-sevdadə olmaz nəqşbənd.**

**Əl mədəd, üftadəyəm, ya Dəstgir,
Ya Məhəmməd, ya Əli, ya Nəqşbənd!"**

Mən Seyid Nigari şeirlərindən ilhamlanaraq 2004-cü ildə bir neçə nəzirə yazdım ki, onlardan birini oxucularımıza təqdim edirəm:

Seyid Nigari qəzəllərinə nəzirələr

**"Bir qarış torpaqdan ötrü bir diyar əldən gedər"
Seyid Nigari**

**Heç zaman fikr eyləməzdim mən ki, yar əldən gedər,
Yar getsə, bilməz idim hər nə var əldən gedər.**

**Hər dəmimdən həzz alardım, hər dəqiqəm fəxr idi,
Əllərimdən hər dəqiqə iftixar əldən gedər.**

**Yox ayağın ixtiyarı bağçanı onsuz gəzə,
Yar əldən getdiyindən ixtiyar əldən gedər.**

**Yar ilə dilbər diyarın fikri zar etmiş məni,
İntiqam alsam ədudən ahü zar əldən gedər.**

**Ağdamımda iqtidarım var idi, əldən gedib,
Bilməz idim Xan Şuşamda iqtidar əldən gedir.**

**Yar getdi, üstəlik həm Qarəbağ yad əldədir,
Ya Əli, kəs yad əli ki, zülfüqar əldən gedər.**

**Şahina, düşmənlərim qoy hali olsun haldən:
"Bir qarış torpaqdan ötrü bir diyar əldən gedər".**

2.06.2004

Yuxarıda yazılanlar mənim Mir Həmzə Seyid Nigari və onun yaradıcılığı haqqında yazdığım məqaləmin çox böyük hissəsini özündə əks etdirir. Lap elə bu günlərdə yanıma o böyük sufinin, mütəfəkkirin və şairin yaxın qohumlarından olan Siracəddin adlı bir şəxs gəldi. O, mənə Seyid Nigari ilə müstəqim bağlı 4 kitab gətirərək onları oxumağımı və mümkün olarsa - həmin kitablar haqqında məqalə yazmağımı xahiş etdi. Qeyd etməliyəm ki, hörmətli yazıçımız Hüseynbala Mirələmovdan da mənə elə xahiş gəlmişdir. Yaşımın çoxluğuna, gözümün zəifliyinə və vaxtımın azlığına baxmayaraq, qələmimi bu istiqamətə yönəltdim.

Yuxarıda yazdığım kimi, Azərbaycan klassik ədəbiyyatının XIX əsrdə yaşamış görkəmli nümayəndəsi Seyid Nigarinin həyatı və yaradıcılığı haqqında müfəssəl məlumatım yox idi. Adını eşitdiyim, lakin vətəndə doğulub qürbətde dünyasını dəyişən bu şeyx və seyd mənə hələ müəmma olaraq qalmaqda idi.

Seyid Nigarinin geniş özbiografiyasını (tərcümeyi-halını) və əsərlərinin şərhini öz geniş həcmli məqaləsində qələmə alan filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Nəzakət Məmmədli bu böyük şəxsiyyətin təvəllüdü, gəncliyi, təhsili, Qarabağ mahalının Zəngəzur bölgəsinin Ciyimli kəndindən çıxaraq Xarputa, Sivas, Amasiyaya, Məkkəyə, Mədinəyə, Şama, Qüdsə getməyi haqqında təfərrüatlı məlumat vermişdir. Məqalədə oxuyuruq: "Firidun bəy Köçərli Seyid Nigarini şəxsən görmüş Axund Hacı Mirzə Əbdülkərim adlı mötəbər şəxsdən eşitdiklərinə əsasən, onun uca boylu, xoş simalı, yaraşqlı və mülayim bir şəxs olduğunu bildirir. Onun fikrincə, Seyid Nigari nə qədər ki, təbii və adəti halında şikastəxatir, həlim və üftadə nəzərə gəlirmişsə də, bir o qədər ibadət vaxtında sələta durduğu əsnada təbii halətdən dəyişdirilib başqa bir halətə düşərmiş. Belə ki, kənardan onun bu haləti-əcibəsinə mütəvvəcceh olanları heyrət və əndişəyə salarmış".

Qarabağlı Şeyx Mir Həmzə Nigarinin mədh və vəsf (mənaqib) olunmasında xüsusi əməyi olmuş Mirzadə Mustafa Fəxrəddin Ağabalinin əməyi yüksək qiymətləndirilməlidir. Ağabalinin atası Seyid Sədəddin əfəndi Qarabağdan Amasiyaya gələrək ömrünün sonuna qədər Mir Həmzənin xidmətində olmuşdur. O, Həmzə əfəndinin vəfatından 3 il sonra 1889-cu ildə Amasiyada dünyaya gəlmişdir. Ərəb və fars dillərini Həmzə əfəndinin müridlərindən biri olan Seyid Məhəmməd Bəhaəddindən alan M.F.Ağabali 1949-cü ildə İstanbula gələrək bir neçə vəzifələrdə çalışmış və 1972-ci il tarixində vəfat etmişdir.

Üç dildə qələm sahibi olan Ağabali az danışan, çox düşünən güclü bir tənqidçi və savadlı bir tədqiqatçı olmuşdur. Bu yeddi kitab müəllifi Həmzə Nigarinin həyatından və irşad sahəsində tutduğu yoldan bəhs edən "Hümayi-ərs" adlı xüsusi bir əsər (mənaqibnamə) yazmışdır. O, Mir Həmzə Əfəndi ilə görüşə bilməsə də, həyatının ilk dövrü Amasiyada Həmzə Əfəndinin yaxınları və sevənləri arasında keçmişdir. Müəllif əsərinin adını sonradan kitabın ilk səhifəsinin üst tərəfinə ərəb dilində "Həmzə kitabe Humaye-ərs" şəklində öz əl yazısı ilə qeyd etmişdir. Farsca Hüma, yaxud Hümay adlanan bu əfsanəvi quşa bəzi türk ləhcələrində Kumay, Azərbaycanda Hüma quşu, Humay, Anadolu türkcəsində Hüma deyilir. İslamdan əvvəlki qədim türk inanclarında da adı çəkilən Hüma quşunun ağılın kəsməyəcəyi, gözün görə bilməyəcəyi qədər yüksəklərdə və hüdudsuz bir genişlikdə yaşadığı təsəvvür edilmişdir.

Qarabağlı Mir Həmzə Nigarinin bir şəxsiyyət kimi olduqca böyük sima olması F.Ağabalinin diqqətini uzun illər boyu cəlb edir və o, M.Nigari haqqında bu dahi şəxsin kimliyini xarakterizə edən qısa bir fikri oxucu nəzərinə çatdırmağı özünə borc bilir: "Mir Həmzə ilahi eşqlə məhvi-vücud etmiş, mürşidinin "Eşq" olduğunu bildirmişdir (fikir İbnül Emin Mahmud Kamal İnanındır). Bu xüsusa olduqca əhatəli bir cümləni Mir Həmzə Nigarinin müasiri olmuş tarixçi Hüseyn Nizaməddin Amasi "Amasiya tarixi"nin IX-cü cildində Həzrət Pirin (Şeyx Nigarinin-Ş.F.) vəsflərini belə təsvir edir. "Qayət fazil, ülumi-əqliyyə və diniyyədə (əqli və dini elmlərdə) mühəbbəhbir (dərin bilik sahibi), qayət müşəkkil (vücudca düzgün), uzunca boylu, qalın vücudlu, əsmər bənizli, saç və saqqal qumral, əndamı qayət mütənasib, muhibb, nəzəri cazibədar, vəqur, sükutu qalib, əzay-ixvana mütəhəmmil (dostlara əziyyət edilməsinə qarşı), həcvi şədid, Hənəfiyyül-məzhəb, Xalidiyyüt-təriqət, musalli (namaz qılan), aşiqməşrəb, vəcdi-səri (tez vəcd halına girən) bir zat idi".

"Hümaye-ərs" kitabının həcmi olduqca böyükdür və müəllif onu iki il müddətində yazmışdır. Müqəddimədə oxuyuruq: "Çoxdan bəri Amasiyanın Bəyazid paşa məhəlləsində yerləşən, öz məscidinə bitişik türbədə dəfn olunmuş Nəqşibəndi şeyxlərindən əş-Şeyx əl-Hac əl-Əmir Həmzə (qədəsallahu sirahu) üçün bir mənaqib yazmaq arzusunda idim. İllərdir fikrimi məşğul edən bu ümidimin hasil olunmasına heç cür imkan olmurdu. İstər-istəməz, bu vəzifənin əhəmiyyət və qüdsiyyətini idrak edən böyük zatlar tərəfindən bunun ərəşəyə

gətirilməsini gözləyir və çıxacaq əsərlərin intizarını çəkərək bu işin altına girmək istəmirdim. Fəqət bu vəzifəyə istər qələm və irfan əhli tərəfindən, istərsə də digər qardaş və dostlar tərəfindən, təəssüf ki, əlaqə görülmədi. Hər kəsin elə mənim kimi belə bir əsər meydana gətirəcək şəxsi gözləməkdə olduğu anlaşıldı. İntizar dövrəsinin arzu dairəsini aşmaması, bu mübarək zati görmüş zatların bir-bir axirət yoluna üz tutmaları səbəbilə bu işin getdikcə daha müşkül bir vəziyyətə girəcəyi anlaşıldıqda əlimdən gəlidiyi qədər buna aid məlumat toplamağa başladım".

Kitabının yazılma səbəbini təfəsilatı ilə bildiren F.Ağabali Mir Həmzə Nigarinin hicri 1213-cü il (miladi 1798) tarixində "seyidül-əvan Seyid Mir Rükəddin əfəndi həzrətlərinin mübarək pak zürriyyətlərindən dünyaya qədəm basmasını", anasının adının "İsmətli Qızxanım" olmasını nəzərə çatdırır. Sonrası o kitabda ard-ardınca həzrəti-pirin şəcərəsi, təhsili, "Nigari" təxəllüsünün səbəbi, onun Qafqaz mürşidi Şeyx İsmayıl Şirvani ilə görüşməsi, Hicaza getməsi, Qarabağa qayıdışı, izdivacı, İstanbula səfəri, Ərzuruma və Amasiyaya qayıdışı, Merzifona səfəri, peyğəmbər sünnəsi və adətlərinə tam bağlılığı, Samsuna və İstanbula dönüşü, həbsxana həyatı, Anadoluya göndərilməsi, Xarputa sürgün olunma səbəbləri, sonrakı vəziyyəti, həmçinin vəfatının səbəbi, dəfni və məşhur türbəsi kimi müxtəlif hissələr "Hümaye-ərş" in səhifələrində yer tutur, habelə onun yazdığı əsərlər ("Nigarnamə", "Divan", "Mənaqibi-Seyid Nigari", "Farsca Divan") haqqında yığcam məlumat verilir. Xeyr, bununla "Hümaye-ərş" in mündərəcatı hələ tamamlanmış və ardınca başqa hissələr gəlir: Seyid Nigarinin "Öz xəlifələri" adlandırdığı məşhur əfəndilər (Qazi Osman əfəndi, Hacı Zəkəriyyə əfəndi, Xoca Mustafa əfəndi və s); Şəcərəsi zahiri və batini xüsusiyyətləri; Həzrəti-pirin təriqəti; yazışmaları. Əgər mən bu məqaləmdə "Hümaye-ərş" kitabındakı bütün hissələrə dair ətraflı fikir bildirsəm, düz bir neçə kitab söz olar. Odur ki, F.Ağabalının bəzi məlumatlarını müxtəsər şəkildə nəzərə çatdırmağı münasib bildim.

Məlumdur ki, Həmzə əfəndinin Çar Rusiyasının hökmürlükləri zamanı Azərbaycanda, xüsusilə Şimal-Şərq bölgələrindəki təsirinin qarşısını almaq üçün tətbiq edilən təzyiqlər bolşeviklərin dövründə zamanında getdikcə artmışdır. Sovet üsul-idarəsi İsmayıl Şirvani və davamçıları tərəfindən Azərbaycanda yayılan nəqşibəndi təriqətinin təsirlərini aradan qaldırmaq üçün uzun müddət mübarizə aparmış, yüzlərlə şeyx və din xadimi edam və sürgün edilmişdir. Ateizm-dini dəyərlərə qarşı aparılan mübarizənin hədəfində ən çox milli, dini və irfani cərəyanın yaranmasına səbəb olmuşdur. O cümlədən, Həmzə əfəndinin divanlarının da oxunması yasaqlanmış və hətta onu evində saxlayanlar barəsində ağır cəza tədbirləri görülmüşdür.

Prof. Mehmet Rıhtımın ifadəsinə görə Seyid Nigari haqqında "Mənaqibnamə" yazılmasının 3 səbəbi var idi. Bunlardan birincisi, özünün şəxsən belə bir arzuya sahib olmasıdır, ancaq o niyyətini dərhal həyata keçirməmiş və gözləmişdir. Həmzə əfəndinin "yaxınında olanların bir-bir vəfat etməsi, mövcud məlumatların məhv olacağı və neçə böyük zatlar kimi onun da unudulmaq aqibətinə məruz qalacağı endişəsi", eyni zamanda "onun kimi düşünən və eyni endişəni daşıyan yaxın dostlarının" təşviq və ısrarları olmuşdur.

İkinci səbəb kimi bəzi önəmli insanların bu kitabın yazılması ilə bağlı "ondan xüsusi xahiş" etmələridir.

"Hümaye-ərş" in yazılmasının üçüncü səbəbi "bəzi kəslərin ortaya çıxaraq özlərini Mir Həmzə əfəndinin vəkili-xələfi olaraq təqdim etmələri və təriqət adı altında ona yaraşmayan şəkildə yanlış fikirləri ətrafa yaymaqla maddi və mənəvi istismar obyektinə gətirmələridir. Bu kəslər şeyxin bəzi vəziyyət və hallarını mübaligə edərək onları ağıl və məntiq xaricinə çıxarmağa, xurafat halına gətirmələridir.

"Hümaye-ərş" kitabından 1948-ci ildə ilk xəbərdar olan şəxs tanınmış türk ədəbiyyatşünası Bəhaəddin Bəha Doğramacı olmuşdur. 2003-cü il tarixində isə

Nigarinin türkçə divanının nəşri vaxtı Azmi Bilgin adlı tədqiqatçı "Mir Həmzə Nigari" başlıqlı əsərinin giriş hissəsində "Hümaye-ərş"dən istifadə etdiyini bildirmişdir. Nəzakət Məmmədli də "Divan"ın Azərbaycan nəşrinin ön sözündə F.Ağabalinin kitabından istifadə etdiyini göstərmişdir. Əhməd Özkılınc "Mürşidi-eşq olan arif Seyid Nigari" kitabındakı mənbələr sırasında "Hümaye-eşq"ın da adını çəkir. Təsəvvüf tarixçisi Mustafa Kara da "Xarputda Qarabağlı bir derviş" adlı məqaləsində Bəaha Doğramacının, qeydlərindən faydalanmış, amma "Hümaye-ərş"i görə bilmədiyinə heyifsilənmişdir.

M.Rihimə görə Azərbaycanda Nigari barəsində Firidun Köçərli, Mirvari Dilbazi, Məmməd Aslan, Şamil Cəmsidov, Taryel Cahangir, Fəriz Xəlilli (M.Rihim ilə birlikdə), İsmayıl İlməzli və başqaları fikir söyləmişlər. Qeyd etməliyəm ki, "və başqaları" ifadəsi altında başqa müəlliflərin də adlarını göstərmək yerinə düşər, çünki onların yazılarından, çox təəssüf ki, prof. M.Rihimin xəbəri olmamışdır. Onların sırasında - Feyzulla Qasımzadə, İsmayıl Şıxlı, Ruqiyyə Qənbərqızı, Abbas Abdulla, Əzizə Cəfərzadə, Məşədxanım Nemət, Hüseynbala Mirələmov, Əli Rza Xələfli, Şahin Fazil də vardır.

Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, "Hümaye-ərş" kitabı Seyid Nigari haqqında ən dolğun və obyektiv məlumatı özündə ehtiva edən dəyərli bir mənbədir. F.Ağabali "Əş-Şeyx Əş-Seyyid əl-Əmir əl-Həmzə ən-Nigari ibni-Əmir Rükəddin əl-məşhur bi Əmir paşanın ilk gəncliyi haqqında yazır: "İbtidai həyat yaşayan bu kənddə yaşidləri və tay-tuşları kimi silah, kurşun, saçma kimi odlu silahlara həvəs edər, bunlardan alar hər zaman evində və hətta yanında saxlayarmış". Onun bu hərəkəti anasının heysiyyətinə toxunduğundan oğluna belə dedi: "Həmzə, sənə verdim çörəyi elə bil bir zalım qanıçənə yedirdirəm. Sənin tərbiyəni üçün heç bir şeydə qüsur etmədim, əsla dəstəməzsiz bir loğma yedirtmədim, körpəliyində dəstəməzsiz süd vermədim. Halbuki, sən hərəmilər kimi silah və barılla oynayırsan. Sənə verdim əməklərə heyif olsun. Sən bu gedişlə çörək və rahat üzü görməzsən" deyərmiş (Möhtərəm anasının dilindən bu sözləri Siracəddin əfəndinin anası Əminə xanım söyləmişdir).

F.Ağabali gənc Nigarinin Qaraqaş adlı kənddə Mahmud əfəndidən təhsil aldığı, sonra "Şəki tərəfə" getdiyini, daha sonra "Osmanlı tərəfə səfər etdiyini (1836-cı il) bildirir. Kitabda Həmzənin "Nigari" təxəllüsünü özünə götürməyinin səbəbi barədə belə qeyd vardır: "Qaraqaşda (xalq arasında Qarağacı şəkilində bilinir) təhsili əsnasında Nureddin əfəndi adlı birisinin mötəbər zövcəsi, iffətli qadınların baş tacı Nigar xanım onun hər cür ehtiyacını təmin etmiş və təhsilində lazım gələn yardımı göstərmiş. Bu sayədə feyzə nail olmasının bu xanımın dəstəyinin təbii bir nəticəsi olduğunu nəzərdə tutaraq, adına əlavə olaraq "Nigari" təxəllüsünü götürmüş və divanında bu adı istifadə etmişdir. Bu xanımın kiçik bir köməyi üzündən adını əbədləşdirəcək qədər edilən yaxşılığı unutmayıb haqqını verməyə çalışması onun nəcib fəzilətlərindən birini təşkil edir. Möhkəm əqidə sahibi olan Seyid Nigari Hicaza (İndiki Səudiyyə Ərəbstanı belə adlanırdı - Ş.F.) piyada gedib-qayıtmış, Rusiyaya (Azərbaycana) dönmüş, Qarabağda olarkən F.Ağabaliyə görə, "doğma torpağı olan Cəcmiliyə gedər-gəlməz ilahi istədada malik olan bu zatın şöhrəti dərhal yaşadığı mühitdə yayılmış, elm və irfan təhsil etmək üçün mərifət suyuna susayan adamlar hər tərəfdən axışib onun yanına gəlmişlər".

Şeyx Qarabağa gəlişinin birinci ilində Bərgüşad çayı kənarında yerləşən Mir-lər kəndindən Mir Saleh əfəndinin qızı Əzizə xanımla izdivac etmiş, onunla iki ilə yaxın həyat sürmüşdü. Əzizənin vəfatından sonra onun kiçik bacısı Şahnisə xanımla evlənən şeyx bu xanımdan uşaq olmadığı üçün Molla Məhərrəmli kəndində həqiqətpərəst fəzilət sahibi Allahverdi əfəndinin qızı Əminə xanımla kəbin kəsdirmiş və onların oğul övladı Siracəddin əfəndi bu xanımdan doğulmuşdur.

Bundan sonra şeyxlə bağlı çox hadisələr baş vermiş, o özünü bölgə xalqın elm və irfan qazanmasına həsr etmişdi. Şuşa qalasında ləzgi xanəndanından

olan Xasay xan Usmiyevin (Xurşidbanu Natəvanın əri - Ş.F.) malikanəsində Rusiya əleyhinə keçirilən məclisdə Şeyx Həmzə, Hacı Əhməd əfəndi və Xasay xan tərəfindən bir qərar qəbul olunmuş, əgər Osmanlı-Rusiya münasibətlərində ixtilaf yaranarsa, Osmanlı hücumunun ardınca Qarabağda bu üçlüyün dərhal fəaliyyətə keçərək qəfil və ümumi bir üsyan meydana gətirəcəkləri barədə fikir səslənmişdi. Onların bu qərarı haqqında dərhal rus hökumətinə xəbər verildiyini və dindirilmə aparıldığını eşidən Xasay xan Hacı Əhməd əfəndini Ağdaşa, Həmzə əfəndini isə Cizimliyə qaçırmışdı. Lakin öz kəndində qalmağın həyatı üçün təhlükəli olacağını bilən Həmzə əfəndi 1851-ci ildə Araz çayından keçmiş, Culfa, Təbriz, Xoy, Salmas və Urmiyanı arxada qoyaraq Ərzuruma gəlib çatmışdı. O, burada 500 nəfərdən ibarət alaya rəis təyin edilmiş və əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Məlumdur ki, elə o vaxt Cizimlidə yuxarıda adı çəkilən oğlu Siracəddin dünyaya gəldi. Bir daha vətəninə dönmə bilməyəcəyini bilən şeyx Şəkinin Qurtqaşın kəndindən olan və Ərzuruma köçən Hacı Əbdüləziz əfəndinin qızı Züleyxa xanımla izdivac bağlayır.

Elə həmin 1855-ci ildə İstanbula gələn Şeyx Həmzə çox keçmədən yenidən Ərzuruma qayıtmış, sonra Amasiyaya getmiş, bir il yarım sonra yenidən Ərzuruma təşrif gətirmiş, yenə də orada duruş gətirmədən Amasiyaya gəlmişdir.

1875-ci ildə Nigarinin "Siraci" təxəllüslü şair oğlu Siracəddin vəfat etdi. Bir ildən sonra Şeyx Həmzə Amasiya əyanlarından olan Kəmərbəşizadə Hacı Mustafa əfəndinin qızı Lütfiyyə xanımla evlənir. Qeyd olunmalıdır ki, Lütfiyyə xanımın da şeirləri vardır. F.Ağabali yazır:

"1873-cü ildə Həzrəti-Pirin dünyəvi həyatında mənfi hadisələr başlanmışdır... O iki il iniltilər arasında həyatı tərəkədən yeganə oğlu Siracəddini itirdi... İki il sonra Kəmərbəşizadə Hacı Mustafa əfəndinin qızı ilə izdivac etməsinə görə Şəhnisə, Əminə, Züleyxa xanımlardan ayrılaraq digər bir yerdə yaşamağa məcbur oldu".

Bu dövrdə Seyid Nigari əleyhinə bir sıra iftira və böhtanlar baş verdi və o, 1879-cu ildə Amasiyadan köçüb Merzifon şəhərinə getdi. Muxaliflərin hücumuna məruz qalan Seyid Nigarinin Merzifon həyatı onun uca mərtəbəyə yetişdiyi dövrlərdən oldu. Yanına çoxlu ziyarətçilər axını... Amma o, Merzifonda 14 yaşlı qızı Sənihanı da itirdi və Səniha "güllü libas geyinmədən bəyaz kəfənə sarıldı".

"Bir mənim könlüm deyilmiş ahu-əfğan eyləyən"

misrasına uyğun olaraq, bu itki təkə atasını deyil, onu tanıyanların hamısını fəğanlar içində qoydu "ağlamayan bir fərd, inildəməyən bir can qalmadı".

Nigar xanım haqqında

F.Ağabali yazır: "Nigar xanım Qaraqaş kəndindəndir. Həzrəti-Pirin ilk təhsilini keçirdiyi zamanlarda bir çox xidmətlər etmişdir. İbtidai hallarında eşq dərslərini bu pakizə xanımın ruhunun nurlarından iqtibas etməsi ömründə bu mübarək xanımı unutmamasına və adını əbədiyyətə qədər yaşatmasına səbəb olmuşdur. Həmin bu xanım fitri təbiətində gizli olan qüdsi yaxşılıqlar və mələki gözəllərin əksinə olaraq çirkin surətliymiş. Qara-quru, təxminən ortaya yaxın boylu imiş. Fəqət nə olursa-olsun, gözəl vicdana, kamil irfana, bütöv imana nail olması onun tay-tuşları içərisində seçilməsinə səbəb olmuşdur".

"Merzifonda Seyid Nigariyə qarşı Amasiyadakı kimi düşmənçilik və ədavət görünmürdü" yazan F.Ağabali, hətta bir çox xristianın da ona hörmətkarane münasibət bəslədiyini yazır.

Seyid Nigarinin "Divan" kitabı 1880-ci ildə İstanbulda çap olundu. Bu əsərin hər tərəfə yayılması üzərinə sevənləri və müridləri arasında sevinc, muxalif tərəfdə isə nifrət və inad artırdı. O zaman Seyid Nigarinin Merzifondakı fəaliyyəti əleyhinə çıxıb, bir "Qərarnamə" yazıldı. Bu sənədin məzmunu belədir: "Rusiyanın [Azərbaycanın] Qarabağ əyalətindən hicrətlə Amasiya mühitinə gələn və bəzi

sadələhvləri özünə mürid etməyə müvəffəq olmuş Şeyx Hacı Həmzə əfəndinin günbəgün artan müridləri sayəsində əvvəlki vəziyyəti dəyişməyə başlamışdı. Öncədən bəri vicdanında qərar tapmış istiqlal fikirlərini gerçəkləşdirmək üçün hərəkətə keçmək ehtimalı tövr və rəftarından hiss edilir. Xilafət məqamına qarşı dillə təcavüzdən çəkinməməsi bunu dəstəkləyir. Haqqında ediləcək ən kiçik bir lütfkarlıq, dövlət və millət üçün böyük bəlalar doğuracağı mühitimizcə tamamilən anlaşılmışdır. Başında 50-60 min canını fəda edəcək müridləri vardır. Kiçik bir işarəsi hamısını hərəkətə gətirməyə kafidir. Zəmin və zamandan istifadə etmək üçün fürsət gözləyirlər. Bu mühitdən uzaqlaşdırılmasının gizli əməlinə qovuşmaq səbəbini nəticəsiz buraxacaqdır. Bir itaətkarlıq vəzifəsi olmaq üzrə bu qərarnaməmiz nizamla yüksək mərtəbələrə çatdırıldı". (Bax: Mirzadə Mustafa Fəxrəddin Ağabali. Hüməyə-ərş səh.220) Nəticədə Həzrəti-pir 1885-ci ildə ailəsi ilə birlikdə Merzifondan çıxıb Samsuna doğru hərəkət etdi. O, Samsunda Abdullah Paşa mədrəsəsində iqamət etdi. Lakin yenə səfər. Bu dəfə İstanbula doğru. Sonra Xarput həyatı. Daha sonra Tokat. Malatya. Yenə Xarput. F.Ağabali yazır: "Bu il içərisində Rusiyadan bəzi zəvvarlar Xarputa gəlmiş və şeyxə bağlanmaq istəmişlərsə də, razılıq verməmişdir".

1886-cı il. 80 yaşlı Seyid Nigari ömrünün sona yetişdiyini hiss edir və cənazəsinin Xarputdan Amasiyaya aparılmasını, oğlunun qəbri yanında dəfn olunmasını vəsiyyətlə edir.

11 oktyabr 1886-cı il Seyid Nigari axşamüstü vəfat etdi.

Əsərləri: Türkçə Divan, Nigarname, Mənaqib və Farsca Divan

Şair Xülusi əfəndi Seyid Nigarinin itkisindən çox təsirlənib belə yazmışdı:

**"Hər kim görə bərmurad olurdu,
Qəmnak isə gərçi şad olurdu.
Sultani-sərir-i-təxti-irfan,
Fərmanı ilə dönür bu dövrən.
Mənəndi yox idi, xoşliqadır,
Mehdiyi-zəman desəm səzadır.
Meydani-süxəndə fərdi-kamil,
Seyyid özü əmri-Haqla amil
Hər bir sözü tigi-biəmani,
Qəsd eyləsə fəth edər cahani.
...Çün oldu Nigari nami-paki,
Zər eylər o baxsa tirə xaki.
İxlas ilə bil ki, o Əlidir,
Əsrari-Xudayi gör cəlidir.**

Şair Xülusi şeirində Seyid Nigariyə o qədər məhəbbət vardı ki, şeirdən göründüyü kimi, şeyxi hətta "Mehdiyi-zəman"ın və İmam Əlinin özü kimi tanıyır. Mustafa əfəndi də Seyid Nigarini aşağıdakı beytlərlə təqdim edir:

**"Mir Həmzə ən-Nigari, ey eşqin şahsüvarı,
Əhrarısın zamanın, çək sən də Zülfiqari.**

**Övladi-Mustəfasan, sərdarı-Mürtəzasan,
Hər dərde mübtəlasan, Hüseyini-Kərbəlasan.**

**Gördü bu gözlər səni, cəzm eylədi Əlidir,
Bürhanı la fətadır, cümlə dedi vəlidir".**

Seyid Nigari yaradıcılığının ideya və sənətkarlıq xüsusiyyətləri haqqında məqalə yazan filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Nəzakət Məmmədli onun türkçə divanını araşdırdığı zaman belə qənaətə gəlir: Seyid Nigarinin türkçə divanı öz orijinallığı ilə seçilir. Şair özü bu divanı məhəbbətlə hazırlamış, onun tamamlanmasını həyacanla gözləmiş və çox böyük uğur qazanacağına əmin olmuşdur. Şərq divan ədəbiyyatı ənənələrinə sadıq qalmaqla yanaşı, şairin bir

çox orjinal yeniliklərinə də rast gəlirik. Adətən şairlər yazılmış qəzəllərini əlifba sırasına uyğun düzənləyir və divan tərtib edirdilər. Seyid Nigari isə, əksinə, sanki hər bir şeirini divan tərtib etmək üçün yazmış və bir çox qəzəllərində hazırlanacaq divanından bəhs etmişdir:

**"Belə ətəf ilədir kim irişə payanə,
Oxunur dildə şirin, başda gəzər divanım".**

Şairin uzaqgörənliklə dediyi bu sözlər özünü doğrultdu. Onun divanı əllərdə gəzdi, dillərdə dolaşdı, səma məclislərində oxundu. Zəngin ənənələri olan Şərq-İslam ədəbiyyatında bu qədər sevilən və xalq arasında məşhur olan divan, bu qədər böyük təsir gücünə malik şəxsiyyət çox nadir hallarda rast gəlinir. Nigari şeiri Haqqın sirr xəzinələrindən qopan sehrli bir nəğmə kimi ruqları oxşadı, ürəkləri titrətdi, bir andaca Ədən bağçalarından əsən xəfif bahar rüzgarı kimi bütün Türkiyəni, İrani, Azərbaycanı bürüdü. Bütün həyatı boyu Allah eşqi ilə alışıb yanan, varlığını Haqqa təslim edən bu böyük insan, Haqq aşiqi Tanrıdan gələn qeyri-adi bir təbə, ilahi qabiliyyətə malik idi. Şair öz şeirinə müraciətlə deyirdi:

**"Bir özgə məratibdəsən, ey şeiri-dilaviz,
Gəncineyi-əsrari-Xudadanmı gəlirsən?"**

Şairin divanını oxuduqca bu sözlərin doğruluğuna bir daha əmin oluruq. Varlığını tamamilə haqqın ixtiyarına verən şair ölmədən öncə ölmüş, cismini ilahi eşq alovlarında yaxıb-yandırmış, ruhən öz nigarına, yəni Haqqa qovuşmuşdur.

Firdovsi, Mövlana Cəlaləddin Rumi, Şeyx Fəridəddin Əttar, Ruhi Bağdadi, Füzuli, Hafiz Şirazi, Xacu Kirmani və s. kimi görkəmli ədib və mütəfəkkirlərin yaradıcılıqlarına bələd olan şair onların istifadə etdikləri rəmz və obrazlardan geniş istifadə etmiş, yeri gəldikcə adlarını anmışdır.

Seyid Nigarinin Mövlana Məhəmməd Füzuliyə xüsusi hörməti olmuşdur. Onun "Təxmisati-bəzi-qəzəliyyati-Füzuli əl-Bağdadi rəhməti-Hadi" adı altında Füzuli qəzəllərinə yazdığı təxmislər çox maraqlıdır. Məsələn:

**"Ey sənəm, ləlin şərabı biməqal eylər bəni,
Çeşmi-xummarın müdam laübal eylər bəni.
Surətinlə heyratım gör kim nə hal eylər bəni,
"Heyrat, ey büt, surətin gördükdə lal eylər bəni,
Surəti-halım görən surət xəyal eylər bəni."**

Füzulinin Həbibiyə nəzirə olaraq yazdığı məşhur "Dedim-dedi" tərkibbəndinə də Nigari nəzirə yazmışdır:

**"Ol dəm ki, ey Nigari, gözüm gördü varını,
Sərf etdi aşiqanə nə kim var, varını.
Ağlım dolaşdı, gördüm zülfi-zərnigarını,
Aldı kakilin ol dəm ki gördüm üzərini
Baxdım yüzünə, "aya, bu aymı? - dedim, dedi:
"Mənzur qıl ki, zibə Quranundurur sənini"**

Bir neçə kəlmə Seyid Nigarinin dini görüşləri haqqında

Şair hər zaman Həzrəti Məhəmməd (s.ə.s) və onun Əhli-beytinə sonsuz məhəbbət bəsləmiş və bu məhəbbəti öz şeirlərində əks etdirmişdir.

**"Allahı, Məhəmmədi və aliyi sevən dustaniz,
Nə sünniyiz, nə şiə, biz xalis müsəlmaniz,
Çar yarı istəriz, zira ki Mustafanın
Dustinə dustiz, vallah, xəsmaninə xəsmaniz".**

Seyid Nigari peyğəmbərin (s.ə.s) əmisi ilə eyni adı daşıdığı üçün fəxr etmişdir.

**"Nigari, qəmzeyi-xunxarə söylə çox niyaz eylər
Şahidi-eşq, həmnami-şəhidi-əmmi-peyğəmbər".**

Şairin yaradıcılığında Kərbəla mövzusu, İmam Hüseyin şəhadəti önəmli yer tutur. Divanında Kərbəla şəhidlərini vəsf edən, Yezid və onun tərəfdarlarını lənətləyən bir çox şeirlərə rast gəlirik. Şair Həzrəti Məhəmməd (s.ə.s), Həzrəti Əli və Bəhaəddin Nəqşbəndini öz piri hesab edir.

**"Əlmədəd, üftadəyəm, ya dəstgir,
Ya Məhəmməd, ya Əli, ya Nəqşbənd!"**

Seyid Nigari dinin yalnız zahiri tərəfinə əməl edən zahirpərəstləri kəskin tənqid edir, dində ixlası və əməlisaleh olmağı başlıca şərt hesab edirdi.

Uzun illər sovet rejimi dövründə Seyid Nigari irsi Azərbaycan oxucusu üçün əlçatmaz olmuşdur. Firudin bəy Köçerlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"ndə verdiyi məlumatlardan başqa heç bir bilgiyə malik olmayan Azərbaycan oxucusu Seyid Nigari irsindən bixəbər qaldı. "Fikirləşirəm ki, bu illər ərzində bu qədər böyük təsir gücünə, poetik zənginliyə malik poeziya müasir ədəbiyyatımıza və ədəbiyyatşünaslıq elminə nələr verə bilərdi!"

Son illərdə Nigari irsinə marağın artması çox sevindiricidir. 2001-ci ildə yazıçı-publisist Taryel Cahangirin "Mir Sədi Ağa" kitabında bu gün də nəqşbəndilik ənənələrini davam etdirən Mir Sədi ağa nəslindən və bu nəslin görkəmli nümayəndəsi kimi Mir Həmzə Seyid Nigaridən bəhs edilir, türk tədqiqatçısı Baba Doğramacının şair haqqında tədqiqatından parçalar verilir.

2008-ci ildə AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Seyid Nigarinin həyat və yaradıcılığı mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə olunmuşdur.

Seyid Nigari haqqında xüsusi kitab tərtib edən Taryel Cahangir Mir Sədi Ağanın sözü ilə bir neçə tarixi faktı açıqlamış və Firidun bəy Köçerlinin Mir Həmzə Nigari haqqında yazdığı əhatəli məqaləsini olduğu kimi dərc etmişdir. Firidun bəydən sonra Baba Doğramacının, Mir Paşa ağanın, Mir Məhəmməd ağanın, Məmməd Aslanın, Nizami Məhəmmədəlioğlunun, Sabir Yaqubun, Çərkəz Məmmədovun, Poladlı Balakəsi İsmayılovun, Poladlı İsmayıl Lətifovun, Fəhruz Bəkiroğlunun, Siracəddinin və kitabın müəllifi Taryel Cahangirin müvafiq məqalələri də "Mir Sədi ağa" kitabında özünə yer tutur.

Bir daha diqqətimizi Firidun Bəy Köçerlinin Seyid Nigarini təriqət ustası kimi təqdim etməsi haqqında gətirdiyi bəzi məsələlərə yönəlmək istərdik. F.Köçerli yazır: "Hacı Mirzə Əbdülkərim axundun rəvayətinə görə Mir Həmzə əfəndi təriqət götürənə kimi şeir yazmağa meylü rəğbət göstərməzmiş. Təbi-şeyriyyəsi təriqət götürəndən sonra açılbır. Və şair öz yazdığı şeirlərinin tamamını sevgilisi Nigar adlı bir qız mədhində yazıbır. Seyid Nigarinin eşq mövzusunə marağını əks etdirən aşağıdakı beytlərə diqqət yetirin:

**"Ey eşq, ləzizi-hüsnzadə,
Səndən qamu nəsrü nəzm həsna.**

**Ey eşq, cahana qülqüləndaz,
Səndən qamu huyü hayi-şeyda.**

**Ey eşq, fərəhdəhü tərəbsaz,
Səndən qamu nəğmeyi-dilara.**

**Ey eşq, şərabi-həqpərəstan,
Səndən çəkillir sədayi-Mina.**

**Ey eşq, kilidü qfli-əsrar,
Səndən açılır qamu müəmma.**

**Ey eşq, dəlilü piri-salik,
Səndən umulur vüsali-mövla.**

***Ey eşqi-xuda, xuda seversən,
Ver dəstimə dəsti-cami-səhba.***

***Ey eşq, Nigari dağdarın,
Çıx başına çax əyağ-i-sevda".***

F.Köçərliyə görə, şeir yaradıcılığında Mir Həmzə əfəndiyə şair Nəbatinin də təsiri olmuşdur. Belə ki, şairin

***"Get dolanginən, xamsən hənuz,
Püxtə olmağa çox safər gərək"***

Mirsaralarındakı vəzn və ölçü tərzində "mənəm" rədifli uzun bir şeir yazmışdır ki, həmin şeirin bir bəndində oxuyuruq:

***"Eylədim, dila, öylə bir səda,
Qopdu Bisütun, oldu kim, həba,
Dedi rəhnüma "afərin" manna,
Böylə kuhkən bir mənəm, mənəm".***

Baba Doğramacı tədqiqatçı Mahmud Kamal bəyin "Son dövr türk şairləri" əsəri üçün yazdığı məqaləsində Seyid Həmzə Nigarinin tərcümeyi-halını xülasə şəkildə belə yazır:

"Qaraqaşda təhsilidə ikən Nurəddin əfəndi adlı birisinin arvadı olan Nigar xanım Həmzə əfəndinin təhsili xüsusda çox kömək etmiş, hər cürə ehtiyacını təmin etməkdə müavinət göstərmiş, onun elm sahibi olmağına səbəb olan bu xanıma qarşı şükran borcunu vermək üçün "Nigari" adını özünə təxəllüs götürmüş və şeirlərində onun adını əbədləşdirmişdir".

Baba Doğramacı sonra Mir Həmzənin Türkiyənin Merzifon adlı şəhərindəki həyatı, İstanbulda başına gələnlər, Amasiya və Xarput sərgüzəştləri, əsərləri barədə məlumat verərək yazır:

"İlahi eşqə çatan bu şəxs eşq qayəsində çox yüksək dərəcələrə nail olduğundan, hər şeyin eşq məhsulu olduğuna etiqad etmişdir".

Mir Həmzə Nigari "Divan" da olan və başqa şeirlərində Nigar xanımı tez-tez xatırlayır:

***"Başqa degil, aləmi-dareyndə
Vəsli-Nigarımda təmənna bana".***

Yaxud

***"Rəşki-behişt, yəni Qarabağda
Atəşə yakdın bəni, ey Gülnigar".***

* * *

***Abad olsun Qarabağ içrə ol yer, çünki cananın
Həbibanə qəra qaşinə qurban olduğum yerdir.***

***Abad olsun ki, bəndə var haqqı gahü bigahi,
Nigari-nazəninə məsti-mehman olduğum yerdir".***

Başqa beyt:

***"Nigari-nazəninimdən gözəl bir namə gəlmişdir,
Əsiri-türreyi-tərrarinə şahnamə gəlmişdir".***

Seyid Nigarini təkcə "Nigarnamə" deyil, başqa mövzular da özünə dəfələrlə cəlb etmişdir. Məsələn:

***"Xəyalatilə gülgeşti-Qarabaği gəzər könlüm,
Gəlür kim, kuyi-düdarə qalur, zövqi-murad eylər".***

Yaxud:

**"Əgər ərzi-üzar eylərsən, ey məh, zərrə tək xurşid
Nigari, Daşbulaq, Günbəd, Qızıldağ, Abi-ağ oynar".**

Nəzakət Məmmədliyə görə, şair burada Abi-ağ dedikdə Ağsu şəhərini nəzərdə tutmuşdur.

Ümumiyyətlə, Nigarinin şeirlərində torpaq və çay adları tez-tez xatırlanır. Məsələn Araz çayı:

**"Zahid kibi ərbabi-könül xüshləb olmaz,
Ceyhuni anın, Nili, Fəratı, Ərəsi var".**

Məsələn Tərtər çayı:

**"Ol lə'ldir aramın, ol arizi-gülfamın
Ol dəm ki, düşər yadə çeşmindən axan Tərtər".**

Seyid Nigari Hafiz Şirazini "arifi-Şiraz", Şeyx Əttarı "hüdhüdi-Əttar" adlandırır.

Şair əsasən asan dilli şeirlər yazsa da, kitablarında onun qəliz qəzəllərinə də təsadüf olunur:

**"Şeydalığıma bais bir kakili-ənbərdir,
Bir qəddi-sənubərdir, bir lə'li-şirinlərdir.**

**Gəh məst qılır ləlin, gəh zövq verür canə,
Zira meyi-əhmərdir, qəndabi-mükərrərdir.**

**Xaki-qədəmin, ey can, kibriti-əhmərdir.
İksirdir ol cöhvər, ol kibriti-əhmərdir.**

**Hər hərfi-sözün əhləq, bin canə dəgər, əmma,
Şəhdabi-ləbi-lə'lin, rəşkavəri-Kövsərdir".**

Şairdə özündən razılıq və özünü tərifi hissləri çoxdur:

**"Ey Mir Nigari, bu əsrari-İlahidir.
Nəzm eyləyəlim, cəm'et, olmaz belə bir gövhər".**

**"Şəhdabi-məariflə sərşar gəzər camın,
Ey Mir Nigari, ey xoşləhcə, şiringoftar".**

**"Nə desək məcmuyi-Mir Nigariyə"? - dedim,
Bir cahangirdir ol, şahı-divandır" dedilər".**

Seyid Nigarinin məşhur Şeyx Şamil haqqındakı fikirləri də nəzəri cəlb edir:

**"Mərdi-mərdanə o qaplansifəti-Moskof ilə
Eyləmək cəngü cədəl şiri Dağıstanə-düşər".**

Şairin heca vəznli şeirləri də vardır və fikrimizcə, o, Vaqif-Vidadi ənənələrini davam etdirən sairdir. Məsələn:

**"Neylər dərsü bəhsi, əbəs məqalı,
Neylər səltənəti, cahü cəlalı?
Bulubdur bir dövlət, yoxdur zavalı
Kimin sərində var sayeyi-sevda.**

**Tərk eylə kirdarı, tərk eylə karı,
Tərk eylə dövləti, tərk eylə varı,
Bəs degilmi sana, Seyid Nigari,
Şükr eylə dəmadəm, ülfəti-Mövla?"**

**"Necə ağlamayım, qılmayım fəryad?
Giriftarəm, eşqin binəvasıyam.
Leylinindir Məcnun, Şirinin Fərhad
Bən də Şahnigarın mübtəlasıyam.**

**Neylərəm dünyanı, neylərəm malı
Neylərəm kəşmiri, neylərəm şalı?
Bəndəvanı-eşqəm, zülfün pamalı
Sərvəri-xubanın bir gədasıyam".**

Qəribədir ki, Seyid Nigari heca vəznində də qəzəl yazmışdır. Məsələn:

**"Baği-məlahətin gülüzarısan,
Əmiri-Həmzənin Şahnigarısan.**

**Gün kibi hüveyda, aşikarədir
Seyidi-şeydanın şirinkarısan...**

**...Degiləm tanımaz bilirəm səni,
Seyid Nigarinin gözəl yarısan".**

Şeirlərindən görüldüyü kimi, şair tarix elminə də mükəmməl bələd olmuş və bir neçə tarixi şəxsiyyətin adını çəkmişdir:

**"Bəzmi-üşşaqə ki, ol yari-cəfacuy gəlür,
Şəhri-Bağdadə, sanasan ki, Hülakuy gəlir".**

**"Bilməm ki, nə aləmdir eşq aləmi kim, hər dəm
Bir zövq bulubdur kim, Mahmud qul ilə oynar".**

Seyid Nigarinin "Nigarnamə"si haqqında: Hər şeydən əvvəl qeyd olunmalıdır ki, Mir Nigarinin bu əsəri onun daim ilhamlandığı Məhəmməd Füzulinin "Leyli və Məcnun" poemasının bəhrində (hərəc) qələmə alınmışdır. Füzulinin əsəri kimi Nigarinin əsəri də müxtəlif forma və məzmunlu şeir hissələrini özündə əks etdirir. Füzuli "Leyli və Məcnun"dakı hər şeir hissəsini müxtəlif ünvanlarla təqdim edirsə, Nigari də sanki onu yamsılayır, amma bu poemalar arasında quruluş baxımından fərqlər də vardır. Məsələn, M.Füzuli sözə "Dibacə" ("Ön söz") ilə başlayır, S.Nigari isə mətləbə birdən-birə keçir. Füzulidə oxuyuruq: "İlahi, Leyliyi-sirri-həqiqət sərapərdeyi-vəhdətdən iqtizayi-zühur edib, təcəllayi-cəmalilə fəzayi-surəti müzəyyən etdikdə və Məcnun ruhi sərgəştəyi-badiyyəi-qəflətdə ikən ol şəş'eşyi-cəmalı görüb, inani-ixtiyarı əldən getdikdə..." Seyid Nigari isə sözüne belə başlayır:

**"Ey saqiya, mehri zövqüm artır,
Həmdanə kəlamə şövqüm artır.
Həmd ilə ola müdam varım,
Şükr ilə ola müdam karım.
Qıl kami-cənanımı icabət,
Ta qalmaya qeyri karə hacət..."**

Füzulidə sonra Allaha xitabən üç rübai gəlir. S.Nigari isə sözüne rübaisiz başlayaraq əsərinin ilk hissəsinə başlıq (ünvan) yazmaqla gələcək fikrinə Allaha xitabən məsnəvi ilə davam edir:

**"...Ey Bari-Xuda ki, xəstəhaləm,
İmdad elə kim, şikəstəhaləm.**

**Feyzi-hünərim ədəmdir, amma,
Mənzurün olursa ər, bu mənə
Əlbəttə, olur o bəndə zahir,
Bən də oluram ana məzahir..."**

İndisə başlıqlara diqqət yetirin: Hər iki şair hər bir məsnəvi hissəsinə qafiyələnmiş nəsr (nəsr-i-müsəccə) ilə ad qoyur:

M.Füzuli: "Bu, həzrəti-izzətdən həmd ilə istimdadi-mətalibdir və asari-şükr ilə istid'ayi-səbri-laibdir". S.Nigari: "Bu, rövzeyi-həmd-i-neməti-rəhmanidən bir nümunə və bağçeyi-şükri-ən'ami-sərnədaidən bir şəmmə nümayişdir". Əlbəttə, M.Füzulinin nəsr-i-müsəccə'si daha düzgün qafiyələnir və əlavə sözlərdən xalidir.

Sonra S.Nigari yazır:

**"Ey tuti-yi-təb', bir qəzəl də,
Şükrənə şərabi iç şəkər ye".**

M.Füzuli isə xüsusi başlıqlarla məsnəvisini davam etdirir. Hər iki şair sözə minacat (Allahın tərif) və merac gecəsinin təsvirini yazmaqla başlayır, oxucunu zənginləşdirir, onların hər ikisinin nə't (Peyğəmbərin tərif) adlandırılan vəsfi də yox deyildir. Poemaların yazılma səbəbi belə göstərilir: M.Füzuli:

"Bu səbəbi-nəzmi-kitabdır və bəisi-irtikabi-əzabdır:

**Saqi, tut əlim ki, xəstəhaləm!
Ğəm rəhgüzərində payimaləm.
Sənsən məni-mübtəlayə ğəmxar
Səndən özgə dəxi kimin var?
Müşkül işə düşmüşəm, mədəd qıl,
Mey hirsə ilə bələmi rəd qıl!
Həll eyləyə gör bu müşküləti,
Kəm etmə qulundan iltifatı!"**

S.Nigari:

**Səbəbi-nəzmi-Nigarnamə:
"Saqi, kərəm eylə, dur əyağə,
Yandırma gəl atəşi-fərağə.
Bən aşiqi-suzi-binəvayəm,
Pək təşnəyi-şərbəti-Xudayəm...
...Eşqin əsəri budur ki, aşiq
Tərk eyləyə hər xələf ki, layiq.
Yəni ki, hekayəti-diləfruz,
Ya bu ki, rəvayəti-cigərsuz.
Ya bu ki, hədisi-eşqdən həm
Nəzm eyləyə xubtər dəmadəm...
...Çün böylə dedi xəyali-püxtə,
Bildim ki, bu kar, kari-süxtə.
Ol dəm ki, dedi xəyali-bita,
Bir böylə əsər gərək hüveyda,
Verdi bana bir həvəs şirintər,
Aldım ələ kilki-eşqi-xoştər,
Ol ləhzə girişdi karə xamə,
Dedi, yazayım "Nigarnamə"**

Bir məsələni də qeyd etmək istərdim: Şübhəsiz ki, "Leyli və Məcnun" poeması Füzuli yaradıcılığının ən yüksək zirvəsidir. Akad. Həmid Araslı yazır: "İlk dəfə dahi Azərbaycan şairi Nizami tərəfindən yazılıb, sonra bir çox şairlərin qələmə aldığı bu mövzunu Füzuli yenidən işləyib, əvvəlki Leyli-Məcnunlardan fərqli olaraq yeni, yüksək qiymətli və orijinal bir poema yaratmışdır". S.Nigari də təsəvvüf ideyalarını özündə əks etdirən yüksək səviyyəli poema qələmə almışdır ki, biz onun qiymətini sənətkarlıq baxımından Füzulinin "Leyli və Məcnun"

əsrinin qiyməti kimi çox yüksək olmağını bildirməklə, zənn edirəm ki, yanlışlığa yol vermirik. Düşünürəm ki, S.Nigarinin "Divan" kitabını tam qətiyyətlə Nigari yaradıcılığının zirvəsi hesab etmək daha obyektiv olar. "Nigarnamə"ni ustalıqla tədqiq edən N.Məmmədli yazır: "XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının gözəl nümunələrindən olan bu məsnəvi dövrün ədəbi dil və üslub xüsusiyyətlərini, Seyid Mir Həmzə Nigarinin təsəvvüfi görüşlərini ifadə etmək baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir".

N.Məmmədli sözüə davam edir: "XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında gözəl nümunələrindən olan bu məsnəvi dövrün ədəbi dil və üslub xüsusiyyətlərini, Seyid Mir Həmzə Nigarinin təsəvvüfi görüşlərini ifadə etmək baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir".

"Leyli və Məcnun" və "Nigarnamə" poemalarının bitməsi barədə də bir neçə söz demək istərdim: M.Füzulinin farsca "Təməmiyi-süxən" və "Cəvabi-məsələ", S.Nigarinin isə ərəbcə "Xatimə" adlandırdığı son hissələrdə hər iki şair öz əsərlərinin sonunu yenə də Allaha və elə özlərinə müraciətlə bitirir.

M.Füzuli yazır:

Təməmiyi-süxən

***Saqi mütəğəyyir oldu halım,
Söyləşməyə qalmaq məcalım!
Minbəd ziyadə vermə badə,
Rəhm eylə ki, sərxoşam ziyadə!
Xoş gəflət ilə keçirdim əyyam,
Bilmən ki, nölür işim sərəncam?
Sərmayeyi-ömr getdi əldən,
Sud etmədim etdiyim əməldən.
Fəryad bu cövrədən ki, gərdun
Əhvalimi eylədi digərgun...
...Ey tutiyyi-bustani-göftar,
Sərrafi-süxən, Füzuliyi-zar!
Aldanma, əgər sipehri-laib
Tən ilə sənə dedisə kazib.
Əsarə yaman deyib usanma,
Sərmayeyi-nəzmi səhl sanma!
Sözdür gühəri-xəzaneyi-dil,
İzhari-sifati-zatə qabil!
Can sözdür, əgər bilirsə insan
Sözdür ki, deyərlər, özgədir can
Billah, bu yamanmıdır ki, hala
Əmvatə söz ilə verdin əhya?
Məcnun ilə Leyliyi qılıb yad,
Ərvahlarını eylədin şad?***

"Nigarnamə"nin "Xatimə"sində isə oxuyuruq:

***"Ey Mir Nigari", ey qədəh xar,
Ey məsti-müdəmi-eşqi-dildar,
Aləmdə əgər ki var əşya,
Allahdan özgə yox təmənnə.
Allah deyüb rızasın istə,
Eşqinə girib liqasın istə,
Ey tutiyyi-zövqi-pürhəlavət,
Vey bülbüli-gülşəni-məlahət.
Tuğrayi-məlahəti təmam et,
Xeyrülbəşərə səlamü-tam et".***

Seyid Nigarinin "Çaynamə" əsəri haqqında

Mirzadə Mustafa Fəxrədin Ağabani nədənsə S.Nigarinin "Çaynamə" əsərindən bəhs etməyərək yazır: Şairin türkcə olaraq Divan, Nigarnamə, Mənaqib adı ilə üç və bir ədəd farsca Divanı ki, cəmi dörd mənzum əsəri vardır". Amma N.Məmmədli tamamiylə haqlı olaraq şairin "Divan" kitabına "Çaynamə" adlı mənzum alleqorik məsnəvisinin də daxil olduğunu bildirib yazır: "Əsər çay dəsgahı, Samovar, Çaydan, Lumu, Bal, Qaymaq, Südqabı və s. alleqorik obrazların bir-biri ilə mükəlliməsi şəkilində verilmişdir. Fikrimizcə, Cəlil Məmmədquluzadə "Çay dəsgahı" adlı bərpərdəli dramını da bu əsərin təsiri ilə yazmışdır".

"Çaynamə" poeması da həzəc bəhrində yazılmış, ayrı-ayrı fəsilər Füzulinin "Leyli və Məcnun" əsərində olduğu kimi bir-birindən başlıqlarla ayrılmışdır. Məsələn: "Bu gülüstani-həmd-i-rənadan bir güldəstə və bustani-şükri-zibadən bir şəmameyi-dilbəstədir". Yaxud: "Bu cənnəttani-şahənşahi-ənbiyadən bir dəstə gül və çəmənistani-sərvəri-əsfiyadən bir güldəstə-bəhcətəfzayi-dildir".

"Çaynamə"-nin başlanğıcındakı Allah mədhindən (Minacat) misralar:

*"Aləmlərə ey verən nizami,
Həmdim sanadır, şükr təməmi.
Bən acizi-həmdəm, ey kərəmkar,
Nə şükr edəyim sana səzavar?..
...Sən istəməsən, məcalim olmaz,
Rəftarə, sözə məqalim olmaz.
İstərsən əgər olur məqalim
Rəftari-şirintərə məcalim...
...Ey padişəhi-kərəm, kərəm qıl,
Göftarimi xubü möhtərəm qıl".*

Əlbəttə, Allahın tərfi olan minacatdan sonra klassik poemalara uyğun olaraq, peyğəmbərin tərfi, yəni nət gəlir.

*"Səndən dilərim ki, ey şahənşah,
Təbimi dəmadəm et nəzərgah.
Ta kim nəzərinlə ola agah
Əsrari-səlatə, ey şahənşah
Ey cameyi-kəlmeyi-məarif,
Vey kənzi-xəfiyə cümlə arif...
...Hər ləhzə bana nəzər qıl, ey şah,
Gövtari-dürudim ola hərgah.
Hər dəm sana bin səlatım olsun,
Hər ləhzə bu varidatım olsun".*

Sonra "Çaynamə"-nin yazılma səbəbi, samovarin tərfi, suyun tərfi, dudkeşin, çaynikin, çayın tərfi gəlir.

Bundan sonra müəllifin çay, şəkər, limon, süd və ürəkaçan qaymağı dostlarına göndərməsi fəslə gəlir və şair fəslin sonunda hüma quşuna belə deyir:

*"Pərvaz elə, tut rəhi-Xətayi,
Dogru yürü, eyhmə xətai.
Ol dəm ki, irşidin ol diyarə
Ol mədəni-müşkü nəfəkarə,
Təşrifinlə qamu fərəhbal,
Ahular edər səni stiqbal,
Didarinə can nisar edərlər,
Göftarina bəxşi-var edərlər".*

Sonra hüma quşunun qaymaq tələbi ilə Azərbaycana qayıtması.

*"Cəhd eylə müdam, eylə teyrən,
Səy et, gecə-gündüz eylə dövrən.*

*İncimə, cəfayi-rahə tab et,
Mətlubi-tərəqinə şitab et.
Əzm eylə diyari-Şirvani,
Qət eylə rəhi-Azərbaycani.
Bir yerdəyəm isrnidir Qarabağ
Cənnət yeri, abü şirü qaymaq.
Bir məvzəi-xoş, fərəhfəzadır,
Dünyayə behşit desəm, səzadır.
Bir mülki-vəsi, səvadi-əzəm,
Sünbülləri piç-piçü dirhəm.
Qərbiyyəsi-Göğçə, gahi-xuban,
Şərqiyyəsi Badikubi-Şirvan,
Sərhəddi-Cənubisi Ərəsdir,
Gürcidi Şimalı, xoş nəfəsdir".*

Ən axırda Qarabağa uçuş və o vilayətin təsviri olduqca maraqlıdır.

*"Bu dairənin içində guya
Bir mərkəzi-can olubdu peyda...
...Ovlağı şirin kəmandarani
Məhbubi gözəl, qaşı kəmani.
Ənfasi-həvası ənbərəfşan,
Səhraləri lahzari-nüman.
Yaylağı inayəti-ilahi,
Məcmueyi-xub xeyməgahi.
Toprağı əbir, gülü giyahı
Rəşkavəri-nafd qönçəgahi.
Hər canibi səbz, hər tərəf bağ
Anın üçün ismidir Qarabağ".*

Seyd Nigarinin farsca "Divan"ı haqqında bir neçə söz

Bu Divan hazırda bizim əlimizdə olmadığı üçün F.Ağabaninin "Hümayi-ərş əsərindəki bəzi fikirləri öz məqaləmə gətirməklə kifayətləndim. Qeyd etməliyəm ki, elə F.Ağabaninin özü də, etiraf etdiyi kimi, fars dilini yaxşı bilmədiyi üçün S.Nigarinin farsca "Divan"ı haqqında öz sözünü deyə bilməmiş, "məşhur ədib, möhtərəm fəzil" Amasiya valisi Xoca Kamil əfəndinin mülahizələrini, həmçinin "hikməti-zövqiyyəyə arif və ilahi əsrara vaqif" Xoca Bəhaədin əfəndinin bu kitabın ümumi görünüşü haqqındakı ifadələrini qeyd etməklə kifayətlənmişdir. O, yazır: "Bu iki zat ki, hazırda həyatdadırlar, Həzrəti-Piri əyani şəkildə görmüşlər. Heç şübhə yox ki, maddi, mənəvi varlığını məndən daha yaxşı görmüş və anlamışdılar".

S.Nigarinin heca vəznli şeirləri

Şairin heca vəznli şeirlər əsasən qoşma janrında yazılmış və Qasım bəy Zakir, Vaqif və Vidadi ənənələrini davam etdirir.

*"Neylər dərsü bəhsi, əbəs məqalı,
Neylər səltənəti, cahü cəllalı?
Bulubdur bir dövlət, yoxdur zavalı
Kimin sərində var sayeyi-sövda.*

*Tərk eylə kirdarı, təkr eylə karı,
Tərk eylə dövləti, tərk eylə varı,*

**Bəs degilmi sana, Seyyid Nigari,
Şükr eylə dəmadəm, ülfəti-Mövla?"**

Yaxud:

**"Sinəmə çəkilən qara dağım
Yandıran aləmi gör nə çağım
Qara bağım qanlı Qarabağım
Gözlərimdən axan yaşı-tərimdir..."**

**...Tükənməzmi dərdin, yoxmu bir çarə
Yaxılırsan şamü səhər odlarə,
Səbr eylə biçarə, ey günü qarə,
Ey Seyyid Nigari, Mövla kərimdir".**

Yaxud:

**"Kəsilüb taqətim, qalmayub aram
Nə çarə eyləyim bir kəbki-xuram
Açıbdur sinəmi, görünür yaman
Seyr eylin yaramı, dildikarımı..."**

**...Artubdur möhnətim, artubdur narım,
Atəşi-həsrətlə yaxılmış varım.
Ey Seyyid Nigari, kəsilməz zarım
Görməyincə ruyi-Gülnigarım"**

Seyid Nigari qoşmalarında möhkəm bağlandığı və ürəkdən sevdiyi Nigar xanımı ümumiyyətlə Nigar, bəzən də gah Şahnigar, bəzən də Gülnigar adlandırır:

**"Divanə könlüm tək oldu divanə
Hət kim gördü isə Şahnigarını
Nə çarə, biçarə oldu pərvanə
Canı yanmış yaxdı arü varını".**

Yaxud:

**"Rəşki-behişt yəni Qarabağdə,
Atəşə yaxdın bəni, ey Gülnigar".**

S.Nigari hətta heca vəznində də qəzəl yazmışdır.

**"Bağı-mələhətin gülüzarisan,
Əmiri-Həmzənin Şahnigarisan..."**

**...Gün kibi hüveyda, aşikarədir
Seyidi-şeydanın şirinkarisan..."**

**Degiləm tanımaz bilürəm səni,
Seyyid Nigarinin gözəl yarisan".**

Hörmətli oxucu, vaxtilə Seyid Nigari haqqındakı bir məqaləmin sonunda Mir Həmzə Seyid Nigarinin qəzəllərinə yazdığım dörd qəzəl-təzminimi sizə təqdim etmişdim. İndi bu məqaləmin sonunda onun qəzəllərinə müraciət edərək yazdığım qəzəl-təzminlərdən birini diqqətinizə yetirirəm.

*"Əlində, ey sənəmsima, könül kim, bir ayaq çəkmiş
Olub sərməstü səhrayı, özün eldən iraq çəkmiş".*

*Fələk cövrü vüsal zövqündən əskik olmayır bəzən,
Verər qiymət vüsalə öylə aşiq ki, fəraq çəkmiş.*

*Yetimlikdən uzaq etsin İlahi Yerdə hər fərdi,
Yetimlik çövrünü tənha qalan hər bir uşaq çəkmiş.*

*Uman ilham pərisindən şe'r şair-varaq istər,
Hücum eylərsə qurd, əlbət çoban qardaş çomaq çəkmiş.*

*Mənə ağ gün nəsib etmiş fələkdən razıyam xeyli
Ki, üstündən qəra zülfün bəyaz rəngli boyaq çəkmiş.*

*Dağı tərpətməyə qadir olan olsa-Məhəmməddir!
Məhəmməd getməsə dağə gələr dağ, meyli dağ çəkmiş.*

*Hanı Şah İsmayıl, indi hanı Qacar yenə gəlsin,
İgid yoxdurmu bir vaxtlar qılinc çalmış, bıçaq çəkmiş?*

*Qaranlıqda nur axtarmaq nəsib olmur hər insanə,
O şəxs üçün dua et ki, qaranlıqda çıraq çəkmiş.*

*Qəzəl bağım təmizlənmiş alağ sözlərdən, əlbəttə,
O bağ torpağı münbitdir ki, bağiban alağ çəkmiş.*

*Qulaq dartılmasa hərdən, yolu şagird azar, Şahin,
O ustaddan xoşum gəlmiş ki, şagirddən qulaq çəkmiş.*

♦ P o e z i y a

Təranə VAHİD

QIYAMƏT NƏĞMƏSİ

... İynənin gözündən
zaman axıb keçdi...
tarix çapıb keçdi,...
ömür baxıb keçdi...
İynənin gözündən indi də
dəvə ikiqat olub
keçməyə hazırlaşır.

Diz çökən dəvənin önündə
diz çökək,
yalvaraq, yaxaraq,
tövbə edək.
Başqa əlac yox,
başqa yol yox...

İynənin gözündən
dəvə keçəndə
zaman axmayacaq,
tarix çapmayacaq,
ömür baxmayacaq.
İynənin gözündən
dəvə keçəndə

Adəmlə Hənvə
günah köynəyi
əynində,
eşq yükü çiyində
yeni bir dünya axtaracaq,
dünya
xəcalətdən

əriyib
sapa dönəcək,
İynənin gözündən dəvə keçəcək...

İçimdə çillə soyuğu
Çölümdə od
Vətənsizlik, təxminən belə hissdi:
donsan od isitməz
yansan su söndürməz.

YUXUNUN EVERESTİ

...Birnəfəsə çıxdım pillələri...
gərək ki, pillələrin sayı,
ürəyimin döyüntüsü qədəriydi.
Birnəfəsə çıxdım pillələri,
o yerə ki,
Orda gecə yoxuydu,
Orda gündüz yoxuydu
Orda vaxtı divardan asmamışdılar,
Orda ölümü başa qaxmırdılar.
Tanrı dərgahında sakitcə, qəmli
toxuyurdu dünyanı
suları, meşələri, dağları, adamları,
bizi toxuduğu kimi.
Ara-sıra tər-təmiz dualar
Yeddi qatı keçib
dərgahda ətir saçırdı,
Tanrı duaları çiçək kimi yığıb
Havadan asırdı...
Birdən ürəyimin döyüntüsü
ayağımın altından qaçdı,
yuxum qaçdı...

YERDƏYDİM.

Vaxtı divardan
asmışdılar,
ÖLÜMÜ
başımızın üstündən,
nə adamlar
tanrıya oxşayırdı,
nə gördüyüm dünya
dünyaya...

HƏYAT

Ayrılığı sapa düzdüm,
birləşsin deyə,
Həsrəti içimə çəkdim,

Qar yağır ağır-ağır,
Bir azdan
torpağı
bələyəcək,
torpaq bir də
yazda,
yazda
diriləcək...
qar çiçəyi açanda...

...Uşaq vaxtı şeirlər yazardım. Sonra müharibə başladı. Mərmilər, qəlpələr şaftalı rəngli zərif dünyamı dağıtdı. İlk şeir dəftərim orda qaldı, evimizdə... Düşmənlər evimizi yandıranda şeirlərim də yandı... Bir müddət şeir yazmadım. Duyğularımı nəsrə çevirdim. Amma hərdən qəlbimin pıçıltılarını budamağa əlim gəlmir. Cəsarət edib o pıçıltıları sizinlə bölüşürəm. Axı mənim nə vaxtsa şeir dəftərim vardı...

XOCALININ RƏNGİ

Hisslərim Xocalı rəngində
qara çərçivədə
elə bil əsir Qarabağdı,
əsir.
Ruhum Xocalı rəngində
əlsiz, ayaqsız
başsız
körpə ruhlar dolaşır
səmasında
kimi anasını,
kimi oyncağını,
kimi olmayan ayağının
ayaqqabısını axtarır...
sonra... hissələr qarışır,
körpələr itir
bozluqda...
Qəlbim Xocalı rəngində
özü boyda yara,
özü boyda ağrı,
özü boyda ağrı...
Xocalıya azadlıq! Xocalıya ədalət!
Xocalıya işıq!
Yaddaşım Xocalı rəngində
365 günü kədərli,
O gün yaddaşımda buz bağlamış,
gözləri oyulmuş, boynu sındırılıb
çiyninə düşmüş
dodağı soyuqdan ucuq atmış
xocalılı uşaq "dirildi".
Dedi
Nə yerdə,
nə göydə
tapa bilmirəm anamı.

Kimə deyim dərdimi,
Roma papasına?
Yalan danışdım hamı kimi
Dedim:
anan Xocalıdadı,
Anan Xocalıdı
Dünya baba
səsimizi eşitsə
Xocalı azad olsa....
İnanmadı, inanmadı
böyüklərin yalanına...
Qarabağım Xocalı rəngində
torpağı, daşı, adı
yaralı,
Ah, yazıq Xocalı,
yazıq Xocalı!!!

NİSBI HÜNDÜRLÜK

Hər kəs ata bilər özünü
göyün yeddinci qatından,
ağacın başından,
evin damından.
Bu uçmaq sevdası deyil,
məşq də deyil,
zarafat da deyil...
Özünü yerə çırpmaq
etirazın ən çılpaq formasıdı
həqiqətin özüdü
yaşamağa gülməkdi
Amma adamlar var ki,
hər gün öz içindən
atır özünü.
öz içində
intihar edir min kərə.
Buna nisbi hündürlük deyirlər.
Mən axırıncı dəfə dünən səhər
içimdəki hündürlükdən atdım
özümü
xəyallarım param-parça oldu
arzularım yerə dəyib
şüşə kimi cingildədi...

hisslərim donmuşdu,
gözlərim naməlum boşluga dikilmişdi
içimdə son istək çırpınırdı:
ölmək!
Ölmədim...
siz də ölməyəcəksiz
Həyat nisbi hündürlükdən

yığıla-yığıla yaşamaq, -
yavaş-yavaş ölməkdi.

QADIN VƏ TORPAQ

Budanmış ağac,
qanadı qırılmış quş,
öləzimiş ocaq,
kimsəsiz qadının
cizgiləridir
bütün bunlar...
Kimsəsiz qadın
gecələr ömrünün
boş səhifələrinə
arzularını hörər.
Günəş gülümsəyər,
çiçəklər bitər.
ömür
bağçasında.
Arabir yağış da yağar
arzularına,
göy qurşağını
görmək ümidiylə
boylanar səhərə...
Dan yeri ağarıb
gecəyə
ilmə-ilmə hördüyü
arzularını sökər,
kimsəsiz qadın
qorxar,
səksənər.
Yeni bir gün başlar
həyatında...
hər ötən kimsəsizliyinə
bir daş atar,
kimsəsiz qadın
qorxar,
çəkinər,
sonda,
sonda...
torpağa sığınar.
Adamların daş atdığı,
alçaltdığı,
unutduğu
qadının alınından
torpaq,
torpaq öpər.
Əzilməyin,
tapdanmağın,
unudulmağın

nə olduğunu
bilən torpaq...
Axı qadın
həm də elə
torpaqdı...

XATIRLATMA

Bütün haqqı yeyilən insanlara ithaf olunur

Çırpılıb küsdürülmüş
tut ağacına oxşayır
haqqı yeyilən adam.
Qolları yanına düşər,
gözləri torpağa dikilər.
Hönlürüb ağlamağa
xırım-xırda bəhanə gəzər...
Kimsə bir ovuc su səpər yaralarına,
kimsə qırılmış budağından yelləncək asar,
dünyagörmüşün biri
gövdəsinə sığal çəkib
pıçıldayar:
- Darıxma...
Haqqı yeyilən ağac
baxışlarını torpaqdan qaldırıb
səməyə baxar...
Çırpılıb küsdürülmüş
tut ağacına oxşayar
haqqı yeyilən adam,
budaqları budanmış,
barı oğurlanmış...
Tut yeyəndə lütfən
çırpılmış ağacı da xatırlayın
bir də,
bir də
haqqı tapdananları...

Nəzakət MƏMMƏDLİ

GÖYDƏN BİR ULDUZ AXDI

Göydən bir ulduz da axdı bu gecə,
Qarışdı gecənin qaranlığına.
Ömrü başa vurdu o da beləcə,
Çatmadı səhərin aydınlığına.

Kimi karvanından aralı qaldı,
Kimin bəxti söndü, şamı qaraldı,
Kimin qapısını görən qar aldı?!
Göydən bir ulduz da axdı bu gecə.

Göylərdən endirdi öz ulduzunu
Yerdə bəxt ulduzun tapa bilməyən.
Axan ulduzutək yumdu gözünü
Üzünə bircə yol bəxti gülməyən.
Qovuşdu bəxtilə o da beləcə,
Göydən bir ulduz da axdı bu gecə.

SORAQ ELƏ

Nəyi harda itirdin, heç özün də bilmədin,
İndi düşüb yollara, axtar itirdiyini.
Aç, ara bilirsənsə
Özün öz əllərinlə vurduğun bu düynü.
Yolları çıraq elə, illərə soraq elə.
Gördüm deyən olmasa, göylərə soraq elə.
Axtar, tapa bilməsən, ümidə soraq elə.
Soraq et yaddaşının vicdan məhkəməsinə.
Hakimi də özün ol, müttəhimini də özün.
Həqiqətin gözünə barı düz baxsın gözün.
Dilinə yalvar-yapış, soruşsun ürəyindən:

"Necə itirdim görən?"
Ümiddən bir də soruş, tapa bilərəm, denən?!
Qaranlıqda bir ümid işığı var izində.
Axı, niyə itirdin?
Axı, necə itirdin?
Bir də soruş özündən.

YURD HƏSRƏTİ

Çatlayır nar kimi sinəmdə ürək,
Qədrini vaxtında biləydik gərək.
Kaş külək olaydım, dəli bir külək,
Əsəydi üstündə sözüm yurdumun.

Qara qayasına dağ qalam deyib,
Dağlara uçulmaz ağca dam deyib,
Çopur daşına da öz balam deyib,
Qalandı üzündə izim yurdumun.

Təbrizi, Dərbəndi daladı getdi,
Göyçəni odlara qaladı getdi,
Şuşanı yad əllər taladı getdi,
Üstündə olmadı gözüm yurdumun.

Dərd üstə qoyulmuş qaraca taxtdı,
Bu da bir taledi, bu da bir baxtdı,
Bölünüb yüz yerə gör bir nə vaxtdı,
Yanında qaradı üzüm yurdumun.

Yolunda kəsilən, eh... baş olaydım,
Dərdinə-sərinə sirdaş olaydım,
Düşməyə atılan bir daş olaydım,
Qurbanı olaydım özüm yurdumun.

GÖZÜN YADDAŞI

Gözüm su içmədi ağlım kəsəndən,
Gözümün tutduğu sözümdən düşər.
Ayrılıq deyilən gözəgörünməz
Yaş olub görünər, gözümdən düşər.

Eşitmək yaxşıdır, bundan yaxşısı
Bir dəfə göz ilə görməkdi, bildim.
Hər anı kərpic tək gözün əliylə
Yaddaş divarına hörməkdi, bildim.

Yeri də, göyü də qamarlayıbdı,
Bu kimin gözüdü yeyir, eləcə...
Leylinin gözləri min illərdi ki,
"Kül oldum eşqimdə", - deyir eləcə.

Gözünün səsindən qulaq tutulur,
Bu kimin gözüdü İraqdan baxır?
Çıxası gözlər var - Qarabağdadı,
Oymalı gözlər var, qıraqdan baxır.

Gözlərim göylərə dikilib qalıb,
Nə gördü yaddaşa hörsün qayıtsın?
Əllərim yetməyən, sözüm çatmayan
Tanrını bircə yol görsün, qayıtsın.

AMANDI

Gözəllərdə vəfa olmaz, bilirsən.
Vəfasıza könül vermə, amandı.
Gözəlinki işvə-nazdı, vəfa yox,
İşvə-nazı qəlbə hörmə, amandı.

Naz süzülər kirpiyindən, qaşından,
Üz qurumaz gözlərinin yaşından,
Atıb gedər, ağlın çıxar başından,
Yıxar səni başda tirmə, amandır.

Hər ağızdan adına bir söz çıxar,
Eşitdikcə ürəyinə köz yaxar.
Saray tiksən tez uçurub, tez yıxar
Qara gözdə qara sürmə, amandı.

PAYIZ

Əl çəkib hər yana qızılı payız,
Ağaclar soyunub yaşıl donunu.
Üzünə ölümün sarısı çökən
Yarpaqlar gözləyir ömrün sonunu.

Baş çəkib bu "evdar" payız küləyi
Yenə də dərəni, düzü dolandı.
Ərköyün uşağa dönübdü göylər,
Bir kəlmə deməmiş gözü dolandı.

Düşüb yol gedirəm ömür boyunca,
Hər yanda önümə çıxır bu payız.
Bacımın ağaran telindən düşür,
Anamın qəbrindən baxır bu payız.

Bu payız elə bil acığa düşüb,
Yayın günəş rəngin pozur beləcə.
Hayana çatırsa, sarı qələmlə,
Özünün adını yazır beləcə.

Onu çox gözləyib nişanlı qızlar,
Kim deyir əlləri boş gəlib payız?
Bərəkət fəslidi, toylar fəslidi,
Açın qapıları, xoş gəlib payız.

BU DAĞDAN

Ay el-obam, o dağ sənsən, bu dağ mən,
Bir kökdənlik, ağac sənsən, budaq mən,
Sinəməzə çəkdirilən bu dağdan
Dağ əriyər, heç nə qalmaz bu dağdan.

Yarın küldü, od düşməmiş yarına,
Səbr eylə, qoy yanıqların sarına,
Sığal çəkib dərd könlünün barına,
Bar gözləmə, ta qurumuş budaqdan.

Heç bitməzmiş dildə bitən diləklər,
Ələnərək göydə oynar ələklər,
Ocağını söndürübsə fələklər,
Nə umursan bəxt deyilən çıraqdan?

Son ümidin bada gedər beləcə,
Hamı kimi o da gedər beləcə,
Yar dediyin yada gedər beləcə,
Yada dönüb, boylanarsan qıraqdan.

Gün-gün ötən aya, ilə əl eylər,
Əcəl bizə uzaqlardan "gəl" eylər,
Qoca dünya dediyini bil, eylər,
Ötüb gedər, heç nə qalmaz o çağdan.

KÜSMÜŞƏM

İynənin ucu qədər qalan ümid izimdən,
Hərdən heç görünməyən ümiddən küsmüşəm mən -
Mən səndən küsməmişəm.

Mənimçün dərilməyən çiçəklərdən küsmüşəm,
Murada yetmədiyim diləklərdən küsmüşəm -
Mən səndən küsməmişəm.

Gözlərində gizlənən yalanlardan küsmüşəm,
Ürəyimdə yığılıb qalanlardan küsmüşəm -
Mən səndən küsməmişəm.

Əllərim küsüb səndən, daha yanmaq istəmir
Özgə sığalı ilə alışan əllərinin atəşində, odunda...
O əllər küsüb səndən,

Mən səndən küsməmişəm.
Dilimdə qəhərlənən sözlərim küsüb səndən,
Neçə yol, neçə cığır, izlərim küsüb səndən.
Mən səndən küsməmişəm.

SƏNİ MƏNDƏN ALAN ŞƏHƏR

Şəki

Firəngiz SABİRQIZI

Ayaqla yol arasıyam,
Təpik vurub toz qaldırdım.
Səkkiz hərfin içindəyəm,
Gör nə qədər söz qaldırdım.

Uşaqam mən də neynim,
Yelləncəyin içində.
Kəndir qırılsa neynim,
Otuz dördün içində.

Ağladım düşdün gözümdən,
Üzünü necə sevim.
Ağ günə çıxa bilmirəm,
Qayıt gecəni sevim.

İndi çəpərlər daşdır,
Daşını tök ətəyindən.
Allahın ətəyi yoxdur,
Gəl yapışaq ipindən.

Mən ölüm, mən dirilim,
Səni yaşayım, vətən.
Bir şəhid kürəyində,
Səni daşıyım, vətən.

Gözünün yolları uzun,
Gözündən keçə bilmirəm.
Elə hey sənə gəlirəm,
Özümdən keçə bilmirəm.

Bu get-gəl çilingağacdır,
Atdın, ürəyim qırıldı.
Mən səni görən günü,
İti baxışım yarıldı.

İki bölünən üzəm,
Teatırın gerbi kimi.
Filim bitdi pərdə enir,
Adamların dərdi kimi.

Ulama çaqqal balası,
Məni də hürmək tutur.
Təzə ulduz doğulanda,
İlanı gülmək tutur.

Döyüb əzmədilər məni,
Asıb kəsdilər, anam.
Hər gün üstümə ağlayıb,
Məndən küsdülər, anam.

Mən azıb çıxaram günəşin üstə,
Qaynar nəfəsimdə dan yeri qanar.
Bir səhər süfrəsi açaram sənə,
Süfrənin üstündə dan yeri qonar.

Susanda, danışanda
Dodağına yığılım.
Məni elə üfür ki,
Qucağına yıxılım.

Quba

Ramiz DUYĞUN

GECİKDİM

Düz olmadı ömür yolum,
Mənzil başına gecikdim.
Məni ötdü sağım-solum,
Yalın qaşına gecikdim.

Aşığım itdi çimlikdə,
Gözlərim qaldı yemlikdə.
Çox yubandım yetimlikdə,
Bahar yaşına gecikdim.

Dedilər bayramdı, toydu
Hər kəs tonqalını qoydu.
Könlüm xüyalara uydu,
Bayram aşına gecikdim.

Heç bilmədim ki nə etdim
Mən özüm özümdə itdim.
İçimdə yuxuya getdim,
Ömrün dışına gecikdim.

Beş yerə ayrıldı sözüm,
Dağ kimi yarıldı sözüm.
Qından gec sıyrıldı sözüm,
Söz yarışına gecikdim.

Ömür sürdüm yata-yata,
Toz-torpağa bata-bata.
Gecikdim şöhrətə, şana
Zəfər marşına gecikdim.

HƏYAT FƏLSƏFƏSİ

Nə istəsək eyləyirik,
Gündə qarala-qarala.
Qar yağır, şəh çiləyirik,
Ömrə darıla-darıla.

Dağı - daşı düzləyirik,
Quzuları küzləyirik.
Sonumuzu gözləyirik,
Bağrı yarıla - yarıla.

Ağac başında göyərir,
Yaya, qışa sinə gərir.
Yaşıl budaqda can verir,
Lumu sarala - sarala.

Axıb keçir aramızdan,
Tamımızdan, yarımızdan.
Deşib keçir yaramızdan,
Araz qıvrıla-qıvrıla.

Talelər var qırıq - qırıq,
İçində sızlar hıçqırıq.
Ömürdü də yaşayırıq,
Harda qırıla-qırıla...

ƏLİMİ ÜZMÜŞƏM

Nəfəs almağım da mənə güc gəlir,
Mən səndən əlimi üzmüşəm, dünya.
Ayağa duranda başım gicəlir,
Mən səndən əlimi üzmüşəm, dünya.

Sənə əyilməyəm mənə əyil sən,
Baxanda görünən gözəl şəkilsən.
Qohumum, əqrəbam, doğmam deyilsən,
Mən səndən əlimi üzmüşəm, dünya.

Verdiyin vədələr köpüklü sabun,
Duz-çörək qoymağa yox təmiz qabın.
Evini yıxırsan kasıb-kusubun,
Mən cəndən əlimi üzmüşəm, dünya.

Yaxşı tanıyırsan qəlbi korları,
Gözəl toxuyursan incə torları.
İrəli çəkirsən rüsvətxorları,
Mən səndən əlimi üzmüşəm, dünya.

Düz olar sən əsl adını yazsan,
Bir üzü qarlı qış, bir üzü yazsan.
Qohumbaz, tayfabaz, mafiyabazsan
Mən səndən əlimi üzmüşəm, dünya.

Olmuşam mağardan, toydan, düyündən
Böyük meydanların hayı-küyündən.
Qüvvədən düşürəm mən günü-gündən,
Mən səndən əlimi üzmüşəm, dünya.

Mənimlə işin yox, dərdi-sərim var,
Hələ açılması çox səhərim var.
Qabaqda çox böyük bir zəfərim var,
Mən səndən əlimi üzmüşəm, dünya.

DÜŞMƏNİN GÖZÜ VAR BAYRAĞIMIZDA

Bərk qalayın, tonqalımız gur olsun,
Düşmənin gözü var bu çağımızda.
Alovumuz burum-burum burulsun,
Düşmənin gözü var ocağımızda.

Hər günümüz düşmənlərdən bac alsın,
Bac aldıqca düşmənimiz alçalsın.
Bayrağımız ucaldıqca ucalsın,
Düşmənin gözü var bayrağımızda.

Ürəyimiz, bəbəyimiz od yurdu,
Bu vətənin hər qarışı Ağ nurdu.
Hər şöləmiz yağılara od vurdu,
Düşmənin gözü var çırağımızda.

Biz qalxan eyləyək hər dağımızı,
Ovxarlı saxlayaq yarağımızı.
Pozmaq istəyirlər növrağımızı,
Düşmənin gözü var növrağımızda.

Bu torpağın hər qarışı təbərrik,
Düşmən bilsin biz vahidik, biz birik.
Hər birimiz yenilməyən bir ərik,
Düşmənin gözü var torpağımızda.

BİLMİRƏM

Cavanlıqda həsrətinə dözürdüm,
Qocalmışam, indi dözə bilmirəm.
Nə olsaydı yola verib çözürdüm,
Qocalmışam, indi çözə bilmirəm.

Həsərin dolanbac tükənməz yolsa,
Nə olar həsrətin kasası dolsa!?
Həsərdən imtahan götürən olsa,
Verim mi?.. Düşmüşəm üzə bilmirəm.

Mənim olmasa da mənlilik olubdu.
Mənim olubdusa sənlik olubdu.
Həsərət çox məchullu tənlik olubdu,
Hansından başlayım... düzə bilmirəm,

Məni ilan kimi çalıbdı həsrət,
Ayağı altına salıbdı həsrət.
Gücümü, qüvvəmi alıbdı həsrət,
Üç addım, beş addım gözə bilmirəm.

Gözlərim axtarır Dilbər yarımı,
Adı dodağımda əzbər yarımı.
Həsəreti yandırır qanadlarımı,
Duyğuntək göylərdə süzə bilmirəm.

İsrafil İSRAFİLOV

Teatr sənətinin “əzəl mübtədası”

İlk aylarını yaşadığımız 2018-ci ildə Azərbaycan milli teatrının yaranmasının 145-ci ili tamam olur.

Antik dövrdən başlayaraq dünya xalqlarının teatr mədəniyyəti dramaturgiyanın mövcudluğu ilə əlamətdar olmuş və bu əzəli, tarixi-ədəbi şərt günümüzdə də öz gücünü saxlamaqdadır. Maraqlıdır ki, antik dövrün teatrına yeni məzmun verən Yunanıstanda Aristotelin, Romada Terensinin, Avropada, o cümlədən İngiltərədə Şekspirin, Fransada Molyerin, İtaliyada Pirandellonun, Rusiyada Qoqolun yaradıcılıq nümunəsində komediya bir ədəbiyyat növü olaraq Azərbaycan teatrına ana bətni kimi munis və doğma olmuşdur. Bəli, M.F.Axundzadənin misilsiz istedadından və millətsevərliyindən yığılan milli dramaturgiyamız bu günlər 145 illiyini qeyd edəcəyimiz teatr sənətimizin yaradıcısı, S.Vurğunun təbirincə desək, “əzəl mübtədası” olmuşdur.

Bu gün müstəqillik ovqatından güc alan ədəbiyyat və sənət milli-mənəvi dəyərləri yeni dövrün yeni insanların əldə etdiyi misilsiz nemət kimi uca tutur, onu bədii yaradıcılığın başlıca ideya-estetik mənası hesab edir. Odur ki, yeni, müstəqil Azərbaycanın poeziyası, nəsr kimi dramaturgiyası da bütün əvvəlki məhdudiyyət çərçivələrini qırıb, prinsipcə tamamilə yeni yaradıcılıq üfqlərinə üz tutub, mövzu, problematika, konflikt elementləri ilə bərabər bəşəri qayğılarla yaşayan, zəngin mənəvi aləmində multikultural dəyərlər bəsləyən bədii surətlər yaratmaq səyləri ilə daha mənalı görünmək iddiasındadır.

Bəllidir ki, poeziyadan və nəsrə fərqli olaraq, dramaturgiya yalnız ədəbiyyat növü olmaq dairəsindən çıxıb incəsənətin bəzi sahələrinin də həyat fəaliyyətini təmin edir. Özəlliklə, teatr sənətinin başlanğıc əsasını məhz dramaturgiyanın təşkil etdiyi hər kəsə məlum olan həqiqətdir. Yəni bütün bədii forma təzahürlərində dəyər qazanan teatr sənəti dramaturgiyaya möhtacdır.

Bizim bu gün, necə dəyərlər, hazırına nazir çıxdığımız teatrın bir sənət sahəsi olaraq, eramızdan əvvəl, antik adlandırılan dövrdə məhz dramaturgiyanın təsiri ilə təşəkkül tapdığını kim bilmir?! O dövrdən yüzilliklər keçsə belə, teatr sənəti min bir bədii forma kəşf edib, ifadə dəyişikliklərinə məruz qalsa da, neçə-neçə “izm”lərin təsirinə düşsə də, dramaturgiyanın teatrın cismindəki canı olmaqla bu sənətin insanlara yönəlik mahiyyəti dəyişməz qalır.

Milli teatrımızın M.F.Axundzadənin dramaturgiyası sayəsində təşəkkül tapıb uzun illər ərzində özünün sənət həqiqətini cəmiyyət içərisində

təsdiqləməsi, məhz həmin ədəbi qida ilə bəslənib, ciddi bədii uğurlara nail olması yuxarıda qeyd etdiklərimizin mədəni tariximizdə təsdiqidir.

Mirzə Fətəlidən Elçinə qədər, yəni XIX əsrdən XXI əsrə qədər, sözün əsl mənasında mürəkkəb dövrlər və mərhələlər keçmiş milli dramaturgiyamız, 1850-ci illər (M.F.Axundzadənin ilk pyeslərinin yazıldığı illər) istisna olmaqla, daha dəqiq desək, 1873-cü ildən başlayaraq, milli səhnəmizin ən etibarlı hamisi, ən sədaqətli müttəfiqi olmuşdur. Məhz dramaturgiyamızın uzun onilliklər boyu cəfəkeşliklə həyata keçirdiyi "donor" funksiyası nəticəsində Azərbaycan teatrı ayağa qalxmış, bütün siyasi, iqtisadi, inzibati sıxıntılara baxmayaraq, inamla addımlamış, bu günümüzə gəlib çıxmışdır.

Məlum ədəbi-tarixi faktlara istinadən demək olar ki, ötən dövr ərzində Ə.B.Haqverdiyev, N.B.Vəzirov, Ü.Hacıbəyli, A.Şaiq, H.Cavid, C.Cabbarlı, C.Məmmədquluzadə kimi ədiblərimiz milli səhnə sənətimizin inkişafı naminə böyük fədakarlıq nümunəsi göstərmişlər. Ədəbiyyatımızın, xüsusilə, dramaturgiyamızın milli teatr sənətinin mövzu və janr istiqmətindəki axtarışlarına hərtərəfli dəstəyinin bariz sübutları olan əsərlərin müəllifləri kimi M.İbrahimovun, M.Hüseynin, S.Vurğunun, İ.Əfəndiyevin, Ə.Məmmədخانlının, S.Rəhmanın, İ.Qasimovun xidmətləri ədəbiyyat və teatr tariximizdə müstəsna əhəmiyyət daşıyır.

Yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz ədiblərimizin hər birinin əməyini yüksək qiymətləndirməklə bərabər, onlardan üçünün: Ü.Hacıbəylinin, C.Cabbarlının, İ.Əfəndiyevin yaradıcılığı xüsusilə təqdir edilməlidir. Çünki ötən əsrin I yarısında musiqili teatrın ədəbi əsası olan ilk milli librettoların yazılması, dram sənətinin və faciə janrının səhnə sənətindəki inkişafının təmin edilməsində Ü.Hacıbəyli və C.Cabbarlı kimi həmin əsrin 60-cı illərindən başlayaraq milli teatrımızın repertuar zənginliyini böyük ləyaqətlə təmin edən İ.Əfəndiyev də teatrın "evinin adamı" olmuşdur. Çağdaş ingilis teatrı haqqında dünya şöhrətli rejissor P.Brukun söylədiyi: "Bizim Esxilin və Şekspirin iş üslubundan xəbərimiz yoxdur. Amma onu bilirik ki, evdə oturub öz fikirlərini kağıza köçürən müəlliflə teatr və aktyor aləmi arasında bağlılıq getdikcə təxmini, daha formal olur"¹ - mülahizəsilə İ.Əfəndiyevin: "Məncə, dramaturq evdə, otaqda, yazı masasının arxasında deyil, teatrdə yetişir"² - fikri tamamilə üst-üstə düşür. Məlum həqiqətdir ki, vaxtilə C.Cabbarlı, sonralar İ.Əfəndiyev məhz belə dramaturqlar idilər. Bir zamanlar repertuar zənginliyi qayğısı çəkən, teatrın yeni dramaturgiya ilə təmin olunması narahatlığını yaşayan A.İsgəndərov da o fikirdə idi ki, "öz ətrafında 15-20 dramaturq toplamış bir teatr hər il müasir mövzuda yazılan, həm də müxtəlif janrdə olan 4-5 yeni pyesi yüksək sənətkarlıqla tamaşaya qoymasa, bu o deməkdir ki, həmin teatr həyatdan geridə qalır, zamanla ayaqlaşma bilmir."³

Elmi-nəzəri fikir tariximiz sübut edir ki, dramaturgiyamızın teatr sənətinə təsiri məsələləri, istər ədəbiyyatşünaslıqda, istərsə də teatrşünaslıqda çoxsaylı tədqiqatların predmetinə çevrilmişdir. M.C.Cəfərov, Ə.Sultanlı, B.Nəbiyev, Y.Qarayev, C.Cəfərov, M.Məmmədov, M.Allahverdiyev, İ.Kərimov kimi alimlərimizin bu sahənin zənginləşməsinə verdiyi töhfələr ədəbi və teatr ictimaiyyətinə yaxşı məlumdur. Bu məqamda Ə.Sultanlının "Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf tarixindən", C.Cəfərovun "Azərbaycan Dram Teatrı", M.Məmmədovun "Azəri dramaturgiyasının estetik problemləri" adlı tədqiqatları yada düşür və həmin tədqiqatların praktik teatr fəaliyyətinə səmərəli təsiri minnətdarlıq hissi doğurur.

Ə.Sultanlının dramaturgiyanın müxtəlif nümunələrinin Azərbaycan səhnəsində müşahidə edilən "ənənəvi" rejissorluğun dil kasadlığı kimi izah

¹ Брук П. Пустое пространство. Москва, Прогресс, 1976, с.68

² Əfəndiyev İ. Sözü zaman deyəcək. "Mədəniyyət" qəzeti, 1991, 20 fevral

³ İsgəndərov A. Yaradıcılıq əməkdaşlığı. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1958, 18 oktyabr

ediriksə, C.Cəfərovun “teatrın dramaturgiyadan incik qalması”⁴ faktını mövzu, problematika və janr müxtəlifliyi baxımdan milli dramaturgiyanın istər kəmiyyət, istərsə də keyfiyyət göstəricilərinin hələ o zamanlardan başlayaraq aşağı səviyyədə olmasının, beləliklə, “teatrda dramaturq arasındakı qarşılıqlı təsir və zənginləşmənin”⁵ baş tutmamasının təsdiqi kimi dəyərləndirə bilirik. Çünki teatr sənətinin yaradıcılıq həyatına bələd olmayıb, naşılıqdan qaynaqlanan “cəsərlə” yarımfabrikat yazılarını, “ağıllı” söz güləşdirmələri dialoq bilib, pyes yazdıqlarını güman edənlərin rejissor və aktyor sənətinə vurduqları ziyanlar göz qabağındadır. Maraqlıdır ki, fizikada yeni bir qanun kəşf etmək heç kəsə asan gəlmir, bunun üçün xüsusi bilik və istedad tələb olunduğunu hamı bilir. Amma səhnə əsərləri yazmaq bir çoxlarına asan görünür, bunun üçün xüsusi biliyin və istedadın gerek olduğu həmin şəxsləri narahat etmir. Halbuki, teatr sənəti öz-özlüyündə mürekkəb, çoxcəhətli və çətin, H.Cavidin sözü ilə desək, “çabucq ram edilməyən” bir elmdir.

Dramaturji yaradıcılıqda diletantlığı pisləyən A.N.Tolstoy həmin fikri daha tutarlı qeyd edib yazır: “Nə üçün musiqiçi, bəstəkar kontrapunktun başgicəlləndirən harmoniya elmini öyrənmədən opera tamaşaya qoymağa cəsəret etmir. Amma biz səhnə qanunlarını bilmədən buna (pyes yazmağa - İ.İ.) cürət edirik? Axı dramaturgiya elmi musiqi elmindən heç də asan deyil.”⁶ Müasirimiz olan dünya şöhrətli rejissor P.Bruk da məsələyə eyni ciddiyyətlə yanaşır, “hətta teatrın yox, nə deyəcəyinin qayğısına qalan dramaturq belə, əlifbadan başlamalı, səhnə sənətinin təbiəti barədə düşünməyə məcburdur.”⁷

Digər bir misal: N.Poqodin “Mənim dostum” adlı pyesi tamaşaya hazırlanarkən aktrisa M.İ.Babanovaya epizodik “ağlayan qadın” rolu tapşırırlar. M.İ.Babanova rolu alıb soruşur ki, o nə üçün ağlamalıdır? Müəllif cavab verməyə söz tapmır. Çünki o bunu düşünməmiş pyesi yazıb teatra verməklə işini bitmiş hesab etmişdir. N.Poqodin məqalələrinin birində öz-özünü tənqid edərək yazır: “Bunun necə oynanacağını düşünmədən yazmaq olmaz. Amma biz belə yazırıq.”⁸

Göstərdiyimiz nümunələrdən aşkar olur ki, dramaturqun hasilə yetirdiyi məhsulun faydalılıq dərəcəsi onun praktik teatr sənəti ilə bağlı olmasından asılıdır. Çünki dramaturq da rejissor kimi eyni bədii problemlərlə üzləşir.

Hər iki sənətin uğurlu əməkdaşlıq fəaliyyəti teatrın potensialının ideya-estetik simasını müəyyənləşdirir, bədii mövqeyini təmin edir. Həmin sənətlərin, xüsusilə, dramaturgiyanın qüsurlarının milli teatrın yaradıcılıq həyatının faydalı iş əmsalına vurduğu zərərlər barədə tənqidin nəzərindən qaçmayan çoxsaylı nümunələr mövcuddur.

Ötən əsrin ortalarında diqqətçəkən mənzərəni qeyd edən tənqid yazır ki, “50-ci illərin hələ lap əvvəllərindən aydın oldu ki, dramaturgiyanın ciddi qüsurları ilə bəzi teatr özünün ənənəvi bədii mövqelərini əldən vermək və sənətcə aşağı diyirlənmək qorxusu qarşısında qalır. 50-ci illərin ortalarında teatrların vəziyyəti daha da pisləşdi, zəif tamaşaların sayı artdı və bu nəinki yalnız ayrı-ayrı uğursuz quruluş və tərtibatlarla, həm də səhnə mədəniyyətinin ümumi səviyyəsinin aşağı düşməsinə gətirib çıxardı.”⁹

Tənqidin toxunduğu həmin məsələ bu gün bir ibrət olaraq diqqət çəkməli, milli teatrımızın bir zamanlar az əhəmiyyət verib nəzərə almadığı, nəticədə məruz qaldığı yaradıcılıq itkilərinin başlıca səbəbi kimi öyrənilməlidir.

⁴ Cəfərov C. *Azərbaycan Dram Teatrı*. Bakı, Azərənəşr, 1974, s.

⁵ Allahverdiyev M. *Teatr tənqidi və müasirlik*. Bakı, İşıq, 1996, s.91

⁶ Толстой А.Н. *Избранные сочинения в 6-ти томах. т.6. Москва, Советский писатель, 1953, с.521*

⁷ Брук П. *Пустое пространство*. Москва, Прогресс, 1976, с.75

⁸ Погдин Н. *"Советское искусство", 1933, 14 февраля*

⁹ Cəfərov C. *Azərbaycan teatri*. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1974, s.251

Yuxarıda bəhs etdiyimiz görkəmli alimlərin və sənət xadimlərinin mülahizələrinin söyləndiyi vaxtdan təxminən yarım əsrdən artıq vaxt keçməsinə baxmayaraq, həmin problemlərin hələ də qalması qəribə deyilmi? Halbuki, bu gün teatrlarımızın repertuarında Elçin, Əli Əmirli, Firuz Mustafa, Vəqif Səmədoğlu, Kamal Abdulla, Afaq Məsud, Hidayət Orucov, Əfqan, Hüseynbala Mirələmov kimi ədiblərimizin çoxsaylı pyesləri yer tutur. Bundan başqa, necə deyirlər, üfüqdə İsmayıl İmanov, Natella Osmanlı, Şəbnəm Xeyrulla, Samir Sədaqətoğlu, Mehman Musabəyli kimi yeni nəsil dramaturqların görünməsi nikbinlik oyatsa da, fakt faktlığında qalır və həmin pyes bolluğu belə, milli teatr sənətimizin dramaturgiya "iştahını" təmin etmək üçün yetərli deyil. Təkcə onu demək kifayət edər ki, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən iyirmi yeddi teatrın hər birinə mövsüm ərzində bir orijinal pyes lazımdırsa, onda nə az, nə çox iyirmi yeddi pyesə ehtiyac olduğu belli olar. Əlavə edək ki, bu zaman söhbət sadəcə kəmiyyət göstəricisindən gedir. Halbuki yüksək dramaturji istedadla yoğrulmuş əsərlərin qıtlığı problemi də yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, yeni məsələ deyil. Nəzərə almaq lazımdır ki, çağdaş dövrün dramaturgiyası "mövzu aktuallığı"nın əsarətindən çıxmaq, yer kürəsinin sakini olan insanın bəşəri düşüncələrindən daha çox onun dünyanı dəyişəcək əməllərinin teatr vasitələri ilə təqdimini əsas götürür. Bu zaman dramaturgiya ədəbi qayğılarla yanaşı, səhnə sənəti qayğılarını da çəkməlidir. Həmin dramaturgiya ədəbi-estetik konstruksiya etibarilə mükəmməl olmaqla bərabər, "səhnəlik", "teatrallıq" kimi kateqoriyaları bədii prinsip kimi əsas tutmalıdır. Bu isə dolayısı ilə o deməkdir ki, hər bir istedadlı dramaturq öz yaradıcılıq potensialının teatr sənəti sirlərinə dərinlən bələd olmaqla uğurlu realizəsinə nail ola bilər.

Sübut etməyə nə lüzum var ki, ölkəmizin müstəqillik dövründə yaranan səhnə ədəbiyyatı yeni mövzular, yeni üslublar, forma və məzmunca, həmçinin prinsipcə fərqli, yeni mütərəqqi ideya-estetik mahiyyət kəsb edən teatr sənətinin ədəbi qidası olmalıdır. Ataların "su dirilikdir" deyimini hikmətini səhnə sənəti ərazisinə keçirib, məna ünvanını dəyişib, eyni məntiqə deyə bilərik ki, dramaturgiya teatr üçün dirilik mənbəyidir, onun həyatını təmin edən əsas nemətdir.

Zamanla öz təsdiqini tapmış həqiqətdir ki, teatrın dialektik təbiəti daim axtarış həvəsində, tapıntı arzusundadır. Belə bir axtarış səylərini o, dramaturgiyadan da umur. Təəssüf ki, bu gün dramaturgiya yaradıcılığı sahəsində yeni mövzu, üslub və janr axtarışları, konfliktqurma ustalığı ilə bərabər, səhnə dilinin zənginliyi baxımdan ciddi problemlərin mövcudluğu müşahidə edilməkdədir. Müəllifin ideyasını və teatrın estetik məramını ifadə etməli olan müasir səhnə qəhrəmanlarının İ.Əfəndiyevin dediyi kimi, "mükəlliməsində sözaltı mənalara, eyhamlara, işarələrə, nazik psixoloji girinti-çıxıntılara çox nadir hallarda rast gəlirik."¹⁰ Səhnə əsərlərində yeni forma, dərin məzmun, fikirlərin miqyas genişliyi əvəzinə bəzən "aktuallıq" möhtəkirliyi, konyuktura azarı bəzi müəlliflər üçün başlıca meyara çevrildi. Qəribədir ki, ötən əsrdə teatrın o zamankı yaradıcılıq həyatı ilə bağlı söylənən: "... orta səviyyəli və pis tamaşalardan səhnə yenə korluq çəkmirdi. Ən xoşagəlməz cəhət o idi ki, bu cür pyeslər "müasir mövzu" pərdəsi altında teatra yol tapırdı"¹¹ - sözlərinin ifadə etdiyi fikirlər bu gün də gündəmə gəlir.

Ötən əsrdə keçirilən dramaturgiya məsələlərinə həsr edilmiş neçə-neçə müşavirələrdə başqa xalqların dramaturgiyasında pyeslərin ədəbi-bədii keyfiyyəti baxımdan geridə qalma əlamətləri olduğu, Azərbaycan

¹⁰ Əfəndiyev İ. *Son illərdəki dramaturgiyamız haqqında*. "Azərbaycan" jurnalı №2, 1952

¹¹ Cəfərov C. *Azərbaycan teatri*. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1974, s.246

dramaturgiyasında isə bu geriliyin ikiqat hiss edilməsi həyəcanla bildirilir və mövcud vəziyyətin teatr prosesinə, onun inkişaf sürətinə mənfi təsiri qeyd edilirdi. Bu zaman o da qeyd edilirdi ki, teatrların repertuar tərtibində müşahidə edilən prinsipsizlik, bəzi hallarda isə mövzu təkrarları ilə bərabər janr yeknəsəkliyi yaradıcılıq prosesinin daxili ziddiyyətlərindən xəbər verir. Ən əsası, teatrlara qəbul edilən, səhnəyə yol tapan pyeslərin əksəriyyəti yalnız formal ədəbi qanunlara riayət etməklə yazılan pyeslər olduğu üçün onların son nəticədə təcəssüm işi səmərəsiz qalır. Və gizli deyil ki, milli səhnəmiz ayrı-ayrı illərdə, xüsusən ötən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq məhz bu qəbildən olan pyeslərin işğalına məruz qalıb, geriləməyə düçar edildi.

Formal dramaturgiya qanunlarına əsaslanan belə pyeslər gah dövlət sifarişi kimi, gah da müxtəlif yollarla teatra yol tapdı. Belə olan halda, yeni G.Tovstonoqovun dediyi kimi, “biz dramaturgiya qanunlarına riayətlə yazılan, amma problemləri kiçik olub, həyatı əslində olmayan kimi əks etdirən müasir pyes üzərində işləməli olduqda məğlubiyyətə uğrayırıq.”¹²

Aktual mövzunun arxasında gizlənməyi “həqiqi sənətə yabançı meyil” hesab edən İ.Əfəndiyev XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq milli dramaturgiyamızı “mövzu aktuallığı”nın əsarətindən çıxarmağa nail oldu. Onun dramaturgiyası ədəbi qayğılarla yanaşı, səhnə sənəti qayğılarını da çəkməklə ardınca gələn qələm sahiblərinə nüsxə oldu. Məhz İ.Əfəndiyevin dramaturji yaradıcılığı sayəsində teatr sənətinə gələn həyat həqiqətlərinin bədii həqiqətdəki inikası, istər teatr ab-havasını, istərsə də bilavasitə səhnə yaradıcılığının estetik məzmununu və istiqamətini büsbütün dəyişdi. Bir zamanlar monumental qəhrəmanlıq poetikasının sədaqətli təmsilçisi olan A.İsgəndərovla yollarının ayrılması İ.Əfəndiyevin tamamilə yeni ədəbi-estetik prinsiplərin bərqərar olacağı üsluba doğru irəliləmək niyyəti ilə bağlı idi. Onun “tənha yelkəni”(M.Lermontov) yeni üfüqlərə can atırdı. Orada indiyədək düşüncəyə və dilə gəlməyən bədii həqiqətlər, həqiqi hislər, səhnə dramaturgiyasının bətnindən ədəbiyyatın və teatrın övladı olaraq doğulan, sonralar lirik-psixoloji adlandırılacaq üslub onu özünə tərəf çəkirdi. Bu, bir yazıçı kimi onun böyük ədəbiyyat qarşısında yerinə yetirməli olduğu tarixi missiya idi.

Bu üslubda yaratdığı əsərlərin ədəbi ləyaqətlərindən qaynaqlanan səhnə obrazları teatrın ideya-estetik fəlsəfəsini dramatikləşdirdi, rejissorları prinsipcə yeni səhnə ifadəliliyinə imkan yaradan teatr vasitələri axtarışına həvəsləndirdi. Məhz həmin dramaturgiyanın sayəsində T.Kazımov, M.Haşımov, A.Kazımov, Ə.Quliyev, C.Səlimova, A.Nemətov, M.Fərzəlibəyov, V.İbrahimov, H.Ataşiyev kimi rejissorların istedadlarının sənətkarlıq xüsusiyyətləri aşkarlandı.

Əgər nisbət fərqi əsas götürmüş olsaq, deməli ki, bu dramaturgiyanın aktyor yaradıcılığına faydası daha əhəmiyyətli oldu. Bundan sonra saxta oyun üslubu, süni hissiyyatlar, deklamasiya, ştamplar, heykəl pozaları və s. səhnədən birdəfəlik “sürgün” edildi, aktyorlar səhnədə “adam dilində” (T.Kazımov) danışmağa, sənətlərinin palitrasındakı bütün boyalardan sərbəst istifadə etməyə başladılar.

Bəlli bir həqiqətdir ki, hər bir dramaturqun şəxsiyyətinin və istedadının böyüklüyünü teatr məhz aktyor sənəti vasitəsilə təzahür etdirir.

Yeni teatr fəlsəfəsinin yaranması, rejissor metodikalarının, aktyor ifadəliliyinin fəaliyyət və ustalıq diapazonunun formalaşması prosesinin məhz istedadlı dramaturgiyadan birbaşa asılılığını sübut etmək, müxtəlif arqumentlər göstərmək artıqdır. Sübut etməyə ehtiyac yoxdur ki, yalnız ədəbi-bədii ləyaqətləri ilə seçilən və C.Cəfərovun təbircə desək, “müasirlik ruhu zəngin

¹² Товстоногов Г. Круг мыслей. Л., Искусство, 1980, с.95

olan”¹³ pyeslərin yaranması milli teatr sənətimizin inkişafını təmin edə bilər. Bu, olduqca mühüm məsələdir, çünki teatr “öz zamanəsinin görən gözü olduğu üçün, zamanə onun vasitəsilə özünü görə bilir.”¹⁴

Yaşadığımız XXI əsrdə azərbaycançılıq məfkurəli yeni milli dramaturgiyanın inkişaf meyilləri müşahidə edilmir. Aydın məsələdir ki, sözügedən məsələ reqlamentləşdirilə bilməz və onun inzibati üsullarla inkişaf etdirilməsi mümkün deyil. Konyukturanın bədiliyə meydan oxuduğu şəraitdə sosial sifarişin susqunluğu, naşılığın norma, ştampın oyun üslubu kimi təqdimatı teatrın yerində saymalarının başlıca səbəbləridir. Dramaturgiyanı süni yolla formalaşdırmaq mənasız olsa da, onu stimullaşdırmaq yollarının axtarılması perspektivli görünür.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2018-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

¹³ Cəfərov C. *Azərbaycan Dram Teatrı*. Bakı, Azərnəşr, 1974, s.

¹⁴ Rollan R. *Soçineniə v 14-ti tomax.t.14*. Moskva, Qoslitzdat, 1958, s.73

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Gülgün ƏLİYEVƏ

Klassik türkmən poeziyasında Nəsimi obrazı

Türk xalqları ədəbiyyatına qüvvətli təsir göstərmiş ədəbi şəxsiyyətlərdən biri Seyid İmadəddin Nəsimidir. Onun yaradıcılığı bütün Yaxın Şərq ədəbiyyatında, o cümlədən türk xalqlarının bədii yaradıcılığında güclü əks-səda vermişdir. Xüsusən, Türkiyə, türkmən ədəbiyyatında Nəsimi poeziyasına, onun özünəməxsus fəlsəfi görüşlərinə maraq heç zaman azalmamışdır. Bu da bir həqiqətdir ki, Nəsiminin təkcə zamandaşları deyil, eyni zamanda, poetik ənənələrinin davamçıları və sonrakı nəsillər həmişə dahi sənətkarın bədii əsərləri ilə yanaşı, onun fəvqəladə, yenilməz şəxsiyyətindən və cəsarətindən də heyrətlənmişlər.

Nəsiminin təkrarsız həyat yolu və heç kiminkinə bənzəməyən tərcümeyi-halı da onun Şərq xalqları içərisində misilsiz dərəcədə məşhurlaşmasına bilavasitə təsir göstərmişdir. Bu mənada bədii əsərləri həm də ədəbi şəxsiyyəti Nəsimi qədər nüfuz qazanan və ideallaşdırılan ikinci bir sənətkarı Şərq aləmində tapmaq və misal gətirmək mümkünsüzdür.

Qardaş Türkmənistan da Seyid İmadəddin Nəsiminin geniş şöhrət qazandığı və sevildiyi ölkələrdən biridir. Əminliklə söyləmək mümkündür ki, türkmən xalqının ən çox sevib dəyərləndirdiyi, hətta ideallaşdırdığı qüdrətli sənətkarlardan biri, klassik türkmən ədəbiyyatının ən məşhur klassiki Məhtimqulu Fərağidirsə, ikincisi, heç şübhəsiz, Seyid İmadəddin Nəsimidir. Türkmən xalqının yalnız klassik ədəbiyyatında deyil, folklorunda da böyük sevgi ilə vəsf olunan qüdrətli şairlərdən biri məhz Nəsimidir. Azadlıqsevər və üsyankar şairin nəinki ən məşhur obrazları, gözəl və ürəyə yatan əsərləri, həm də özü və taleyi də müxtəlif xalq dastanlarında və qoşqularında tərənnüm olunmuş, onlara dəfələrlə müraciət edilmişdir. Məhz buna görə də, Nəsimi obrazını türkmən xalq yaradıcılığında axtarmağın və araşdırmağın çox mühüm nəticələr verəcəyi inkar olunmazdır.

Klassik türkmən poeziyasında isə Nəsimiyə müraciətlər hədsiz çoxdur. Türkmənistan Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar fondunda saxlanan və 1710-cu ilə aid olan bir əlyazmada Ağməhəmməd adlı bir şairə məxsus, təxminən, 1250 misradan ibarət poemanın mövcudluğu haqqında görkəmli türkmən ədəbiyyatşünası, professor Nəzər Qullayev məlumat verir. Həmin poemada həm Mənsur Həllacdan, həm də Seyid İmadəddin Nəsimidən bəhs edilir.¹

¹ N. Qullayev. *Gündoğanın böyük şairi. Ön söz. Bax: Seyid İmadəddin Nəsimi. Şeirlər. "Türkmənistan" nəşriyyatı, Aşqabad, 1972. s. 16, (Türkmən dilində).*

XVIII əsr türkmən ədəbiyyatının klassiki Nurməhəmməd Əndəlibin yaradıcılığında da Nəsimiyə müraciət mühüm yer tutur. Müəllifin "Risaleyi-Nəsimi" adlı dastanında böyük Azərbaycan şairi Seyid İmadəddin Nəsiminin və Mənsur Həllacın obrazları böyük sevgi və ehtiramla yaradılmışdır. Ədəbiyyatşünas alimlərin həm də "Nəsimi" dastanı adlandırdığı bu əsər Türkmənistanda geniş yayılmışdır. Yüz misraya yaxın bu poemada Mənsur Həllacın və Nəsiminin həyatı və taleyi həqiqətə uyğun tərzdə təsvir və vəsf olunur. "Risaleyi-Nəsimi" dastanı aşağıdakı misralarla başlanır:

***Həzrəti-Qəhhari, yiyəm zülcəlal,
Yoxdur onun birliyinə qilü-qal.***

***O bircə, yeganə ərər bizəval,
Fərdü-səməd, qadir ərər haqtəal.***

***Qadirü-rəzzaq ərər ol biməsəl,
Yoxdur onun edən işinə bədəl.²***

Nəsimi ilə klassik türkmən poeziyası arasındakı dərin və möhkəm bağlantılara ötən əsrin 50-60-cı illərində bir sıra Azərbaycan ədəbiyyatşünasları da diqqət yönəltmişdilər. Məsələn, filologiya elmləri doktoru, professor Araz Dadaşzadə "Məhtimqulu və Azərbaycan poeziyası" adlı məqaləsində türkmən şairlərinin Nəsimiyə marağını araşdırarkən, Nurməhəmməd Əndəlibin "Risaleyi-Nəsimi" dastanından da söz açır: "Yeri gəlmişkən, demək lazımdır ki, tədqiqatçıların göstərdiyinə görə, ümumiyyətlə, türkmən şeirinin inkişafında Nəsiminin rolu az olmamışdır. XV əsrdə Türkmənistanda Nəsimi ən çox yayılmış bir şair idi. Sadə şeirləri və faciəli həyatı Nəsimini geniş xalq kütlələrinə sevdirmişdi. XVIII əsrin görkəmli türkmən şairlərindən olan Əndəlib hətta "Nəsimi" adlı bir poema da yazmışdı. Məhtimqulunun Durdu şairlə deyilməsindən də Nəsiminin türkmənlər içərisində çox şöhrət qazanması görünür. Məhtimqulunun "Ol kim idi dabanından soydular" sualına Durdu şair "Nəsimidir dabanından soydular" cavabını verir".³

Nurməhəmməd Əndəlibin "Risaleyi-Nəsimi" dastanında ümumi girişdən sonra Mənsur Həllac haqqındakı misralar gəlir. Şair Şeyx Mənsur və Nəsimi qissəsini söyləməkdən böyük qürur duyduğunu ilhamla ifadə edir:

***Ondan sonra qılaq bir qissə ağaz,
Xudadan olsa tövfiqi-sərəfraz.***

***Ki qalsın bizdən ol kim yadigarı,
Oxuyan yad qılar dostu-yarı.***

***Məqaməti-Nəsimi, şeyx Mənsur,
Qılıram nəzmi-türki, gəl, oxu, gör.***

***Var idi kim Misir şəhrində bir nur,
Əzəldən övliya ol, adı şeyx Mənsur.***

***Kiçiklikdən xudayım xub yaratmış,
İbadət-taətə mərgub yaratmış.⁴***

Nəsimi obrazına Nurməhəmməd Əndəlib bütün yaradıcılığı ərzində müraciət etmişdir. Onun başqa lirik və epik əsərlərində də Nəsimi xatırlanır,

² Nurməhəmməd Əndəlib. Şeirlər, poemalar, dastanlar. Bakı, MBM, 2011, s. 123. (Kitabın redaktoru: akademik Rafael Hüseynov).

³ Araz Dadaşzadə. Məhtimqulu və Azərbaycan poeziyası. "Azərbaycan" jurnalı, 1960, №9, səh. 143-150.

⁴ Nurməhəmməd Əndəlib. Şeirlər, poemalar, dastanlar. Bakı, MBM, 2011, s. 128.

onun poetik rəşadəti və əfsanəvi şəxsiyyətindən bəhs olunur. Böyük şairin "Leyli və Məcnun" dastanında da müəllif Nəsimidən bəhs edib. Poemanın müqəddiməsində biz aşağıdakı cümlələri oxuyuruq: "...və yenə əllərini Kəbənin qapısına sürüb, münacat edib ağladılar. Həmin gecə Seyid Nəsimi yuxusuna girib, Mirseyidə deyir: "Allah-təala sənə bir oğul övladı verdi. O oğul bizim fərzəndimiz olacaq, bizim kimi divanə və dəli olacaq. Onun övladı olmayacaq. Amma qiyamətə qədər adı qalacaq və yeddi iqlimdə məşhur olacaq. Adını Qeys qoyarsınız. Allah-təala padşaha da bir qız övladı əta etdi. Onun adı Leyli olacaq, hüsnü və camalının şöhrəti yeddi iqlimə gedib çatacaq. Sənin oğlunun divanə və dəli olmasına bu qız səbəb olacaq" deyib qeyb olur".⁵ Göründüyü kimi, böyük türkmən şairinin Seyid İmadəddin Nəsimiyə hərarətli münasibəti və məhəbbəti açıq-aşkar nəzərə çarpmaqdadır. Özünün üsyankar və hürufi görüşlərinə görə bütün İslam şərqi ölkələrində yalnız həyatı boyu deyil, faciəli ölümündən sonra da adı və əsərləri təqiblərə, təzyiqlərə məruz qalan böyük Nəsimini cəsarətli türkmən şairi ideallaşdırmaqdan çəkinməmişdir. Halbuki, Mənsur Həllac da, Seyid İmadəddin Nəsimi də başqa müsəlman ölkələrində olduğu kimi, Türkünstanda da siyasi və dini hakimiyyətlər tərəfindən qadağan olunmuş şəxsiyyətlərdən sayılmışdır. Bütün bunlara baxmayaraq, təkcə Nurməhəmməd Əndəlib (1660-1740) deyil, klassik türkmən ədəbiyyatının Dövlətməhəmməd Azadi (1700-1760), Məhtimqulu Fəraği (1724-1807), Durdu şair, Qurbanəli Maaruf, Molla Nəfəs, Mahmud Qayıb, Şeydayi (1730-1800), Abdulla Şahbəndə (1720-1800), Seyidnəzər Seyidi (1775-1836), Məmmədveli Kəminə (1770-1840), Qurbandırdu Zəlili (1780-1852) və başqa görkəmli türkmən klassikləri həmişə Nəsimi adına və obrazına sonsuz sevgi və sayğılarla yanaşmış, qardaş Azərbaycanın böyük sənətkarını ürəkdən vəsf etmişlər.

Böyük türkmən şairi Məhtimqulu Fərağinin yaradıcılığında da Nəsimi obrazına dəfələrlə müraciət edilmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Məhtimqulun Seyid İmadəddin Nəsimi haqqındakı məşhur misraları barəsində ilk dəfə görkəmli tədqiqatçı Salman Mümtaz məlumat vermişdir. Onun "Türkmən şairləri" adlı məqaləsində Məhtimqulun məşhur el şairi Durdu Şeyxlə sual-cavabı misal tərzində gətirilmişdir.⁶ Akademik İsa Həbibbəyli Salman Mümtazın həmin məqaləsindən bəhs edərkən aşağıdakıları qeyd etmişdir: "Salman Mümtaz bu məqaləsində gələcəkdə türkmən şairlərinin yaradıcılığı haqqında məqalələr yazıb "Maarif və mədəniyyət" jurnalında dərc etdirəcəyindən bəhs edərək yazır: "Türkmən ədəbiyyatı ilə azəri türklərini və Azərbaycan "Maarif və mədəniyyət" ilə türkmən ellərini aşına və tənvir etmək bugünkü vəzifələrimizin ən ümdələrinin biridir və bunu nəzər-etibarə alaraq bu nömrədən etibarən türkmən şair və şairələrindən bəhs etməyə səy edəcəyik. İlk əvvəl türkmənlərin filosof şairi olan Məhtimqulu ilə Durdu Şeyxin bir-birilərinə müəmma tərzində verdikləri sorğu və qaytarğıları "Maarif və mədəniyyət" oxucularına təqdim edirəm". Məqalənin sonunda Salman Mümtaz Məhtimqulu ilə Durdu Şeyxin bir-birilərinə müəmma tərzində verdikləri 12 bəndlilik sorğu-qaytarğıların Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılmış variantını vermişdir".⁷ Məhtimqulu və Durdu Şeyx arasındakı həmin sual-cavab aşağıdakı bəndlərdə ifadə edilmişdir:

⁵ N. Qullayev. *Gündoğanın böyük şairi. Ön söz. Bax: Seyid İmadəddin Nəsimi. Şeirlər. "Türkmənistan" nəşriyyatı, Aşqabad, 1972, s. 18.*

⁶ S. Mümtaz. *Türkmən şairləri. "Maarif və mədəniyyət" jurnalı, 1923, №8-9, səh. 9-10; S. Mümtaz. Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları. Tərtib edən: f.e.n. Rasim Tağıyev. Bakı: "Yazıçı", 1986, səh. 313-316.*

⁷ İsa Həbibbəyli. *Məhtimqulu Fərağinin ədəbi irsi və əsərlərinin Azərbaycanda nəşri haqqında söz. Bax: Görkəmli türkmən şairi Məhtimqulu Fərağinin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında. Elmi-tədqiqi məqalələr toplusu. Bakı, "Elm və təhsil", 2017, səh. 10.*

Məhtimqulu:

*Ol nəmədir yemədilər, doydular,
Ol nəmədir uluq günə qoydular.
Ol kim idi dabanından soydular,
Şair olsan, şundan bizə xəbər ver.*

Durdu Şeyx:

*Ol didardır, yemədilər doydular,
Ol namazdır, qiyamətə qoydular,
Nəsimini dabanından soydular,
Bizdən salam olsun, cavab söylədir.⁸*

Məhtimqulunun yaradıcılığında bir çox Azərbaycan və Şərq şairlərinin, o cümlədən Nəsiminin adına və obrazına rast gəlinməsi təsadüfi deyildi. Çünki bir mütəfəkkir sənəkar kimi Məhtimqulu Azərbaycan və Şərq şairlərinin ədəbi ənənələrinin, onların bilavasitə poetik irsinin təsiri altında formalaşmışdır. Böyük türkmən şairinin bədii əsərlərində Azərbaycan klassiklərinin adlarının və obrazlarının tərənnüm olunmasının səbəblərini akademik İsa Həbibbəyli aşağıdakı kimi izah edir: "Yaradıcılığı ilə yaxından tanış olduqda, onun görkəmli Azərbaycan şairlərinin əsərlərindən yaradıcılıqla bəhrələndiyinin şahidi oluruq. Şair öz şeirlərində dönə-dönə görkəmli Azərbaycan şairlərindən dahi Nizami Gəncəvinin, İmadəddin Nəsiminin, böyük Füzulinin adını çəkmişdir. Məhtimqulu Fəraqi "San olsam" adlı şeirində Şərqin məşhur şairlərindən Əbu Seyid, Ömər Xəyyam, Həmədani, Firdovsi, Hafiz, Cəlaləddin Rumi, Əbdürrəhman Cami ilə bir cərgədə dahi Nizami Gəncəvinin adını yüksək ehtiramla yad edir, Azərbaycan klassik ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, şair-filosof Əfzələddin Xaqaninin (1126-1199) "Mədain xərəbələri" əsərindən söz açır. Başqa bir şeirində isə dövrədən şikayətlərini dilə gətirən şair fikirlərini şərh etmək üçün Nəvai və Firdovsi ilə yanaşı, Nizami Gəncəviyə də üz tutur"⁹. Həqiqətən, böyük türkmən şairinin "Xunlar tökərlər gözündən" qəzəlində müəllifin yuxarıda vurğuladığı fikirlərin təsdiqini görürük. Şair öz dərdlərini və izzətlərini tərənnüm etmək üçün Nizami və Nəvainin məşhur obrazlarına, onların müqəddəs və mötəbər sandığı ulu şəxsiyyətinə müraciət edir:

*Dərdlilər dərdimi görsə, utanarlar özündən,
Təbib əhli çarə tapmaz, xunlar tökərlər gözündən.
Görsə aşıqlar bu odu, unudar öz atəşin,
Çıxar dağu-daşlar üstə, Məcnunu tapmaz düzündən.*

*Bir telinə yarımın əhli müsəlman dustaq olar,
Kafirlər istəyib ədalət, zarlayıb gedərlər izindən.*

*Eşitsə Nəvai, Nizami, Firdovsi qılan zarımı,
Tərki-dünya eyləyib, hamısı keçər sözündən.¹⁰*

Klassik Şərq şeir mədəniyyəti və Nəsimi ilə Məhtimqulu Fəraqinin dərindən bağlılığını bir sıra görkəmli Azərbaycan və Türkmənistan ədəbiyyatşünasları öz tədqiqatlarında vurğulamışlar. Akademik Teymur Kərimli "Türk ellərinin böyük sənətkarı" adlanan məqaləsində aşağıdakı mühüm elmi mülahizələri

⁸ S.Mümtaz. *Türkmən şairləri. "Maarif və mədəniyyət" jurnalı, 1923, №8-9, səh. 9-10.*

⁹ İsa Həbibbəyli. *Böyük türkmən şairi Məhtimqulu Fəraqi və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bax: Görkəmli türkmən şairi Məhtimqulu Fəraqinin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında. Elmi-tədqiqi məqalələr toplusu. Bakı, "Elm və təhsil", 2017, səh. 40.*

¹⁰ Məhtimqulu Fəraqi. *Seçilmiş əsərləri. Bakı. "Elm və təhsil", 2014, səh. 96.*

irəli sürür: "Hər bir xalqın mədəniyyət və ədəbiyyat tarixində elə dahi şəxsiyyətlər yetişir ki, zaman keçdikcə onlar xalqın mədəni-mənəvi simvoluna, vizit kartına çevrilir. Qədim Yunanıstanda bu Homer, İranda Firdovsi, Azərbaycanda Nizami, Özbəkistanda Nəvai, İngiltərədə Şekspir, Rusiyada Puşkin olmuşdur. Bəşəriyyətin yetirdiyi bu cür dahi şəxsiyyətlərin sırasında qardaş türkmən xalqının böyük oğlu Məhtimqulunun da özünəməxsus şərəfli yeri vardır. Tərəddüd etmədən demək olar ki, Məhtimqulu Fəraqi özünəqədərki Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatının və mədəniyyətinin bütün ideya-estetik məziyyətlərini tam mənimsəmiş bir fikir adamı, öz poeziya sələflərinin layiqli xələfidir. Özündən əvvəlki şairlərin yaradıcılığını hörmətlə qiymətləndirən Məhtimqulu bəzən poetik hiperbola yolu ilə müəyyən yaradıcılıq məsələlərində, xüsusi ilə də lirikada, hicran oduna yanan aşiqin acınacaqlı halının tərənnümündə onlardan da üstün olduğunu dilə gətirə bilən şairdir".¹¹

Məhtimqulunun "Bəndi oldum" qəzəli böyük sənətkarın Nəsimi dünyası ilə bağlılığını açıq-aydın göstərən əsərlərindən biridir. 8 beytlik bu qəzəldə müəllif öz iztirablarını aydın şəkildə və cəsarətlə ifadə etmişdir. Öz qəzəlində Məhtimqulunun Nəsimi obrazına müraciət etməsi də şair cəsarətinin bir təzahürüdür. Həqiqətən, şairin şəxsi faciəsini, onun həyatında misilsiz rol oynamış bu ayrılığı və mənəvi iztirabları vəsf etmək üçün Nəsimidən başqa və ondan da uğurlu bir bənzətmə tapmaq çətindir:

***Mengli xanım, əyyamından qorxub, gedə bilməz oldum,
Göz ilə qara qaşından ələ düşüb, bəndi oldum.***

***Cəlladlar mən bəndi qulu zəncir ilə bənd eyləyir,
Gər ki, sən də əl tutmasan, nələc can neyləyir.***

***Nəsimi tək soyub məni, itlərə şam qılar indi,
Leş üstündə çalağanlar cəngi-savaş salar indi.***

***Sümüklərimi yel sovurub, veyil yerə vasil eylər,
Bəndi qalan əziz canı bil, düzəxə hasil eylər.***¹²

Bu qəzəldəki mürəkkəb mənəvi iztirablar və insani yaşantılardan bəhs edən akademik İsa Həbibbəyli Məhtimqulu və Nəsiminin talelərini müqayisə edərək, aşağıdakıları qeyd edir: "Bu misralardan görünür ki, Məhtimqulu Fəraqi yaşadığı dövrün qorxulu olduğuna işarə etmiş, ona da Nəsimi kimiağır işgəncə verilə biləcəyini nəzərə çarpdırmışdır. "Neyləyim, biçarəyəm" adlı şeirində isə fələyin zülm etdiyi zamanədə Nəsiminin dabanından soyulduğunu, özünün Məngli adlı sevgilisi əlindən alınaraq, "iki gözünün oyulduğunu", Nəsimi kimi zülmə düçar olduğunu, el içində rüsvay edildiyini bildirir".¹³

Görkəmli ədəbiyyatşünas alimin toxunduğu "Neyləyim, biçarəyəm" şeiri də Məhtimqulu və Nəsimi münasibətlərini aydınlaşdırmağa kömək edir. Müəllif bu şeirində də özünün dözülməz mənəvi ağrılarından və iztirablarından bəhs edir. Məhtimqulu öz əziz sevgilisi və həyatının mənası Mengli xanımdan ayrılığa tab

¹¹ Teymur Kərimli. *Türk ellərinin böyük sənətkarı. Bax: Görkəmli türkmən şairi Məhtimqulu Fəraqinin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında. Elmi-tədqiqi məqalələr toplusu. Bakı, "Elm və təhsil", 2017, səh. 51.*

¹² Məhtimqulu Fəraqi. *Seçilmiş əsərləri. Bakı. "Elm və təhsil", 2014, səh. 93-94.*

¹³ İsa Həbibbəyli. *Böyük türkmən şairi Məhtimqulu Fəraqi və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bax: Görkəmli türkmən şairi Məhtimqulu Fəraqinin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında. Elmi-tədqiqi məqalələr toplusu. Bakı, "Elm və təhsil", 2017, səh. 40.*

gətirə bilmir. Düşmənlərin ondan aldığı bu qisas, onun mənəviyyatına və gələcək həyatına endirilən bu zərbə böyük sənətkar tərəfindən amansız və müqayisə edilməz bir faciə kimi dəyərləndirilir. Beş bənddən və ümumilikdə iyirmi misradan ibarət olan bu şeirin hər bir sətirində dözülməz izzatların istisi, bu misilsiz faciənin şairin həyata və dünyaya münasibətinə qüvvətli təsir göstərdiyi bariz surətdə nəzərə çarpır:

***Neyləyim mən, bu fələyin zülmü ilə qalmışam,
Dəydi başa, getdi huşum, neyləyim, biçarəyəm.
Badi-səba əsib gəldi, vurdu canım, ölmüşəm,
Dəydi başa, getdi huşum, neyləyim, biçarəyəm.***

***Mengli xanım aldı getdi cismim içrə canımı,
Sormadan iqbali fələk tikdi hicran donumu.
Bir nakəsə bəxş etmiş fələk Mengli xanımı,
Dəydi başa, getdi huşum, neyləyim, biçarəyəm.***

***Ağıllı olmaz, kəsər huşum başdaşımın ayrılıb,
Ağlım çaşdı, başım boşdur, gör, huşumdan ayrılıb,
Çətinlikdə qalıb qan ağlaram, qardaşımdan ayrılıb,
Dəydi başa, getdi huşum, neyləyim, biçarəyəm.¹⁴***

Şairin yaşadığı mühitdə vəziyyəti o qədər ağır və dözülməzdir ki, o öz dərdlərinə bir məlhəm tapa bilmir. Müəllifin yaşadığı və fəal iştirakçısı olduğu ictimai-siyasi hadisələr, XVIII əsrdə bütün Türkünstanda, o cümlədən türkmənlərin həyatında baş verən mürəkkəb və ziddiyyətli proseslər böyük şairin şəxsi həyatında da güclü əks-səda verir. Məhtimqulunun ailəsində baş verən müxtəlif itkilər və faciələr, xüsusən, onun həyatı qədər sevdiyi Mengli xanımın zor gücünə əlindən alınması şairin qəlbində misilsiz bir zəlzələ yaradır, onun mənəvi aləmini bu sarsıdıcı zərbə xarabazara çevirir. Şair öz ağrılarını və düşdüyü vəziyyəti doğru-düzgün ifadə etmək üçün Nəsimidən başqa uyğun və münasib obraz tapmaqda çətinlik çəkir. Bununla o düşdüyü vəziyyətin çıxılmazlığını və mübarizə apardığı qüvvələrin nə qədər amansız olduğunu nəzərə çarpdırmaq istəmişdir. Ümumən, şeiri oxuyarkən, xüsusən, aşağıdakı misraları nəzərdən keçirərkən biz böyük türkmən şairi Məhtimqulunun da öz şəxsi-mənəvi həyatında və ictimai-siyasi mübarizələrində Şərqin ən böyük üsyankar şairlərindən biri, şəhid Nəsimi qədər keçilməz maneələrlə qarşılaşdığını, onun həyatının Nəsimi qədər və Nəsimi dərəcəsinə dəfələrlə təhlükələrə məruz qaldığını aydın təsəvvür edə bilərik. Müəllifin şeir davamında sanki bir-birini davam etdirərək və dərinləşdirərək işlətdiyi poetik ifadə və ibarələr - "fələyin zülmü", "dəydi başa", "getdi huşum", "vurdu canım", "ölmüşəm", "aldı getdi cismim içrə canımı", "fələk tikdi hicran donumu", "kəsər huşum baş daşımın ayrılıb", "ağlım çaşdı", "huşumdan ayrılıb", "çətinlikdə qalıb qan ağlaram" və s. şairin dəhşətli mənəvi əzablarından xəbər verir. Şeirin son iki bəndində isə müəllif aləmdə rüsvay edilib, "iki gözünün oyulmasından", el içində gəzməyə artıq üzünün olmamasından, misilsiz dərdlərin əlində və əsirliyində əzildiyindən bəhs edir. Bu misralarda şairin faciələrinin əks-sədasının yeddi iqlimə çatmasından, bu dünyadan, bu dünyanın hər şeyindən vaz keçərək dad-fəryad eyləməsi, həqiqətən də, Məhtimqulunun Nəsiminin şəhidliyini mənəvi-psixoloji müstəvidə yaşadığını və bu mənada öz böyük sələfi ilə taledaş olduğunu açıq-aşkar göstərməkdədir. Eyni zamanda, öz şeirində müəllifin Nəsiminin adını və faciəli taleyini xatırlatması, öz düşdüyü vəziyyəti, öz faciəsini Nəsiminin qisməti ilə müqayisə etməsi bir bədii şişirtmə, mübaligə kimi dəyərləndirilməməlidir. Məhtimqulu və

¹⁴ Məhtimqulu Fəraqi. Seçilmiş əsərləri. Bakı. "Elm və təhsil", 2014, səh. 151.

Nəsiminin taledaşlığı müəllifin bu şeirində, xüsusən, əsərin son bəndlərində bədii-fəlsəfi və həyatı-psixoloji cəhətdən kifayət qədər əsaslandırılmışdır.

**Nəsimini dabanından soydular da, qoydular,
Məni aləmə rüsvay edib, iki gözüm oyduqlar.
Eldə-gündə yoxdur üzüm, pünhanımı aydılar,
Deydi başa, getdi huşum, neyləyim, bıcarəyəm.**

**Məhtimqulu, yeddi iqlim zar ilə qan ağlayıb,
Özünü qafil eyləyib sən, daim pünhan ağlayıb,
Tərk eylədi malı-mülkün, gəlib hicran ağlayıb,
Deydi başa, getdi huşum, neyləyim, bıcarəyəm.¹⁵**

Məhtimqulun Nəsimi obrazına dəfələrlə müraciət etməsinin əsasında məhz bu uyğunluq və həmahənglik yatır. Yəni ictimai-siyasi və fəlsəfi görüşlərinə görə Məhtimqulu Nəsimidən uzaq olsa da, öz şeirlərində o, böyük sələfini həmişə sonsuz sayqı və məhəbbətlə xatırlayır. Məhtimqulun nəqşbənd təriqətinə, Nəsiminin isə hürufi təriqətinə mənsub olması onların mənəvi yaxınlığına və ünsiyyətinə qətiyyətlə mane olmamışdır. Dünyagörüşlərindəki bu fərqlər isə xüsusən həmin dövrlər üçün böyük əhəmiyyətə malik səbəblər idi. Son dərəcə maraqlıdır ki, Nəsiminin hürufi dünyagörüşü onun xələflərinin böyük şairə hərəkətli münasibətinə, demək olar ki, ciddi təsir göstərə bilməmişdir. Dahi şair və mütəfəkkir, eyni zamanda, sabitqədəm nəqşbənd Əlişir Nəvai də və bir çox görkəmli özbək şairləri də, nəqşbənd Məhtimqulu və bu təriqətə mənsub bir sıra böyük türkmən şairləri də Nəsimidən hürufi olduğuna görə üz çevirməmiş, təkrarsız taleyinə və gözəl şeirliyinə görə dahi Azərbaycan şairini ürəkdən sevmiş, həmişə yüksək qiymətləndirmişlər.

Məhz buna görə də, bu iki böyük şairin yaradıcılıq əlaqələrindən bəhs edərkən bu cür həssas məqamlara ehtiyatla və tarixi həqiqətlərə uyğun şəkildə yanaşmaq zəruridir. Bu mənada Seyid İmadəddin Nəsimi və Məhtimqulu Fəraqinin yaradıcılıq əlaqələri, onların ədəbi-tarixi xidmətləri xüsusi diqqət tələb edən elmi problemlərdən biridir. Yuxarıda gətiridiyimiz misallardan aydın şəkildə görünür ki, Məhtimqulu öz yaradıcılığında bütün böyük Şərq klassiklərinə olduğu kimi, Nəsiminin yaradıcılığına, şəxsiyyətinə və taleyinə sonsuz ehtiram və sayqı ilə yanaşmışdır. Amma burada məsələnin bir cəhətini qeyd etməliyik. Məhtimqulu bir mütəfəkkir və filosof şair kimi Nəsiminin əqidə və məsləkini bölüşmürdü. Əgər Nəsimi Şərqdəki ən radikal təriqətlərdən biri olan hürufilik tərəfdarı idisə, Məhtimqulu tamamilə başqa bir təriqətin - nəqşbəndliyin təbliğatçısı və tərənnümçüsü idi. Bu haqda Məhtimqulu yaradıcılığının bir çox tədqiqatçıları ayrıca bəhs etmişlər. Məsələn, görkəmli türkmən ədəbiyyatşünası, Türkmənistan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Annaqurban Aşırov "Məhtimqulu Fəraqi" adlı məqaləsində onun nəqşbəndilik təriqəti ilə sıx bağlı olduğundan bəhs edərək yazır: "Məhtimqulun Buxaradakı Kökədaş mədrəsəsində oxuması barəsində də məlumat var. Bu məlumatı şairin:

**Bir gecə yatırdım səhər vaxtında,
Bəhavəddin adlı divanə gəldi-**

deyilən sətirləri də təsdiqləyir. Məhtimqulu Bəhavəddin Nəqşbəndiyə xüsusi hörmət etmişdir. Hətta şair özünün şairlik ilhamını da Nəqşbəndi ilə əlaqələndirir:

**Bir gecə yatırdım, şah Nəqşibəndi,
Kərami cuş eyləyib, bir nan gətirdi".¹⁶**

¹⁵ Məhtimqulu Fəraqi. Seçilmiş əsərləri. Bakı. "Elm və təhsil", 2014, səh. 151.

¹⁶ Annaqurban Aşırov. Məhtimqulu Fəraqi. Bax: Məhtimqulu Fəraqi. Seçilmiş əsərləri. Bakı. "Elm və təhsil", 2014, səh. 462.

Görkəmli türkmən ədəbiyyatşünası Annaqurban Aşırovun Məhtimqulunun nəqşbəndilik təriqəti ilə əlaqələrindən bəhs edərkən, bildirdiyi aşağıdakı elmi mülahizələr də Nəsimi və Məhtimqulu münasibətlərini dərinlən dərk etmək üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir: "Məhtimqulu sufiliyin nəqşbəndilik qoluna inanmışdır. Sufiliyin bu qolu vətənsəverlik, azadlıq uğrunda mübarizələri təqdir etmişdir. Onun coşğun vətənsəverliyinin formalaşmasına sufiliyin bu yolu da müəyyən dərəcədə təsir edib. Məhtimqulu öz dövründə gözəl təhsil almış və Şərq ədəbiyyatını əsaslı surətdə öyrənmişdir. Şair "San olsam" adlı qoşmasında Əbu Seyid, Ömər Xəyyam, Firdovsi, Nizami, Hafiz, Nəvai kimi məşhur şairləri böyük hörmətlə yad edir".¹⁷ Görkəmli türkmən ədəbiyyatşünasının bu istiqamətdəki düşüncə və mülahizələri böyük türkmən şairinin Şərqin dahi mütəffəkiri Nəsimiyə olan səmimi və qızgın məhəbbətini daha yüksək qiymətləndirməyimizə təkan verir.

Nəsimiyə böyük məhəbbətinin əsasında Məhtimqulunun həm də böyük şair yaradıcılığından və onun bədii sənətkarlığından öyrənmək ehtiyacının da dayandığını qeyd etmək zəruridir. Türkdilli poeziyanın ən böyük ustaları kimi tanınmış Seyid İmadəddin Nəsimi, Mövlana Lütfi, Əlişir Nəvai, Şah İsmayıl Xətayi və Məhəmməd Füzuliyə Məhtimqulunun marağı və ehtiramı sonsuz idi. Böyük şairin Azərbaycan ədəbiyyatı ilə əlaqələrinə, xüsusən, Nəsimiyə münasibətinə məhz qeyd etdiyimiz ədəbi amillərin qüvvətli təsir etdiyini Azərbaycan və türkmən ədəbiyyatşünasları da vurğulamışlar. Məsələn, filologiya elmləri doktoru, professor Araz Dadaşzadə "Məhtimqulu və Azərbaycan poeziyası" adlı məqaləsində aşağıdakı mülahizələri nəzərimizə çatdırır: "Məhtimqulunun türkmən, Vaqifin isə Azərbaycan poeziyası və ədəbi diliinin inkişafında oynadığı rol, demək olar ki, eynidir. Hər ikisi ədəbi forma və dil cəhətdən milli ədəbiyyatlarda müəyyən bir inqilab yaratmışlar. Hər ikisi klassik Şərq şeirini yaxşı bilməklə bərabər, öz xalqının folkloruna, aşiq şeirinə dərinlən bələd olmuş, əsl ilhamlarını ondan almışlar...

Hələ XIV-XVI əsrlərdə Nəsimi, Xətayi və Füzuli kimi Azərbaycan dilində yazan, milli şeir dilini zənginləşdirən klassik şairlər yetişmişdir. Biz Nəsiminin, Xətainin, Əmaninin sadə şəkildə, heca vəznində şeirlər yazdığını görürük".¹⁸

Ümumən, XVIII əsr türkmən ədəbiyyatına, xüsusən də epik poeziyaya Nəsiminin təsiri güclüdür. Həmin yüzilin görkəmli nümayəndələrindən biri Qurbanəli Marufun "Seyfəlmələk - Məthəlcəmal" dastanında əsərin baş qəhrəmanı Seyfəlmələk öz sevgilisine sədaqətini və vəfadarlığını bildirmək üçün Nəsiminin xalq içərisində geniş yayılmış məşhur obrazına istinad edir. Marufun "Dövlətyar" və türkmən ədəbiyyatının qızıl dövrü - XVIII əsr poeziyasının görkəmli nümayəndələrindən biri Şeydayinin "Gül-Sənubər", Şahbəndənin "Şahbəhrəm" dastanlarında da Seyid İmadəddin Nəsiminin obrazına rast gəlirik.

Azərbaycanın tanınmış ədəbiyyatşünası, bir vaxtlar Türkmənistanda da fəaliyyət göstərmiş Salman Mümtazın verdiyi məlumatlara görə, Qızılsudan (Krasnovodsk) bir el şairindən toplanmış qoşquların arasında da Nəsiminin faciəli taleyi ilə bağlı misralar mövcuddur:

**Nəsimini dabanından soydular,
Saman tıxıb, darvazada qoydular,
Yeddi gündə haqlığını duydular...**¹⁹

Klassik türkmən poeziyasında təkcə Nəsiminin şəxsiyyəti, faciəli həyatı və bədii irsi məşhur olaraq qalmamışdır. Böyük şairin yaradıcılığı qardaş xalq

¹⁷ Annaqurban Aşırov. *Məhtimqulu Fəraqi. Bax: Məhtimqulu Fəraqi. Seçilmiş əsərləri. Bakı. "Elm və təhsil", 2014, səh. 463.*

¹⁸ Araz Dadaşzadə. *Məhtimqulu və Azərbaycan poeziyası. "Kommunist" qəzeti, 1989-cu il, 26 oktyabr.*

¹⁹ Salman Mümtaz. *Seyid İmadəddin Nəsimi. Bakı, 1926, s. 8*

ədəbiyyatına həm də güclü təsir göstərmişdir. Yalnız bunu söyləmək kifayətdir ki, klassik türkmən poeziyasında Nəsimiyə müraciət etməyən, ondan ilhamlanmayan müəyyən bir şairi göstərmək çətindir. Nəsiminin əsərləri, rədif və qafiyələri türkmən şairlərinin dilinin əzbəri olmuşdur. Nizami, Hafiz, Sədi, Nəvai, Şah İsmayıl Xətayi və Məhəmməd Füzuli ilə yanaşı olaraq, Nəsiminin qəzəlləri də qədim türkmən şeiriyyətinin son üç yüz illik poetik təcrübə və ənənələrində yaşamışdır. Bütün görkəmli türkmən ədəbiyyatşünasları Nəsimi yaradıcılığı ilə türkmən ədəbiyyatı arasındakı uyğunluqlara dəfərlərlə diqqəti cəlb etmiş, bu məsələyə öz tədqiqatlarında müxtəlif aspektlərdən yanaşmışlar. Məsələn, bu cəhətdən tanınmış türkmən ədəbiyyatşünası, prof. N. Qullayevin Seyid İmadəddin Nəsiminin əsərlərinin 1972-ci il Aşqabad nəşrinə yazdığı geniş həcmli ön söz diqqətəlayiqdir.²⁰ Həqiqətən də, Nəsiminin bir çox qəzəllərini türkmən şairlərinin əsərləri ilə müqayisə edərkən son dərəcə gözəl və heyrətamiz bir mənzərənin şahidi oluruq.

Seyid İmadəddin Nəsimi yaradıcılığı türk xalqları ədəbiyyatına, o cümlədən klassik türkmən poeziyasının formalaşmasına və inkişafına həyatbəxş təsir göstərmişdir. Bütün görkəmli türkmən klassiklərinin, Dövlətməhəmməd Azadidən, Nurməhəmməd Əndəlibdən, Məhtimquludan tutmuş Abdulla Şahbəndəyə, Molla Nəfəse, Zəliliyə, Qayıbiyə, Məmmədveli Kəminəyə və başqalarına qədər əksər türkmən şairlərinin əsərlərində Nəsimi ruhu əks-səda vermişdir. Nəsiminin adının və əsərlərinin uzun əsrlər boyu bu dərəcədə sevilməsi, hətta ideallaşdırılması və müqəddəsləşdirilməsi dahi şairin və mütəfəkkirin tək-cə türkmən ədəbiyyatında deyil, bütün türkmən xalqının qəlbində əziz və mötəbər obrazının yaranmasına, yüz illər keçsə də, unudulmamasına səbəb olmuşdur.

²⁰ N. Qullayev. *Gündoğanın böyük şairi. Ön söz. Bax: Seyid İmadəddin Nəsimi. Şeirlər. "Türkmənistan" nəşriyyatı, Aşqabad, 1972, s. 3-81.*

♦ Klassik irsimizdən

Abdulla bəy Divanbəyoğlunun bədiî nəsri

Abdulla bəy Divanbəyoğlu... XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında bu görkəmli yazıçının və maarif xadiminin xidmətlərini heç də unutmaq olmaz. O, keçən əsrin əvvəllərində romantizm ədəbi cərəyanının təşəkkülü və formalaşmasında az rol oynamamışdır. Ədib “Köçərilərin həyatının müşahidələrinə dair”, “Əbdül və Şahzadə”, “Ardoy dərəsi”, “Can yanğısı” əsərləri ilə şöhrət qazanmışdır. Bu əsərlər arasında “Can yanğısı” povesti bədii sanbalı və səviyyəsi ilə seçilir. Görkəmli ədib, professor Mir Cəlal Paşayev yazırdı: “Can yanğısı” bir çox cəhətdən dövrü üçün xarakter əsərdir. Burada Viktor Hüqo romantizminin, xüsusilə J.J.Russo baxışlarının təsiri açıq görünməkdədir. Əsərdə ictimai mühit çirkəbli bir adam kimi, təmiz adamların qatili kimi təsvir olunur. Şəhər, texnika, mədəniyyət, müasir ictimai əlaqələr pislənir. Bunlara qarşı kənd idilliyası, saf təbiət, ibtidai əkinçilik, maldarlıq həyatı, köhnə kənd idealizə olunur. Ruqiyyənin ailəsi və kəndi parlaq və yüksək bir nümunə kimi görünür. Ruqiyyə, müəllifin fikrincə, bu gözəl aləmin timsalıdır. “Mədəni” insan isə bu pak məxluqu zədələyir, pozur, öz pis əxlaqı ilə məhv edir”.

Povestin süjeti şəhərli Əhmədlə təbiətin saf qoynunda boya-başa çatan Ruqiyyə arasında olan sevgi və ailə macərası üzərində qurulmuşdur. Ruqiyyə ilə Əhmədin məhəbbət əhvalatını qəfildən müəllifin qarşısına çıxan dərviş qiyafəli bir adam - Əhməd nəql edir. Süjetdən məlum olur ki, vətənin azadlığı və səadəti uğrunda hökumətə qarşı çıxan Əhməd həbsə alınarkən suya atılıb qaçır və bu zaman güllə yarası alır. O, yaralı halda bir müddət dağlarda, meşələrdə daldalanır. Nəhayət, bu güzəranından bezərək dağda-daşda yaşamaqdan əl çəkmək, yenidən insanlarla yaxınlaşıb onlarla ünsiyyət tapmaq qərarına gəlir. O, dağlar qoynunda yaşayan bir ailəyə rast gəlir. Qoca ər-arvad və onların yeniyetmə qızları Ruqiyyədən ibarət ailədəki şəfqət dolu münasibət sanki Əhmədin köhnə yaralarına məlhəm olur. O, bu ailəyə bağlanır, Ruqiyyəyə meyil salır. Qızın da, əvvəllər ondan uzaq dolanmağa çalışsa da, Əhmədə laqeyd qalmadığını duyan gəncin növbəti addımları daha cəsarətli olur. Nəhayət, Ruqiyyənin

valideyinləri, bir qədər tərəddüd etsələr də, gənclərin ailə qurmalarına xeyir-dua verirlər.

Ancaq evlənəndən az sonra Əhmədin sıxıntılarını, get-gedə ondan soyuduğunu hiss edən Ruqiyyə bir gün ona dərini açmasını xahiş edir. Cavan ər-arvad arasındakı qısa dialoq Ruqiyyənin daxili aləmini, öz eşqinə sədaqətini və fədakarlığını təsəvvür etmək üçün maraqlıdır.

«Bir dəfə dedi: - Nədir dərdin, Əhməd! Dərdinə məni də şərik et.

Əvvəl bir istədim deyəm ki, bir dərdim yoxdur, amma aldatmağı rəva görmədim və dedim:

- Dərdim böyükdür, sən çəkə bilməzsən.

Cavabında:

- Səninlə birlikdə birə on da olsa taqətim var, - dedi».

Bu dialoqdan bir daha aydın olur ki, Ruqiyyə Əhmədin, ona bəslədiyi məhəbbətin yolunda hər cür fədakarlığa və əzaba hazırdır. Onun sevgisi də böyüdüyü mühit kimi saf və iddiasızdır. O, Əhmədə olan məhəbbətindən güc alaraq valideynlərinə belə cavab verir:

“İndi fikir edib anladım ki, özümü öldürsəm, Əhməddən ayrı düşərəm, qiyamət ayrısı olaram. Özümü həlak etməkdən bilmərrə daşınmışam. Əhməd hayana gedərsə, o yana gedəcəyəm fikrində bərk qərar tutmuşam”.

Ruqiyyənin öz məhəbbətini bu cür açıq-açığına və cəsarətlə müdafiə etməsi öz dövrü üçün Azərbaycan ədəbiyyatında bir yenilik idi. A.Divanbəyoğluna qədər ədəbiyyatımızda belə cəsarətli qadın obrazı yaradan ədibə rast gəlmirik.

Əhməd isə sonrakı hərəkətləri və davranışı ilə Ruqiyyənin məhəbbətinə layiq olmadığını göstərir. Get-gedə Ruqiyyədən soyuyur və onu öz həyatında artıq bir əşya hesab edir. Hətta sevgilisinin xəyanətindən və ona qarşı vəhşiyənə, kobud münasibətlərindən dərdə düşüb vərəm xəstəliyinə tutulan Ruqiyyənin can ağrılarını azaltmaq, ona ən adi insani münasibət, şəfqət belə göstərmək üçün heç nə etmir. Əksinə, tezliklə Ruqiyyənin ölüb aradan çıxmasını arzulayır. Əvvəl dərin məhəbbətlə sevdiyi xəstə Ruqiyyənin “Əhməd, mən təngnəfəs oldum, nəfəs almağa burada hava da yoxdur. Mən darıxıram”, - sözlərinə cavab olaraq belə deyir: “Allahı sevirsen, başımdan əkil, xəlfə yarayan hava buna yaramaz oldu. Səndən ötrü burada bir ayrı havamı lazımdır? Get, harda ölürsən, öl. Mənim başımı, beynimi aparma...”

Dərvişin - Əhmədin dediyinə görə, onu yenidən şəhərə gətirən qəlbində tüğyan edən Vətən məhəbbəti idi. Etiraf etdiyi kimi, Ana yurdda onu sevir, gözləyən bir kimsəsi qalmamışdır. Bununla belə, Vətən Əhmədi qüvvətli bir cazibə ilə özünə çəkir. Bu haqda Yaşar Qarayev yazır:

“Can yangısı” romanında... Vətən məhəbbəti və qadın məhəbbəti qarşı-qarşıya qoyulur və bu dəfə Vətən-qadın təkbətəkində müəllif üstünlüyü qadına yox, vətənə verir: maraqlıdır ki, əsərdə ilk dəfə vətənin və məhəbbətin - meşəyə - təbiətə məhəbbətin «Şəhər məhəbbəti» üzərində aşkar üstünlüyü görünür. A.Divanbəyoğlu maarifçi romantikanın təbiət və vətən kultunu, hər ikisini vəhtətdə tərənnüm edir».

Doğrudur, vətən Əhmədi çəkir. Ancaq o, vətən üçün gözə dəyən bir iş görmür, yalnız kəsbkarlığı ilə məşğul olur. Əvəzində yolunu azır,

mənəvi-əxlaqi uçuruma yuvarlanaraq Ruqiyyəni də özü ilə birgə fəlakətə sürükləyir. Ruqiyyə də vətəni, doğma obası, təbiətin havası üçün darıxır, öz rahatlığını onun qoynunda görür. Maraqlıdır ki, bu iki vətəndən biri - təbiət qoynu hər iki gəncə səadət və xoşbəxtlik bəxş edirsə, şəhər həyatı onları fəlakətə sürükləyir. Müəllif yenə üstünlüyü ilkin təbiət fəlsəfəsinə verir. Hadisələrin inkişafından da məlum olur ki, qəhrəmanların uğursuzluqları sanki onların düşdükləri mühitin təsiri ilə meydana çıxır. Əhməd Ruqiyyə ilə evlənənə qədər də, evlənəndən sonra da şəhərdə yaşadığı dövrlərin hər ikisinin sonu fəlakətlə nəticələnir. Ruqiyyəni həm mənən, həm də cismən itirdikdən sonra onun şəxsi faciəsi qat-qat artır. Düşar olduğu faciədə günahını dərk edəndən sonra deyir: "Ruqiyyə məhv oldu, fəvt oldu... Yanım birdən-birə boşaldı, dünya gözümdən düşdü, qəza məni səhraya saldı, mənə nə qaldı? Əvvəlki halım, əvvəlki biyaban, əvvəl nə idim, kim idim, indi də o oldum! Niyə fikrimi ağlıma, aqlımı xəyalıma satdım".

"Can yanğısı" povestinin cəlbedici süjeti, bitkin kompozisiyası vardır. Əsərin təhkiyə üsulu da uğurludur. Dilin ahəngi situasiyalara, obrazların əhvalına, keçirdikləri ruhi-mənəvi sarsıntı və düşüncələrə uyğundur: "Halımı qan, ömrümə yan, ol biiman, xabi-qəflətdən oyan", "Yanım birdən-birə boşaldı... qəza məni səhraya saldı, mənə nə qaldı?..", "Ömrümün çırağı, canımın dayağı, könlümün sorağı, baxtımın gülüstanı Ruqiyyə idi! Ruqiyyə!" Burada nəzərə çarpan şeiriyət danışığın şirin və təsirli olmasına kömək edir. Yaxud: "Ömrümə külüng çaldı, qırdım, gülüstanımı yıxıb yandırdım... Gözümün qarası, ciyərimin parası, taxtım, bəxtim, səltənətim, taci-sərim, qonça gülüm, bülbülüm Ruqiyyə idi! Ruqiyyə!.."

"Bəşərsən, zəhmətkeşsən, halını qan, ömrünə yan, olma biiman, xabi-qəflətdən oyan, dəmbədəm deyən Ruqiyyə idi! Ruqiyyə!.. Qəza məni səhraya saldı, mənə nə qaldı? Böylə vurdu qəza, halım oldu fəna..." və s. nitq nümunələri surətin daxili aləmini, onun keçirdiyi həyəcan və iztirabları, onun daxili təlatümlərini, can yanğısını hissi-emosional ifadə edir.

"Can yanğısı" əsəri birinci şəxsin - sentimental qəhrəmanın dilindən söylənilir və sentimentalizmin estetik təbiətinə uyğun olaraq təhkiyəni rəvayət, nağıletmə yolu ilə inkişaf etdirir. Əsərdə həm obrazların təsviri və danışiq tərzləri, həm təbiət təsvirləri, həm insanların bir-birinə, xüsusən elat camaatının Əhmədin hərəkətlərinə, Ruqiyyənin onun üzündən çəkdiyi əzaba, keçirdiyi sarsıntılara bəslədiyi qorxu və heyrət qarışıq nifrətin təzahürü və s. həm də süjetin inkişaf mərhələləri sənətkarlıqla təsvir və təqdim edilmişdir. Əsərdə təbiət təsvirləri qəhrəmanların əhvalına, fikir və duyğularına, talelərinə uyğundur. Məsələn, dərviş öz həyat hekayəsini danışib qurtarandan, "Ruqiyyə ruhunu tapşır", deyib öz peşmanlıqlarını emosional şəkildə ifadə edəndən az sonra dağın dalında göy guruldayır. Dərin fikir və xəyal aləminə dalan dərviş bu gurultudan diqqətini cəmləşdirər-cəmləşdirməz, göy daha şiddətlə yenidən gurlayır, sanki dərvişin əməllərinə öz qəzəbini ifadə edir.

Maraqlıdır ki, təbiətin bu şaqqıltı-gurultusu, bu çovğun-yağıışı hər kəsə onun əhvalına, ictimai-mənəvi mövqeyinə uyğun münasibətdə olub, hərəyə bir cür təsir edir; əgər dərviş bu çaxnaşmanı öz günahları müqabilində başa düşür və müəllif də məhz belə qəbul edirsə, dağ

adamları təbii bir qayğı və təlaşla öz məşğuliyyətlərinə davam edir; kimisi çöldəki heyvanların harayına tələsir, kimisi sərdiyi qurutu yığır və s. Bütövlükdə “Can yanğısı” povestində insanla təbiət, onların ilkin təbii saflıq və ülviliyi vəhdətdə götürülmüşdür. Burada təbiət sanki qəhrəmanların talelərinə, hiss və duyğularına, ağrı-acılarına şərik olur, günahlarına, mənəvi-əxlaqi xətalalarına da münasibətini bildirir. Təbiətin insanlarla davranış və münasibətlərinin xarakterini hər kəsin əməli müəyyənləşdirir. Təbiət Ruqiyyənin taleyinə yas tutub ağlayır, nalə çəkir, Mələyi ovundurur, dərviş Əhmədi dərbədər edir. Təbiətin qəzəbi ruqiyyələrin, şahzadələrin, nisələrin və hüququ tapdalanan, ömrü yanan, faciələrə düçar olan digər Azərbaycan qızlarının, qadınlarının talesizliklərinə, nəticədə millətin tərəqqi və inkişafının həyatın qeyri-müəyyənliklərinə yuvarlanmasına həzin sentimental bir ağı kimi səslənir.

“Can yanğısı” 1926-cı ildə kitab halında nəşr ediləndə ədəbi və elmi ictimaiyyət onu maraqla qarşıladı; “Kommunist”, “Yeni fikir” qəzetlərində əsər haqda məlumat verildi, ona münasibət bildirildi.

Yazıcının “Duman” hekayəsi də (1904) sentimental üslubda yazılmışdır; özünün orijinal təhkiyəsi, koloritli təsvirlərinə görə diqqəti cəlb edir. Avtoqrafı ədibin arxivində saxlanan dörd hissəli bu əsər “Abdulla bəy Divanbəyoğlu Qazağı” imzası ilə yazılmışdır.

Hekayənin süjeti Murad bəyin oğlu Həmid bəyin ömür yolu və arzuları, duyğu və düşüncələri, bibisi qızı Səyyarə ilə ülfət və iltifatları, anası Sədət xanımın vəfatından yana hüznü, pəjmürdə və ümitsiz halı, yasa gələn arvadların onu, yoxsa atası Murad bəyi evləndirməyin vacibliyi barədə söhbətləri, Həmid bəyin arzularından əl üzməsi və s. üzərində qurulmuşdur. Anasının vəfatı onsuz da iradəcə zəif, xaraktercə sentimental olan Həmid bəyi daha da ümitsizliyə qərq edərək, həyatdan küsdürmüşdür. Yasa gələn arvadlar isə Sədət xanımı ağlamaqdan, Mürad bəy və Həmid bəyin yaralanmış könünə məlhəm qoymaqdansa, digər məsələlərin «həlli» barədə mübahisə edirlər. Bunları eşidən Həmid bəyin yaşamağa, dünyanın gözəlliyinə olan son ümid və inamı da sönməyə, qırılmağa başlayır... Ancaq bu ərəfədə Murad bəyin qonşu kənddəki bacısı Pəri xanımla onun qızı Səyyarə xanım da yasa gəlirlər... Səyyarə xanım dayısı oğlu Həmid bəyi sakitləşdirmək, dərdinə şərik olmaq üçün qolundan tutub onu yan otağa aparır.

Ədib bu iki gəncin iltifat və ünsiyyətini canlı və obrazlı təsvir etmişdir; o biri otağa keçəndən sonra Səyyarə “ipək şalını üzündən atdı, iki dənə sabah ulduzuna bənzər gözlərə rast gəldilər. Bu baxışdan Həmid bəyin ürəyi işıqlandı. Elə bil ki, bahar ayının sabah günü onun üzünə doğdu. Soyuq çimilti onun bədənində düşdü...”

Bu görüş və iltifat bayaqdan özünü ələ ala bilməyən Həmidə sanki qol-qanad, təskinlik verir. Üstəlik də onda həyat eşqi ümid qığılcımları yaradır. Professor Mir Cəlal Paşayev iki gəncin bu görüş səhnəsini təhlilə çəkərkən yazır: «Gənc gözəl Səyyarənin hərəkətli əlləri Həmid bəyin əlinə toxunduqca incə, zərif, mehriban səsi eşidildikcə Həmid bəyin vəziyyəti dəyişir. Qızın ərkyana və cəsarətli nəvazişləri Həmid bəyin qəmlərini dağıdır.

Bu nəvazişdən, duyduğu ilıq və şəfqətli təmasdan dəyişilən Həmid bəy Səyyarə xanımın ağlayacağına belə dözməyib onu - «Səyyarə,

dəxi bəsdır, heyıfdılər, bu dürr danələrini axırı fəna adamdan öteri tökmə» - deyə sakitləşdirməyə çalışır.

Bu hal bədbin anlarda dünyanı da, insanı da bir heç, toz hesab edib hər şeydən əl üzən Həmid bəyin canlı həyata qayıtdığının əlamətidir. Lakin Həmid bəy Səyyarə xanımı fələkdən onun üçün doğa biləcək gün hesab etsə də, bu sevdanın baş tutacağına ümidi yoxdur; Həmid bəyin bibiləri xanımsız evin tez bir zamanda bərbad olacağı qənaəti ilə Murad bəyin, yaxud da Həmid bəyin evləndirilməsinin münasib olması üstə mübahisə edərkən məlum olur ki, atası Səyyarə xanımı dayısı oğluna adaxlayıbdır.

Demək, Həmid bəylərin - gəncliyin gələcək taleləri, onların həyat və fəaliyyət yollarının aqibəti hələ duman içindədir. Bu dumanı dağıdacaq hər hansı bir qüvvədən sərsə əsər-əlamət yoxdur. Ona görə mövcud vəziyyətdən doğan sentimentallıq həm baş qəhrəmanın - Həmid bəyin təbiətindən, həm də ilkin təbiət daşıyıcısı olan, Ana itkisindən gənc qüvvələrin mübarizə əzminin, demək olar ki, yoxluğundan doğur.

Abdulla bəyin, əvvəlki əsərləri kimi, xalq həyatının, adət-ənənələrin, dünyagörüşü və cəmiyyətdəki sosial-mədəni yerinə görə hər bir surətin koloritli təsviri "Duman" hekayəsi üçün də səciyyəvidir. Bu təsvir və təqdimatlarda ədibin incə müşahidə və bədii təcəssüm qabiliyyəti, Avropa mədəniyyətinə, xüsusən Avropada qadınların hüquq və azadlıqlarının təminat səviyyəsinə onun rəğbət və qibtəsi aydın duyulur.

1904-cü ildə qələmə alınan "Duman" hekayəsində gənc qüvvələrin, yeniliyin sosial-mədəni və ictimai-əxlaqi uğurunu çulğalamış Dumanın "Ardoy dərəsi"ndə xeyli seyrəldiyinin, dağılmağa doğru üz tutduğunun şahidi oluruq. Yazıldığı tarix göstərilməsə də, əsərin məzmunu, qəhrəmanların nisbətən fəallığı, daha geniş fəaliyyət meydanına çıxmaq cəhdləri hadisə və proseslərin inkişaf tempi "Ardoy dərəsi"nin "Duman"dan sonrakı dövrün məhsulu olduğunu söyləməyə əsas verir. Onun adına gəldikdə isə əlyazmasında hekayənin adı "Ərdoy" yox, "Ardoy dərəsi" şəklindədir.

"Ardoy dərəsi"nin qəhrəmanı Mehdi'nin dostu da təbiət vurğunudur. O da fürsət düşən kimi dağların, ana təbiətin qoynuna can atır. Ancaq bu dərələrdə, ormanlarda, dağların arasında, göy qübbəsinin altında səssiz-səmirsiz, izsiz-soraqsız qalmağın, məişət xırdalıqları içində itibbatmağın əleyhinədir. Onun arzusu xalqın, o cümlədən, yarımköçəri həyat sürən elat camaatının ümümbəşəri mədəniyyətə, yüksək intellektual səviyyəyə sahiblənməsidir. Çünki onun qənaətinə görə, "mədəniyyətimiz hələ şəhərdən kənara çıxa bilmir, elm xadimləri şəhərin ehtiyacı naminə məşğuldurlar, kənd yaddan çıxıbdir". Halbuki, bu yerlər öz gözəllikləri, bollu-bərəkətli saf təbiəti, göz oxşayan, ürək açan mənzərələri, ruha can verən havası, bulaqları ilə hər cür diqqətə layiqdir. "Gün çıxan tərəfdə Qarayazı çölü, onun dal tərəfində Sac dağı abı dumana bürünmüş, ondan da o yana başı qarlı Alayüz dağları qübbə asimana dirək kimi durmuş, şimal tərəfdə Burcalı düzü açıq süfrə kimi görünür, qara şumlar, sarı tarlalar, böyük bağlı-bağatlı kəndlər onu bəzəmiş, günbatan tərəfdə Lalvər dağı qarlı bəyaz başını göyə ucaltmış..."

Mehdi təbiətin qoynundan, ilkinliyin təbii harmoniyasının cazibəsindən uzaqlaşma bilmir. Sanki bütün bu ilkinlikdən qopmaq

ictimai-mədəni xətlərin başlanğıcıdır. Ona görə dostunun qınaqlarına belə cavab verir: “Əzizim, sən də mənim kimi köçəri oğlu köçərisən; amma sən köçəri həyatını unutmaqdasan, amma mən bunu istəmirəm. Dilican məhliqalar ilə sənə, çənli dağları mənə ... Ömrümün bu yayını göy dağlar belində, soyuq bulaqlar üstündə, çobanlar arasında, mələk mal və qoyun içində keçirmək istəyirəm. Könlüm dumanlı dağları, şəhli otları, göy gurultularını, göz qamaşdıran şümşadları arzu edir. Könlüm havalanıb məni oraya aparır. Mane olma, xəta edərsən.”

Mehdi cəmiyyətdə gedən hər hansı yenilik, tərəqqi və tərpənişdən xəbərsizdir. Ona görə dostunun işıqlı gələcək barədə nikbin fikirlərinə “Sən bunu hansı dağın başından görürsən?” - deyə təsəvvürünə belə gətirə bilmir. O, dostunun haradasan? Səsin niyə çıxmır? sualına cavab olaraq bildirir ki; “Haradayam? Unutdunmu? Unut... Harada olduğumu sana söylüyəm: Beşiyimizdəyəm, yurdu muzdayam; səsim çıxmır deyirsən, yox, çıxır, dərin dərələr, sarp qayalar səsimə səs verir, uçan quşlar, qaçan ceyranlar səsimə səs verir...”

Mehdinin bu xoşbəxtliyi, beşiyində, yurdunda tapdığı ruhi-mənəvi rahatlıq, ictimai fəaliyyətsizlik, söz yox ki, fransız maarifçiliyinin ilkin təbiət nəzəriyyəsindən, Jan Jak Russo fəlsəfəsindən, onun sentimental təbiətindən irəli gəlir. Bu baxımdan o, ən səciyyəvi xüsusiyyətlərinə görə XIX əsr rus ədəbiyyatındakı sentimental qəhrəmanlara oxşayır. Mehdinin ictimai həyatda olduğu kimi, şəxsi həyatında görünən ümitsizlik, cəsarətsizlik, passivlik də onun sentimental təbiətindən qaynaqlanır.

“Duman”dan fərqli olaraq, “Ardoy dərəsi”ndə milli-ictimai şüurda, az da olsa elmə, mədəniyyətə, azadlıq və istiqlaliyyətə hesablanmış meyil və marağın “şəfəqləri görünür”. Ölkədə Stolipin irticasının hökm sürməsinə baxmayaraq, sosial-siyasi atmosferin yaxın gələcəkdə aydınlaşacağına bəslənən inam da bunu deməyə əsas verir. Oxucu inanır ki, tezliklə Ayrım Qasım da, onun həmfikirləri də “Ardoy xofu”ndan hər mənada xilas olacaqlar. Bu xilasolma onları daha geniş və işıqlı fikirlər, arzu və əməllər dünyasına, azadlığa qovuşduracaqdır.

Alixan BAYRAMOĞLU

♦ F o l k l o r d ü n y a m ı z

İlham QƏHRƏMAN

TAPMACA SEHRİ

Şifahi xalq ədəbiyyatı ta qədimdən günümüzəcən mənsub olduğu xalqın ruhunun butası, sığınacaq yeri olmuşdur. Xalqın yaradıcılıq ruhu küll halında daha çox folklorda özünü təcəssüm etdirir və qoruyur. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan folklorunun bir çox janrları müəllif sarıdan anonim sayılır. Demək, bu yaradıcılıq növünün formalaşmasında bütövlükdə xalqın - yəni, bizim hər birimizin nənə və dedələrimizin təfəkkürü iştirak edib desək, yalan olmaz. Hansı sənət nümunəsi anonimdir o, xalqın şərikli malıdır, yəni, o hamıya məxsusdur, ona təklidə heç kəs yiyələnmə bilməz. Elə buna görə də folklor bizim hamımıza əziz və müqəddəsdir. Görəsən, yaşlı nənələrimizin bir qılıcı altında, o birini uzadaraq yun didə-didə, cəhrə əyirə-əyirə söylədiyi bayatların, laylaların, söyləmələrin, körpə səvələmələrinin nə qədər bu gün bizə gəlib çatıb?! Dedələrimizin kotanın macından yapışaraq öküzləri şum yerində hohalaya-hohalaya dediyi holavarların, əlində koğalı əl ağacı (çomağı), başında qıllı papağı, əynində yapıncısı dağlar qoynunda tənha çobanın dediyi sayaçı sözlərdən bu gün nə qədərində yazılı sahiblənmişik?! Uşaqların səhv və düz hərəkətlərinə baxan anda, ya başqa bir münasib məqamda ürəklərindən təpib dillərinə çıxan zərb-məsəllərin, atalar sözlərinin hamısı bu gün folklor kitablarında yazılı yer tuturmu?! El yığnaqlarında, xeyir məclislərində təbiətində şuxluq olan nənə və dedələrimizin hər bir adamın hərəkət və xarakterik cizgilərinə, tutduğu işə uyğun məqamında dediyi təğəllilərin, lətifələrin, bəzəmələrin hamısı yaddaşdan-yaddaşa keçibmi (burda sual həm də vulqar mənə ifadə edən dadlı-duzlu lətifələrimizə aiddir, heyf ki, onları toplamaq istəyən abırına bürünüb qolunu yanına salmalı olur)?! Bura keçmişdə qara damlarda məmə deyəndən, pəpə deyənə hamının toplaşdığı məclislərdə el aşıqlarının gəndən geşt eləyib söylədiyi dastanları, nənələrin söylədiyi nağılları da əlavə etsək, əlimizə çatmayan mətnlər üçün keçirdiyimiz təəssüf hissənin nə qədər çox olduğunun fərqi olar. Bütün bu sadalanan folklor janrlarının nümunələrinə baxanda ulularımızın ağılının nə qədər iti olduğuna, sözü yerli-yerində demək bacarığına mat qalırsan. Babalardan qalma, bizi öz sehrində mat qoyan xalq yaradıcılığı növlərindən biri də tapmacalarımızdır. Bizim tərəflərdə tapmaca deməyə tapmaca satmaq deyirdilər. Tapmaca məclisi bu sözlərlə başlayardı - gəlin, tapmaca sataq. Tapmacalar daha çox uzun qış gecələrində baba və nənələrimiz tərəfindən vaxtı uşaqlara maraqlı etmək üçün qoşulurdu (satılırdı). Tapmaca yaratmaqda məqsəd uşaqların zəhnini, əqlini

inkişaf etdirmək, onlarda sözü eyhamdan anlamaq qabiliyyəti aşılmaq üçün bir vasitə idi. Tapmacalar forma etibarıyla sərbəst olur - deyək ki, onlar bayatı kimi bir qəlibə oturmurlar. Onlar bəzən bir sətirdə:

Dörd dərviş bir quyuya daş atır.

(İnək - dörd əmcəyi və süd vedrəsi),

bəzən iki sətirdə:

O nədi ki, gecə-gündüz yol gedər,

Bircə qarış yol gedər.

(Saat),

bəzən də bir bənddə və daha çox sətirdə meydana çıxı bilər:

Zər zərə yapışar,

Zər divara yapışar.

Zərgər getdi gəlmədi,

Zər divardan qopmadı.

(Açar, qıfıl).

Yəni, tapmacalarımız məzmun etibarıyla eyni olsa da, forma etibarıyla fərqli ölçü və biçimdə olurlar. Balaca vaxtı Laçında olanda tapmacaların ibtidai forması uşaqlar arasında geniş yayılmışdı. Bu tapmacaları uşaqlar dialoq şəklində deyirdilər. Tapmaca satan uşaq belə başlayardı:

-Mən görən nədən?

Onun tapmaca satdığı uşaqlardan biri sualla cavab verirdi:

-Əsli nədən?

Tapmaca satan gördüyü bir əşyanı, ya canlıyı nəzərdə tutub, məsələn, belə deyirdi:

-Bir dənə, bir dənə quşdan?

Tapmaca satandan başqa hamı gözüylə tapmacanın cavabını (quşu) gəzirdi. Düz cavabı tapan (burda görən) başlayırdı tapmaca satmağa. Yəni udan uduzan qaydasına əməl edilir, ardıcılıq özünü qoruyurdu. Mənə görə bu tapmacalar klassik tapmacalardan fərqli olaraq göz tapmacalarıydı. Burda cavabın tapılmasında insanın iti ağılından çox, onun iti gözləri işə yarayırdı. Daha bir tapmaca oyunu isə "Həngülümpuç" adlanırdı. Onu uşaqlar belə oynayırdılar - bir nəfər əlində bir kiçik əşya (düymə, qəpik, çöp, daş) götürüb iki əlini də arxasına aparırdı. Əlindəki əşyanı əlinin birində gizlədəndən sonra iki əlinin yumruğunu da qarşısındakı oyunçuya tərəf uzadıb deyirdi: tap görüm hansı əlimdədi? Qarşısındakı uşaq belə edirdi - əlini əvvəl bir yumruğa, daha sonra o biri yumruğa vurub deyirdi: həngülümpuç, bunu yum, bunu aç. Tapsa, udurdu, tapmasa, əvvəlcədən kəsilmiş şərti yerinə yetirməliyi. Bu, daha çox uşaqların fəhminə hesablanmış oyun idi - daha doğrusu, bəxtə-bəxt. Uşaqlar üçün düşünülmüş bu tapmacalar (göz tapmacaları, "Həngülümpuç"), oyunlar gələcəkdə onların ağıl tapmacalarının cavabını tapmaq üçün bir məşq idi. Bütövlükdə isə tapmacaların alt qatında həyatın insanı gah uğura, gah da uğursuzluğa düçar edəcəyi fəlsəfəsini körpəlikdən uşaqlara başa salmaq, onları buna hazırlamaq dayanır. İnsandan ağıl, iti zəka, güclü müşahidə qabiliyyəti tələb edən tapmacalarımız onu yaradanların ağılının nə qədər iti olduğunun bariz nümunəsidir. Bu tapmacalar cavabı olan, əşyanın, canlının, bitkinin, təbiət hadisəsinin və mücərrəd məfhumun şəklini üstüörtülü şəkildə sözlə o qədər dəqiq çəkir ki, adam heyrət etməyə bilmir.

Fikrimizə söykək üçün misallara baxaq -

cavabı əşya olan tapmaca:

Uzun qız oba gəzər.

(Oxlov),

cavabı canlı olan tapmaca:

Tutdu, tutdu tubulğa,

Tutda bitər tubulğa.

*İçindən bir zoğ çıxdı
Nə tutdu, nə tubulğa.*

(Qatır),

cavabı bitki olan tapmaca:

*Bir gilə mərmər başı,
Yandırır dağı-daşı.*

(İstiot),

və ya

Qızıl qaya yellənir,

Məmələri sallanır.

(Zoğal),

təbiət hadisəsini təsvir edən tapmaca:

Həmər ha həmər

Şah belində kəmər,

Ayaqları yerdə,

Göydə qulun əmər.

(Göy qurşağı, şimşək, yağış, torpaq),

mücərrəd məvhumun əlamətini verən tapmaca:

Qənddən şirin,

Baldan şirin.

Tərəzidə çəkilməz,

Bazarda satılmaz.

(Yuxu).

Göründüyü kimi, tapmacalarda cavabların əlamətləri mətndə üstüörtülü şəkildə dəqiqliklə verilmişdir.

Aşağıdakı tapmacaya fikir verək:

Bir hana qurdum,

Ağ uzatdım,

Qırmızı toxudum,

Qara kəsdim.

(Böyürtkən)

Təbiət hadisəsinin əvvəldən axıra xalçaçılıq sənətinə bu cür ustalılıqla bənzədilməsini, yaraşdırılmasını düşünən insan şairdi. Bu, obrazlı düşüncənin məhsuludur. Tapmaca satan tapmacanın cavabını tapmalı olanlara cığallıq (dəbbəlik) üçün heç bir yer qoymur. Ya düz cavab tapırsan, ya da düz cavab səslənəndən sonra uduzmağınla barışırsan.

Tapmacalar cavablarına görə də fərqlənirlər. Dediymiz kimi, tapmacalar haqqında bəhs edilən canlı və ya cansızın əlaməti üzərində qurulur. Bəzən bu əlamət konkret olur və tapmaca bir cavablı tapmaca olur. Məsələn, şeir şəklində deyilən bu tapmacanın cavabı konkretdir:

Ay ağalar, gəlin gedək,

Karvanınızı sürün gedək,

Səksən səkkiz qapıya

Bir qıfılı vurun gedək.

(Qəbiristan)

Yəni, belə demək mümkünsə, bu nümunə bir cavablı tapmacadı. Haqqında bəhs edilən canlı və ya cansızın bir və ya bir neçə əlamətinin üstündə qurulan, hər hansı təbiət hadisəsinin əlamətlərini ardıcılıqla verən tapmacalar çoxcavablı tapmacalar olurlar:

Dilim-dilim nar,

Diziməcən qar.

Uçdu bir kəklik,

Qondu bir dilbar.

(Xırman: Sünbül, heşan, püfə, buğda)

Ustalıqla qurulmuş bu tapmacada yaxın keçmişin xırman hadisəsi əvvəldən -axıra sadalanır və onun dörd cavabı var. Tapmaca həm də məhsul yetişdirən insan əməyini tərənnüm edir.

Elə tapmacalarımız var ki, onlarda şeir şirinliyi, ritm, hətta qafiye də var:

Tap tapmaca

Tapdı maca,

Əmrəli-saqqallı qoca.

Əkdim nöyüt,

Bitdi söyüd.

Yarpağı tut,

Başı armud.

(Pambiq - qozası, məhsulu).

Gəlin çoxsətirli və qafiyəli tapmacalara belə bir orijinal yanaşma edək - onların cavabını ad yerinə qoyub şeir kimi oxuyaq:

Güzgü

Tap-tapı,

Dəmir qapı,

Xan bağı,

Şah ölkəsi.

Dəyirman

O tayda bir qurd durub,

Dişini dişinə vurub.

Cümlə-cahanı yeyib,

Yenə yerində durub.

Nar

Hacılar haca gedər,

Cəh vurar gecə gedər.

Bir yumurta içində

Yüz iyirmi cücə gedər.

Mücərrəd və indi modern adıyla yazılan şeirlərin ən gözəl nümunələridir bu tapmacalar.

Tapmacalarda xalqımızın ruhu, onun xarakterik cizgiləri də öz əksini tapır. Mənə elə gəlir ki, aşağıdakı tapmacanı babalarımız deyiblər və "xanım" sözü mətnə elə belə yer almayıb.

Bir balaca fint daşı,

İçində xanım aş.

(Fındıq)

Nəzakət qaydalarına görə babalarımız ən gözəl, dadlı şeyləri zərif cinsin nümayəndələrinə - nənələrimizə yaraşdırıblar, onlar üçün əldə ediblər. Bu tapmaca ulu babalarımızın qadına münasibətinə bariz nümunədir.

Vaxtilə valideynlərimiz tapmaca ilə uşaqlara buyruq buyururdular. Əvvəldən kəsilmiş şertə görə uşaqlara tapmaca satılırdı, cavabı tapa bilməyən durub su gətirməyə getməliyi, ağacdan meyvə dərməliyi, atı nalbədə aparmalıydı, bağı, bostanın yolağasını tutmalıydı və s...

Göründüyü kimi, folklorumuzun tapmaca janrında çox mətləblər gizləni, biz onun fəhmimiz görə bilən qədrinin burda şərhini verdik. Hər bir folklor mətni özündə bir sirr qoruyur. Ona görə də olduğumuz məkanda bu nümunələrin xalqdan toplanıb xalqa qaytarılması xeyirxah iş sayılmalıdır. Gələcəkdə xələflərimizə biz sələfləri haqqında bu mətnlər daha çox məlumat ötürəcək. Şifahi xalq ədəbiyyatının bir missiyası da elə budur.

Zəruri qeyd: yazıda "Laçın folkloru" kitabındakı ədəbi mətnlərdən istifadə olunmuşdur.

♦ K i t a b l a r , r ə y l ə r

Ələddin ƏZİMLİ

EŞQİN CAZİBƏSİNDƏ

Mənzərə Sadıqovanın “Qadınlar və kişilər” kitabı ilə bağlı düşüncələr

“Qadınlar və kişilər” hekayələr kitabı Mənzərə Sadıqovanın ilk kitabı deyil. Onun hekayə və povestləri, həmçinin publisistik yazılarını əks etdirən digər kitabları da var. Tənqidçilərin, elə qələm dostlarının da çox nadir hallarda xatırladığı bu xanım yazarın özünəməxsus dəst-xətti, təhkiyə tərzı və həyat hadisələrinə yanaşma üsulu var. Onun hekayələri həm mövzusuna, həm də forma-sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə seçilir. “Qadınlar və kişilər” kitabındakı hekayələri müəllifin illərdən bəri yazıb-yaratdığı nəsr nümunələridir. Bu hekayələrdə mənəvi-əxlaqi problemlər, qadın-kəşi münasibətləri işığında müasir insanın duyğu və düşüncələri, qarşılığı və düşüncələri, qarşılıqlı münasibətlər, məhəbbət, gözəllik, dostluq haqqında hekayətlər əks olunur.

Kitab “Eşq” hekayəsi ilə başlayır və insan həyatının ən ülvı, ən müqəddəs duyğusu olan bu ali hissin müasirlərimizin həyatında mənəvi-etik dünyasında yaratdığı xoş anlar və təzadlar haqqında təəssüratlar oyadır. Elə söhbətimizə “Eşq” hekayəsindən başlayaq.

“Nadir içdikcə dəniz sərxoş olurdu”. Çoxlarının təsəvvür belə etmədiyi qeyri-adi hadisələrin oxucunu ilk anda şok vəziyyətinə salması maraqlı başlanğıcdır. Uzun illər sovet oxucusunun bu tipli gerəkçi duyğulardan kənarda qalması XXI yüzilin tamamilə yeni ahəngindən və çalarından xəbər verir. Kimin üçün necə?! Bax, hekayənin əsas ideyası da, demək olar ki, bununla bağlıdır. Necə? Bəli, qulaqlarda qəribə səslənən yeni deyim tərzı məhz bununla izah edə bilər.

Yaşca sevgilisindən xeyli böyük olan Nadirlə Nilufərin arasında yaşanan eşq macərası orijinallığı, qeyri-adi motivasiyası, bəzi məqamlarda açıq-saçıqlığı ilə diqqəti cəlb edir. Təbii ki, hər şeyin eşq üstündə qurulması, hadisələrin sürətlə cərəyan etməsi, dəniz qırağında yüzlərlə adamın gözünün qarşısında öpüşmə səhnəsinin verilməsi qeyri-adi görünür. Ancaq XXI əsrin ritminə çox uyğundur. Hekayədə Nadir nazir, Nilufər universitet tələbəsidir. Onlar bir-birlərini dəlicəsinə sevirlər. Hansısa bir mahnıda deyildiyi kimi, “bu da aşk hekayəsi”. Sonu faciə ilə bitən eşq macərası. Hekayədən bir parçanı misal gətirək:

- “Ürəyində sevilməyin sevincini yaşayan Nilufər qələmə çevrilmiş taxta parçasını Nadirin əlindən alıb dənizə tulladı. Sevgilisində sarıldı. Zarafat deyildi, bu boyda nazir millətin içində ona eşq elan etmişdi.”

Qayıdaq əsas mətləbə. Artıq dəniz yavaş-yavaş arxada qalır. İstirahətə gələnlər evlərinə tələsirlər. Bu dəm qəfildən avtomobil qəzası baş verir. Üç

maşın dəhşətli qəza törədir. Fil dişi rəngində “Lexus” ikitərəfli zədələnir. Kiminsə maşından salamat çıxması möcüzə olardı. Heyrət dolu eşq macərası belə acınacaqlı faciə ilə başa çatır.

Hekayənin mövzusu melodramaya imkan versə də, müəllif hadisələrə soyuq-qanlı yanaşır. Hər şey - Nadirlə Nilufərin həyatı, eşq dolu dünyası beləcə başa çatır. Bir yolluq... Amma həyat öz axarı ilə davam edir. İnsanlar yenə də dəli-cəsinə sevir və sevlməyə can atırlar. Sanki bunu bugünkü həyat tərzı diktə edir...

“Eşq”in maraqlı obrazlarından biri də müasir qadınlarımızın prototipi olan, Nadirin həyat yoldaşı Elnarədir. Yüksək vəzifələrdə işləyən ərinin dəstəyi ilə universitet rektoru mərtəbəsinə yüksələn bu qadın iki ləyaqətli oğul böyüdü, karyerasını qurub, ərinə sadıqdır, lakin ona qarşı çox soyuq davranır, əsas huşu-fikri öz işindədir. Elnarənin işlə ailə arasındakı tarazlığı qoruya bilməməsi əri Nadiri kənarda sevgi axtarmağa vadar edir.

Hekayənin məziyyətləri sırasında müəllifin bədii dilini, fərdi üslubunu və orijinal bənzətmələrini xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Əsərdən parçalara diqqət edək:

- “Nilufər, mənim Nilufərim! Sən ağac olsan, Nadir o ağacın altında çürüyən meyvə olmaq istəyər. Torpaq olsan, qar yorğaniyla sənün üstünü örtüb, şaxtadan-ayazdan qorumaq istəyər.

Nilufər, hərəməz okeanın bir tayında olsa və okeanın üstünə duman sallansa, mən gəmi olub yenə sənə doğru üzərəm... Bil ki, atmosferin ozon qatını yarıb keçsən, raketə çevrilib ardınca Günəşədek uçaram... Yağış olub göydən yağsan, torpaq olub səni canıma hopduraram... Alova çevrilsən, odun əvəzinə özümü sənün ağuşuna ataram...

Sən çox bəyəndiyin “Lexus”a çevrilib səyahətə çıxsan, mən yol olub təkerlərinə döşənərəm... Dənizə çevrilsən, ada kimi qoynuna sığınaram... Aysberq olsan, suya dönüb səthini sığallayaram...

Söz olsan səsə, musiqi olsan nota çevrilib tərkibinə daxil olaram. İkimizin birliyindən ecazkar mahnılar yaranar... İnformasiya xisləti daşısan, elektron vasitəyə çevrilib səniöz məkanımın hüdudlarında əsir saxlaram. Səni kimsəyə vermərəm!.. Kometa olub kosmosdan düşsən, kainat olub səni bağrıma basaram. Bizdən törəyən meteoridlər milyon-milyon illər Yer kürəsinə məhəbbət çiləyər!..”

Ümumiyyətlə, Mənzərə Sadıqovanın nəsrı orijinal təşbeh, epitet, metafora, bədii təzadlarla zəngindir. Yazıçı insan xarakterini açmaq üçün Azərbaycan dilinin imkanlarından, təkmənalı və çoxmənalı leksik vahidlərdən məharətlə istifadə edir. Onun əsərlərində fikrin obrazlı ifadəsi, nitqin incəliyi, zərifliyi bədii təsir gücünü qat-qat artırır. Bəzi cümlələr şeir kimi qafiyələnir. Oxucu yorulmur.

“Qadınlar və kişilər”in ən maraqlı əhvalatlarından biri də “Ehtiraslar labirində” adlanır. “Eşq” hekayəsi ilə müqayisədə bir çox nüansların dəyişdiyi bu hekayədə məişət münasibətləri bir ailədə baş verənlərin təmsalında tamamilə dəyişərək ictimailəşir, bəzi məqamlarda mövqe döyüşünə çevrilir. Güclü olan tərəf zəif tərəfi əzir. Ta ki haqq ortaya çıxana qədər.

Əsərdə təsadüf etdiyimiz labirint sözü çoxmənalıdır. Eşqin və xəyanətin labirində çırpınan Bənövşə çıxılmaz məngənəyə düşür. Lakin labirində çırpınan tək o deyil. Epizodik surətləri çıxmaq şərti ilə hekayədəki obrazların hər biri öz xarakterinə uyğun labirində düşür: Aslan eşqbazlıq labirində həlak olur; onun bacısı Nura (Nuriyyə) mal-mülk hərisliyinin labirində min cür fitnə-fəsada əl atır; cavan oğlunu itirmiş Svetlana ana həqiqəti öyrənmək yolunda yanlışı da labirində düşərək haqsızlığa rəvac verir; Səriyyə nənə nəvəsi Nuriyyə ilə gəlini Bənövşənin arasındakı münacişənin labirində ədalətli hakim olmağa çalışır və s. Beləliklə, ehtiraslar coşa bildikcə coşur, labirindən labirintə düşür.

Hekayədə həyatın çətinliklərinə qələbə çalan Bənövşə (Fiona, Fia) xeyli qəribəliklərlə rastlaşır. Həyat yoldaşını itirəndən sonra ən yaxın qohumları tərəfindən üz döndərilən, daxili sarsıntılarla baş-başa qalan yeni qadın qəhrəmanımız - Bənövşə əsərdə öz səadətində qovuşa bilməsədə, məhəbbət labirintindən kənarda qalmır. Uzun illərin məyusluğundan sonra qismən də olsa, azad həyata qədəm qoyur. Bu mürəkkəb epizodlar yazıçı tərəfindən ustalıqla qələmə alınıb. Bənövşənin mətanəti, dəyanəti, eşqə sadiqliyi hekayədə ciddi həllini tapır.

Əri Aslandan həyatının ən ağır zərbəsini almış olan bu gənc qadının əsərin sonunda ona dəyər verən bir Kişinin yanında olması haqsızlıqlar üzərində qazandığı zəfərin təcəssümü kimi diqqət çəkir. Müasir həyatın zövqünü lazımınca duyan bu cütlüyün bizə qeyri-adi gələn sevgisi oxucu nəzərindən yayınmır. Reallıqla irreallığın yaratdığı həqiqət, bax, bu eşq səhnələrindən ibarətdir. Hər kəsin anlaya və duya bilmədiyi sevgi və məhəbbət duyğularının təcəssümü...

“Eşq”in baş qəhrəmanı Nilufərdən fərqli olaraq “Ehtiraslar labirintdə” hekayəsinin baş qəhrəmanı Bənövşə gizli eşq macərası yaşamağa məhkum edilir. O, həyatın dadını-ləzzətini çəkinə-çəkinə çıxarır. Buna da yaxın qohumunun tövsiyəsi, dəstəyi ilə nail olur. Əks halda, oğlunu həyatının mənası hesab edən Bənövşə özünü diri-diri məzara göməcəkdə. Yəni, əri Aslandan sonra bu qadın məhrəm duyğulara birdəfəlik “əlvida” demişdi.

Kitabdakı “Qadın” və “Kişi” hekayələri də araşdırdığımız mövzudan çox uzaq deyildir. Daha çox eşqin diqqətindən müəyyən qədər kənarda qalması ilə diqqəti cəlb edən bu iki hekayənin qəhrəmanları düşüncə tərzini və həyata yanaşma üsulları ilə o biri əsərlərdəki obrazlardan seçilir.

“Karusel”, “Tale oyunu” hekayələri insanları təmizliyə, saflığa çağırış nidaları ilə doludur. Bu hekayələrin də qəhrəmanları həyatın keşməkeşlərində haldan-hala düşən kişilər və qadınlardır. “Tale oyunu”nda ağır və məşəqqətli həyat yolu keçsə də namusuna-qeyrətinə tox qondurmayansəksən bir yaşlı Zülqədər Azərbaycan qadınının sədaqət, vəfa simvoludur. Bu obraz milli xüsusiyyətlərimizi layiqincə təcəssüm etdirir. İstedadlı yazıçı Mənzərə Sadıqova öz yazı manerasından, tutduğu yoldan, əsas kredosundan yan keçməyərək qəhrəmanlarına və onların həyat yoluna sadiq qalır. Reallığa uymayan sonluqlar uydurmur. Bu da yazıçının istedadından xəbər verir.

Kitabda hər şey yerindədir, qadın-kəşi münasibətlərinə yaşadığımız dövrün prizmasından işıq salan hadisələr öz axarında gedir. Eşq dünyası, eşq əhvalatları yerli-yerində bir-birini əvəz edir. Yazıçı ilk cümləsindən son cümləsinədək öz qələminə və qəhrəmanlarının qəlbinə sadiq qalır.

Yeri gəlmişkən, qeyd edim ki, müəllifin digər hekayələri maraqlı süjet və obrazlarla diqqəti cəlb edir. Acizləşmiş ziyalının faciəsini göstərən “Sıfır nöqtəsində”, sosial problemlərin ailə münasibətlərinə təsirindən sözüçən “Azadlıq qoxusu... və qorxusu” hekayələri dərin məzmunu ilə oxucunu düşündürür. Soydaşlarımızın kurort macəralarını təsvir edən “Qafqazlılar kurortda” hekayəsi də maraqla oxunur.

Eşqin cazibəsinə daha geniş sferadan baxmağa imkan verən “Üçbucaqda gedişlər” povesti Nigar obrazının təmsalında müasir Azərbaycan qadınının dəyanətini, ictimai mühitdəki mövqeyini, həyat burulğanında milli mentala sadiq qalmaq bacarığını nümayiş etdirir.

Oxucuları düşündürə biləcək “Qadınlar və kişilər” kitabı əsasən ləyaqətli kişilərimiz və namuslu qadınlığımız barədə ürək açıqlığı ilə yazılmış sanballı nəsr nümunəsidir.

Bu kiçik yazının sonunu belə bir nikbin təəssüratla bitirmək istəyirəm: yeni, daha maraqlı nəsr əsərlərinin intizarındaydıq, Mənzərə xanım!

◆ K i t a b r ə f i

SABİR RÜSTƏMXANLI
AKADEMİKİN SON ƏSƏRİ
Bakı, “Sabir Yazarlar Ocağı”, 2017

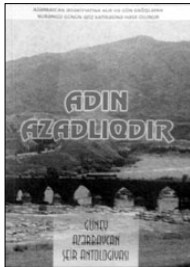
Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlının bu romanında son ictimai-siyasi hadisələr fonunda millətimizin yüz illər boyu keçirdiyi faciələr öz əksini tapır. “Akademikın son əsəri” Azərbaycan xalqının üzləşdiyi yeni bir fiziki və mənəvi repressiyaya - genetik savaşa həsr edilib.

ŞƏDDAT CƏFƏROV
ÖTƏN İLLƏRİN ƏHVALATLARI
Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 2017

“Ötən illərin əhvalatları” kitabı Azərbaycanın ilk poliqrafçı alimi Şəddat Cəfərovun seçilmiş miniatür hekayələrini əhatə edir. Bu hekayələrdə yazıçı həyatın real hadisələrini özünəməxsus bir üslubda təsvir edir.

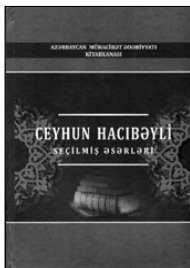
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Ş.Ağayev kitaba ön söz yazmışdır.

ADIN AZADLIQDIR
Bakı, “Xan” nəşriyyatı, 2017

“Adın Azadlıqdır” kitabı Güney Azərbaycan şairlərinin şeirlərindən ibarət bir antologiyadır. Bu, “Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Güney Azərbaycan Kitabxanası” seriyasından 20-ci kitabdır. Topluda Güney Azərbaycanda yaşayan Alma Muğanlının, Aydın Arazın, Elyad Musəvinin, Kamil Qəhrəmanoğlunun, İsmayıl Mədədi Osalının, Nəsim Cəfərlinin - bir sözlə, 43 müəllifin şeirləri ilə tanış ola bilərsiniz.

Layihənin rəhbəri və redaktoru Sayman Aruzdur.

CEYHUN HACIBƏYLI
SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ
Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2017

Kitaba Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri - yazıçı, publisist, tərcüməçi, nasir və ictimai xadim Ceyhun Hacıbəylinin (1891-1962) mühacirət illərində qələmə aldığı bədii-publisistik əsərlər və elmi araşdırmalar daxil edilmişdir. “Hekayələr və siporsis”, “Memuarlar”, “Elmi araşdırmalar”, “Publisistika” adlı bölmələrdə C.Hacıbəylinin yaradıcılığı öz əksini tapır. Bu əsərlər fransız dilindən tərcümə edilmişdir.

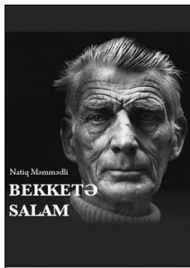
Cildin məsul redaktoru Nikpur Cabbarlı, tərcüməçisi və ön sözün müəllifi Abid Tahirlidir.

QƏZƏNFƏR PAŞAYEV
ƏDƏBİ ESTAFETLƏRDƏ KEÇƏN ÖMÜR
Bakı, "Təhsil" nəşriyyatı, 2017

Bu kitab görkəmli elm xadimi, professor Qəzənfər Paşayevin anadan olmasının 80 illiyinə həsr edilmişdir. Toplada Qəzənfər Paşayevin 2012-2017-ci illərdə müxtəlif qəzet və jurnallarda çap olunan məqalələri, resenziyaları və məktubları təqdim edilir. Bu yazılarda klassik və müasir ədəbiyyatımızın problemləri, ədəbi şəxsiyyətlərin yaradıcılığı və s. məsələlər əks olunur.

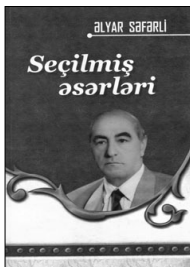
Filologiya elmləri doktoru Ş.Alışanlı kitaba "Filoloji fikrimizin görkəmli nümayəndəsi" adlı ön söz yazmışdır.

NATİQ MƏMMƏDLİ
BEKKETƏ SALAM
Bakı, "Araz" nəşriyyatı, 2017

Natiq Məmmədli yeni əsrin əvvəllərində ədəbiyyata gəlmişdir. Onun hekayələri və romanı artıq işıq üzü görüb. Yeni - "Bekketə salam" kitabında müəllifin 10 hekayəsi verilib. Bunlar son illərdə qələmə alınmışdır: "Bizə ürək göndərin", "Tutuquşunun günahı", "Xəlbir", "Kişilər ağlamasın", "Sevgi məbədinə qətl", "Bekketə salam", "Tiflis yolçuları", "Şuşa dumanı", "Professor və samuraylar" və "Teologiya müəllimi" hekayələri müasir həyatın, gerçəkliyin hadisələrindən söz açır.

Kitabın redaktoru Fuad Babayevdir.

ƏLYAR SƏFƏRLİ
SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ
Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2017

Əlyar Səfərli Azərbaycan klassik ədəbiyyatının görkəmli tədqiqatçılarından biri idi. Bu kitaba mərhum professorun üç monoqrafiyası daxil edilmişdir.

"Məsihi" monoqrafiyası XVII əsrin görkəmli şairi Məsihinin həyat və yaradıcılıq yolundan söz açır.

"XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan epik şeiri" monoqrafiyası üç fəsildən ibarətdir. Bu əsərdə müəllif XVII-XVIII əsrlərdə meydana çıxan epik şeirimizi tədqiq edir. "Məhəmməd Füzuli" monoqrafiyası isə dahi şairimizin yaradıcılığı (janrlar üzrə) haqqındadır.

Kitaba akademik İ.Həbibbəyli və A.Mirzəyev ön söz yazmışlar.

ŞÖHLƏT ƏFŞAR
POEMA - TRİLOGİYA
Bakı, "Nurlar" nəşriyyat - poliqrafiya mərkəzi, 2016

Şöhlət Əfşarın "Poema - trilogiya"sı bir neçə ədəbi-bədii, publisistik kitablarından sonra oxucularla 6-cı görüşüdür. Poemalarda müasir həyatımızın ziddiyyətləri, Xeyir və Şərin tarixi mübarizəsi, haqq-ədalətin qorunması, insan psixologiyasının ictimai-siyasi mühitlə əlaqələri poetik dillə şərh olunur, şair irs-varislik əlaqələrini qorumağa çalışır.

